

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1993

941/949

119930062,4

COBISS •

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1993 4 letnik 47

ZČ, Ljubljana, 47, 1993, številka 4, strani 487–622 in XV–XXII

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

UDC 949.712(05)
UDK

ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor:

dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. 1. 1994.

Izdajateljski svet:

dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen,
dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi:

Niko Hudelja (nemščina), Lidija Berden (angleščina), Doris Jarc (italijanščina)

Zunanja oprema:

Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 12-50-001, int. 210

Letna naročnina:

za nečlane in ustanove 2200 SIT, za društvene člane 1600 SIT, za društvene člane-upokojence 1200 SIT, za društvene člane-štolente 800 SIT (vse za leto 1993)
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **600 SIT**

Tekoči račun:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo:

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk:

Tiskarna Slovenija, Ljubljana, marec 1994

Naklada:

2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415- 348/92 mb z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

- Jože Mlinarič, Duhovna podoba in pomen srednjeveških samostanov na Slovenskem 489–495
 Spiritual Image and Significance of Medieval Monasteries in the Slovene Ethnic Territory
- Darja Mihelič, Prispevek k poznavanju obrti v srednjeveških mestih Piran, Ljubljana in Maribor 497–503
 Contribution to the Knowledge about Crafts in the Medieval Towns Piran, Ljubljana and Maribor
- Božo Otočep, Evidentiranje in objavlanje virov za zgodovino Slovencev v poznem srednjem veku 505–508
 Registration and Publication of Sources for History of Slovenes in Late Middle Ages
- Branko Reisp, Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc 509–514
 The First (Protestant) Printer in Slovene Ethnic Territory Janez Mandelc
- Mira Miladinović-Zalaznik, Gledališka kritika v časopisu »Carniola« 515–522
 Theatre Critique in the Newspaper "Carniola"
- Janez Cvirn, Slovenska politika na Štajerskem ob koncu šestdesetih let 19. stoletja 523–529
 Slovene Policy in Styria at the End of Sixties of the 19th Century
- Marta Verginella, Vloga žene in moža v slovenski publicistiki 19. stoletja in v dokumentih s tržaškega podeželja 531–545
 Century and Documents from the Countryside of Trieste
- Petra Svoltjšak, Prva svetovna vojna in Slovenci. Oris slovenskega zgodovinopisja, publicistike in spominske literature o prvi svetovni vojni (2. del) 547–562
 First World War and Slovenes. Outline of Slovene Historiography, Journalism and Memorial Literature on First World War (Part 2)
- Andrej Vovko, Odmev mita o Ameriki v Družbi sv. Rafaela 563–568
 Resounding of the Myth of America in the Society of Saint Raphael

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION

- Zapis ob razpravi o izjavah za majniško deklaracijo (Janko Pleterški) 569–572
 A Note on the Treatise about Statements for the May Declaration
- Nekoliko odgovorov Prunkovim apologetom (Janez Cvirn) 573–574
 Some Answer to Prunk's Apologists
- Zoper Perovškovo grajo kritikov Slovenskega narodnega vzpona (Igor Grdina) 574–575
 Against Perovšek's Blame of the Critics of the Slovene National Ascent

IN MEMORIAM

- Boris Rozman (1955–1994) (Janez Kopač) 577–579
 Boris Rozman (1955–1994)

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

26. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Slovenjem Gradcu 28.–30. septembra 1992 z občnim zborom Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Vasilij Melik, Darja Mihelič, Maja Žvanut) 581–585
 26th Convention of Slovene Historians in Slovenj Gradec with General Meeting of the Historical Association of Slovenia on 28–30th September 1992
25. zborovanje ameriškega združenja za pospeševanje slavističnih študij (Darko Friš) 585–586
 25th National Convention of American Association for the Advancement of Slavic Studies

RAZSTAVE – EXHIBITIONS

- Razstava ob 95-letnici Leona Štuklja (Zdenko Picelj) 587–588
 Exhibition on the Occasion of the 95th Anniversary of Leon Štukelj

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Georges Duby, Eine andere Geschichte (Aleksander Žižek)	589–594
Fernand Braudel, Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje (Andrej Pančur)	594–597
Ema Umek, Erbergi in dolski arhiv (Ignacij Voje)	597–598
Karl Kaser, Hirten, Kämpfer, Stammeshelden (Franc Rozman)	598–600
Gertraud Marinelli-König, Polen und Ruthenen in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848) (Stane Granda)	600–601
Andrej Studen, Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910 (Jože Prinčič)	601–602
Radičev sabor 1927–1928 (Miroslav Stiplovšek)	602–604
Dizionario biografico Friulano (Branko Marušič)	604
Giovanni Ferro, Protagonisti del Movimento Socialista in Italia (Branko Marušič)	605
Caduti, dispersi, e vittime dei comuni della Regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale. Provincia di Trieste (Boris Gombač)	605–606
Janez Cvirn, Biser na Savinji (Igor Grdina)	606–608
Ondile čez Stari vrh; Bani. Zgodovina kraškega naselja skozi stare katastrske mape, listine in pričevanja (Metka Gombač)	608–609
Alojzij Novak, Črniška kronika (Branko Marušič)	609
Kulturni spomeniki in njihov pomen (Ignacij Voje)	609–612
Janez J. Švajncar, Obrabili domovino (Stane Granda)	612–613
Ruth Wodak et al., Wir sind alle unschuldige Täter (Egon Pelikan)	613–614
Richard J. Wolff – Jörg J. Hoensch, Catholics, the State and the European Radical Right 1919–1945 (Egon Pelikan)	614–616

OBVESTILA – INFORMATIONS

Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	616
Information on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	
LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS	617–621

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 47, 1993, 2, 3 in 4	XV–XXII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 47, 1993, 2, 3 and 4	

Jože Mlinarič

DUHOVNA PODOBA IN POMEN SREDNJEVEŠKIH SAMOSTANOV NA SLOVENSKEM

*Referat na kolokviju ob stoletnici rojstva
Milka Kosa v Ljubljani 10. decembra 1992*

Slovenci smo se z menihi seznanili v 8. in 9. stoletju ob misijonskem delu benediktincev; Modest ter njegovi tovariši, ki so delovali v drugi polovici 8. stoletja, poslani od salzburškega škofa Virgila, so bili po vsej verjetnosti redovniki iz opatije sv. Petra v Salzburgu. Izhodišče za misijonsko delovanje v Karantaniji pa je bil tudi samostan v Chiemseeju. Važno vlogo sta odigrala tudi samostan v Štivanu (St. Giovanni), ustanovljen pred 7. stoletjem, ki je bil na robu slovenskega etničnega ozemlja, in kolegiatni kapitelj, ki je nastal v 8. stoletju po prizadevanju salzburške cerkve ob cerkvi sv. Andrijana v Blatenskem kostelu.

Clunyjsko reformno gibanje je v 11. stoletju priklicalo na naših tleh v življenje moške benediktinske samostane v Osojah (Ossiach), Rožacu (Rosazzo), Možacu (Moggio), Št. Pavlu (St. Paul) in v Millstattu, sredi 12. stoletja pa je nastala benediktinska postojanka v Gornjem gradu. 11. stoletje je dalo tudi dva ženska samostana na Koroškem, pri Sv. Juriju na jezeru (St. Georgen am Längsee) in na Krki (Gurk). Tem prvim duhovnim ustanovam na slovenskih tleh so se v 12. stoletju pridružili trije cistercijski samostani v Stični in Vetrinju (Viktring) ter v Monoštru (Szentgotthárd), v naslednjem stoletju pa še v Kostanjevici. Začuda so na majhnem slovenskem ozemlju vzniknile kar štiri postojanke sinov sv. Bruna, kartuzijanov: v 12. stoletju v Žičah in Jurkloštru, v 13. stoletju v Bistri in na začetku 15. stoletja Pleterje. Največ postojank pa je pri nas nastalo v 13. stoletju, ko so se razširili t.i. ubošveni redovi, ki so si za svoj cilj postavili delovanje med mestnim prebivalstvom. Takó so postojanke reda manjših bratov (fratres minores), ki jih od 15. stoletja delimo na minorite in frančiškane, nastale skorajda v vseh slovenskih mestih, njihova ženska veja, klarise, pa so se pri nas naselile v 14. stoletju, in sicer v Mekinjah in Škofji Loki. Dominikanci najdejo k nam pot v prvi polovici 13. stoletja ter se naselijo v Brežah (Friesach) na Koroškem in na Ptuj, le Novi Klošter v Savinjski dolini je postojanka iz sredine 15. stoletja. Dominikanke ustanovijo svoje postojanke tudi že v 13. stoletju, najdemo jih pa v Studenicah, Marenbergu (Radlje) in v Velesovem. 12. stoletje, zlasti pa še naslednje stoletje, je k nam pripeljalo t.i. viteške redove: templarje, križnike in ivanovce ali špitalarje (malteški red) (Prekmurje, Ljubljana, Bela krajina, Melje pri Mariboru, Polzela, Komenda). V prvi polovici 13. stoletja se v Grebinju (Griffen) na Koroškem naselijo premonstrati, v drugi polovici istega stoletja pa še bosonogi avguštinci oziroma viljemiti: Velikovec (Völkermarkt), Muta in Ljubljana.

Ob ugotavljanju pomena redovnih skupnosti v nekom prostoru in času se moramo vprašati, s kakšnim namenom so te bile ustanovljene. Redovne skupnosti so namreč bile ustanovljene iz religioznih nagibov, zato moramo njihovo dejavnost presojati tudi s tem merilom, upošteva je njihova redovna pravila, na osnovi katerih so se razvijale. Upoštevat pa moramo tudi dejstvo, da se tudi te duhovne ustanove, kakor vse druge skupnosti, gibljejo vselej med idealom, ki so si ga zastavile za svoj cilj, in med resničnostjo, tako rekoč obremenjene z danostjo v času in prostoru, v katerem so živele. Nadalje: podati duhovno podobo redovnih skupnosti pomeni ugotavljati tiste dejavnosti, s katerimi so se te ukvarjale, kajti le skozi njihovo delo in naloge, ki so jih na podlagi svojih redovnih pravil uresničevale, moramo razbrati njihovo pravo podobo, ocenjevati njihovo delovanje ter ugotavljati njihov pomen, torej pomen za slovenski narod.

Dejavnosti redov in njihovih postojank pa so bile zelo raznolike in so bile odvisne od cilja, ki si ga je neka redovna postojanka zastavila, v veliki meri pa tudi od časovne in kra-

jevne danosti. Te osnovne dejavnosti tudi naših redovnih skupnosti pa so bile naslednje: dušnopastirska, karitativna, izobraževalna, literarno-kulturna, gradbena in umetnostna ter gospodarska dejavnost.

Dušnopastirska dejavnost

Potem ko je bila izvedena župnijska organizacija, splošna cerkvena zakonodaja ni bila naklonjena dušnemu pastirstvu redovnikov. Sicer pa so sprva t.i. starejši redovi, t.i. kontemplativni redovi (cistercijani in kartuzijani), odklanjali tovrstno dejavnost. Šele od sredine 13. stoletja pričenejo zlasti zaradi konkurence uboštenih redov tudi nekatere druge redovne skupnosti svojim članom dovoljevati ukvarjanje z dušnopastirsko dejavnostjo. Vsekakor pa so pri tem izjema kartuzijani, ki jim je že zaradi njihovega posebnega načina življenja in ciljev bilo javno delovanje onemogočeno. Uboštveni redovi pa so se z vsem srcem posvetili dušnopastirskemu delu, bodisi s prejetjem župnij ali s pridigarškim delom med ljudstvom (predvsem dominikanci). Cistercijani in benediktinci so sčasoma postali imetniki številnih župnij, ki so jih upravljali po svojih redovnikih ali pa so to delo zaupali svetni duhovščini. Samostani so na ta način postali v času, ko na slovenskem ozemlju ni bilo središč višje cerkvene uprave, edina in najpomembnejša središča, opatje pa arhidiakoni na pridruženih (inkorporiranih) župnijah, s čimer so prejeli vrsto pooblastil za delovanje v dušnem pastirstvu in so postali nekaj vmesni člen med krajevnimi ordinariji in duhovščino.

Samostani so prav z delovanjem v dušnem pastirstvu prišli v najbolj neposreden stik z ljudstvom, kar je od njih terjalo, da so se za to delo ustrezno pripravili. Zato nas ne sme čuditi, da so prav v rokopisih nekaterih naših redovnih postojank (npr. Stične, Kostanjevice, ptujskih dominikancev) ohranjena dela z ustrezno tematiko (zlasti pridigarška dela). Redovne skupnosti so za dušnopastirsko delo usposobile lastne menihe ali pa so skrbele za duhovniški naraščaj (npr. Stična). V tej zvezi naj omenimo ugotovitev oglejskega vizitatorja Francesca Barbara, ki je ob vizitaciji v stiškem samostanu 1593 ugotavljal, da ima opat Lavrencij samostansko šolo za dečke, ki bodo mogli pomagati pri bogoslužju, in med njimi je marsikateri ali vstopil v red ali pa dosegel red mašniškega posvečenja kot svetni klerik. Za naše cistercijanske samostane moremo vsaj za čas od 1600 naprej ugotavljati, da je duhovščina, ki je opravljala z njihovimi župnijami, prinašala s seboj na župnije literaturo, ki si jo je sposojala iz samostanske knjižnice, pri čemer velja omeniti predvsem priročnike, ki so duhovščini pomagali pri njenem delovanju med ljudstvom (npr. Janez Svetokriški, Matija Kastelic).

Od sredine 13. stoletja so cistercijani pričeli delovati v dušnem pastirstvu in nastala je potreba po predlogah v slovenskem jeziku. Iz te potrebe je nastal t.i. Stiški rokopis, eden najpomembnejših rokopisov za našo kulturno zgodovino, ki je hkrati dokaz, da so cistercijani upoštevali slovenski jezik kot jezik verskega pismenstva. Z delom v dušnem pastirstvu sta bila povezana kateheza in poduk o spovedi in s tem namenom je bil zapisan za praktično delo med ljudstvom Stiški rokopis. Poudariti moramo, da so prav v tej dejavnosti prišli v srednjem veku v poštev zapisi v slovenskem jeziku, medtem ko iz razumljivih razlogov menihi niso kazali zanimanja za zapise v slovenskem jeziku: njihovo zanimanje je namreč bilo posvečeno mednarodni latinski katoliški kulturi.

Karitativna dejavnost

Pomagati ostarelemu, bolehnemu in bolnemu sočloveku, skratka vsakomur v njegovi telesni in duševni stiski, so bili dolžni člani vseh redovnih skupnosti. Regula sv. Benedikta je od menihov izrecno terjala, naj se ukvarjajo z nego bolnikov. Cerkev pa je ustanavljala tudi redove, ki jim je bila osnovna naloga nega bolnikov (npr. sprva t.i. viteške redove). Sicer pa so redovne postojanke skrbele najprej za svoje člane in so za lastne potrebe uredile v samostanu t.i. infirmarium, za katerega je moral skrbeti poseben redovnik. Redovno vodstvo je skrb za bolne sobrate zahtevalo npr. ob vizitacijah od predstojnikov samostanov, kot je to npr. razvidno iz zapisnika opata Wolfganga (1492), ki je stiškemu predstojniku Tomažu naročil, naj odslej bolj skrbi za bolne (infirmos), ter je zahteval imenovanje posebnega bolničarja.

Premožnejši samostani (benediktinci, cistercijani, viteški redovi) so skrbeli tudi za bolne in oslabele laike, s tem ko so ob samostanskem poslopu postavili stavbo, v kateri so pomoči potrebni prejemali vso oskrbo, tudi bolniško. Za žički in studeniški samostan vemo, da sta tak »hospitale« imela že v letih 1185 oziroma 1237. Za cistercijane pa je značilno, da so svojo karitativno dejavnost razvili tudi na svojih hospicijih in grangijah (samostanskih posestih) zunaj samostana, običajno ob poteh in na višinskih prelazih, kjer so popotniki, zlasti v zimskem času, našli zavetje in oskrbo. Vetrinjski samostan je od 13. stoletja naprej vzdrževal dva hospica: na Ljubelju in v Tuhinjski dolini (Špitalič). Vse redovne skupnosti pa so pomoči potrebnim pomagale kar na samostanski porti, s tem ko so jim nudile hrano in pijačo pa tudi zdravila.

Po naših samostanih najdemo zdravnike, ranocelnike in lekarnarje, ki so prišli na postojanke že s poklicem, mnogi pa so si vednost pridobili šele po vstopu na redovno postojanko in so ustrezno znanje črpali iz literature. Zato v naših samostanih najdemo rokopise in prvotiske s spisi s področja medicine in farmakologije, s spisi o zdravilnih rastlinah in z nasveti za njihovo gojitev ter recepte za razne bolezni (Stična, žički samostan, Vetrinjski). Vsaka redovna postojanka je imela lekarno in med našimi samostani je najbolj znana tista v žički kartuziji, vemo pa, da so se z lekarništvom bavile tudi redovnice naših samostanov dominikank in klaris.

Za stiški samostan je npr. znano, da je na začetku 16. stoletja kupoval zdravila tudi v Ljubljani in z njimi lajšal telesno bedo ne le redovnikov, ampak tudi laikov, bodisi da so to bili samostanski uradniki in posli, ali pa povsem tuji ljudje. Vemo, da je Cerkev v 12. in 13. stoletju duhovščini ostro prepovedovala ukvarjanje z ranocelništvom, izjema so bile le redovne skupnosti, ki jim je bil glavni cilj delovanje na polju karitativnega dela (npr. sprva viteški redovi). Tudi redovna pravila posameznih redovnih skupnosti so svojim redovnikom prepovedovala zdravljenje laikov in omenimo naj reinskega cistercijana, patra Lenarta, ki je v letu 1502 prišel kot hospitant v Stično in se je ukvarjal z zdravljenjem, kar mu je njegov predstojnik, reinski opat, strogo prepovedal, češ da ga v stiški samostan ni poslal kot »kirurga in ranocelnika«, ampak kot duhovnika in meniha. Mnogi redovniki pa so kljub prepovedim Cerkve in redovnega vodstva pomagali sočloveku v njegovih telesnih stiskah.

Izobraževalna dejavnost

Benediktinci so v zgodnjem srednjem veku poskrbeli za izobrazbo svojih članov, vendar je ta bila sprva na splošno na zelo nizki ravni in je obsegala t.i. studia primitiva: pisanje, čitanje, računanje, verouk, glasbo in petje ter latinski jezik. V poznem srednjem veku pa so si vsi redovi prizadevali za čim boljšo izobrazbo svojih članov ter so bolj nadarjene pošiljali na visoke šole. V srednjem veku so npr. cistercijani obiskovali dunajsko univerzo, kjer so bivali v t.i. cistercijanskem kolegiju sv. Nikolaja, pozneje pa so se šolali predvsem pri graških jezuitih. Omeniti moramo, da so na naše postojanke prihajali tudi ljudje z visoko izobrazbo; tak je npr. bil Nikolaj Kempf, nekoč predavatelj na dunajski univerzi, ki je bil nekaj desetletij predstojnik Jurkloštra in Pleterij. Njegova dolgoletna prisotnost je vsekakor ugodno vplivala na njegovo okolico.

Benediktinci, cistercijani in uboštveni redovi so na svojih postojankah ustanavljali šole, ki so sprva bile namenjene le za lasten naraščaj: za novince in mlade redovnike. Francesco Barbaro je npr. v letu 1593 terjal izobraževanje dečkov, ki jih je stiški opat najel za sodelovanje pri bogoslužju, isto pa je nekaj let kasneje od predstojnika zahteval tudi reinski opat kot generalni vikar. Za stiški samostan smemo trditi, da je šola, namenjena ne le za duhovniški naraščaj, ampak tudi za tiste, ki niso imeli namena odločiti se za duhovni poklic, obstajala že v srednjem veku. Glasbeni zgodovinarji npr. za slovitega Jakoba Gallusa menijo, da je svojo prvo glasbeno izobrazbo prejel prav v stiškem samostanu. V vetrinjskem samostanu se npr. v 16. stoletju omenjata šola (schola) in poseben prostor z imenom »studorium« ter tri knjižnice: za potrebe obredov, za konvent in za šolarje. Kartuzijani pa glede na poseben način življenja niso imeli šol, ki bi bile namenjene tudi laikom, in so tudi sami, v kolikor višje izobrazbe niso prinesli že s seboj v samostan, le-to prejeli po svojem vstopu na redovno postojanko.

Vsaj za čas od 15. stoletja naprej moremo za naše cistercijske samostane trditi, da so si njihovi predstojniki, a tudi redovno vodstvo, prizadevali, da bi redovniki bili čimbolj izobraženi v latinskem jeziku. Tako je reinski opat Wolfgang 1492 od stiškega opata terjal, naj se menihi pri svojih pogovorih najprej poslužujejo latinščine, nato pa naj govorijo nemški jezik (in vulgari). Wolfgang opatu tudi naroča, naj mladi menihi (fratres iuniores) čim več govorijo v latinskem jeziku, da se bodo v njem izpopolnili.

Ženske so v srednjem veku bile deležne izobrazbe skorajda izključno v samostanih. Od 12. stoletja naprej so ženske vstopale predvsem v cistercijski red in red premonstratov, od 13. stoletja naprej pa h klarisam in dominikankam. Tako so dekleta v samostanih v Mekinjah, Škofji Loki, Studenicah in Marenbergu prejemale osnovno izobrazbo, h kateri smemo prištevati tudi glasbo in petje ter osnovno znanje latinskega jezika, da bi mogle kot korne nune sodelovati pri bogoslužju. Za čas ob koncu srednjega veka, še bolj pa za novi vek, je znano, da so nune vzdrževale šole, v katerih so se izobraževala tudi dekleta, ki niso imela namena ostati za samostanskimi zidovi. Poleg osnovne izobrazbe so dekleta bila deležna pouka tudi v praktičnih znanjih: npr. izdelovanje paramentov, vezenje, izdelovanje sveč ipd. Vsaj v novem veku so se nune (npr. v Marenbergu) intenzivno posvečale glasbi in med njimi najdemo celó tako, ki so pridno komponirale.

Ohranjeni sezname rokopisov in knjig ter ohranjena dela sama pričajo, da so se redovniki in redovnice vedno zanimali za jezike. Omenimo naj le žičkega profesa Valentina Suesstrunkla, ki je na začetku 16. stoletja pisal slovar: razlago besed z navedbo sinonimov po abecednem redu. Vemo tudi za številne priročnike za učenje tujih jezikov (največ latinskih, nemških, francoskih in italijanskih), ki so iz zapuščin naših cistercijskih in kartuzijskih samostanov. Trditi smemo, da so prav naši srednjeveški samostani največ prispevali k osnovni izobrazbi tako redovnikov kakor tudi takih, ki so hodili k njim: »pit sok učenosti«, da bi bili v svetu kasneje čim bolj uspešni.

Literarno-kulturna dejavnost

V benediktinski zahtevi »Ora et labora!« je zaobjeta tudi zahteva po prepisovanju tekstov in pisanju knjig. Prepisovanje tekstov je večina redovnih skupnosti poznega srednjega veka po pomenu postavljala ob stran molitvi, premišljevanju in ročnemu delu. Menihi pa se niso omejevali le na prepisovanje krščanskih piscev, ampak so prepisovali tudi antične avtorje, s čimer so postali posredniki duhovnih vrednot antike novi dobi-srednjemu veku. Redovna pravila cistercijanov in kartuzijanov so od postojank terjala, naj svojim hčeram dajo na pot na novo postojanko poleg nekaterih osnovnih gmotnih reči tudi tekste, potrebne za opravljanje bogoslužja in za verske potrebe nasploh (biblijo, misale, antifonarije, graduale). Zato moramo pritrditi ugotovitvi, da je čas ustanovitve neke duhovne postojanke hkrati tudi čas nastanka njene knjižnice.

Redovne postojanke so svoj knjižni fond večale s prepisovanjem tekstov in bogatejši samostani so imeli posebne prostore, kjer so menihi pisali po nareku, tako da je moglo nastati hkrati več primerkov istega teksta. Ob omembi stiškega samostana se skorajda redno omenja tudi njegov skriptorij in v tej zvezi naj bi opozoril na mnenje, ki ga je v zadnjem času izrazila N. Golobova in do katerega je prišla na podlagi analize opremljenosti najstarejših stiških rokopisov. Takole pravi: »O kontinuiteti skriptorija v Stični zdvomimo na podlagi miniaturnih samih: nekateri kodeksi so izjemno lepa dela med tedanjimi cistercijskimi rokopisi in so zanje potrebovali dober pisalni in risalni pribor . . .« Nato: »Zaenkrat sodim, da so stiški opati kodekse bodisi naročili v večjih skriptorijih ali pa so v goste občasno povabili skupine iluminatorjev, rubrikatorjev in skriptorjev, ki so s sabo prinesli pisala, črtala, tuše, barve in knjige, ki so jih kopirali, v Stični pa so jim pripravili pergamentne folije.« Ugotovitev je prav zanimiva in bo vsekakor vzbudila še katerega od strokovnjakov, da bo prijel za pero! V prid zgornji trditvi bi govorilo to, da je po redovnih statutih prišlo na vsako redovno postojanko po trinajst menihov, ki so se v prvih desetletjih morali posvečati vsekakor najprej tistim dejavnostim, ki so jim omogočale, da je redovno življenje v praksi zaživelo, za kar pa je bilo treba tudi materialne podlage.

Ohranjeni rokopisi naših samostanov pričajo, da so se v vseh obdobjih srednjega veka našli redovniki, ki so se zanimali tudi za sodobno evropsko misel, saj jim je dostop do nje bil možen tudi preko pisane besede. Med cerkvenimi pisci so največkrat ohranjena najbolj standardna dela npr. cerkvenih učiteljev kot so Avguštin (*De civitate Dei*), Ambrozij, Gregor Veliki, Izidor Seviljski, Gregor iz Toursa: torej dela, potrebna deloma za versko delovanje deloma pa za izobraževanje. Žal pa je ohranjenih izredno malo tekstov s področja liturgije (brevirji, misali, agende, gradualni, antifonariji), bodisi za to, ker so se veliko rabili in so se uničili, ali pa, ker so stare zamenjali z novimi, kadar so to terjali predpisi. Ugotoviti tudi moremo, da so se redovniki zanimali za vsa področja evropske misli, razumljivo seveda, da so se nekoliko manj posvečali npr. prirodnim vedam. Ob analizi ohranjenega knjižnega blaga posameznih redovnih postojank moremo ugotoviti, da je med gradivom v veliki meri tako, ki je značilno prav za red, h kateremu je taka postojanka pripadala, k čemur moramo v prvi vrsti šteti tekste z redovnimi pravili, zgodovine posameznih redov ter njihovih postojank. Pri cistercijanih npr. najdemo rokopise, ki zadevajo cistercijansko duhovnost in marijansko češčenje ter številne zapise z življenjepisi svetnikov (npr. v Stični). V knjižnem fondu npr. ptujskih dominikancev pa glede na cilje, ki si jih je ta redovna skupnost zastavila, najdemo v večji meri kakor v fondih drugih redov pridigarskega dela.

Novе ideje, ki so žlahtile duhovno podobo neke redovne postojanke, so vanjo prihajale ne le po pisani besedi, temveč tudi po redovnikih, ki so na sosednje postojanke prihajali občasno, ali pa so v njih dalj časa tudi bivali. Čeprav so starejši redovi med meniškimi zaobljubami poznali tudi t.i. zaobljubo »stabilite« (bivanja v matičnem samostanu), s tem pretok redovnih oseb in idej ni bil zaustavljen. Naj na tem mestu opozorimo na napačno predstavo o kartuzijanih, za katere se rado trdi, da so glede na način življenja bili tudi v duhovnem pogledu odrezani od sveta. Prestavitve redovnikov na druge postojanke reda so prav pri kartuzijanih bile izredno pogoste. Kartuzijani so namreč bili povezani v province in naši samostani so npr. sodili k Zgornjenemški redovni provinci, v kateri je fluktuacija oseb bila izredno velika. Nasprotno pa so npr. cistercijanski samostani bili povezani, vsaj v srednjem veku, najbolj s svojo matico, iz katere so izšli. Prav omenjena povezava med kartuzijanskimi postojankami je imela za posledico, da v naših srednjeveških kartuzijah najdemo znamenite osebnosti, ki so v njih zapustile neizbrisen pečat in dela, ki sodijo v sam vrh tedanje evropske literature. V žički kartuziji je npr. bival Stefan Macone, generalni prior rimske obediencie (1398–1410), doma iz Siene, omenimo pa naj tudi Filipa Žičkega, pesnika nad 10.000 verzov obsegajočega epa o Marijinem življenju, najbolj priljubljenega čtiva te vrste v srednjem veku (začetek 14. stoletja). V Jurkloštru je živel sredi 13. stoletja pesnik Sifrid s Švabskega, v letih 1391–1401 pa je bil tam za predstojnika Mihael iz Prage, avtor številnih del, ki razodevajo avtorjevo odlično poznavanje antičnih piscev, cerkvenih očetov in srednjeveških teologov. Med vsemi pa vsekakor najbolj izstopa Nikolaj Kempf, avtor obsežnega opusa: od razprav s pedagoško tematiko, s tematiko iz meniškega življenja, življenja kartuzijanov, s področja mistike in eksegeze. Kempf je bil prior v Jurkloštru 1459–1461 in 1467–1490 ter v Pleterjah 1462–1467. Pri nas je ta znameniti mož živel nad trideset let, zato smemo biti prepričani, da je katero od njegovih del nastalo tudi na naših tleh. Kartuzijani pa so knjige imenovali kar za svojo »dušno hrano« in v pisanju tekstov so videli možnosti za dušnopastirsko delovanje, ki so jim ga njihovi redovni statuti prepovedovali. Kartuzijanske *Consuetudines* iz 1227 o pisanju pravijo takole: »Ker božje besede ne moremo oznanjevati z usti, jo bomo oznanjevali z rokami.«

Gradbena in umetnostna dejavnost

Očem pa so najbolj vidna in otipljiva prizadevanja samostanov za lepoto samostanskega poslopja in njegove cerkve ter cerkvene in druge opreme. Benediktinci so za gradnjo svojih cerkva najemali najboljše stavbenike in najbolj imenitne umetnike svoje dobe, kar je veljalo zlasti za clunysko kongregacijo, ki je v središče svojega monastičnega življenja postavljala liturgijo, in njeni prvi opatje so v romanskem slogu videli dostojen okvir za svoje bogoslužje. Benediktinci so svoje redovne cerkve pričeli odpirati za ljudstvo, ki je v njih moglo častiti v bogatih relikviarijih shranjene relikvije, s čimer so privabili veliko vernikov. Cistercijanci pa

s svojo ljubeznijo do preproščine niso posegali v tradicijo Clunyja, ampak so se sprva zavestno obračali od njega. Največji cistercijanski duh, sv. Bernard iz Clairvauxa (u. 1153), je zavračal vsakršno razkošje, vendar cistercijani že v svojem prvem obdobju niso bili sovražniki umetnosti, o čemer pričajo skrbno izpisani in z bogatimi miniaturnimi opremljeni kodeksi, kakršna je npr. biblija Štefana Hardinga iz časa sv. Bernarda. Ob ustanavljanju stiškega samostana, še bolj pa ob nastanku kostanjeviškega, se stroga Bernardova zahteva po preproščini ni več upoštevala oziroma so jo omilili. Tako je stiški opat poklical iz Francije gradbenika z imenom Mihael, ki je pozidal eno najimenitnejših cerkva na slovenskih tleh, s katero se je naša dežela mogla postaviti ob bok ostali kulturni Evropi. Arhitektura, prirejena redovnim potrebam, je nastala tudi pri kartuzijanih, vendar se je od nje razmeroma malo ohranilo (največ še v žički kartuziji). Zgodnjegotska cistercijanska arhitektura pa je s svojo preproščino ustrezala ubožtenim redovom v Italiji. Ti so sprva v skladu s svojim idealom ubožstva upoštevali preproščino tudi pri zidavah in opreми. Z bogatjenjem pa so tudi ubožtveni redovi (npr. dominikanci in manjši bratje na Ptuj) skušali, v mejah svojih možnosti seveda, posnemati samostane starejših redov.

O prvotni cerkveni opreми naših samostanskih cerkva si spričo izgube starejšega kulturnega blaga moremo komajda ustvariti zadovoljivo podobo. Nekaj cerkvene opreme (oltarjev, paramentov, liturgične posode) hranijo danes številne cerkve po naši deželi, seveda pa za večino kulturnega blaga te vrste, ki sicer izvira iz naših nekdanjih samostanov, ni moč ugotoviti njene provinience. O bogastvu, kakršno je bilo po nekaterih naših bogatejših samostanih, si lahko ustvarimo sliko npr. iz znanega zapisa Paola Santonina, ki je v letu 1487 obiskal žičko kartuzijo in je tedaj zapisal, da dragocenosti, kakršne so mu prišle pred oči v tamkajšnji samostanski zakladnici, ni videl še nikjer.

Gospodarska dejavnost

Samostani t.i. starejših redov (benediktinci, cistercijani in kartuzijani), deloma pa tudi dominikanci in manjši bratje, so bili tudi bogati zemljiški posestniki, kar se je vsekakor odražalo tudi v njihovi okolici. Kartuzijani in cistercijani so si postavili za cilj »živeti od dela svojih rok in na lastne stroške« (propriis manibus et sumptibus) ter biti v gospodarskem pogledu čim bolj neodvisni od svoje okolice ter so cenili ne le duševno, ampak tudi ročno delo. Že sv. Benedikt, oče zahodnega meništvа, je menil, da ročno delo sodi k bistveni sestavini meniškega življenja in k dolžnostim vsakega človeka, in da so menihi dolžni presežke svojega dela deliti s svojim bližnjim. Sv. Bernard daje v svoji Apologiji (nastali okoli 1130) ročnemu delu enako ceno kakor pa postu, molku in obiskovanju kora (nočnemu in dnevnemu oficiju). S to miselnostjo so menihi v času, ko je zlasti težko ročno delo veljalo za nečastno, ali pa vsaj za malo cenjeno, razvili poseben odnos do fizičnega dela in s svojim zgledom potrjevali vrednost takega dela. Ker so se menihi ukvarjali tudi z ročnim delom, so zavestno nasprotovali srednjeveški miselnosti, ki je ljudi delila na take, ki molijo (orantes), tiste, ki se vojskujejo (bellantes), in one, ki se ukvarjajo z ročnim delom (laborantes). Ko pa so samostani tudi sami postali zemljiški gospodje, so se v veliki meri odvrnili od zgornje miselnosti, vendar moramo poudariti, da so redovna pravila pri večini redov od svojih članov terjala ukvarjanje tudi z ročnim delom. Medtem ko so kartuzijani bili dolžni posvečati se temu delu vsak dan, pa so npr. cistercijani bili dolžni sodelovati le pri večjih delih, kot npr. pri setvi, žetvi, pospravljanju pridelka in pri podobnih opravilih.

Skrivnost gospodarskega uspeha starejših redov je bila v njihovi prvi dobi v dvojem: v instituciji bratov konverzov in v njihovem dominikalnem gospodarstvu. Redovna pravila kontemplativnih redov niso dovoljevala naselitve v bližini naselij, zato so te tudi nastajale daleč stran od sveta, v bližini gozdov, na neobljudeni zemlji, včasih celo ob močvirjih. Postojanke so si za svoj obstoj morale zagotoviti dovolj rodovitne zemlje, zato so menihi intenzivno krčili gozdove, izsuševali močvirja in spreminjali nerodovitno pokrajino v rodovitno deželo. Girald iz Walesa piše v letu 1188 o cistercijanih takole: »Dajte tem menihom pusto močvirje ali gozdno divjino, pa naj preteče nekaj let, in na njiju boste videli ne le lepe cerkve, ampak tudi človeška naselja«.

Redovne skupnosti so stremele tudi po neodvisnosti v pogledu obrtnih izdelkov ter so si v ta namen na svojih postojankah uredile delavnice za najosnovnejše obrti, in v katerih so poleg bratov konverzov delali tudi plačani laiki. Presežki v poljedelstvu, živinoreji in v obrtnih dejavnostih so samostanom omogočali vključitev v trgovino, ki je močno pospeševala njihovo gospodarsko dejavnost in omogočala zidanje lepih cerkva in nabavo sijajne opreme. Z uveljavitvijo blagovno-denarnega gospodarstva in z nastankom meščanskih naselij pa redovne skupnosti z obrtnimi izdelki niso več mogle konkurirati izdelkom poklicnih obrtnikov.

Samostani, predvsem starejših redov, so kot pomemben gospodarski činitelj v deželi s svojim umnim gospodarstvom nujno postali zgled svetni zemljiški gosposki in tudi kmečkemu prebivalstvu. Oboji so se pri redovnikih zgledovali v boljšem obdelovanju zemlje in gojenju živine ter jih skušali posnemati v sadjarstvu, vrtnarstvu, vinogradništvu in čebelarstvu ter v raznih obrtnih panogah. Večja produktivnost v kmečkem gospodarstvu je omogočala vključitev podeželja v trgovino, kar je vodilo k dvigu blagostanja, lažji način pridobivanja gmotnih dobrin pa mu je olajšal življenje. Povezave med redovnimi postojankami in zamenjave izkušenj med redovniki so mogle koristiti tako njim samim kakor tudi njihovi okolici.

Naj na koncu navedem besede akademika Boga Grafenauerja, ki jo o pomenu samostanov za naše dežele zapisal, da gre pri samostanih »za ustanove, ki so v marsičem prvič po koncu antike prinesle v slovenske dežele tedaj v Evropi običajno kulturno življenje in širile njegove vplive.«

Literatura

- N. Golob, Uvod k umetnostnozgodovinski metodi datacije srednjeveških iluminiranih rokopisov. — Zgodovinski časopis 46/1992, str. 151–163
- B. Grafenauer, Kulturni pomen samostanov v slovenskem prostoru v starejšem obdobju. — XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1980
- J. Mlinarič, Kostanjeviška opatija 1234–1786. Ljubljana 1987
- J. Mlinarič, Kartuziji Žiže ok. 1160–1782 in Jurkloster ok. 1170–1595. Maribor 1991
- M. Zadnikar, Stična in zgodnja arhitektura cistercijanov. Ljubljana 1977

Zusammenfassung

DAS GEISTIGE BILD UND DIE BEDEUTUNG DER MITTELALTERLICHEN KLÖSTER AUF DEM SLOWENISCHEN BODEN

Jože Mlinarič

Auf dem slowenischen ethnischen Territorium entstanden im Spätmittelalter viele Klöster, die das Geschehen entscheidend beeinflussten, denn alle wichtigsten Orden fanden hier furchtbaren Boden für ihre Tätigkeit. Die Ordensleute widmeten sich neben der Grundtätigkeit, zu der sie anhand der Regeln verpflichtet waren, besonders der Seelsorge und Erziehung, der karitativen und literarisch-kulturellen Tätigkeit, sowie der Tätigkeit auf dem Gebiete der Kunst und Wirtschaft zu. Wir dürfen behaupten, dass unsere Klöster mit ihrer vielseitigen Tätigkeit im religiösen, kulturellen und wirtschaftlichen Bereich einen nicht unbedeutenden Anteil zur Entwicklung unseres Volkes beitrugen.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: 061/12-50-001, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 2, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije – organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postfach 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 66000 Koper-Capodistria, Gramscijev trg 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Darja Mihelič

PRISPEVEK K POZNAVANJU OBRTI V SREDNJEVEŠKIH MESTIH PIRAN, LJUBLJANA IN MARIBOR

*Referat na kolokviju ob stoletnici rojstva
Milka Kosa v Ljubljani, 10. december 1992*

Prispevki na posvetovanjih običajno stremijo za tem, da bi prikazali sintetično in zaokroženo celoto določenega problema. To pa je možno le tam, kjer raziskave tečejo že dalj časa in je na razpolago tudi večja bera objav.

Ta prispevek ne temelji na več desetletnih raziskavah. Predstaviti skuša delne izsledke raziskave, ki je v teku in še ni dokončana. Gre za poskus statistično – kvantifikativnega ovrednotenja obrti v nekaterih srednjeveških mestnih naselbinah na Slovenskem. V predstavitev so konkretno pritegnjeni dve celinski srednjeveški mesti Ljubljana in Maribor ter obmorski Piran. Opravljena je primerjava stanja v mestih med seboj s poskusom ugotovitve razlogov za različnosti.

Obrtne skupine, ki jih raziskava upošteva, so: prehrambene, usnjarske, tekstilne, kovinarske, lesne, gradbene, in skupek drugih strok. Ribištvo, solarstvo, krčmarstvo in kramarstvo niso upoštevani pri obrtnih strokah, ker bi bila zaradi različnih naravnih danosti, pa tudi zaradi različnih pravnih omejitev (glede vinotočev) kvantifikativna primerjava primorskega mesta z obema celinskima nerealna.

Skupine obrti in stroke v njih so sestavljene glede na panoge, ki jih omenjajo konkretni zapisi in ne glede na nek idealen vzorec vseh obrti, ki so se pojavljale v srednjeveških mestih. – Zadnja skupina, tim. »druge« obrti je sestavljena umetno in pridružuje lončarsko in steklarsko obrt k storitvenim obrtem; to pa zato, ker je število nosilcev teh dveh obrtnih panog zelo nizko in bi onemogočilo kakršnokoli smotno primerjavo.

PREHRAMBENE STROKE: mlinarstvo, peka kruha, mesarstvo, oljarstvo, kuha za druge, peka kostanja, žganjekuha.

USNJARSKÉ STROKE: usnjarstvo, krznarstvo, irharstvo, čevljarstvo, jermenarstvo, sedlarstvo.

TEKSTILNE STROKE: tkalstvo, striženje sukna, krojaštvo, klobučarstvo.

KOVINARSKÉ STROKE: kovaštvo, žebjarstvo-iglarstvo, ključavničarstvo, pilarstvo, orožarstvo-mečarstvo, nožarstvo, puškarstvo, kositarstvo, zlatarstvo.

LESNE STROKE: žagarstvo, lokarstvo, tesarstvo, kolarstvo, mizarstvo, skrinjarstvo, sodarstvo, obročarstvo, coklarstvo, smolarstvo.

GRADBENE STROKE: gradbeništvo, zidarstvo, klesarstvo.

DRUGE STROKE: lončarstvo, steklarstvo, brivstvo, padarstvo-zdravništvo, slikarstvo.

Časovna enota, znotraj katere so vzorci predstavljeni, je eno desetletje. Za Maribor in Ljubljano je to drugo desetletje druge polovice 15. stoletja (torej čas od 1460 do 1469), za Piran četrto desetletje 14. (od 1330 do 1339).

Študija temelji na tipičnih zgodovinskih **virih**, torej na pisnem gradivu. Za kvantifikacijsko-statistične ocene so pisni viri ustrežnejši od materialnih, za proučevanje obrtne tehnike pa verjetno drži obratno.

Glede uporabnosti virov za kvantifikacijske ocene so idealni davčni registri in obračunske knjige. Tovrstno gradivo iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu je za mesto **Maribor** za razdobje od 1452 do 1593 objavil Jože Mlinarič v 17. snopiču Gradiva za zgodovino Maribora. Prvo od popolneje dokumentiranih desetletij v tej objavi je drugo desetletje po sredi 15. stoletja. Ta analiza priteguje podatke, in jih dopolnjuje še z drugimi zapisi iz Gradiva za zgodovino Maribora, ki posegajo v to razdobje.¹

¹ J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora VII/1981, VIII/1982, XIII/1987, XIV/1988, XVII/1991.

Gradivo za zgodovino **Ljubljane** Boža Otopcepa je za desetletje 1460 do 1469 za kvantifikacijo manj zgovorno kot mariborsko. Podoba izpopolnjujejo podatki o ljubljanskih meščanih iz fevdne knjige cesarja Friderika III. v letih 1444 do 1469 in iz fevdne knjige Jamskih iz časa 1453 do 1480 (prav tako objavljeni v Gradivu za zgodovino Ljubljane).²

Davčni registri za Ljubljano se začno šele v 16. stoletju. Zanimivo je vprašanje, če in koliko so starejši podatki za šestdeseta leta 15. stoletja skromnejši od kasnejših podatkov iz treh desetletjih 16. stoletja (od 1521 do 1550), ki jih je na osnovi sodnih protokolov in knjige prejemov – torej virov, ki jih sicer moremo oceniti kot primernejše za tovrstno obdelavo – za Ljubljano objavil Ivan Slokar.³ Presenetljivo se je izkazalo, da je starejša slika zgovornejša in da je v njej kljub nekoliko nižjemu skupnemu številu vseh obrtnikov zastopanih več vrst obrti kot v treh desetletjih pred sredo 16. stoletja. Podatki o obrteh za ista tri desetletja (od 1521 do 1550) za Maribor⁴ pa so se izkazali za neprimerljive z (Slokarjevimi) ljubljanskimi, ker pri teh ni navaden delež prehrabnih in storitvenih obrti, ki so v Mariboru zelo močno zastopane.

Za **Piran** imamo za šestdeseta leta 15. stoletja na razpolago številne neobjavljene izvirnike, katerih intenziven pregled bo zahteval še dosti časa. Davčnim registrom in knjigam so med piranskimi viri še najbližje knjige dohodkov in izdatkov kamerarjev piranske komune. Prav za obravnavano desetletje od 1460 do 1469 pa je ta vir skromnejši. Obstaja pa še dosti drugih vrst virov, ki jih bo prav tako potrebno pritegniti v pretres. To delo še ni opravljeno, pričujoča primerjava pa priteguje podatke iz več kot sto let zgodnejšega desetletja 1330 do 1339.⁵ Ta odločitev vpeljuje motečo okoliščino, saj se v Piranu tega časa ne pojavljajo nekatere obrtne panoge, ki so kasnejšega postanka (npr. puškarstvo).

Kako kvantificirati obrt v srednjeveškem mestu? Kaj uporabiti kot kriterij ali števno enoto?

– Zanesljivo kvantifikacijsko oceno obrti oz. industrije v sodobnejšem času omogočajo konkretni statistični in drugačni podatki o vrednosti proizvodnje oz. o količini proizvedenih izdelkov. – Takih podatkov pa za omenjena mesta v navedenem času ni na razpolago.

– Za primerjavo bi moglo služiti konkretno število znanih obrtno-proizvodnih obratov. Dognana količina proizvodnje v posameznem obratu bi omogočila pavšalno oceno celotne proizvodnje v vseh obratih skupaj. – Omembe proizvodnih obratov pa se v zapisih pojavljajo nesistematično, od obrti do obrti različno ter so preredke in preveč naključne, da bi predstavljale zanesljivo osnovo za kolikor toliko trdne zaključke.

– Tretja vrsta podatkov, ki jo moremo – in jo tudi bomo – pritegniti v oceno, pa je število znanih obrtnikov, ki so se pojavlja v Mariboru, Ljubljani in Piranu v omenjenih desetletjih. Poklic – obrtni ali kak drug – je včasih predstavljal obvezen dodatek k imenu osebe, ki je nastopala v zapisu. Glede tega med obravnavnimi mesti ni bilo posebnih razlik. Za posamezno mesto pa v dobri meri velja enaka naključnost omemb za vse poklice. Za vsako posamezno mesto torej lahko po enakih kriterijih za vse poklice ugotovimo poklicno strukturo oseb, ki se pojavljajo v zapisih. Množica tistih, ki se v virih ne omenjajo, je seveda pri tem avtomatično zanemarljiva.

Za posamezno mesto lahko ugotovimo **konkretno število obrtnikov**, ki se omenjajo v zapisih v določenem razdobju.

Tabela za obravnavana mesta predstavlja zbrane podatke o številnem stanju obrtnikov posameznih strok, ki jih srečamo v zapisih. Nastanek take tabele spremljajo prenekateri pomisleki. Osnovni problem se pojavlja pri določitvi števila obrtnikov posamezne stroke: obrtnik je včasih označen le z obrtjo, ki jo izvaja, običajno pa tudi z imenom, ki se lahko pojavi v več inačicah. Včasih je dodan priimek, spet drugačje poreklo (kraj). Omenja se npr.: schuester von Rogas, Andre schuester, Andre Esel schuester in Es (e)l schuester von Rogas. Upravičena je domneva, da gre tu vselej za eno in isto osebo. – Pri nižji od obeh navedb

² B. Otopec, Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku III/1958, VI/1961, VII/1962, IX/1964, X/1965, XI/1966.

³ I. Slokar, Rokodelstvo in industrija v Ljubljani od konca srednjega veka do leta 1732, Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja, Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, Razprave 3, Ljubljana 1972, 57–58.

⁴ J. Minarič, Gradivo za zgodovino Maribora XI/1985, XIII/1987, XIV/1988, XV/1989.

⁵ Po D. Mihelič, Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340, Dela SAZU, Ljubljana 1985, 52–92.

SEŠTEVEK OBRTNIKOV/OBRTNIH OBJEKTOV**PREHRAMBENE STROKE**

	Maribor	Ljubljana	Piran
mlinarji/mlini	3–4	5	16
peki	10–13	2	8
mesarji/mesarske stojnice	13	8	6
oljarji			3
kuharji	2	3	
kostanjarice	4		
žganjekuhec	1		
suma	33–37	18	33

USNJARSKE STROKE

	Maribor	Ljubljana	Piran
usnjarji	7–13		
krznarji	9–11	14	6
irharji	1	1	
čevljarji	17–18	3	41
jermenarji	1		
sedlarji	1		
suma	36–45	18	47

TEKSTILNE STROKE

	Maribor	Ljubljana	Piran
tkalci	8–9		1
suknostrizci	1	2	
krojači	22	5	9
klobučarji	5	1	2
suma	36–37	8	12

KOVINARSKE STROKE

	Maribor	Ljubljana	Piran
kovači	11–14	13	6
žebjarji-iglarji	1	1	
ključavničarji	1	3	
pilarji	1		
orožarji-mečarji	1		1
nožarji	1		
puškarji	1		
kositrarji	1		
zlatarji	2	2	
suma	20–23	19	7

LESNE STROKE

	Maribor	Ljubljana	Piran
žagarji		1	1
lokarji	2–4		
tesarji	7–9		4
kolarji	3		
mizarji	2		
skrinjarji		1	
sodarji	7–8		10
obročarji			3
coklarji	2		
smolarji			7
suma	23–28	2	25

GRADBENE STROKE

	Maribor	Ljubljana	Piran
gradbeni mojster	1		
zidar	5	1	9
klesarji	1	1	
suma	7	2	9

DRUGE STROKE

	Maribor	Ljubljana	Piran
lončarji	4–5		1
steklarji	1		
brivci			4
padarji-zdravniki	5		5
kopališča		4	
slikarji	2		
suma	12–13	4	10

števila obrtnikov na tabeli so v okviru posamezne obrtne skupine rigorozno združena vsa imena, kjer bi lahko šlo za eno osebo, večje število pa dopušča možnost, da gre v nekaterih primerih za več oseb. Pri vseh (kasnejših) izračunih razmerij pa je upoštevana nižja vsota.

Druga težava je v tem, da raznovrstni pritegnjeni izvirni zapisi za omenjena mesta dajejo podatke, ki so pripravljeni za kvantifikacijo, po različnih kriterijih. Za Ljubljano je v obeh fevdnih knjigah za nekatere obrti ohranjeno več omemb različnih obrtnih obratov (mlinov, mesarskih stojnic, kopališč) kot tovrstnih poklicnih obrtnikov. V teh primerih je po načelu, da na posamezen obrat pride vsaj en obrtnik, upoštevano število obratov, zanemarjeno pa je število omenjenih obrtnikov, ker so nekateri od njih verjetno delali na kakem od znanih (že upoštevanih) obratov. Enako je za Piran privzeto po statutu predpisano število osmih pekov in ne le štirih, kot jih konkretno srečamo v zapisih iz tridesetih let 14. stoletja.

Absolutno število znanih obrtnikov v obravnavanih treh mestih je v veliki meri odvisno od tipa ohranjenega gradiva in od količine pregledanih virov. Ti se od mesta do mesta razlikujejo. Absolutno število evidentiranih obrtnikov v posameznem mestu zato ne more služiti za primerjalno oceno večje ali manjše uveljavljenosti obrti v različnih mestih. V tak namen bi lahko služil le delež, ki ga obrtni poklici zavzemajo med vsemi poklici v mestu. Razlike med obravnavanimi mesti v absolutnem številu obrtnikov določene stroke pa predstavljajo predvsem različno zgovornost oz. različno količino ohranjenih in upoštevanih zapisov za omenjeni desetletni razdobji.

SEŠTEVEK OBRTNIKOV/OBRTNIH OBJEKTOV PO OBRTNIH SKUPINAH

	Maribor	Ljubljana	Piran
Prehrambene stroke	33–37	18	33
Usnjarske stroke	36–45	18	47
Tekstilne stroke	36–37	8	12
Kovinarske stroke	20–23	19	7
LEsne stroke	23–28	2	25
Gradbene stroke	7	2	9
Druge stroke	12–13	4	10
Suma sumarum	167–190	71	143

Ustrezno za primerjavo je, da najprej znotraj mesta v celotni kvoti obrtnikov ugotovimo deleže, ki odpadejo na posamezno skupino obrti (npr. na prehrambene obrti), znotraj skupine obrti pa na posamezno stroko (npr. na mesarsko obrt znotraj prehrambenih obrti). Taki deleži so primerljivi tudi med različnimi mesti. Znotraj celotne obrti pa je možno primerjati le močnejše (številčnejše bolj zastopane) skupine obrti in znotraj posamezne močnejše obrtne skupine le relativno močnejše zastopane obrtne stroke. Dilema se pojavlja v zvezi z obrtni, ki nedvomno sodijo v določeno obrtno skupino, a se pojavljajo le v enem od mest, ki nam

služijo za primerjavo (v Piranu npr. oljarstvo, ki ga Maribor in Ljubljana ne poznata). Ali je potrebno te obrti izločiti iz seštevka skupine in primerjati le seštevke tistih panog, ki se pojavljajo v vseh mestih? Kljub pomislekom ta analiza ne izloča tovrstnih specialnih obrti.

Zdaj pa si oglejmo **delež**, ki jih v kvoti obrtnikov vsakega od treh omenjenih mest obsega **posamezna skupina obrti**.

DELEŽ (%) OBRTNIH SKUPIN V OBRTI OBRAVNAVANIH MEST

	Maribor	Ljubljana	Piran
Prehrambene stroke	20%	25%	23%
Usnjarske stroke	22%	25%	32%
Tekstilne stroke	22%	11%	8%
Kovinarske stroke	12%	27%	5%
Lesne stroke	14%	3%	17%
Gradbene stroke	4%	3%	6%
Druge stroke	7%	6%	7%

Primerjava deležev, ki jih posamezne skupine obrti zavzemajo v obravnavanih mestih, omogoča naslednje zaključke:

– Prehrambene stroke so očitno v zapisih za vsa tri mesta zastopane s petinskim do četrtskim deležem, kar je dokaj usklajeno.

– Pri usnjarstvu je ta razpon od dobre petine do slabe tretjine, pri čemer je bilo največ obrtnikov tovrstnih strok v Piranu. To je povezano z dejstvom, da leži Piran ob morju in da je k njemu spadalo tudi obsežnejše zaledje: usnje se je uporabljalo v pomorstvu in pri poljedelskem orodju.

– V Mariboru so tekstilci zavzemali dobro petino, v Ljubljani le pol toliko, v Piranu pa še desetine ne. V Mariboru so se tekstilni obrtniki ukvarjali z vsemi fazami izdelave blaga od tkalstva, prek striženja sukna, do izdelave oblačil. V Ljubljani tkalcev v pregledanih zapisih ni zaslediti – mesto je morda v tem pogledu v obliki založništva sodelovalo s podeželjem.

– V kovinarskih strokah je prednost daleč na strani Ljubljane, kjer tovrstni obrtniki zavzemajo dobro četrtnino vseh obrtnikov, v Mariboru šestino, v Piranu le dvajsetino. Tu gotovo vpliva na eni strani oddaljenost Pirana od nahajališč kovin, na drugi pa časovna vrzel med izbranim vzorcem za Piran in ostalima mestoma: v tem razdobju so kovinarske stroke nedvomno doživele razvoj.

– Zanimivost opažamo tudi pri lesnih strokah. Medtem ko se v Mariboru in Piranu njihov delež suče okrog 15%, je v Ljubljani zanemarljivo nizek. In razlog za to? – V Mariboru in Piranu je vinska proizvodnja pogojevala sodarsko obrt, v Piranu pa bližina morja še ladjarsko. V Mariboru je na visok delež te skupine vplivalo tudi razvito lokarstvo. Izdelava tega orožja je cvetela zaradi bližine meje, ne nazadnje pa tudi zaradi turške nevarnosti.

– Razmeroma nizko kotirajo v vseh mestih gradbene in druge stroke.

V Mariboru so do neke mere enakovredni deleži prehrambenih, usnjarskih in tekstilnih strok, v Ljubljani prehrambenih, usnjarskih in kovinarskih. V Piranu ima primat skupina usnjarskih strok, sledijo pa prehrambene in lesne panoge.

Znotraj posameznih obrtnih skupin se pomudimo samo pri deležih nekaterih specifičnih panog:

– Pri prehrambenih strokah je v Piranu zlasti opazno veliko število mlinarjev. Mlinarstvo je dejavnost, ki se razvija izven ožje mestne naselbine. Ljubljana in Maribor sta imela malo primestnega okoliša, Piran pa je obvladoval precejšnje področje, zato je tudi delež mlinarstva v piranskih prehrambenih obrteh zelo visok. Piran je iz istega razloga in zaradi svoje geografske lege imel razvito oljarsko obrt, ki je bila obema celinskima mestoma tuja. Pač pa je mesarske obrti v Piranu bistveno manj kot v Ljubljani in Mariboru. Tu je nedvomno vplivala piranska obmorska lega z razvitim ribolovom; ribe so v piranskem jedilniku nadomeščale meso. – Kostanjarice se omenjajo le v Mariboru. Verjetno so obstoj te dejavnosti pogojevale naravne danosti. Omemba žganjekuhe v Mariboru nedvomno kaže, da ima ta proizvodnja na Štajerskem že staro tradicijo.

– Specializacija Maribora v usnjarskih strokah je očitna na prvi pogled, medtem ko je v Piranu »cerdo«, ki je v tabeli uvrščen med čevljarje, verjetno izdeloval raznovrstne usnjene izdelke. Pač pa je delež krznarjev v Piranu precej nižji v Ljubljani in Mariboru.

– Delež krojačev je v tekstilni skupini pri vseh mestih visok. Omenili smo že, da je zlasti pri Mariboru opazen visok delež tkalcev.

– Tudi glede kovinarskih strok je bil Maribor precej specializiran glede raznovrstnih tovrstnih obrtnih vej, ki so se tam pojavljale. V vseh treh mestih pa so – naravno – v tej skupini najmočnejše zastopani kovači.

– Lesne stroke so v Ljubljani slabo zastopane, v Mariboru pa so precej specializirane. Zaradi razvitega sodarstva in lokarstva ob tesarstvu dosegajo lesne stroke v obrteh tedanjega Maribora opazen delež. V Piranu pa delež teh obrtnikov ob tesarjih dvigujejo sodarji, obročarji in ne nazadnje smolarji, ki so delali za potrebe gradnje plovil.

– Gradbene stroke so premaloštevilne, da bi omogočale kakšne »globokoumnejše« zaključke.

– V skupku »drugih« strok izstopa v Mariboru število lončarjev. Med storitvenimi obrtni se v Mariboru in Piranu omenja dokajšnje število ljudi, ki so skrbeli za zdravje meščanov. V Piranu je bil eden od zdravnikov redno plačani občinski uslužbenec. Na področju Ljubljane se omenja kar nekaj kopališč; kopaliških mojstrov – »bademeister« – pa v omenjenih virih ni zaslediti. Od umetniških poklicev v obravnavanem razdobju omenjajo viri le za Maribor dva slikarja.

O statistični, številčni, dolgočasni plati obrtnega življenja v nekdanjih Mariboru, Ljubljani in Piranu bi bilo to sicer vse. Mnogo pestrejša in slikovita pa je opisna. **uporabna podoba** teh obrti.

Utrinek iz Maribora: v šestdesetih letih 15. stoletja so se ljudje zavedali turške nevarnosti, ki jo omenja tudi zapis, objavljen v Gradivu za zgodovino Maribora. Mar je torej goli slučaj, da si je mesto naprtilo precej stroškov za toplo udobje mestnih čuvajev? Za leto 1465 so prejeli 20 liber denarjev (po 8 šilingov oz. po 240 denaričev); eden od njih je dobil 75 denaričev, ker je deset noči bedel, preden so našli namestnike zanj. Čuvaj se je smel oskrbeti s toplim kožuhom za 3 libre, z obuvalom iz klobučevine za 77 denaričev. 19 denaričev je šlo za kurjavo čuvajev, njim pa je bila nemenjena tudi gradnja toplega prostorčka v cerkvenem stolpu, opremljenega s pečjo, pri katerem so pridno garali mariborski zidarji in tesarji.⁶

Za Ljubljano tega časa ni zaslediti omemb turške nevarnosti. Pač pa je meščansko družbo v začetku šestdesetih let pretresel škandal drugačnega značaja, ki ima le za lase privlečeno zvezo z obrtjo in temo tega prispevka.

Že pred božičem 1459 so v Zagrebu prijeli Jurija Grudna, ker je menda sodeloval pri umoru ljubljanskega meščana Lenarta Purkraba. Mučili so ga in med mučenjem je pred sodnikom in zapriseženci opisal potek umora: Miklavž Paradis naj bi žrtev kot prvi udaril s sekiro, potem jo je (pozor!) krojač Kotze zabodel z nožem. Morilca sta skupaj z Jurijem in Pavlom Podritnikom zapustila prizorišče umora in se napotila na dom pokojnika ter ga oropala. Septembra so Jurija obsodili. Najprej naj bi ga vlekli po mestu (Zagrebu) privezanega konju za rep, potem naj bi ga obglavili in razčetrili. Glavo in dele trupla naj bi razstavili na vidnih mestih v opozorilo. Maja 1461 pa je Miklavž Paradis, ki je bil v Ljubljani zaradi omenjenega umora zaprt, pa po vladarjevi milosti izpuščen, obljubil sodniku in mestnemu svetu, da bo zapustil deželo in odšel na Hrvatsko, ter da se ne bo maščeval.⁷

In zveza z obrtjo? – Kotze je bil, kot omenjeno, krojač. In to je tudi vse.

⁶ J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora XVII/1991, 42–56.

⁷ B. Otorepec, Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku VII/1962, št. 88; ibid. III/1958, 1561, 1. maj.

Zusammenfassung

**EIN BEITRAG ZUR KENNTNIS DER GEWERBETÄTIGKEIT
IN DEN MITTELALTERLICHEN STÄDTEN PIRAN (PIRANO), LJUBLJANA (LAIBACH)
UND MARIBOR (MARBURG)**

Darja Mihelič

Im vorliegenden Beitrag wird der Versuch einer statistisch-quantitativen Bewertung der Gewerbetätigkeit in einigen mittelalterlichen Stadsiedlungen in Slowenien unternommen. Als Beispiel wurden zwei kontinentale mittelalterliche Städte Ljubljana und Maribor sowie das küstenländische Piran herangezogen, wobei ein Vergleich zwischen den Städten angestellt wurde. Die Studie beruht auf veröffentlichten Quellensammlungen: auf dem Quellenmaterial für die Geschichte Ljubljanas (*Gradivo za zgodovino Ljubljane*) und auf dem Quellenmaterial für die Geschichte Maribors (*Gradivo za zgodovino Maribora*) sowie auf dem unveröffentlichten Urkundenmaterial des Piraner Archivs.

Die Gewerbegruppen, die in der Forschung berücksichtigt wurden, sind: das Nahrungsmittel-, Lederwaren-, Textil-, Metall-, Holz- und Baugewerbe. Andere Gewerbegruppen wurden in einer besonderen Gruppe zusammengefaßt.

Die Zeiteinheit, innerhalb deren die Muster vorgestellt wurden, ist ein Jahrzehnt. Für Ljubljana und Maribor ist es das zweite Jahrzehnt der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts (also die Zeit von 1460 bis 1469), bei Piran das vierte Jahrzehnt des 14. Jahrhunderts (von 1330 bis 1339). Als Quantifikationskriterium kommt die konkrete Zahl der bekannten Gewerbetreibenden in Maribor, Ljubljana und Piran in den erwähnten Jahrzehnten in Betracht.

Als Vergleichskriterium einer größeren oder geringeren Rolle der gewerblichen Tätigkeit in verschiedenen Städten kann der Anteil an gewerblichen Berufen an der Gesamtzahl der Berufe in einer Stadt dienen. Zunächst wird der Anteil an der Gesamtzahl der Gewerbetreibenden einer Stadt festgestellt, der auf einzelne Gewerbegruppen, innerhalb der Gewerbegruppe aber jener, der auf einzelne Gewerbebezüge entfällt. Solche Anteile sind auch zwischen verschiedenen Städten vergleichbar.

Der Vergleich von Anteilen, die einzelne Gewerbegruppen in den behandelten Städten einnehmen, läßt folgende Schlüsse zu: – Nahrungsmittelgewerbebezüge sind mit einem Fünftel- bis zu einem Viertelanteil ziemlich einheitlich in allen drei Städten vertreten. – Beim Lederwarengewerbe bewegt sich diese Spanne von gut einem Fünftel bis knapp einem Drittel, wobei Gewerbetreibende dieser Gewerbebezüge am stärksten in Piran vertreten waren. – In Maribor machten die im Textilzweig Tätigen gut ein Fünftel aus, in Ljubljana um die Hälfte weniger, in Piran nicht einmal ein Zehntel. Textil-Gewerbetreibende in Maribor beschäftigten sich mit allen Phasen der Stoffherstellung – vom Weben über Scheren bis zur Kleidungsherstellung. In Ljubljana sind in den gesichteten Schriften keine Weber zu verzeichnen – die Stadt war diesbezüglich vielleicht in Form des Verlags mit dem Land verbunden. – In den Metallzweigen nimmt Ljubljana eine führende Stellung ein. Gewerbetreibende dieser Zweige bilden gut ein Viertel aller Gewerbetreibenden, in Maribor ein Sechstel und in Piran ein Zwanzigstel. – Eine Besonderheit ist auch bei den Holzgewerbebezügen festzustellen. Während sich ihr Anteil in Maribor und Piran um 15% bewegt, ist er in Ljubljana fast unbedeutend. In Maribor und Piran bedingte der Weinanbau die Faßbinderei, in Piran die Lage als Küstenstadt auch den Schiffsbau. In Maribor schlug sich im hohen Anteil dieser Gruppe auch eine entwickelte Armbrustherstellung nieder. – Eine relativ geringe Stellung nehmen in allen Städten das Baugewerbe und andere Gewerbebezüge ein.

In Maribor sind die Nahrungsmittel-, Lederwaren und Textilzweige ziemlich gleichmäßig vertreten, in Ljubljana dagegen die Nahrungsmittel-, Lederwaren- und Metallzweige. In Piran nimmt die führende Stellung die Gruppe der Lederwarenzweige ein, gefolgt von den Nahrungsmittel- und Holzgewerbebezügen.

Der Beitrag setzt sich auch mit der Spezialisierung und Vertretung von spezifischen Gewerben im Rahmen der Gruppen einzelner Gewerbebezüge auseinander. Alle Forschungsergebnisse sind aus den Tabellen ersichtlich.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/12-50-001, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZC:

1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje. Ljubljana 1980, 44 strani. – **180 SIT**

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.

2. Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786). Ljubljana 1982, 24 strani. – **120 SIT**

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja.

3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. – **400 SIT**

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni.

4. Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku. Ljubljana 1987, 76 strani. – **280 SIT**

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija).

5. Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907. Ljubljana 1988, 88 strani. – **300 SIT**

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

6. Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546–1569). Ljubljana 1989, 40 strani. – **180 SIT**

Predvsem na podlagi korespondence škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim so prikazane cerkvene razmere v Sloveniji, Textorjeva prizadevanja, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof ter filoprotestantsko razpoloženje slovenskih študentov teologije v Rimu.

7. Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. Ljubljana – Trst 1990, 36 strani. – **160 SIT**

Večplasten vpogled v družinsko življenje vaške skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter spremembe zaradi bližine mesta Trsta.

8. Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja. Ljubljana 1990, 72 strani + pril. – **280 SIT**

Zgodovinska sinteza razvoja krščanstva v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske svobode do pokristjanjenja Slovencev.

9. Petra Svoltjšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno. Ljubljana 1991, 56 strani. – **240 SIT**

Leta 1915 so italijanske oblasti po zasedbi področij na desnem bregu Soče izselile civilno prebivalstvo; iz različnih krajev Italije so se vrnili na domove spomladi 1919.

10. Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje. Ljubljana 1994, 44 strani. – **320 SIT**

Narodnostna meja se je do srede 19. stoletja pomikala na jug zlasti z agrarno kolonizacijo, v naslednjem obdobju pa z nasilno asimilacijo slovenskega prebivalstva.

Cena celotne zbirke je **2000 SIT**. Za člane ZZDS priznavamo 25%, za študente 50% popusta.

Božo Otorepec

EVIDENTIRANJE IN OBJAVLJANJE VIROV ZA ZGODOVINO SLOVENCEV V POZNEM SREDNJEM VEKU

*Referat na kolokviju ob stoletnici rojstva
Milka Kosa v Ljubljani 10. decembra 1992*

Ker bom v tem poročilu zelo kratek, mi dovolite, da najprej uvodoma vendarle spregovorim tudi nekaj besed o profesorju Kosu in naših arhivih. Besede, ki sem jih spoštovanemu, sedaj pokojnemu profesorju Kosu izrekel pred tridesetimi leti, ko smo praznovali njegovo sedemdesetletnico. Profesor Kos je, kot vsi vemo, vzgojil dejansko celo generacijo zgodovinarjev, seveda tudi zgodovinarjev-arhivistov, ki brez ved, ki jih je on predaval, predvsem seveda paleografije, kronologije, diplomatike itd., ne bi mogli dobro oziroma sploh opravljati svojega poslanstva. Poleg tega je bil vrsto let član izpitne komisije za arhiviste, seveda za zgodovinske pomožne vede, kjer je, vemo, recimo, vsak kandidat dobil original oziroma posnetek gradiva, na katerem je sam delal ali pa je bil iz njegovega arhiva.

Posebno pozornost je profesor Kos posvetil tudi vprašanju vrnitve našega zgodovinskega gradiva iz tujih arhivov. Malo se pravzaprav ve o tem, da je Narodna vlada Slovenije 28. decembra 1918 imenovala takrat 26-letnega mladega doktorja filozofije, zgodovinarja Milka Kosa kot likvidatorja naših zahtev v Hišnem, dvornem in državnem arhivu na Dunaju in tej nalogi se je, po svojem poročilu, januarja 1919 začel posvečati in je sestavil obširne sezname arhivskega gradiva, ki je prišlo v poštev za predajo. Leta 1921 je v Naših zapiskih znova opozoril našo slovensko javnost na Saint-Germainsko pogodbo in z njo v zvezi tudi na naše zahteve za vrnitev naših arhivalij. Podal je pregled, kaj je bilo takrat vrnjeno in kaj je še ostalo, predvsem seveda od samostanskih arhivov s področja Slovenije.

Ko je bila potem leta 1923 sklenjena arhivska pogodba med Avstrijo in Jugoslavijo, je tudi tedaj sodeloval pri sestavi elaboratov in je nato ves čas opozarjal na njeno izvršitev, do katere pa je prišlo, kot vemo, šele po letu 1958, potem ko smo do 1960. leta oddali natančne sezname za vsako arhivalijo, predvsem pri listinah, in kar se je potem začelo uresničevati šele leta 1968. Od imenovanega 1958. leta je bil član komisije ZIS za prosveto in kulturo za izvedbo konvencije iz leta 1923 in pa restitucije arhivskega gradiva, tistega, ki je zašlo v Avstrijo po drugi svetovni vojni.

Njegovi seznam, predvsem pa sezname očeta, Franca Kosa, za katerega vemo, da je moral med prvo svetovno vojno bivati na Dunaju, je pa ta čas izrabil za silno plodno delo v arhivu, kjer je prepisal in izpisal številne zvezke z regesti listin, ki se kakorkoli nanašajo na našo, slovensko zgodovino, so bili izredno koristna podalaga za sestavo naših seznamov zahtev.

Ob prizadevanju za vrnitev naših arhivalij iz Avstrije je profesor Kos sodeloval tudi v delu komisije za restitucijo naših arhivalij iz Italije. Pripravil je sezname naših zahtev in izvedel njihovo vrnitev v Slovenijo. Med gradivom je zlasti omeniti dragoceno gradivo iz dobe francoske Ilirije in pa nekatere starejše arhivalije.

Že v stari Stanojevičevi Narodni enciklopediji iz leta 1925 je bil objavljen njegov članek o arhivih v Sloveniji in o arhivskem gradivu, ki je še v Avstriji. Ta enciklopedija je bila osnova oziroma vedno živ spomin na to vprašanje.

Doma je bil leta 1950 imenovan za predsednika arhivskega sveta Ljudske republike Slovenije, bil je več let podpredsednik Arhivskega društva Slovenije, kjer je sodeloval pri sestavi in pretresanju osnutka zveznega zakona o arhivskem gradivu, o strokovnem šolanju, med drugim je tudi sprožil iniciativo za šolanje arhivskih kadrov v okviru zgodovinskega oddelka oziroma katedre. Bil je celo član posebne komisije za ustanovitev visoke arhivske šole, ki pa ni bila, pač zaradi različnosti, ki je bila v nekdanji Jugoslaviji, nikdar realizirana.

V Naših razgledih je pisal o znanstveni vlogi naših arhivov, večkrat je sodeloval na posvetovanjih slovenskih arhivarjev s svojimi dragocenimi prispevki. Nazadnje je treba omeniti, da je bil tudi dolga leta predsednik Upravnega odbora Mestnega arhiva v Ljubljani.

Na njegovo delovanje v zvezi z arhivi spominja še danes cel fascikel tega gradiva, med katerim nemara ne bi bil nenajzanimivejši tudi tisti, ki bi v zvezi z njegovim delom osvetlil delo na restituciji oziroma vrnitvi gradiva iz Avstrije takoj na začetku, v letih 1918, 1919 in potem še naprej.

* * *

Po tem kratkem uvodu mi dovolite, da se posvetim temi, ki je bila napovedana, to se pravi, evidentiranju in objavljanju virov za zgodovino Slovencev v poznem srednjem veku. Pod imenom »pozni srednji vek« razumem gradivo po izteku Kosovega gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku, se pravi od 1246 pa tja do konca 15. stoletja. Ne bom seveda tukaj ponavljal stare in znane resnice, da brez novega gradiva ni novih zgodovinskih spoznanj, razen če kakšni pisci starih ne začno obračati po svoje. Tudi profesor Kos je visoko cenil iskanje novih virov, tako listinskih kot seveda tudi predvsem urbarjev, za katere je upravičeno menil, da so za zgodovino slovenskega naroda vir primarnega pomena. Zbiral je gradivo iz raznoraznih arhivov (o tem bomo še govorili). V njegovi rokopisni zapuščini na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa je veliko fasciklov s takimi gradivi. Precej gradiva je, kot sem že omenil, v Hišnem, dvornem in državnem arhivu izpisal tudi njegov pokojni oče Franc Kos. To gradivo je služilo tudi Milku Kosu za njegove razprave pa tudi kot neke vrste vodič za iskanje, kadar je šlo za podrobnejšo vsebino tega ali onega predmeta.

Zlasti veliko arhivskega gradiva je evidentiral profesor Kos v zvezi z delom na historični topografiji Slovenije, delu, ki je bilo široko zasnovano in pri katerem je sam prevzel obdelavo historične topografije nekdanje Kranjske do leta 1500. Evidentiranje novega gradiva je torej očitno kontinuiran proces, ko se dejansko naklada, nalaga gradivo, vedno novo na novo, iz generacije v generacijo. O tem najbolje priča zgodovina naše historiografije. Če samo pogledamo, kakšen napredek je recimo bil storjen v tem pogledu v 19. stoletju, kako so bile pisane razprave iz prve polovice 19. stoletja in kako so bile te potem izdelane v drugi polovici 19. stoletja, ko so že prihajali novi strokovni delavci, šolani, predvsem tudi v dunajskem Inštitutu za raziskovanje avstrijske zgodovine.

19. stoletje je tudi čas izdajanja velikih deželnih diplomatarjev Koroške, Štajerske, pa tudi našega Šumija in njegovih prispevkov. Diplomatarjev, od katerih so nekateri sedaj, po drugi svetovni vojni, doživeli nadaljevanje (predvsem gre za 5. do 10. zvezek Monumenta historiae ducatus Carinthie, torej koroških virov, ki pa so doživeli upravičeno kritiko zaradi precej površnega odnosa). To ni več stara natančna Jakscheva šola. Omeniti je tudi 4. zvezek Gradiva za zgodovino Štajerske, kjer je objavljeno nadaljevanje nekdanje Zahnovne izdaje za leta 1260 do 1276. Štajerci so medtem tudi izdali knjigo registrov za zgodovino Štajerske in sicer 1. zvezek, ki je dosedaj izšel in obsega regeste za leta 1308 do 1319.

Evidentiranje zgodovinskega gradiva, tako listin kot rokopisov, je, po domače rečeno, iskanje. Iskanje gradiva, ki ga rabimo, ali pa kar sistematičnega iskanja gradiva za slovensko zgodovino sploh. Pri tem iskanju je seveda treba imeti gotove predpogoje, predvsem seveda zgodovinsko izobrazbo, pa v nemali meri tudi poznavanje pravne in sploh zgodovine, kajti treba je vedeti, kje se vse nahajajo arhivski fondi, pomembni za našo zgodovino. Profesor Kos je upravičeno napisal, da so nahajališča našega gradiva verna slika zgodovine našega ozemlja. Večino ozemlja so vladarji podeljevali velikim svetim in cerkvenim gospodom, katerih središča so bila izven Slovenije. Zato ni čudno, da se arhivi s tem gradivom tudi tam nahajajo. Če iščemo neko gradivo, je pač treba vedeti, kje ga najdemo. Ko potem najdemo odgovarjajočo arhivsko ustanovo, moramo zopet iskati še naprej, v katerem arhivskem fondu in znotraj tega, v katerem fasciklu itd.

Ideal zgodovinarja se bo šele ustvaril, ko bo vse arhivsko gradivo, predvsem verjetno najprej srednjeveško, že na disketah, računalniško obdelano in kdor bo pač rabil podatek o tem ali onem fevdalcu, plemiču, kraju, bo to seveda zelo hitro dobil. Danes je to seveda še vse skupaj vprašanje bolj ali manj pobožnih želja, predvsem pa seveda bolj ali manj trdega

dela, odvisno od tega, koliko so nam arhivarji to delo pri iskanju olajšali; ali recimo v arhivu obstojajo kartoteke, krajevne, imenske, morda celo stvarne; ali obstojajo repertoriji gradiva, pregledi vsebine, stvarni, osebni; ali pa se moramo iskanja bolj detajlno lotiti kar sami.

Pogosto smo pred nalogo, da moramo pregledati velike serije gradiva, katerih tipični predstavnik so recimo notarske knjige. Notarske knjige, zajemajo v Notarskem arhivu v Vidmu kar 10.846 fasciklov. V teh fasciklih je okrog 63.000 zvezkov, za okoli 3500 raznoraznih notarjev. Pri tem so te notarske knjige z vpisi listin kar najrazličnejše, velikokrat po obsegu lahko zelo skromne, majhne, lahko pa tudi kar precej obsežne. Brez indeksov, vse besede so pisane z malo začetnico in seveda vsaka beseda ali pa vsaj vsaka druga, je pisana skrajšano. Razumljivo je, da je iskanje podatkov, ki jih človek rabi, ki ga zanimajo, v takih notarskih knjigah izredno zamuden posel. Pri tem človek mnogokrat ne ve, kakšno pot bi ubral. Sam sem poskusil prebrati neko notarsko knjigo od prve do zadnje vrstice. Ali pa knjigo brati hitreje in če imate tekem časa prakso, potem že kar veste, kje je treba v takem zapisu pogledati, da boste videli tisto, kar iščete. Recimo, kjer je kakšno nemško ime, lahko kaže, da gre mogoče za osebo iz naših krajev itd.

Kar se tiče krajevnega iskanja, bi seveda tukaj ponovil to, kar je profesor Kos že leta 1963 povedal in naštel, kje vse se nahaja gradivo za starejšo zgodovino Slovencev izven naših meja. Tu je navedel arhiv oglejskega patriarhata, ki ga hranijo v Vidmu na več krajih in v več drugih krajih izven Vidma. Gradivo v Vidmu je za slovenskega zgodovinarja 13., 14. in 15. stoletja to, kar so za arheologe razni tumulusi, ki skrivajo bogate izkopenine. To gradivo je sorazmerno malo pregledano, predvsem, kar se tiče notarskih knjig privatnih notarjev. Pokojni ravnatelj Štajerskega deželnega arhiva Zahn je pred 120 leti zelo pridno in vestno pregledal ves ta arhiv in zabeležil gradivo tudi za slovenske kraje, za Kranjsko pa Štajersko, ampak predvsem iz protokolov oglejskih patriarhov, takorekoč uradnih knjig oglejskega patriarhata, ki res obsegajo veliko dragocenega gradiva. Ni pa imel časa, poglobiti se v knjige privatnih notarjev, kjer so recimo zabeležena raznorazna posojila, nakupi itd. naših ljudi. Predvsem so znane oziroma dragocene knjige notarjev iz Čedad, ki je bil na poti v Furlanijo in kjer je ogromno teh zapisov. Sam sem si v videmskih arhivih zabeležil veliko teh raznih omemb v arhivalijah, si zabeležil na kratko ali bolj obširno razne listine, ki se nanašajo na Slovenijo. Žal to gradivo, ki sem ga pripravil že pred dvema letoma, še do danes ni moglo biti izdano.

Poleg notarskega arhiva je v Vidmu omenjena še seveda Mestna biblioteka z dragocenimi notarskimi knjigami, potem Nadškofijski arhiv, Kapiteljski arhiv itd. Muzej v Čedadu ima dragoceno zbirko listin, med njimi je tudi ena, ki jo je profesor Kos objavil, in sicer o Porgarjih pa biblioteka v San Daniele in Državni arhiv v Vidmu. Kar se tiče drugih arhivskih ustanov v Avstriji in Nemčiji, je tukaj navedel gradivo, predvsem najprej za cerkvene ustanove, na primer za nadškofijo v Salzburgu; pa gradivo iz bavarskega Freisinga, ki ga je medtem izčrpal in dal mikrofilmati pokojni dr. Pavle Blaznik; gradivo v Brixnu, (iz tega arhiva so štiri listine nekoč bile na Kranjskem). To je bila namreč najstarejša listina o Bledu iz 1004, ki je danes v Tirolskem deželnem arhivu v Innsbrucku. Profesor Kos je potem navajal arhivalije škofije, v Krki, Bambergu, potem raznih samostanov, v Admontu, Šentpavlu, med drugim tudi arhiv v Gornjem gradu, ki pa je medtem bil od avstrijske strani predan Sloveniji in se danes nahaja v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Pomembni so bili dalje arhivi samostanov v Vetrinju, dominikanskega in minoritskega na Ptuj, pa seveda Nemškega viteškega reda na Dunaju; tukaj profesor Kos zopet navaja samostane, ki jih je ukinil Jožef II. in sicer Bistro, Pleterje, Vesleovo, Mekinje, ki so se tudi medtem vrnili domov in so danes v Arhivu Slovenije. Pač pa se še vedno v Gradcu nahajajo arhivi z dragocenimi listinami od 12. stoletja dalje, samostanov v Marembergu, Studenicah, Žičah, Jurkloštru in Ptuj, za katere upamo, da bodo tudi nekoč vrnjeni. Vrnjen je bil velik del arhiva oziroma listin grofov Celjskih, okrog 880 listin, ki se danes tudi nahajajo v Arhivu Slovenije.

Ne bom tukaj še podrobneje navajal teh raznoraznih arhivov, kjer se vse nahaja naše gradivo, pač pa bi rad spregovoril še nekaj besed o drugem delu, to je o objavljanju arhivskega gradiva. Čisto na kratko: objavljanje gradiva je deloma tehnično vprašanje, deloma vsebinsko. Tehnično vprašanje, kako? Kako objavljati latinske tekste, kako nemške

tekste; še danes najdemo marsikoga, da vestno prepisuje velike črke, enkrat velike, enkrat majhne, v nemških tekstih itd. Način objave: ali objaviti listine v celoti ali le v regresih, kako objavljati urbarje. Kako objavljati fevdne knjige in končno, ali ni morda tudi najbolj enostaven način edicije listin in drugega gradiva, mikrofilmanje, posnetje na diskete, razmnoževanje teh disket in gradivo na ta način razširjati. Drugo je vprašanje vsebine. Arhivsko društvo in Zgodovinski inštitut sta leta 1972 priredila posvetovanje o programu edicij in nato izdala tiskani program edicij.

Zusammenfassung

EVIDENTIERUNG UND EDIRUNG VON QUELLEN FÜR SLOWENISCHE GESCHICHTE AUS DEM SPÄTMITTELALTER

Božo Otošec

In dem Aufsatz wird ein Magnetogram eines Vortrages an der Tagung zur Feier des 100. jährigen Geburtstages von Akad. Prof. Dr. Milko Kos (1892–1972) wiedergegeben. Der Autor beschreibt einfängs die Tätigkeit Prof. Kos in Zusammenhang mit den Archiven und Rückführung von Archivalien slowenischer Provenienz aus Österreich aufgrund des Archivabkommens von 1923. Im weiteren behandelt der Autor bemühen prof. Kos um Evidentierung von Geschichtsquellen für slowenische Geschichte vor allem aber für die Historische Topographie von Krain in den Archiven und Bibliotheken von benachbarten Friaul. Schließlich werden einige Grundsetze über die neuen Editionstechniken kurz erwähnt.

Boris M. Gombač

TRST-TRIESTE. DVE IMENI, ENA IDENTITETA: SPREHOD ČEZ HISTORIOGRAFIJO O TRSTU 1719–1980

Ljubljana : Narodni muzej; Trst : Tržaška založba, 1993. 181 strani.

Avtor je v svojem delu obdelal problematiko Trsta iz zornega kota historiografije, predvsem italijanske. Knjiga je rezoniran sprehod skozi 200 in več let tržaške zgodovine in se dotika vprašanj iredentizma, fašizma in italijanskega nacionalizma po drugi svetovni vojni, vse do današnjih dni. Zanimivo in aktualno branje bogati še obsežen seznam literature in neposredni uvod, ki govori o nacionalnem vprašanju v Trstu in Primorju.

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudimo pri nakupu ali naročilu knjige 20% popusta!

Knjigo lahko naročite v Narodnem muzeju v Ljubljani (061/221-882)

Branko Reisp

PRVI (PROTESTANTSKI) TISKAR NA SLOVENSKEM JANEZ MANDELČ

Prva misel o ustanovitvi tiskarne v Ljubljani sega v leto 1560, ko so deželni stanovi na Kranjskem sklenili postaviti za superintendenta protestantske cerkve Primoža Trubarja. Po daljšem obotavljanju se je Trubar na ponoven poziv deželnih stanov odločil, da ponudeno službo sprejme. Trubar je bil v zadregi še posebej zato, ker je medtem s sodelavci začel urediti nekaj let starejšo zamisel o ustanovitvi posebne slovensko-hrvaške protestantske tiskarne, ki naj bi tiskala knjige v latinskem, glagolskem in cirilskem črkopisu za južnoslovansko področje. Ker pa akcija ni tako hitro potekala, kot so želeli, je Trubar, ko se je odločil, da pride v Ljubljano, v juliju 1560 prosil svoje zaščitnike, württemberškega vojvodo Krištofa in kranjske deželne stanove za posredovanje pri vladarju, da bi dovolil tak tiskarski zavod ustanoviti v Ljubljani, saj bi bilo tu, sredi Slovencev in v soseščini Hrvatov, delo dosti uspešnejše kot na Nemškem. Po vsej verjetnosti pa so bile visoke osebnosti prepričane, da se kaj takega pri katoliškem deželnem knezu cesarju Ferdinandu I. ne bi dalo doseči, in tako je prvi poskus ustanoviti tiskarno v Ljubljani propadel.

Zato je naslednje leto štajerski deželni glavar in svetovalec vojvode Krištofa, baron Janez Ungnad kot verski izseljenec v Urachu pri Tübingenu ustanovil biblijski zavod za izdajanje slovenskih in hrvaških protestantskih knjig. Zavod je deloval do Ungnadove smrti konec leta 1564, kmalu nato pa je razpadel. Na začetku je bila Trubarjeva navzočnost v novem podjetju, v katerem je postal neke vrste ravnatelj, zelo potrebna, zato je odložil odhod v domovino in šele junija 1561, ko je delo steklo, je vsaj začasno utegnil nastopiti službo kranjskega superintendenta. Čeprav je bila njegova vrnitev v Ljubljano pravi triumf in čeprav ga je čakalo dosti organizacijskega dela, si je že po nekaj tednih izprosil dopust in odšel urejevati razmere v Urach. V Ljubljano se je vrnil šele junija 1562.

Medtem je moral za Trubarjevo zamisel o ustanovitvi glagolske in cirilske tiskarne v Ljubljani zvedeti tudi prvi tiskar, ki bi tu rad ostal in deloval. To je bil strasbourški tiskar Avguštin Friess. V Ljubljano je prišel pred poletjem 1562 in se hotel osebno pogovoriti z novim superintendentom slovenske protestantske cerkve. Ker je prišel v Ljubljano pred Trubarjem, je ta čas verjetno izkoristil za to, da je pridobival za svoje načrte ljubljanske protestantske meščane in plemstvo. Najbrž je napravil tudi nekaj preprostih tiskov.

Vse kaže, da Friessovo delovanje in morda tudi tiskar sam Trubarju nista bila pogodu. Čeprav je želel imeti tiskarno pri sebi, ni hotel delati proti komaj utečenemu biblijskemu zavodu v Urachu, bal se je tudi, da položaj protestantov na Kranjskem za ustanovitev takega podjetja še ni dovolj trden. Friessa je zavrnil, mu odrekel vsakršno pomoč in podporo, se z njim celo sprl in tiskar je odšel iz Ljubljane, ne da bi kaj opravil.

Na Friessovo delovanje se je odzvala tudi katoliška stran. Ljubljanski škof Peter Seebach se je pismeno pritoževal cesarju Ferdinandu, da je neki tiskar, ki naj bi prišel v deželo s Trubarjem, tiskal sramotilne pesmi zoper duhovščino in rimsko katoliško cerkev in tudi neke slovenske svetopisemske prevode neizvedenih ljudi. Čeprav so se deželni stanovi kasneje pri cesarju zagovarjali, da ni imel tiskar nobene priprave za tiskanje razen velikih lesenih črk, s katerimi je brez stiskalnice odtisnil nekaj izrekov iz Svetega pisma, je v tem gotovo nekaj resnice in Friessovi tiskarski poskusi leta 1562 naj bi bili prvi ljubljanski tiski. Žal se ni nič ohranilo. Po Friessovem odhodu pa je Ljubljana čakala na tiskarsko delavnico še nadaljnjih trinajst let.

Prvo tiskarno v Ljubljani. pomembno ne le zaradi tega, ker je bila prva delavnica te stroke pri nas, ampak tudi zaradi njenih zaslug za razvoj slovenske književnosti, je ustanovil leta 1575 tiskar in knjigotržec Janez Mandelč, ki se je ustrezno jeziku knjige podpisoval tudi Janž ali Ivan Mandelč v slovenskih, Joannes Manlius v latinskih in Hans Mannel v nemških

tiskih. Rojen neznano kje in kdaj, je umrl verjetno leta 1605 v kraju Deutschkreutz na današnjem Gradiščanskem v Avstriji. Od kod izvira njegov rod, ni znano. Po eni razlagi naj bi bil z Reke, po drugih iz Nemčije ali celo določene iz dežele Württemberg, opozorili so še na druge možne povezave, prevladuje pa mnenje, da je bil doma nekje na Kranjskem ali v Istri. Vse to so samo domneve brez zanesljivih dokazov, res pa je, da je ime, kot ga je tiskar uporabljal v slovenskih tiskih, slovensko in živo še danes.

Mandelc je bil prvi tiskar v Ljubljani oziroma sploh na Slovenskem in kasneje prvi tiskar na današnjem Gradiščanskem. Kje se je izučil in deloval pred prihodom v Ljubljano, ne vemo. V Ljubljano je prišel pred letom 1575, si tu pridobil meščanske pravice in deloval kot knjigotržec. Ko je spomladi 1575 na pobudo magistra Jurija Dalmatina, deželnega veljaka Jurija Khisla in superintendenta kranjske protestantske cerkve magistra Krištofa Spindlerja zaprosil deželne stanove, da mu dovolijo urediti tiskarno, je zaradi vplivnih zagovornikov uspel in poleti 1575 je tiskarna že delovala. S tem je razširil svojo dejavnost še na tiskarstvo in založništvo, iz njegove delavnice pa so znane tudi knjižne vezave. Prvi Mandelčev ljubljanski tisk, govor Janeza Saliceta zoper Turke, ki naj bi po podatku Janeza Vajkarda Valvasorja izšel 20. julija 1575, ni v evidenci. V jeseni 1575 pa je natisnil Dalmatinov prevod svetopisemske Sirahove knjige (Jezus Sirah), ki je prva v Ljubljani in na Slovenskem natisnjena slovenska knjiga. Mandelčevo nemško posvetilo je datirano 11. oktobra.

Nastanek in razvoj Mandelčeve tiskarne v Ljubljani sta bila v tesni zvezi z načrti prominentne in agilne skupine druge generacije ljubljanskih oziroma slovenskih protestantov, ki je tedaj pripravljala najvišji književni polet slovenske reformacije, posebej še z Dalmatinovimi prizadevanji za izdajo celotne Biblije v slovenskem jeziku. Dalmatin je odslej pri Mandelcu načrtno objavljajl prevode knjig starega zakona in s tem utiral pot izdaji celotne Biblije. S temi prizadevanji je ostalo usodno povezano tudi nadaljnje Mandelčevo tiskarsko delovanje v Ljubljani. Prvi predračun stroškov za natis Biblije je napravil decembra 1578. Kljub prepovedi vicedoma je aprila 1580 napravil novo ponudbo in kot vzorec priložil tiskan poskusni list. V smislu dogovora iz leta 1578 v Brucku na Muri so kranjski stanovi poslali Mandelčevo ponudbo koroškim in štajerskim stanovom, natis Biblije pa so vzeli resneje v pretres konec leta 1580. Avgusta 1581 se je zbrala v Ljubljani komisija teologov in jezikovnih izvedencev, ki ji je bila poverjena revizija Dalmatinovega prevoda. Intenzivne priprave za natis so izzvale katoliško nasprotno akcijo, katere žrtev je postala Mandelčeva tiskarna. Njeno delovanje je bilo že dalj časa trn v peti katoliškim krogom, sedaj pa so našli priložnost, da jo uničijo. Ko je škof Janez Tavčar izvedel, da se pripravlja natis protestantske slovenske Biblije, je to sporočil nadvojvodi Karlu. Ta je oktobra 1581 v pismu vicedomu in stanovam prepovedal tiskanje Biblije ali česarkoli drugega v Ljubljani in sploh na Kranjskem ter zahteval, da Mandelc zapusti avstrijske dedne dežele, kar se je aprila 1582 tudi zgodilo.

Prepoved Mandelčeve tiskarne seveda ni naključen ali izoliran dogodek. Ko je z versko pomiritvijo v Brucku protestantizem v Notranji Avstriji dosegel svoj višek, so katoliški deželni knezi, notranjeavstrijski vladar Karel, brat Ferdinand na Tirolskem in svak bavarski vojvoda Viljem oktobra 1579 na posebni konferenci v Münchnu že izdelali program za obnovo katolicizma. Ugotovili so, da ni mogoče naravnost preklicati podeljenih pravic, pač pa je treba priti do cilja postopno, korak za korakom, in med drugim odpraviti protestantske tiskarne, ki jih privilegij ni omenjal.

Stanovi so pregnanemu tiskarju naklonili potnino 50 forintov in mu dali priporočilno pismo za württenberškega vojvodo, pod čigar zaščito se je verjetno nameraval sprva zateči. Sodelovanje Dalmatina in Mandelca se je končalo, obenem se je zaključilo delovanje prve tiskarne na slovenskih tleh. Ljubljana je morala čakati na novo tiskarno skoraj sto let.

V Ljubljani Mandelc ni tiskal le Dalmatinovih prevodov, ampak še nekatera druga slovenska dela, ki so jih pripravili predikanta Jurij Juričič in Janž Tulščak ter rektor stanovske šole Adam Bohorič, nadalje dela v nemškem in latinskem jeziku Krištofa Spindlerja, Jurija Khisla in fizika štajerskih deželnih stanov v Celju dr. Jakoba Straussa, koledarje, nekaj oblastvenih odlokov, drobne prigodne publikacije in tiske časniške narave, tako letake o bojih s Turki, in hrvaški spis zagrebškega kanonika Antuna Vramca. Značilno je, da so Mandelčevi ljubljanski tiski vsebinsko tehtni. Med njimi ni v izdajateljski dejavnosti mnogih tiskarjev

tistega časa tako običajnih pamfletov. V Ljubljani je Mandelc natisnil okoli 30 del. V skromni meri je deloval tudi literarno: v Dalmatinovem Jezusu Sirahu in v Juričičevi Postili je napisal nemški posvetili. V šestih letih obstoja v Ljubljani je njegova tiskarna izdelala petino vseh slovenskih tiskov 16. stoletja.

Od Mandelčevih tiskarskih pomočnikov v Ljubljani je znan le Lenart Mravlja (tudi Mraula, Maraula), ki je kasneje (1583) sodeloval pri tisku Dalmatinove Biblije v Wittenbergu in bil med leti 1590 do 1605 z latiniziranim priimkom Leonhard Formica dvorni, deželni in univerzitetni tiskar in knjigotržec na Dunaju.

Po izgonu iz Ljubljane je bil Mandelc 23 let tiskar na obmejnem področju Ogrske oziroma današnje Gradišanske in na Hrvaškem. Tiskal je pod zaščito grofov Batthyányjev, Zrinskih in Nádasdyjev v krajih: Güssing (Német–Ujvár) 1582–1585, Varaždin 1586–1587, Eberau (Monyoró–Kerék) 1587–1589, Güssing 1589, Eberau 1590–1592, Deutsch–Schützen (Schützing, Sicz) 1592–1593, Güssing 1595–1597, Deutschkreutz (Német–Keresztúr) 1598–1599, Sárvár 1600, Deutschkreutz 1601, Sárvár 1602, Deutschkreutz 1603–1605. Tu je do smrti natisnil še 78 doslej evidentiranih, med njimi tudi nekaj za našo zgodovino relevantnih del. Mandelc je imel sina Gregorja, ki pa se verjetno ni izučil očetovega poklica, saj je za tiskarjevo vdovo vodil podjetje pomočnik Emerik (Imre) Farkas, ki je 1608 postal lastnik podjetja.

Skupaj je Mandelc torej natisnil nad 100 del v slovenščini, hrvaščini, nemščini, latinščini in madžarščini. S tiskarske strani so dela na visokem nivoju, besedila so pogosto uokvirjena z okrasnimi letvami in opremljena z inicialami, vinjetami in lesorezi. Zaradi starosti in dogodkov, katerim so bili v naslednjem obdobju izpostavljeni, spadajo njegovi tiski med velike redkosti. Nekaj je izgubljenih oziroma niso v evidenci, nekaj je ohranjenih v edinem, celo nepopolnem primerku in le za nekatere lahko naštejemo dvoje, troje in redko več nahačališč.

Vrsta ohranjenih ali le po naslovu znanih Mandelčevih tiskov v Ljubljani v domnevnem časovnem zaporedju je naslednja:

1. **Johann Salicetus**, *Rede wider die Türken* 1575; 2. **Jurij Dalmatin**, *Jesuh Sirah* 1575 (izšli sta tudi dve faksimilirani izdaji: Ljubljana, ČGP Delo 1973 in Ljubljana, Mladinska knjiga 1974, zadnja v zbirki Monumenta litterarum Slovenicarum 12, obe izdaji je uredil in napisal spremno besedo Branko Reisp); 3. **Krištof Spindler**, *Ain christliche Leichpredig. Bey der Begrebnus . . . Hörwarden Freyherrn zu Auersperg* 1575; 4. **Jurij Khisl**, *Herbardi Aurspergy . . . vita et mors* 1575; 5. *Kalender für das Jahr 1576*; 6. *General pro Maalzeit und Weinschenken* 1576; 7. *Wochenpfeinigsgeneral* 1576; 8. **Jurij Khisl**, *Hörwarden Freyherrn zu Aursperg . . . ansehnliche Thaten . . . durch . . . Hansen Khratzenpacher verdeutscht* 1576; 9. **Jurij Dalmatin**, *Passion* (na koncu dodana Dalmatinova pesem ima svoj naslovni list in je bila morda samostojna knjigotrska enota) *Passion is vseh stihir evangelistov v leto peissen . . . sdai peruizh sloshen* 1576; 10. *Fürstlicher Durchleucht Ertzhertzogen Carls zu Osterreich . . . new auffgerichte Pergkwerchß Ordnung* 1577; 11. **Tobias Stangel**, *Carmen encomiasticum in celebres nuptias . . . Adami . . . ab Eck . . . et . . . Annae Chislidis* 1577; 12. **Leonhard Clarius**, *In nuptias Adami . . . ab Eckh . . . et . . . Annae Chislidis* 1577; 13. **Jakob Strauss**, *Descriptio novi et prodigiosi cometæ* 1577; 14. *Genealogia . . . deren von Rhein (Rain)* 1577; 15. **Sebastijan Krelj** – **Jurij Juričič**, *Postilla* 1578; 16. *Neuwe Zeytung . . . wie der Türck ist . . . für die Statt Medlinge gezogen und eingenommen hat* 1578; 17. *Warhafftige Geschicht und Sig der freudenreichen türckhischen Niederlag, so . . . durch . . . Hansen Ferenberger . . . under Dreschnickh in Chrabatten . . . beschehen* 1578; 18. **Jurij Dalmatin**, *Biblie, tu ie, vsiga svetiga pisma prvi deil* 1578; 19. **Antun Vramec**, *Kronika* 1578 (prvo hrvaško tiskano zgodovinsko delo, faksimilirana izdaja: Zagreb–Varaždin, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti 1992, ločeno spremno besedo je napisal Alojz Jembrih); 20. *Türckische gewliche Zeytung wie Baijacidis . . . den XVII. Nouembri dieses 1578. Jars ein . . . Pancket und Gastung gehalten* 1578; 21. **Jakob Strauss**, *Almanach . . . gestellt auffß Jar MDLXXIX* (s posebnim delom, ki ima svoj naslovni list) *Prognosticon unnd Practica* 1579; 22. *Türckische gewliche Zeitung wie Baijacidis . . . den 17. Januarij dises 1579. Jars ein . . . Pancket und Gastung gehalten* 1579; 23. **Janž Tulščak**, *Kerszhanske leiße molitve* 1579; 24. **Jurij Dalmatin**, *Ta celi catehismus* 1579; 25. *Perve buqve Mosessove, Genesis imenovane, Iudovski Breshith* 1580 (tiskan samo poskusni list); 26. **Jurij Dalmatin**, *Salomonove pripuvisti* 1580; 27. **Jurij Dalmatin**, *Catehismus* 1580 (faksimilirana izdaja: Fresach, Verlin für die evangelische Glaubensüberlieferung in Kärnten 1986, spremno besedo je napisal Oskar Sakrausky); 28. **Adam Bohorič**, *Elementale Labacense cum Nomenclatura trium linguarum Latinae, Germanicae et Slavonicae* okoli 1580; 29. **Adam Bohorič**, *Otrozhia tabla* (ali *biblia*) okoli 1580.

Tiski pod številkami 1. 6. 7. 14 in 28 niso ohranjeni ali niso v evidenci, tisk pod številko 29 je ohranjen fragmentarno, za tisk pod številko 16 je dvomljivo, če je Mandelčev izdelek.

Sodobni bibliografski popis Mandelčevih slovenskih tiskov (v okviru bibliografije vseh slovenskih tiskov 16. stoletja) z navedbo nahajališč je objavil **Branko Berčič** (Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts), bibliografski popis tiskov na Gradiščanskem **Karl Semmelweis** (Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts), dopolnilo pa **Gedeon Borsa** (Neu entdeckte Druckwerke aus dem 16. und 17. Jahrhundert, die auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes hergestellt wurden).

Literatura: – **Johann Weichard Valvasor**, Die Ehre deß Hertzogthums Crain XI, Laybach–Nürnberg 1689, 716. – **Joseph Erberg**, Aelteste Denkmale der Buchdruckerei in Krain, Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (Laibach), VI, 1851, 2–3. – **Vinko Fererji Klun**, Beiträge zur Literatur-Geschichte von Krain III, Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (Laibach), VII, 1852, 65–68. – **Ivan Kukuljević Sakcinski**, Slovník umjetnikah jugoslavenskih, III, Zagreb 1859, 237–240. – **Ivan Kukuljević Sakcinski**, Bibliografia hrvatska, I, Zagreb 1860, 178. – **Peter Radics**, Ueber des Anton Vramecz »Chronika vezda«. Laibach, bei Joh. Manlius 1578, und über des letzten Buchdruckerei im Allgemeinen, Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (Laibach), XVI, 1861, 84–89. – **Theodor Elze**, Die Anfänge der Buchdruckerei in Krain 1., Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (Laibach), XVI, 1861, 90. – **Theodor Elze**, Die Anfänge der Buchdruckerei in Krain 2., Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (Laibach), XVIII, 1863, 11–12. – **Albin Arko**, Tristoletnica tiskarstva v Ljubljani, Ljubljana 1875. – **Peter Radics**, Geschichte des deutschen Buchhandels in Krain, Archiv für die Geschichte des deutschen Buchhandels (Leipzig), VI, 1881, 72–93. – **J. Franck**, Mandl, Hans M. (Mannel, slovenisch Mandele, Joh. Manlius), Allgemeine Deutsche Biographie XX, Leipzig 1884, 176–178. – **Theodor Elze**, Die slovenischen protestantischen Gesangbücher des 16. Jahrhunderts, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich (Wien–Leipzig), V, 1884, 1–29. – **Lovro Žvab**, Ivan Manel, Manlius ali Mandelc, prvi tiskar na Kranjskem, Kres (Celovec), VI, 1886, 47–51. – **Theodor Elze**, Die slovenischen protestantischen Katechismen des XVI. Jahrhunderts, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich (Wien–Leipzig), XIV, 1893, 79–100. – **Theodor Elze**, Die slovenischen protestantischen Postillen des XVI. Jahrhunderts, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich (Wien–Leipzig), XIV, 1893, 121–133. – **Theodor Elze**, Die slovenischen protestantischen Gebetbücher des XVI. Jahrhunderts, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich (Wien–Leipzig), XV, 1894, 15–22. – **Friedrich Ahn**, Bibliographische Seltenheiten der Truberliteratur, Graz 1894. – **Friedrich Ahn**, Johann Mannel, Laibachs erster Buchdrucker (1575–1580), Archiv für die Geschichte des deutschen Buchhandels (Leipzig), XIX, 1894, 45–53. – **Theodor Elze**, Die slovenischen protestantischen Bibeldbücher des XVI. Jahrhunderts, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich (Wien–Leipzig), XVI, 1895, 117–175. – **Friedrich Ahn**, Die slovenischen Erstlingsdrucke der Stadt Laibach (1575–1580), Graz 1896. – **Friedrich Ahn**, »Neue Zeytungen« aus Johann Mannels Druckerpresse, Mittheilungen des österreichischen Vereines für Bibliothekswesen (Wien), II, 1898, 1–9, 29–32. – **Friedrich Ahn**, Johann Mannels lateinische Druckwerke (1575–1605), Mittheilungen des österreichischen Vereines für Bibliothekswesen (Wien), IV, 1900, 1–7, 25–28, 45–56; V, 1901, 1–8. – **Adolf Senowit**, Manlius János, Adalékok a magyarországi nyomdászati és könyvkereskedelemtörténetéhez, Budapest 1902. – **Walter Šmid**, Über Entstehung und Herausgabe der Bibel Dalmatins, Mittheilungen des Musealvereines für Krain (Laibach), XVII, 1904, 71–146. – **Friedrich Ahn**, Der erste bekannte Kalender aus Johann Mannels Druckerpresse in Laibach, Mittheilungen des österreichischen Vereines für Bibliothekswesen (Wien), X, 1906, 128–132. – **Friedrich Ahn**, Johann Mannels deutsche Druckwerke (1575 bis 1593), Mittheilungen des Musealvereines für Krain (Laibach), XIX, 1906, 1–28. – **Friedrich Ahn**, Die zeitgenössischen Buchdrucker als Förderer von Trubers Werk (1550–1595), Carniola (Laibach), I, 1908, 112–120. – **Franjo Bučar**, Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije, (Crte iz hrvatske književnosti, 5.), Zagreb 1910. – **France Kidrič**, Otročja Tabla (ali Biblia) o. 1580, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (Ljubljana), IV, 1924, 125–128. – **France Kidrič**, Bohoričev Elementale Labacense cum Nomenclatura, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (Ljubljana), IV, 1924, 128–130. – **Janez Logar**, Mandelc Janez, Slovenski biografski leksikon II, Ljubljana 1933, 39–40. – **Ante Gaber**, Skozi stoletja za našim novinarstvom, Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani, Ljubljana 1937, 179–223. – **Ante Gaber**, Razstava slovenskega novinarstva, Kronika slovenskih mest (Ljubljana), V, 1938, 26–35. – **Gedeon Borsa**, Ismeretlen Manlius-naptár, Magyar Könyvszemle (Budapest), 1955, 114–118. – **Gedeon Borsa**, Ein unbekannter Manlius-Kalender, Burgenländische Heimatblätter (Eisenstadt), XIX, 1957, 74–79. – **Oskar Sakrauský**, Ein bisher unbekannter slowenischer protestantischer Katechismus aus dem Jahre 1580, 900 Jahre Villach, Villach 1960, 447–457. – **Branko Reisp**, Mandelčevi ljubljanski tiski v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani, Kronika (Ljubljana), XI, 1963, 51–56. – **Branko Berčič**, Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts, Abhandlungen über die slowenische Reformation, (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, 1.), München 1968, 152–268. – **Branko Berčič**, Tiskarstvo na Slovenskem, Ljubljana 1969, 45–49. – **Gedeon Borsa**, Weitere problematische Druckorte des 16. Jahrhunderts in Ungarn, Gutenberg Jahrbuch (Mainz), 1969, 103–106. – **Franc Šebjanič**, Agenda Vandalica – prekmurski tisk iz 16. stoletja, Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor) n.v. V, 1969, 242–245. – **Primož Simoniti**, Neznani ljubljanski tisk iz leta 1577 in nekaj podatkov o njegovem avtorju, Kronika (Ljubljana), XIX, 1971, 14–21. – **Gedeon Borsa**, Joannes

Manlius könyvkötői tevékenysége, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (Budapest), 1970–1971, 301–321. – **Helmut W. Lang**, Die Buchdrucker des 15. bis 17. Jahrhunderts in Österreich, (Bibliotheca bibliographica Aureliana, XLII.) Baden–Baden 1972, 8–10, 17, 54–57. – **Karl Semmelweis**, Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582–1823), (Burgenländische Forschungen, Sonderheft, IV.), Eisenstadt 1972, 7–52. – **Karl Semmelweis**, Johann Manlius, Burgenlands erster Buchdrucker, Biblos (Wien), XXI, 1972, 159–166. – **Gedeon Borsa**, Nyomtatványok Manlius kötetlábláiban, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (Budapest), 1972, 165–203. – **Gedeon Borsa**, Újabb adatok Manlius tevékenységéhez, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (Budapest), 1973, 191–201. – **Viktor Petkovšek**, Clusius' Nomenclator pannonicus und seine Zusammenarbeit mit Joannes Manlius, Carolus Clusius und seine Zeit, (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 54), Eisenstadt 1974, 24–32. – **Branko Reisp**, Prva v Ljubljani natisnjena slovenska knjiga, Jurij Dalmatin. Jezus Sirah (spremna beseda k faksimilirani izdaji), (Monumenta litterarum Slovenicarum, 12), Ljubljana 1974. – **Branko Reisp**, Začetki tiskarstva v Ljubljani, Situla 14/15, Ljubljana 1974, 349–360. – **Boris Bálint**, Literarna uganka iz 16. stoletja, Naši razgledi (Ljubljana), XXIII, 1974, 327. – **Branko Reisp**, Štiristo let tiskarstva v Ljubljani, Mohorjevo koledar za navadno leto 1975, Celje 1974, 158–162. – **Primož Simoniti**, Lenart Mravlja = Leonhardus Formica, Kronika (Ljubljana), XXIII, 1975, 45–46. – **Branko Reisp**, Tiskarna Janeza Mandelca in leta 1578 tiskana pesem o zmagi Ivana Ferenbergerja nad Turki, Kronika (Ljubljana), XXIII, 1975, 81–87. – **Marijan Smolik**, Novi odlomki protestantskih tiskov. Ob 400-letnici prihoda tiskarja Mandelca v Ljubljano, Kronika (Ljubljana), XXIII, 1975, 161–166. – **Milena Uršič**, Jožef Kalasanc Erberg in njegov Poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske, (SAZU, Dela razreda za filološke in literarne vede, 28), Ljubljana 1975. – **Gedeon Borsa**, Pótlások és kiigazítások a »Régi Magyarországi Nyomtatványok« (RMNy) első kötetéhez. III., Magyar Könyvszemle (Budapest) 1976, 286–294. – **Marijan Smolik**, Hrvaški Crikveni ordinalic in slovenska Cerkovna ordninga, Bogoslovni vestnik (Ljubljana), 36, 1976, 445–461. – **Franc Šebjanič**, »Agenda Vandalica« in Bakošev rokopišni obrednik, Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor), n.v. XIII 1977, 157–163. – **Boris Bálint**, Problémy okolo knihtlačiara Jána Manlia. Szenci Molnár Albert és a magyarkéső-renaissance, Szeged 1978, 207–214. – **Gedeon Borsa**, Der Drucker und Buchhändler Joannes Manlius im Dienste der Südslawen, Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest), XXV, 1979, 63–69. – **Karl Semmelweis**, Die ältesten Kalenderdrucke auf dem Gebiete des Burgenlandes und die Kalenderliteratur des burgenländisch-westungarischen Raumes, Burgenländische Heimatblätter (Eisenstadt), XLIII, 1981, 18–37. – **Gedeon Borsa**, Die Illustrationen der ältesten ungarischen Perikopenbücher. Teil III., Gutenberg Jahrbuch (Mainz), 1981, 229–233. – **Gedeon Borsa**, Neu entdeckte Druckwerke aus dem 16. und 17. Jahrhundert, die auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes hergestellt wurden, (Burgenländische Forschungen, Sonderheft, VI. »Festschrift für Karl Semmelweis«.), Eisenstadt 1981, 21–43. – **Gedeon Borsa** – **László Hadrovics**, Protestantische Werke in kajkavisch-kroatischer Sprache aus der Druckerei des Joannes Manlius, Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest), XXVIII, 1982, 67–90. – **Évamária Zsigmondy**, Egy korai magyar perikopáskönyv datálása, Magyar Könyvszemle (Budapest), 1982, 352–356. – **Árpád Zsigmondy** – **Évamária Zsigmondy**, Adalékok két 17. századi naptárhoz, Magyar Könyvszemle (Budapest), 1983, 181–182. – **Évamária Zsigmondy**, Adalékok a magyarországi kegyességi gyakorlathoz a reformációt követő időkből, Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből, Budapest 1984, 72–88. – **Gedeon Borsa**, Panonski knjigotiskar Janž Mandelc, Dialogi (Maribor), XX, 1984, št. 1, 60–61. – **Gedeon Borsa**, Pótlások és kiigazítások a »Régi Magyarországi Nyomtatványok« (RMNy) első kötetéhez. V., Magyar Könyvszemle (Budapest), 1984, 122–123. – **Évamária Zsigmondy**, Johannes Manlius és nyomdakészlete (1575–1605), Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (Budapest), 1982/83/1987/, 297–410. – **Oskar Sakrausky**, Martin Luthers Kleiner Katechismus in slowenischer Sprache aus dem Jahre 1580, Jurij Dalmatin, Catechismus (spremna beseda k faksimilirani izdaji), Fresach 1986. – **Jože Rajhman**, Pisma Primoža Trubarja (Korespondence pomembnih Slovencev, 7), Ljubljana, 1986, 71–72, 130, 133–134. – **Gedeon Borsa**, A Dunántúli könyvnyomdászat 1700-ig – Joannes Manlius – ein panonischer Buchdrucker (1575–1605), 18. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci Celje 1986, Maribor 1988, 135–153. – **Alojz Jembrih**, Prva tiskana knjiga u Varaždinu 1586. na hrvatskom jeziku kajkavske osnovice, Antun Vramec, Postilla. Varaždin 1586. Prilog pretisku, Zagreb–Varaždin 1990, 8–10. – **Milan Pelc**, Biblija priprostih, Zagreb 1991, 31–33. – **Alojz Jembrih**, O Vramevoj Kronici (spremna beseda k faksimilirani izdaji), Zagreb–Varaždin 1992, 66–70.

Od literature je navedenih 78 specialnih bibliografskih enot (ocene in nekatere bolj informativne objave niso naštele) 34-ih avtorjev. Številne objave pričajo, da je bil znanstveni interes za proučevanje življenja in delovanja tega tiskarja velik. V dobrem stoletju znanstvenega zanimanja za Mandelca se raziskave intenzivirajo ob koncu prejšnjega in ponovno v zadnjih desetletjih tekočega stoletja. Glavna raziskovalca v prvem obdobju sta bila Theodor Elze, po izgonu zadnjega ljubljanskega predikanta po več kot 250 letih prvi pastor nove ljubljanske protestantske cerkvene občine, in graški bibliotekar Friedrich Ahn. Za zadnja desetletja pa je značilno povečano zanimanje za Mandelca in njegovo delo tako v Avstriji (Oskar Sakrausky, Karl Semmelweis) kot na Madžarskem (Gedeon Borsa, Évamária Zsigmondy, v madžarski obliki Zsigmondy Árpádné Kozma Évamária), v Sloveniji (Branko Berčič, Branko Reisp, Primož Simoniti, Marijan Smolik) in na Hrvaškem (Alojz Jembrih). Na dan so prišli še nekateri Mandelčevi ljubljanski tiski, evidentirani so bili njegovi knjigoveški izdelki, zelo

je izpopolnjena slika Mandelčevega delovanja na Gradiščanskem in Madžarskem. Tu ne samo z evidentiranjem neznanih tiskov, ampak kot novost tudi z raziskavo tipografskega materiala. Še vedno pa je odprto vprašanje njegove provenience in življenja pred prihodom v Ljubljano.

Zusammenfassung

JANEZ MANDELČ – DER ERSTE (PROTESTANTISCHE) DRUCKER IN SLOWENIEN

Branko Reisp

Der erste Gedanke von der Gründung einer Druckerei in Ljubljana (Laibach) reicht in das Jahr 1560, als die krainischen Landstände beschlossen, Primož Trubar als Superintendenten der protestantischen Kirche einzusetzen. Bei dieser Gelegenheit wollte Trubar eine slowenisch-kroatische protestantische Druckerei in Ljubljana errichten. Da keine Voraussetzungen dafür vorhanden waren, gründete Baron Janez Ungnad im darauffolgenden Jahr solch eine Druckanstalt in Urach bei Tübingen. Auch aus diesem Grunde wies 1562 Trubar den Drucker Augustin Friess aus Strassbourg zurück, der mit der Absicht nach Ljubljana kam, eine Druckerei zu errichten.

Unterstützt von einflußreichen Befürwortern begann Janez Mandelč (Mannel. Manlius) im Jahre 1575 in Ljubljana Bücher zu drucken. Seine Drucktätigkeit hing eng mit den Plänen von Jurij Dalmatin zusammen, der sich Übersetzung und Druck der gesamten *Bibel* in slowenischer Sprache zum Lebensziel gesetzt hatte. Vielversprechende Anfänge in dieser Richtung sowie eine allgemein erfolgreiche Tätigkeit der Druckerei wurden durch katholische Gegenaktion unterbrochen, und der protestantische Drucker mußte 1582 auf Befehl der Obrigkeit die österreichischen Länder verlassen. Obwohl es Mandelč nicht vergönnt war, eine slowenische Gesamtausgabe der *Bibel* zu drucken, stammt ein Fünftel der gesamten slowenischen Drucke des 16. Jahrhunderts aus seiner Druckerei, was ihn zu den bedeutenden Förderern der slowenischen Literatur machte.

Nach seiner Verbannung aus Ljubljana druckte Mandelč in mehreren Orten Westungarns bzw. des heutigen Burgenland (auch hier als erster Drucker tätig) und in Kroatien. So wie wir über keine Angaben über Ort und Datum seiner Geburt sowie über seine Tätigkeit vor der Ankunft in Ljubljana verfügen, so können wir auch nur auf Grund der Angaben seiner Drucke darauf schließen, daß er 1605 in Deutschkreutz in Burgenland gestorben ist.

Zahlreiche Veröffentlichungen – 78 besondere bibliographische Einheiten, von 34 Autoren verfaßt – zeugen davon, daß das wissenschaftliche Interesse an der Erforschung dieses Druckers stets groß war. Besonders hervorzuheben wären hier am Ende des 19. Jahrhunderts Pastor Theodor Elze und Bibliothekar Friedrich Ahn. In den letzten Jahrzehnten ist außerdem ein verstärktes Interesse sowohl in Österreich und Ungarn wie auch in Slowenien und Kroatien zu verzeichnen. Ans Tageslicht kamen noch einige Ljubljanaer Drucke von Mandelč, seine buchbinde-
rische Erzeugnisse wurden evidentiert, das Bild von Mandelč Tätigkeit in Burgenland und Ungarn vervollständigt. Nach wie vor ungeklärt bleibt die Frage seiner Provenienz und seines Lebens vor der Ankunft in Ljubljana.

Mira Miladinović-Zalaznik

GLEDALIŠKA KRITIKA V ČASOPISU »CARNIOLIA«

Referat na posvetovanju o nemški in slovenski kulturi na Slovenskem 30. 10. 1999 v Ljubljani

Pričujoče izvajanje o gledališki kritiki v časopisu »Carniolia« (fragmentarnosti se ne moremo izogniti) naj uvedemo z informacijami faktografske narave. Časopis je prvič izšel 1. maja 1838 z naslovom »Carniolia. Domovinski časopis in razvedrilni list za umetnost, gledališče in družabno življenje« (Vaterländische Zeitschrift und Unterhaltungsblatt für Kunst, Theater und geselliges Leben).¹ Sprva ga je izdajal in urejal Leopold Kordesch (1808–1879), tiskal pa Jožef Blaznik (1800–1872). Časopis je izhajal dvakrat na teden, vsakič v obliki polovične pole. Leopold Kordesch, ki je bil tudi sam novinar, lirik, pripovednik in gledališki kritik, je v 102. št. II. letnika dal bralcem na znanje, da je s 1. majem 1840 »nadaljnje urejanje „Carniolie“ prostovoljno opustil.«² Na njegovo mesto je stopil Franz Hermannsthal (1799–1875), ki je naslov revije spremenil v »Carniolia. Domovinski časopis in razvedrilni list za umetnost, znanost in družabno življenje« (Vaterländische Zeitschrift und Unterhaltungsblatt für Kunst, Wissenschaft und geselliges Leben).³ To funkcijo je opravljal do 28. aprila 1843, ko je izšla 104., poslednja številka V. letnika. Reforma časopisa, ki jo je v 103. št. istega letnika napovedal tiskar Blaznik, je zahtevala več časa, kakor je bilo predvideno. Načrtovali in napovedovali so, da bo izšla 1. junija, vendar je do tega prišlo šele po osemmesečnem premoru, 1. januarja 1844, in sicer brez ene same besede v opravičilo ali razlago. Redigiral jo je Leopold Kordesch, luč sveta pa je ugledala pod naslovom »Carniolia. Časopis za umetnost, znanost in družabno življenje« (Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und geselliges Leben).⁴ Brez sleherne obrazložitve je s 105. št. VI. letnika »Carniolia« prenehala izhajati.

Na tem mestu si privoščimo še krajši ekskurz o gledališki kritiki vobče. S tem pojmom merimo namreč na kritično obravnavanje odrskih izvedb, ki ga zasledimo zlasti v časopisju in tudi v bolj specializiranih publikacijah. V kontekstu presojanja gledaliških del, postavljenih na oder, se gledališka kritika ne poslužuje le literarnih kriterijev, temveč svoj predmet obravnava tudi v luči dramske in dramaturške vrednosti ter izpovedne moči. Seveda spektakelske funkcije ravno tako ne pušča vneimar, saj je kritično naravnana do mizanscene, zasedbe vlog, scenografije, režije in igralske interpretacije teksta. S tem v zvezi se zdi še posebno pomembna ravno umetnost podajanja besedila, pa naj gre za individualno ali kolektivno igro. V našem eseju bomo pokazali, da v 19. stoletju nalog gledališke kritike niso razumeli dosti drugače, kakor jih razumemo danes.

V uvodu smo nakazali, da se je »Carniolia« že na samem začetku deklarirala kot razvedrilni list – za gledališče. V skladu s tem je prva številka na 4. strani priobčila krajši, anonimni prispevek z naslovom »Gledališče«, v katerem beremo:

»Am 7. April wurde die hiesige ständische Schaubühne mit dem Preis-Lustspiele: Die Vor-mundschaft von Gerle und Uffo Horn, für die diesjährige Sommersaison geschlossen. Dem Vernehmen nach hat der Herr Director Funk den Contrakt für das künftige Jahr wieder erneuert, und soll bedacht seyn, bei der Wiedereröffnung des Theaters (beiläufig um den 20. September herum) uns mit neuengagierten Mitgliedern sowohl für die Oper als fürs Schauspiel zu überraschen.«⁵

¹ Carniolia, I. letnik, št. 1, 1. 5. 1838, str. 1.² Carniolia, II. letnik, št. 102, 20. 4. 1840, str. 424.³ Carniolia, III. letnik, št. 1, 1. 5. 1840, str. 1.⁴ Carniolia, VI. letnik, št. 1, 1. 1. 1844, str. 1.⁵ ib., str. 4.

Temu primerno so v Carniolii vse do 17. septembra 1838 obravnavali le glasbene in pantomimične prireditve ter objavljali krajše novice o domači in tuji drami in operi. Očitno je, da informacije tovrstne narave niso mogle spodobno zajeti celotnega gledališkega dogajanja, kakor je ravno tako očitno, da so se avtorji z gledališko kritiko ukvarjali tudi teoretično. Značilen je denimo članek Leopolda Ledeniga »O gledališki kritiki v Ljubljani« (Von der Theaterkritik in Laibach). Sedemdeset let po izidu »Hamburške dramaturgije« (1768/69) Gottholda Ephraima Lessinga (1729–1781) se avtor prispevka ukvarja z vprašanjem, kakšna je gledališka kritika v specifičnem okolju, kakršne so majhne provincialne prestolnice, in seveda, ali je v takšni malomestni ozkosti njena eksistenca sploh upravičena:

»Mehrals schon ist die Frage aufgeworfen worden, ob es wohl dem Zwecke entspreche, in kleineren Provinz-Hauptstädten, wie Laibach Theater-Recensionen zu schreiben un zu veröffentlichen? Nicht selten fiel die Antwort auf diese Frage verneinend aus. Und fürwahr, es läßt sich zur Begründung einer solchen Ansicht nicht Unerhebliches anführen, als z.B. der Umstand, daß in Laibach der Theater-Curs nicht perennirend ist, sondern in der Regel nur von der Mitte September bis zum nächsten Palmsonntage wahret.«⁶

Če se strinjamo z Ledenigom, češ da imata v provinci tako negativna kot pozitivna kritika gledališke uprizoritve dejanski vpliv na obisk predstav, ki ga ne gre podcenjevati, saj sodbe občinstva od kritik niso neodvisne, potem nalogam kritike, kot jih Ledenig v razsvetljenskem duhu razume in formulira v »Carniolii«, ne pripisujemo dovolj velikega pomena:

»Werfen wir einmal einen Blick auf die Tendenz der Einführung der Kritik überhaupt! Sie kann keine andere seyn, als einerseits: die Förderung der Kunst durch die Bildung ihrer Jünger, und andererseits die möglichste Sicherung des Kustgenußes für das Theaterpublikum.«⁷

Kajti, kot Ledenig poudarja o kritiki na nekem drugem mestu:

». . . Sie beurtheilet die neuen Erscheinungen mit Rücksicht auf die vielfältigen Nuancen der Kunst, die sich bald in dieser, bald in jener Form dargibt, in jeder aber den Parnaß zu erklimmen berufen ist, so nur hiebei die normativen Regeln der Kunst nicht verletzt werden.«⁸

Gre za zahteve, ki jih je glede gledališke kritike v svoji »Napovedi Hamburške dramaturgije« formuliral že Lessing in ki so do določene mere svojo veljavo ohranile vse do danes.

V skladu z nalogami gledališke kritike se številni članki in obvestila, ki se ukvarjajo z gledališčem naploh in so objavljeni v prvem pa tudi v vseh drugih letnikih »Carniolie«, lotevajo tako opere kot drame, seznanjajo bralca z gledališkim programom in njegovo kakovostjo, z dosežki igralcev, pevcev, glasbenikov in pantomimikov. Zato nas še dandanes »Carniolia« informira o tedanjih gledaliških tendencah in okusu. Iz časopisa pa se da tudi razbrati, ali vzdrži slovita teza, ki med drugim tudi tu najde svojo potrditev, da so v 19. stoletju čislali, brali, zlasti pa uprizarjali čisto druge avtorje, kakor jih danes razumemo in vrednotimo kot največje tedanje časa.

O dobršni meri svetovljanskosti, ki je značilna za redakcijo »Carniolie«, o tem torej, da ta ni bila le samozadostna in provincialna, pričajo poročila o gledališkem dogajanju v Trstu, Pragi, Pešti, Celovcu in na Dunaju. Zato se torej samo po sebi razume, da dr. Romer poroča o gostovanju »igralskega ansambla iz Celovca«⁹ z veseloigro v petih dejanjih »Pokrovitelji« (Die Gönnerschaften). Ljubljansko občinstvo je lahko v živo primerjalo domačo gledališko produkcijo s to, ki je prispela iz bližnjega mesta. Ne le to: kot v eni svojih izjav v »Carniolii« ugotavlja prizadevni Leopold Kordesch, je bila Ljubljana dejansko orientirana na glavno mesto oziroma prestolnico:

»Das Repertoire unsers seit dem Abgange der Sängergesellschaft erst eigentlich ins Leben getretenen Schauspiels muß in der That vortrefflich genannt werden, in dem uns beinahe nur Stücke der jüngsten Zeit, die das Repertoire des k.k. Hofburgtheaters zu Wien schmücken, vorgeführt werden.«¹⁰

Prispevki II. letnika »Carniolie«, ki se ukvarjajo z gledališko produkcijo v Ljubljani, Celovcu, Trstu, Gradcu in na Dunaju, se na splošno ne razlikujejo od tovrstnih prispevkov,

⁶ ib. št. 47, 8. 10. 1838, str. 188.

⁷ ib., št. 49, 15. 10. 1838, str. 196.

⁸ Gotthold Ephraim Lessing, *Hamburgische Dramaturgie*. V: *Gesammelte Werke in zehn Bänden*, Bd. 6, Aufbau-Verlag Berlin und Weimar 1968, str. 7–10.

⁹ Carniolia, I. letnik, št. 84, 15. 2. 1839, str. 336.

¹⁰ ib., št. 86, 22. 2. 1839, str. 344.

ki jih najdemo v I. letniku. Obrisi gledališke kritike, z njenimi cilji vred, so se v teh tekstih izpolnili. o čemer priča tudi članek Leopolda Kordescha »Kar zadeva naše letošnje referate o gledališču« (Unsere diesjährigen Theater-Referate betreffend). Dobra gledališka kritika mora zato, tudi tokrat popolnoma v smislu razsvetljenca Lessinga,

»... ohne partheiische Seitenblicke mit der Wahrheit stets auf der geraden Bahn vorwärts schreiten. wenn sie sich sowohl des Vertrauens von Seite des Publikums, als der Achtung des Künstlers versichern will. Nur so übt sie nicht nur auf den guten Geschmack des Publikums einen wesentlichen Einfluß, sondern belehrt und eifert den schüchternen Kunstjünger auf, wie sie dem Talente und Fleiße des Künstlers Gerechtigkeit und Anerkennung angedeihen läßt, und vermag auf diese Art sehr viel zum Gelingen eines theatralischen Unternehmens beizutragen.«¹¹

Da bi bila gledališka kritika lahko kos po našem mnenju precej visoko zastavljenim ciljem in optimističnim zahtevam, ki so bile naslovljene nanjo, je bila primorana vzeti v zakup določene predpogoje:

»Allein die unpartheiische Kritik kann sich nur da in der gehörigen Mitte behaupten, kann nur da zum Frommen des Ganzen dienlich seyn, wo die ausübenden Kräfte des Künstlerpersonals schon in gehöriger Einigkeit und Harmonie stehen, daß sie gleich einem Uhrwerke wirksam in das Ganze eingreifen können.«¹²

Če ti pogoji niso izpolnjeni, je treba kritiko opustiti vse dotlej, »... bis der Einklang unter den sich einander noch fremden Mitgliedern unsers diesjährigen Theaters hergestellt seyn wird.«¹³

Tem pismenim ugotovitvam v »Carniolii« sledijo dejstva: V celotnem II. letniku je objavljena ena sama gledališka kritika, ki jo je o neki operni predstavi spisal Leopold Ledening. Informacije o siceršnji domači in tudi gledališki produkciji se v »Carniolii« pojavljajo le v obliki krajših obvestil. Dolgotrajna odsotnost gledališke kritike je gotovo bodla v oči, saj se je Leopold Kordesch čutil obvezanega, da se je do tega problema ponovno opredelil 17. aprila 1840:

»Wir haben bereits ... offen gesagt, daß die unpartheiische Kritik über Bühnenleistungen sich nur da in der gehörigen Mitte behaupten könne und zum Frommen des Ganzen dienlich seyn mag, wo die ausübenden Kräfte des Künstlerpersonals in gehöriger Einigkeit und Harmonie stehen, und daß sie, so lang dies nicht zu Stande gekommen, offenbar entweder zum Nachtheile des Schauspiel-Directors und seines Personals oder theaterbesuchenden Publikums, nämlich gegen die Bewahrung des guten Geschmacks ausfallen müsse. Wir haben damals, um weder dem einen, noch dem andern Theile zu nahe zu treten, für das Beste erachtet, die Referate über das diesjährige Theater auf so lange einzustellen, bis der Einklang und das Ineinandergreifen unter den Mitgliedern des Glöggl'schen Theaterpersonals hergestellt seyn würde. Allein dieser Zeitpunkt, dieser sehnlich erwartete Zeitpunkt -- er ist während der ganzen Dauer der Theatersaison leider nicht eingetroffen ...«¹⁴

V kar nekaj številkah »Carniolie« je svoja esejistična, do določene mere tudi teoretična izvajanja o gledališču in gledališki kritiki priobčil W. A. Gerle. Prvo poglavje njegovih razmišljanj so natisnili v 64. št. II. letnika, kjer pravi, da se mora gledališka kritika poleg »poštenosti in nepristranosti« (Redlichkeit und Unpartheilichkeit) zavzemati tudi za »Geschmack und Reife des Urtheils.«¹⁵ V tej točki se strinja s svojima kritičkima kolegoma Kordeschom in Ledeningom. Za razliko od njiju vidi nevarnost neobjektivne kritike tudi pri recenzentih, ki ju ona nikoli nista postavljala pod vprašaj. To plat celotne zadeve Gerle komentira: »Wer dich am schärfsten recensiert? -- Der Dilettant der resignirt.«¹⁶ Omejeni gledališki pisci in podkupljeni recenzenti po njegovem mnenju niso sposobni spodobno opravljati svojega dela. Kot vidimo, je Gerle edini sodelavec »Carniolie«, ki se mu dostojanstvo, integriteta in objektivnost kritikov ne zdijo nedotakljivi, o čemer je v tem časopisu pisal v nesprevrnjeni obliki.

Drugo poglavje svojega izvajanja posveča pantomimi, v tretjem, ki je po daljšem premoru izšlo šele 14. 2. 1840, pa piše o »pomenu pritrjevanja, aplavdiranja in pozivanja

¹¹ Carniolia, II. letnik, št. 44, 30. 9. 1839, str. 176.

¹² ib.

¹³ ib.

¹⁴ ib., št. 101, 17. 4. 1840, str. 420.

¹⁵ ib., št. 101, 17. 4. 1840, str. 420.

¹⁶ ib., št. 65, 13. 12. 1839, str. 260.

igralcev pred zaveso kot tuzemski nagradi umetniku»¹⁷ V naslednji številki se loti natančnejšega pretresa vrst pritrjevanja in pomena, ki ga imajo te za umetnika. V zadnjem nadaljevanju svojega sestavka, ki se ukvarja s položajem gledališča nasploh, je v ospredju bolj ali manj prisotni umetnik v igralcu:

»Der Schauspieler, welcher auf den Namen Künstler im höheren und edleren Sinne des Wortes Anspruch machen will, muß nicht allein von der Natur mit den günstigsten geistigen und körperlichen Gaben ausgerüstet seyn, sondern dieselben durch eine vielseitige, harmonische Ausbildung erhöht und gekräftigt haben.«¹⁸

Gerle poudarja, da si sme predikat umetnika lastiti le tisti igralec, ki ni obdarjen le s talentom, temveč tudi ustrezno funkcionira kot figura, ima lep, zvaneč glas, dobro mimiko in gestikulacijo ter zmožnost urnega opazovanja in interpretacije. Potrebno je tudi široko znanje s področja filozofije, svetovne in umetnostne zgodovine, kot tudi obvladanje plesa, jahanja in borilnih veščin. Igralec naj bo skratka univerzalen človek.

V III. letniku »Carniolie« (1. 5. 1840–30. 4. 1841) se praksa II. letnika ni ponovila. Po prekinitvi, ki se je vlekla od cvetne nedelje do srede septembra, so v 40. št. natisnili »Prolog k otvoritvi stanovskega gledališča v Ljubljani, 12. septembra 1840. Zapisal g. Heinrich Strampfer. Predaval g. direktor E. Neufeld,«¹⁹ kjer je zapisana želja celotnega ansambla, da bi s svojim delom ugodili občinstvu. Takoj po otvoritvi nove gledališke sezone, 18. septembra 1840, je v 41. številki »Carniolie« izšla prva daljša kritika, podpisana z imenom Acutus. Gre za obdelavo različnih gledaliških izvedb v Ljubljani. Ta, kot tudi kritike, ki si sledijo v številkah tega letnika, so koncipirane po isti shemi: navedba naslova, avtorja in zvrsti gledališkega dela, presoja o uspešnosti pevcev in igralcev ter kvaliteti instrumentalistov in zboru, krajša omemba kostumov in scenografije, za konec pa še informacija o reakciji občinstva na določeno predstavo. O uspešnosti in avtorstvu priredb tujih del v »Carniolii« ni govora. V mislih imamo predvsem prevajalca, čigar delo bi moralo biti deležno natančnejšega pretresa, kot je denimo to počel Lessing.²⁰ Rahel odklon od ustaljene prakse je realiziran v članku »Gledališče v Ljubljani« (Theater in Laibach), ki ga je 21. septembra 1840 priobčil Acutus. V prispevku sicer bolj obžaluje dejstvo, da primanjkuje izvirnih nemških komedij, kakor pa da bi se ukvarjal s kakovostjo prevodov:

»Die Oede des deutschen Lustspielbodens gleicht dem Sande in der Mark. Wir peroriren immer gegen die Uebersetzungswuth der Deutschen, wir nehmen es allen Theaterdirectionen übel, wenn sie häufig acclimatisirte, und vielleicht gerade darum kruppelige Schöblinge der Vaudevillewelt von der Seine auf die Breter bringen.- Aber zündet eine Laterne an am hellen Tage und sucht das kernige, von Leben und Humor strotzende, such das deutsche Lustspiel, das Flügel hat! Immermann's begeisterten Sängermund hat der Tod geschlossen -und Dr. Raupach und Bauernfeld sind nun die beiden Herkulesssäulen an den Ufern des unendlichen Sandmeeres.«²¹

Po drugi strani redakcija »Carniolie«, tako kot svoj čas Lessing, nasprotuje preveč gorečemu in nekritičnemu prevzemanju gledaliških del iz francoščine:

»Am 26. gab Mad. Hensel . . . „Vetter Ignaz“, Lustspiel in 2 Abtheilungen, von Hrn. Thomé nach dem Französischen bearbeitet. Das Original unter dem Titel ‚l' oncle Baptiste‘ hat in Paris großes Glück gemacht, dies bewog Hrn. Thomé zur deutschen Bearbeitung. Allein, die politische Parteiliebe, die das Original trägt, mußte als für Deutsche unpassend, bei der deutschen Bearbeitung wegleiben; wodurch das Stück einen seiner pariser Hebel verlor, andererseits ist es eines jener Stücke, die keine Handlung haben, bei denen der Effect auf dem Dialoge und den Charakteren beruht. und solche Stücke erfordern wochenlanges Studium, damit die Darstellung sich im fließenden Dialoge rasch fortbewege.«²²

V IV. letniku je gledališka kritika skopo zastopana in tudi ta se v večji meri ukvarja z opero kot z dramo. Posebno pozornost vzbuja prispevek »Gledališče v Ljubljani«, objavljen v 62. št. in datiran s 3. decembrom 1841, ki se, kot vse kaže, zopet ubada z nekoliko neugodnim položajem ljubljanskega gledališča:

¹⁷ ib., št. 83, 14. 2. 1840, str. 339.

¹⁸ ib., št. 85, 21. 2. 1840, str. 347.

¹⁹ Carniolia, II. letnik, št. 44, 30. 9. 1839, str. 176.

²⁰ gl. G. E. Lessing, Hamburgische Dramaturgie, Achtes Stück vom 26. Mai 1767, str. 46–47.

²¹ Carniolia, III. letnik, št. 42, 21. 9. 1840, str. 168.

²² Carniolia, V. letnik, št. 66, 36. 12. 1842, Theater in Laibach, Siebenter Brief, str. 265–266.

»Wir sind nun ermächtigt, im Namen des Herrn Vorstandes der löblichen Theater-Ober-direction zu erklären: daß die . . . nicht undeutlich ausgesprochene Unzufriedenheit mit unsern diesjährigen Theaterzuständen, über welche in mehre geachtete Wiener Blätter die kecksten Lobhudeleien eingesandt worden sind, nicht die Gesinnung eines schmähsüchtigen Scriblers, sondern factisch der Gesamtheit des hiesigen gebildeten Publicums ist. — Eine nothwendige Folge dieser Unzufriedenheit ist der factisch schwache Theaterbesuch . . .«²³

Redakcija časopisa si je tistega, ki je po Dunaju razširjal poročila o domnevno dobrem gledališču v Ljubljani, dovolila imenovati ne le »strastno neolikan«, temveč ga je označila tudi kot »nesramnega lažnivca.«²⁴

Kritike V. letnika časopisa »Carniolia« nas zanimajo bolj iz formalnih kot pa vsebinskih razlogov. Koncipirane so v obliki pisem, naslovljenih na bralca, nekega g. A. Z. Seveda se ton, v katerem so pisana, spreminja vzporedno z vsebino. Naslovnik, za katerega se zdi, da je intimni poznavalec gledaliških in kulturnih razmer v Ljubljani, nima stika s tem gledališču posvečenim mestom in njegovim kulturnim podjetjem, to pa verjetno iz enega samega razloga: da mu je o tem mogoče pisati pisma. Mi, ki smemo skupaj z njim neprepovedano brati to fiktivno korespondenco, postanemo s tem posvečeni poznavalci tistega časa. Naši zavesti laska, da skupaj z njim postanemo kulturniški uživači, podkovani z inozemskimi izkušnjami v zadevi kultura. Skupaj s pisemskimi gledališkimi kritikami lahko ravno tako kakor naslovnik gospod A. Z. kot svetovljani, kakršni smo, suvereno razsojamo o kakovosti ponudbe. Ti teksti se na splošno komaj kaj razlikujejo od tovrstnih izdelkov, objavljeni v »Carniolii«, zlasti, ker gre za pisanje istega avtorja. Ta se skriva pod inicialko K. in je verjetno Leopold Kordesch.

V zadnjem, VI. letniku »Carniolie«, ki je izhajal leta 1844, gre zopet za staro, že preizkušeno obliko kritičnih tekstov, ki nam je dobro znana: poročila o aktualnih gledaliških dogodkih, spisana ne da bi se na koga izrecno naslavljal. Leopold Kordesch, ki je, kot smo omenili, po triletni prekinitvi spet postal urednik »Carniolie«, se je ravno tako kot njegov predhodnik Leopold Ledenig, ukvarjal z nalogami in cilji gledališke kritike tega časopisa. K tovrstnemu početju so ga vzpodbudila ustna in pisna vprašanja bralcev, formulirana nekako takole:

»Warum in der Zeitschrift Carniolia in disem Jahre vom Theater in Laibach gar keine Erwähnung geschehe?«²⁵

Po eni strani je na ta vprašanja odgovoril z daljšim pretresom ljubljanskih gledaliških razmer:

»Ich bin der unmaßgeblichen Meinung, daß eine wahre, strenge, eindringende, öffentliche Kritik über Bühnenleistungen in einer Provinzhaustadt gar nicht Platz ergreifen könne und dürfe, glaube aber, daß sie auch nicht nothwendig sei, weil das Publikum dann verlangen müßte, was ihm nicht geboten werden kann. Die eminentesten darstellenden Kräfte in Oper und Schauspiel finden sich nur in großen Residenzen und noch da bringt man oft Mittelmäßiges zu Markte. In einer Provinzhaupstadt muß man sich daher mit der Hausmannskost begnügen, und thut es auch gerne, wenn nur diese gut und gesund ist. Die ausübenden Kräfte des Schauspielers- oder Sängersonsals müssen jedoch auch hier stets in gehöriger Einigkeit und Harmonie stehen; ein gewisser Einklang und Ineinandergreifen müssen sich in allen Vorstellungen die Hände reichen; sonst muß jede Theaterkritik, wäre sie auch schonend, wie sie hier eigentlich sein muß, offenbar entweder zum Nachtheile des Theater-Unternehmens und seiner Gesellschaft, oder zum Aerger des theaterbesuchenden Publikums, nämlich gegen die Verwahrung des Kunstgeschmackes, ausfallen.«²⁶

Očitno se je tu Kordesch izrazil še bolj decidirano, kakor v 44. št. II. letnika »Carniolie« iz leta 1839.

Po drugi strani je naslednji vzrok, ki ga Kordesch navaja za odsotnost gledališke kritike v »Carniolii«, še prepričljivejši:

» . . . theils litt zu dieser Zeit (vor dem neuen Jahr) die Zeitschrift „Carniolia“ an Unterbrechung, theils war der Gefertigte von Laibach abwesend, und kann daher nur in das allgemeine Lob

²³ Carniolia, IV. letnik, št. 62, 3. 12. 1841, str. 248.

²⁴ ib.

²⁵ Carniolia, VI. letnik, št. 8, 26. 1. 1844, str. 32.

²⁶ ib.

des nach Klagenfurt abgegangenen Schauspiels mit den Theaterfreunden Laibachs als Echo einstimmen.«²⁷

Na vsak način ugotavljamo, da Kordesch tudi tokrat v svojem časopisu z gledališko kritiko ni nameraval postreči, vse dokler splošna kakovost gledališke produkcije ne bi dosegla zadovoljive ravni.

Sicer v prispevkih zadnjega letnika »Carniolie«, ki se ukvarjajo z gledališčem, ni nikakršnih novosti, tako glede gledališke kritike kot take in njenih nalog v povezavi z gledališčem in občinstvom, kot tudi glede kakovosti obravnavane produkcije.

Če si retrospektivno pobliže ogledamo imena avtorjev, ki so jih pretežno uprizarjali v stanovskem gledališču, ugotovimo, da gre za določeno diskrepanco med vrednostnimi sodbami o dramskih delih tedaj in danes. Tezo, ki smo jo v pričujočem eseu že mimogrede navrgli, da nobeno stoletje ni poznalo toliko pravih veličin, ki pa so jih takrat spregledali, kot ravno 19., potrjuje tudi »Carniolia«. Avtorji kot Denhardstein, Carl Töpfer, Ernst Raupach, Friedrich Kaiser, Bauernfeld, Adolf Bäuerle, Friedrich Blum, Carl Blum, Emanuel Leutner so nam danes, če naj se ne izrazimo preveč grobo, manj znani. Ifflanda, Gutzkova in Kotzebua poznamo že bolje, pa spet ne nujno zaradi visoke ravni njihove literature. Kljub temu o poslednjem v »Carniolii« beremo:

»Donnerstag am 15. December wurde uns Kotzebue's „Lohn der Wahrheit“ Schauspiel in 5 Akten, vorgeführt. Daß sich Kotzebue's Lust- und Schauspiele trotz der jetzt vorherrschenden Manie für alles Neue dennoch auf den Reportoirs der ersten deutschen Bühnen erhalten, ist Beweises genug für die Vortrefflichkeit, ja theilweise Unerreichbarkeit dieses dramatischen Dichters. Kotzebue's gesundheitsfrischen, aus dem Leben gegriffenen Gestalten, die so wahr und ergreifend durchgeführt sind, seine tiefe Kenntnis des Theatereffectes, seine vortreffliche Anwendung des alten Spruches: Ridendo corrigere mores, werden stets über den Neid und Tadel seiner Feinde siegend hervorgehen.«²⁸

O tem, kako daleč je takšno neugnano čislanje Kotzebuea, avtorja uspešnic, od današnjih vrednostnih kriterijev, ni potrebno posebej razglablјati. Zato pa so avtorje, kot sta denimo Raimund in Nestroy, ki ju danes zelo cenimo in za katerih pomen vedo že šolarji, sicer igrali, ocenjevali pa precej strogo in celo nadvse negativno. O Nestroyevi »Enakosti v letih« (Gleichheit der Jahre), ki so jo premierno uprizorili 7. novembra 1840, beremo:

». . . „I bitt“ Ihnene, machen's mir nix weiß, Herr von Schwarz' – ist der bedeutendste Witz in dem ganzen Machwerke, und so haben wir weiter nichts mehr über das durch einstimmiges, gerechtes Mißfallen von Seite des Publikums gerichtete Ding zu sagen . . .«²⁹

Po poročilih v »Carniolii« so Grillparzerja v Ljubljani na oder postavili le enkrat (Die Ahnfrau), ravno tako se je godilo tudi Schillerju (Die Räuber). Pogosteje so igrali Donizetija, Rossinija in Bellinija, Shakespeara, Calderona in Goldonija pa razmeroma redkeje. V tistih davnih časih do žensk pravzaprav niso bili sovražno naravnani, saj so kar naprej igrali dela treh avtoric. O prvi, princezi Amaliji Saški, v eni od svojih kritik Leopold Kordesch celo pravi:

»Über das Mittwoch am 17. gegebene vieraktige Schauspiel: „Lüge und Wahrheit“ von Prinzessin Amalie von Sachsen, enthalten wir uns jedes Urtheils, weil es total Fiasco machte, welches nicht sowohl seinen Längen hie und da, als der lauen Mitwirkung, mitunter Vergreifung der Rollen einiger der Spielenden zuzuschreiben kommt . . .«³⁰

Drugi dve sta gospa von Weißenthurn in Charlotte Birch-Pfeiffer, ki je ženski pendant Kotzebuea, samo da so v njenem primeru na to dejstvo gledali diferencirano in jo ostro kritizirali:

»„Was ist Birchpfeifferei?“ . . . „Birchpfeifferei ist unter den Stylarten des modernen deutschen Drama's die Manier, eine Wurst so voll zu stopfen, daß man in jedem Augenblick mit Spannung ihrem Platzen entgegenseht; Birchpfeifferei ist die Kunst, einen dicken dreibändigen Bulwer'schen (hier Victor Hugo'schen) Roman in einen einzigen Darm hineinzuzuquetschen und

²⁷ ib.

²⁸ Carniolia, I. letnik, št. 68, 21. 12. 1838, str. 272.

²⁹ Carniolia, III. letnik, št. 60, 23. 11. 1840, str. 240.

³⁰ Carniolia, I. letnik, št. 52, 26. 10. 1838, str. 208.

dem Zuschauer dies Stück Arbeit bis auf den letzten Zipfel, wo das Querhölzchen sitzt, in den Hals zu jagen, dergestalt, daß ihm mindestens der Athem, wo nicht alle Sinne vergehn . . .«³¹

S tem v zvezi nas germaniste navduši naznanilo, ki ga zasledimo v poslednji, 105. št. »Carniolie«, saj zadeva genialnega nemškega pisca Heinricha von Kleista. Kaj kmalu se izkaže, da je bilo navdušenje pravzaprav neutemeljeno. Prispevek govori o Kleistovi »Katici iz Heilbronna« (Das Käthchen von Heilbronn), prečudoviti romantični viteški igri v petih dejanjih, ki so jo v Ljubljani igrali 21. 12. 1844. O izvedbi drame, krstno uprizorjene 17. 3. 1810 v gledališču »Theater an der Wien«, nastala pa je izpod peresa tedaj popolnoma nepriznanega avtorja, so v »Carniolii« priobčili tekst, ki se v ničemer ne loči od o Kleistu tedaj prevladujočih mnenj:

»In diesem Stücke sahen wir abermals das heimliche Gericht, wir sahen den Blitz und eine Burg in Flammen, hörten den Feuerlärm und den Donner rollen, sahen den Sturz einer Brücke, einen aufsteigenden Genius und ein -Gefecht. Gegenstände, die das Auge, aber nicht den Geist mehr in Anspruch zu nehmen vermochten. Es sei!«³²

Če strnemo in povzamemo, kar smo zapisali o gledališki kritiki v ljubljanskem časopisu »Carniolia«, lahko ugotovimo, da je bila ta zastopana z vso resnostjo in prizadevnostjo; opirala se je tako na Lessinga kot na domače razmere, ki jih je ravno tako upoštevala. Gledališkokritičski prispevki so v času gledališke sezone izhajali vedno, kadar je redakcija lahko stala za svojo odločitvijo, kar pomeni, kadar so prizadevanja »gledališkega ansambla« – vsaj po njenem mnenju – dosegla določeno raven. Kajti čisto v razsvetljenskem duhu je hotela izobrazovati tako občinstvo kot igralce. Za nas je gledališka kritika časopisa »Carniolia« pomembna predvsem zato, ker osvetljuje začetke gledališke kritike pri nas, pa tudi gledališke razmere in cenzorsko prakso.³³ Podatki o gledališkem dogajanju v Ljubljani, ki so izključno faktografske narave, omogočajo povrhu vsega tudi delno rekonstrukcijo le-tega kot tudi primerjavo s sočasno gledališko dejavnostjo drugih srednjeevropskih mest.

³¹ Carniolia, VI. letnik, št. 94. 22. 11. 1844, str. 376.

³² ib., št. 105. 30. 12. 1844, str. 420.

³³ V zapisu o gledališkem dogajanju v Pragi poroča Eberhard Arnold Jonak v 102. št. Carniolie z dne 19. 04. 1839, da so zaradi dvoumnosti in opolzosti tekstov morali prepovedati izvajanje oper *Der schwarze Domino* in *Zum treuen Schäfer*.

Prevedla Uršula Cetinski

Zusammenfassung

DIE THEATERKRITIK IN DER ZEITSCHRIFT CARNIOLIA

Mira Miladinović-Zalaznik

Anhand von Ausgeführtem läßt sich zusammenfassend zur Theaterkritik in der Laibacher Zeitschrift *Carniolia* auf der einen Seite feststellen, daß sie, in Anlehnung an Lessing einerseits, unter gleichzeitiger Berücksichtigung der lokalen Umstände andererseits, mit Ernst und Einsatz betrieben wurde. Theaterkritische Beiträge sind in diesem Blatt während der Spielsaison immer dann erschienen, wenn die Redaktion das verantworten konnte, d. h., wenn die Leistungen des »Schauspielpersonals« ihrer Meinung nach ein gewisses Niveau erreicht haben. Für uns ist die in diesem Blatte veröffentlichte Theaterkritik auch deshalb wichtig, weil sie uns Einblick in ihre Anfänge bei uns und Einsicht in die Theaterzustände und Zensurpraktiken jener Zeit gewährt. Die ganz faktischen Angaben zum Theatergeschehen in Laibach, wie das Blatt *Carniolia* sie bringt, ermöglichen außerdem seine teilweise Rekonstruktion und dazu einen Vergleich mit den in den anderen mitteleuropäischen Städten erbrachten Theaterleistungen.

Auf der anderen Seite ist in diesem Zusammenhang doch wiederum der Umstand zu beklagen, daß die Theaterkritiker des Blattes, allen voran Leopold Kordesch und Leopold Ledenig, nicht instande waren, was auch den herrschenden Theaterzuständen und -umständen in der Provinzhauptstadt Laibach am dienlichsten gewesen wäre, eine Weiterentwicklung der Theaterkritik in diesem Blatt vorzunehmen. Statt dessen hielten sie hartnäckig an ihren Überzeugungen fest, daß die Laibacher Theaterproduktion manchmal derart desolat sei, daß es sich in solchen Fällen nicht einmal lohne, über das Theatergeschehen kritisch zu berichten. So ließen sie denn die Theaterkritik der Zeitschrift kreisförmig in sich selbst bzw. in ihren eigenen Anfang in diesem Blatt eingehen. Sie dachten dabei offensichtlich nicht daran, was übrigens ganz im aufklärerischen Sinne gewesen wäre, daß sowohl das Theater als auch sein Publikum erst erzogen werden müßten und daß das ein Prozeß sei, der unmöglich in einigen Wochen vollzogen werden könne. Wohl deswegen entschlossen sie sich öfters als billig dazu, die Theaterproduktion nur als eine Art Ankündigung des Programms in der *Carniolia* zu erwähnen und sie nicht als eine ernst genug zu nehmende Herausforderung zu betrachten.

In Anbetracht der Äußerungen des Laibacher Polizeidirektors Leopold Sicard in seinem Bericht über Kordesch vom 8. 12. 1838 an Sendlnitzky müssen wir feststellen, daß die Lage der Redaktion eine höchst komplexe war. Leopold Sicard behauptet im besagten Bericht nämlich, daß er allzu strenge Kritiken eines Theaters, das über keine ständige Bühne verfügte, verbieten mußte und auch verbat. Die Zensur ruhte also zugegebenermaßen nicht. Daher suchten die Carniolianer auch allzu oft Zuflucht bei der Theorie der Theaterkritik einerseits, andererseits aber, was viel bedauernswerter ist, nahmen sie den leichteren Weg: Den der Resignation.

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših števk ZČ sta leta 1993 spet izšla dva zvezka in sicer št. 1–4 letnika 14/1960 in št. 3–4 letnika 28/1974. To sta že 28. in 29. ponatisnjeni zvezek.

Tematika zvezka iz 1960 sega od neolitika do časa med obema vojnama. Josip Korošec piše o neolitu na Krasu in v Slovenskem primorju, Bogo Grafenauer o zgodnjefeudalni družbeni strukturi jugoslovanskih narodov, Nada Klaić o Neretljanski krajini v srednjem veku ter Jože Šorn o kartelizaciji industrije kleja v prvi Jugoslaviji. Milko Kos je avtor dveh krajših prispevkov o slovenski naselitvi na vzhodnem Tirolskem in zgornjem Koroškem ter v Haložah v 15. stoletju. Cena zvezka je **840 SIT**.

Zvezek iz 1974 vsebuje razprave Ignacija Vojeta o dubrovniških trgovcih na Balkanu v drugi polovici XV. stoletja, Antona Svetine o zgodovini Pliberka in okolice, Vasilija Melika o slovenski politiki in drugi polovici sedemdesetih let XIX. stoletja, Avgušтина Malleja o politiki na Koroškem v tem času. Vlado Valenčič piše o etnični strukturi Ljubljane po štetju iz 1880, Vera Kržišnik-Bukić o Mihajlu Rostoharju in »Napredni misli« in Tone Zorn o kulturni avtonomiji za koroške Slovence in nemški manjšini med obema vojnama. Cena zvezka je **720 SIT**.

Marca 1994 pa sta bila ponatisnjena še dva starejša zvezka ZČ.

ZČ 3–4 letnika 22/1968 se začne z razpravo Janka Pleterskega o trializmu pri Slovencih in jugoslovanskem zedinjenju. Lojze Ude je obdelal upore slovenskega vojaštva v avstro-ogrski monarhiji. Ignacij Voje predstavlja knjige zadolžnic iz dubrovniškega arhiva, Vlado Valenčič ženitno svobodo in njene omejitve od fevdalizma do liberalizma, Iskra V. Čurkina pa osebnost Davorina Hostnika. Cena **840 SIT**.

ZČ 1–2 letnika 29/1975 objavlja predvsem referate iz piransko-tržaškega zborovanja slovenskih zgodovinarjev jeseni 1974. Metod Mikuž je tam referiral o vprašanju Julijske krajine in Trsta 1947–1954, Miroslav Pahor o piranskem statutu iz leta 1274, Ferdo Gestrin o trgovini slovenskih dežel z italijanskimi, Vasilij Melik, Franc Rozman, Branko Marušič in Avguštin Malle pa o slovenski politiki v Taaffejevi dobi. Med razpravami je še pregled Ferda Gestrina o zahodnojugoslovanskih deželah od 15. do srede 17. stoletja. Cena **960 SIT**.

Vse številke ZČ lahko dobite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/12-50-001 int. 210. Seznam je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo **25 %**, študenti pa **50 % popusta**. Ponatise lahko naročite po dodatno znižani prednaročniški ceni.

Janez Cvirn

SLOVENSKA POLITIKA NA ŠTAJERSKEM OB KONCU
ŠESTDESETIH LET 19. STOLETJA

Ko je stotnik Konrad Seidl¹ na proslavi volilne zmage na nadomestnih deželnozborskih volitvah v mariborski kmečki kuriji 1869 vzneseno zatrjeval, da se na volitvah nista spopadli nemška in slovenska stranka, temveč združena nemško-slovenska stranka napredka in svobode s stranko nazadnjaštva in mračnjaštva, in na koncu celo vzkliknil: "Es war nur eine rein klerikale Partei, die wir besiegt"², je močno završalo v mariborskem slovenskem taboru. Že v predvolilnem obdobju stopnjujoči se očitke nazadnjaštva in pajdašenja s klerikalci, je narodno stranko, ki je na celjskih in mariborskih volitvah nastopala z nacionalnim in svobodomiselnim programom, tako prizadel, da je kmalu sledila ostra reakcija. Konec marca 1869 je slovenski kandidat dr. Ferdinand Dominkuš v Gradcu izdal v samozaložbi drobno knjižico *Die nationalen Bestrebungen der Slovenen*³, v kateri je že v uvodu zavrnil očitke ustavovernega tabora a slovenski klerikalni stranki: "Imenovali so nas 'farške hlapce', naši stranki so dali pridevek 'narodno klerikalna' in - med jedjo narašča tek - pri pojedini, ki so jo naši nasprotniki napravili zmagi v slavo, trdil je izvoljeni kandidat, da prav za prav ni narodne stranke, ampak klerikalna, in ta je bila premagana. Dovoljujem si vprašanje, kdo je podpisal in zapečatil zvezo med nacionalci in klerikalci? Ali smo se borili za klerikalne interese, v kolikor so le-ti v nasprotju z zahtevami napredka in razsvetljenstva? Ali smo podpisovali konkordatne adrese, zbirali denar za papeža ali rekrutirali papeške sužnje? Iz delovanja posameznikov se ne da označiti celotne stranke in do tega imajo pravico tudi Nemci". Po Dominkušovem mnenju slovenska narodna stranka nima nikakršne zveze s klerikalizmom, temveč je nasprotno svobodomiselna stranka: "Unsere Gegner und unsere Freunde kennen unsere Ansichten in den kirchlichen Fragen, aus denen wir auch nie einen Hehl gemacht; sie wissen, daß unsere Partei im 'Slovenski narod' ein freisinniges Organ gegründet hat; sie wissen, daß selbes eine Reihe von Aussätzen zur Vertheidigung der Confessionellen Gesetze aus der Feder eines unserer hervorragendsten Parteiführer gebracht hat; - es kann ihnen nicht fremd geblieben sein, daß Dr. Vošnjak im Landtage sich für die confessionelle Gesetze ausgesprochen hat, und daß Schreiber dieser Zeilen eben hievon seine Candidatur abhängig gemacht hat. Es ist also eine bewußte Lüge unserer Gegner, wenn sie uns ultramontaner Tendenzen verdächtigen"⁴.

Medtem ko je Jurčič prav v teku predvolilnega boja v dveh člankih naravnost zatajil obstoj mladoslovenske stranke okoli Slovenskega naroda, je Dominkuševa brošura brez ovinkarjenja izpovedala svobodomiselno orientacijo narodne stranke v Mariboru. Za razliko od Kranjske, kjer je formalno vodstvo slovenske politike že na marčevskih deželnozborskih volitvah 1867 kapituliralo pred zahtevami katoliškega tabora⁵, dajejo ton politiki narodne stranke na Štajerskem ljudje liberalnih nazorov, ki svoja stališča tudi javno izražajo. Slovenska politika na Štajerskem se torej od kranjske ne loči zgolj po radikalnosti v vodenju nacionalne politike (razlike med Kranjsko, kjer tudi med liberalci prevladujejo zagovorniki previdne in oportunistične politike malih korakov, in Štajersko, kjer so tudi konservativci za odločno

¹ Upokojeni stotnik Konrad Seidl (1824-1884) je bil dolgoletni župan v Kamnici in načelnik mariborskega okrajnega zastopa. Nekrolog glej: *Marburger Zeitung*, 24. 12. 1884.

² *Marburger Zeitung*, 10. 3. 1869.

³ Ferdinand Dominkuš, *Die nationalen Bestrebungen der Slovenen. Ein Rückblick auf die Marburger Landtagswahl vom 27. Februar 1869, Graz 1869*; prevod knjižice je objavljen v *Slovenskem narodu* 20., 22. in 24. aprila 1869.

⁴ Očitno so se uredništvu Slovenskega naroda zdale nekatere Dominkuševe trditve (v mastnem tisku) preveč radikalne in jih je v prevodu zavestno cenzuriralo. Prevod navedenega odstavka v *Slovenskem narodu* (20. 4. 1869) se namreč glasi: "Naši nasprotniki in naši prijatelji poznajo naše misli v cerkvenem vprašanju, saj jih nismo nikdar skrivali. Njim tudi ne more biti neznano, da se je dr. Vošnjak v deželnem zboru izrekel za verske postavbe in da je pisatelj teh vrst od tega svojo kandidaturo odvisno storil. Torej je premišljena laž, ako nam naši nasprotniki očitajo ultramontanske namene".

⁵ Vasilij Melik, *Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867*, *Zgodovinski časopis*, 1965-1966, str. 313.

nacionalno politiko, izvirajo iz različnega položaja Slovencev v obeh deželah)⁶, temveč v enaki meri tudi po prevladujoči ideološko-politični orientaciji.

Medtem ko je kranjsko narodno vodstvo v celotnem obdobju po obnovi ustavnega življenja dokaj okorelo, nepodjetno, nadvse oprezno in predvsem globoko konservativno⁷, prevladujejo v narodni politiki na Štajerskem ljudje "politične akcije" in svobodomiselnih nazorov, ki so tudi pri izražanju svojih stališč do cerkvenopolitičnih vprašanj bistveno manj previdni in zadržani kot na Kranjskem⁸. Že na nadomestnih volitvah 1865 v celjski kmečki kuriji nastopata slovenska stranka in njen kandidat Razlag z odkritim liberalnim programom⁹. Za razliko od Kranjske, kjer na drugih splošnih deželnozborskih volitvah januarja 1867 izvolijo v deželni zbor 5 duhovnikov, ni na Štajerskem pri teh volitvah izvoljen niti en sam¹⁰. Nezaupljivost ljudstva do duhovščine se na Štajerskem ohrani veliko dlje kot na Kranjskem in tudi vloga duhovščine v narodni politiki vse do konca šestdesetih let ni tako velika kot na Kranjskem¹¹.

Tudi po letu 1867, ko se začne ofenziva ustavovernega tabora zoper konkordat, vodstvo slovenske politike na Štajerskem - kljub poudarjeni nevtralni drži - od časa do časa jasno izrazi svoje nestrinjanje s konkordatom. Verjetno ni naključje, da v državnem zboru proti konkordatu od vseh slovenskih poslancev najbolj jasno nastopata oba štajerska poslanca Lipold in Lenček. Lenček velikokrat glasuje v protikonkordatnem smislu, Lipold pa v državnem zboru predloži peticijo okrajnega zastopa v Laškem za ukinitve konkordata¹². V času, ko v slovenski družbi v Ljubljani "ne smeš imenovati in zagovarjati besed svoboda, liberalnost, odprava konkordata itd., če hočeš veljati za poštenega domoljuba"¹³, je na Štajerskem razpoloženje proti hegemoniji duhovščine veliko bolj splošno. Decembra 1867 neznani slovenski dopisnik R. iz Štajerske v dunajski Reformi jasno zapiše, da slovensko razumništvo na Štajerskem ni najbolj prijazno konkordatu: "Da pa se slovenski olikanci vendar ne oglasijo, temu je vzrok to, ker se oni boje, da bi slovenska duhovščina narodno stvar zapustila; ker se kranjski narodni veljaki za konkordat potezajo; ker so drž. poslanci slovenski nesložni in neodločni"¹⁴.

Janko Sernec v Slovenskem narodu 1868 jasno nastopi v bran majske konfesionalnih zakonov¹⁵, za kar si prisluži oster napad Zgodnje Danice¹⁶, Vošnjak pa v deželnem zboru v adresni debati ne nasprotuje decembrski ustavi zaradi njenih liberalnih določil, temveč zaradi dualizma in centralizma¹⁷. Tudi Slovenski narod, ki sicer noče načenjati vprašanj o odnosu med cerkvijo in državo, vtrajno zavrača trditve nemškega ustavovernega tabora, "da so narodnjaki v zvezi s klerikalci"¹⁸ in vsem tistim, "ki zahtevajo v listu člankov o verskih postavah in družih enacij rečeh" odgovarja, "da je naša narodnost v veliko večji nevarnosti kakor katoličanstvo"¹⁹.

Medtem ko tudi liberalni Razlag na deželnozborskih volitvah na Kranjskem marca 1869 kandidira pod geslom "vse za vero, dom, cesarja" in je v imenu istega gesla sklican prvi tabor na Kranjskem (na Kalcu)²⁰, potekajo februarske deželnozborske volitve na Štajerskem 1869 na

⁶ Vasilij Melik, Slovenska politika ob začetku dualizma, Zgodovinski časopis, 1968/1-2, str. 47.

⁷ Prav tam, str. 46; Vasilij Melik, Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem, Zgodovinski časopis, 1969/1-2, str. 65.

⁸ Vsekakor gre za kontinuiteto z letom 1848.

⁹ Program je sestavil dr. Josip Vošnjak in kot je razvidno iz pisma Davorina Trstenjaka celjskemu narodnjaku dr. Štefanu Kočevarju, je bilo v njem dosti "Schlagwörterov Liberalisma". Glej: Janez Cvim, Kočevarjeva pisma Vošnjaku, Celjski zbornik, 1985, str. 246.

¹⁰ Vasilij Melik, Cerkev in slovenska nacionalna zavest v 19. stoletju, v zborniku: Vloga cerkve v slovenskem kulturnem razvoju, Ljubljana 1989, str. 58.

¹¹ Vošnjak v spominih navaja, da volilnega oklica narodne stranke pred volitvami 1867 ni hotel podpisati "nobeden mnogih mariborskih duhovnih gospodov" in "tudi nobeden iz celega mariborskega volilnega okraja. Pač pa so oklic podpisali starosta graških Slovencev Muršec, ptujski prošt Vošnjak, dekan Klemenčič v Ljutomeru in Bož. Raič". Glej: Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 198.

¹² Vasilij Melik, Slovenska politika ob začetku dualizma, Zgodovinski časopis, 1968/1-2, str. 45.

¹³ Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, III., Ljubljana 1958, str. 265: gre za ugotovitev, ki jo je v pismu Jurčiču (14. 4. 1868) zapisal Fran Levec.

¹⁴ Prav tam, str. 248.

¹⁵ Slovenski narod, 21. 7. 1868, 18. 8. 1868.

¹⁶ Dr. Jan. Sernec in nova posvetna zakonska postava, ponatis iz Zgodnje Danice, Ljubljana 1868.

¹⁷ Josip Vošnjak, Spomini, str. 257. Vošnjak je v govoru poudaril: "Če jaz izpregovorim zoper nasvet adrese, ne nasprotujem principom svobode in napredka, kolikor jih obsežajo nove postavbe, temveč jaz se s svobodo in napredkom popolnoma zlagam, dasiravno sta se za zdaj le še prav bojazljivo na beli dan pokazala..."

¹⁸ Slovenski narod, 11. 2. 1869.

¹⁹ Slovenski narod, 31. 12. 1868.

²⁰ Vasilij Melik, Slovenska politika ob začetku dualizma, Zgodovinski časopis, 1968/1-2, str. 45.

povsem drugačni podlagi. Čeprav v predvolilnem boju nemški ustavovorni tabor nenehno vpije, "kako je vse črno" in volilce roti, naj črni drhali ne služijo več, program slovenske stranke ne vsebuje niti najmanjšega elementa klerikalizma. Katoliška cerkev in njeni interesi niso omenjeni niti v programu Ivana Žužje, ki kandidira v celjski kmečki kuriji, še manj pa v programu dr. Ferdinanda Dominkuša v mariborskem kmečkem volilnem okraju. V proglasu na volilce celjskega okraja²¹ se od bodočega poslanca zahtevajo naslednje kvalitete: *"Vaš zastopnik mora biti značajan, neodvisen, izveden, zgovoren, svobodomiseln in domoljuben"*, in ko neznani gospod K. v Zgodnji Danici predlaga, naj bi v celjski kmečki kuriji raje kandidirali dekana Kosarja²², Slovenski narod v splošni kritiki Zgodnje Danice in tistih, *"ki so jeli na svojo roko politikovati"*, takoj objavi dopis nekega rodoljuba iz Savinjske doline, ki predlog komentira takole: *"Jaz poznam mišljenje ljudstva od Sotle do virov Savine, od Save do pohorskih vrhuncev...in po vseh teh krajih sem našel enako sojenje, da ljudje nimajo nagnjenja duhovnika voliti za poslanca"*²³. Tudi volilni proglas na volilce mariborske kmečke kurije kvalitete bodočega poslanca označuje z besedami: *"Naš poslanec mora biti pred vsem naroden...Naš poslanec mora biti neodvisen, v svojem prepričanju in ravnanju neomahljiv, in ne sme nikjer gledati na lasten dobiček...Naš poslanec mora biti svobodomiseln"*²⁴. Dominkuš v svojem programu - poleg zahteve po zedinjeni Sloveniji in federalistični preobrazbi monarhije - navede tudi precej liberalni zahteve (zmanjšanje redne vojske, revizija nagodbe z Ogrsko, ki je na škodo avstrijske polovice, reforma pravosodja, davčna reforma) in na koncu programa zapiše, da *"kjerkoli bom imel svojo besedo govoriti, povsod se bom ravnal po želji naroda...in pa tako, kakor mi bo veljevala svoboda in napredek"*²⁵.

V primerjavi z Žužovim in Dominkušovim programom je program ustavovernega kandidata Konrada Seidla²⁶ veliko bolj splošen in - razen jasno izražene proticerkvene note - vsebuje tudi manj drugih aktualnih liberalnih zahtev. Ob zavzemanju za *"miren razvoj...ustavnega življenja"* in za *"svobodno Avstrijo in nerazloženo štirsko deželo"* ter opozarjanju na nevarnosti nacionalnega prepira, katerega končni cilj je *"razpad Avstrije"* in *"utemeljenje velikega južnoslovanskega kraljestva"*, je edina konkretna, liberalno obarvana zahteva le jasno izražen namen, da želi ustavoverna stranka *"oprostenje iz neprenosljivega pritiskanja one temne moči, ki le po poneumljanju ljudstva svojo srečo najti zamore...da bi zelo posvetne in silno sebične namene dosegla"*.

Izogibanje aktualnim cerkvenopolitičnim vprašanjem v Žužovem in Dominkušovem volilnem programu ni izraz popuščanja liberalnega vodstva slovenske narodne stranke katoliškemu taboru ali celo pajdašenja s klerikalci, kot vpije nemški ustavovorni tabor. Popuščanje zahtevam katoliškega tabora ali posebne povezave z duhovščino pred volitvami (a tudi nekaj časa po njih) namreč sploh niso potrebne, saj je katoliška politična organizacija šele v povojih²⁷. Da se vodstvo narodne politike odloči za poudarjeno nevtrarno stališče v cerkvenopolitičnih vprašanjih, je to veliko bolj posledica želje, da iz vrst narodne stranke ne bi odgnali tiste duhovščine, ki je vneta za narodno delo. *"Kolikor je nam znano in umljivo"*, zapiše pred volitvami Slovenski narod v odgovoru na očitke ustavovercev o povezavi narodne stranke s klerikalci²⁸, *"se med narodnjaki in duhovskim stanom ni sklepala nobena zveza, kakor se ni sklepala posebej s kmečkim, meščanskim stanom ali z delavci težaki. Nam je narod z vsemi svojimi stanovi živ organizem..."* Še bolj jasen pa je Dominkuš, ki v omenjeni brošuri odnos med svobodomiselnim narodno stranko in slovensko duhovščino opiše takole: *"Allerdings zählen wir in unserem Lager eine Anzahl von Geistlichen, auf die wir mit Liebe und Stolz blicken, weil sie treu zu der Sache unseres Volkes stehen; allerdings sind wir keine Freunde von*

²¹ Slovenski narod, 6. 2. 1869; Slovenski gospodar, 18. 2. 1869.

²² Zgodnja Danica, 29. prosenca 1869.

²³ Slovenski narod, 2. 2. 1869; Zgodnja Danica je 19. svečana 1869 skupaj z vestjo, da se je dekan Kosar kandidaturi odpovedal, zavrnila trditev, da ljudstvo v Savinjski dolini ne zaupa duhovnikom; kajti "ako se pri nas do zdaj niso duhovni v deželni zbor volili, je ravno to krivo, ker nobeden kandidiral ni, sicer pa smo prepričani, da, kakor na Kranjskem, bi tudi na Štirnskem imeli duhovne v deželnem zboru".

²⁴ Slovenski narod, 20. 2. 1869.

²⁵ Slovenski narod, 28. 2. 1869.

²⁶ Marburger Zeitung, 24. 2. 1869; Slovenski narod, 28. 2. 1869.

²⁷ Na splošno o tem: Vasilij Melik, Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov, Časopis za zgodovino in narodopisje n. v. 5, 1969.

²⁸ Slovenski narod, 11. 2. 1869.

Wanderpredigten und des Sectenwesens, allerdings finden wir keinen Geschmack daran, daß große und kleine Gassenbuben die Gebräuche unserer Religion und ihrer Diener in den Augen des Volkes tagtäglich in Zeitungen, Theatern, Maskenaufzügen verspotten, dessenungeachtet aber glauben wir noch lange nicht, zu den Klerikalen oder Ultramontanen gezählt werden zu können"²⁹.

Kljub nevtralnosti v cerkvenopolitičnih vprašanjih pa dogajanja pred in po volitvah jasno kažejo, da je na Štajerskem in zlasti v Mariboru delujoča (mlado)slovenska stranka - ki ji nikakor ne pripadajo samo "mladi", temveč tudi veterani iz leta 1848 - nastopala z bolj ali manj odprtim liberalnim vizirjem. Zato tudi Dominkušov poraz ni poraz klerikalne ali nacional-klerikalne stranke, kot kriči ustavoverni tabor, temveč v prvi vrsti poraz narodne stranke, v kateri imajo popolno prevlado liberalno usmerjeni ljudje. Vendar tudi stranke, ki v predvolilnem boju ni deležna potrebne podpore duhovščine, ki poskuša prodreti z neprimernim kandidatom in ki se povrhu vsega na dan volitev odloči za napačno taktiko volilne abstinence. "*Duhovniki so nam pri agitaciji prav malo pomagali*", se volitev spominja Vošnjak³⁰. "*V slovenskobistriškem okraju so bili skoro sami stari župniki, ki se s svojim načelnikom dekanom Druschkowitschem vred za narodno stvar niso nič brigali. V Mariboru se je duhovništvo, odkar je Stepischnegg zasedel škofovski sedež, odtegovalo narodnemu delu. Nekaterim med njimi tudi ni ugajal 'Sl. Narod', češ, da je preliberalen, in so se celo spotikali nad nedolžnimi šalami Epiharmovimi*"³¹. Tudi Dominkuševa kandidatura ni bila dobro premišljena, saj pri ljudstvu ni bil priljubljen, "*ker je premalo več bil slovensčine in si zato ni upal sklicevati volilnih shodov ter se je moral zanašati le na agitacijo drugih*"³². Največja napaka pa je bila, da so zaradi pristanosti vladnega komisarja pri sestavljanju volilne komisije (vanjo je poklical celo ustavovernega kandidata Seidla) razkačeni slovenski volilci zapustili volilni lokal in se niso udeležili volitev. Tako je bil izvoljen stotnik Seidl enoglasno s 113 glasovi³³.

V času pred in po nadomestnih volitvah februarja 1869 v vodstvu štajerske slovenske politike še vedno prevladujejo ljudje liberalnih nazorov, ki v ničemer ne popuščajo zahtevam katoliškega tabora, temveč so v odnosu do aktualnih cerkveno-političnih vprašanj nevtralni ali celo zmerno proticerkveno usmerjeni. Nastop slovenske stranke na deželnozborskih volitvah leta 1870 pa je že bistveno drugačen. Na shodu v Mariboru sprejeti volilni program³⁴ že vsebuje "*terjatve v cerkvenem oziru*" in zahteva, da katoliška cerkev "*vse svoje notranje zadeve samostalno uravnava*", da se spremeni osnovnošolski zakon v smislu večjega cerkvenega vpliva "*pri nadzorovanju šol*" in da je "*cerkveno premoženje, kakor vsako drugo, nedotakljivo*". V letu in pol se je torej položaj v slovenskem taboru na Spodnjem Štajerskem bistveno spremenil. Liberalno vodstvo narodne stranke se je povsem podredilo zahtevam katoliškega tabora, ki je v zameno za sodelovanje v narodni politiki in pristanek na radikalni narodni program zahteval obrambo pravic katoliške cerkve.

Od sestanka slovenske duhovščine 11.8.1869 v Celju, na katerem so postavili temelj organizaciji katoliškega političnega gibanja na Štajerskem, pa do junijskih volitev 1870, se je razmerje sil v štajerski narodni stranki precej spremenilo. Če je še na celjskem sestanku dekan Kosar "*milo nagovarjal duhovstvo*", naj ne odganja od sebe mladih in se zavzel za podporo Slovenskemu narodu³⁵, je s stopnjevanjem liberalne ofenzive proti konkordatu postajal katoliški tabor vse bolj nestrpen in zahteval, da vodstvo slovenske politike brani tudi njegove interese. Vendar pa to ni bil edini in izključni razlog, da je sicer liberalno vodstvo narodne politike na deželnozborskih volitvah 1870 v svetovnonazorskih vprašanjih kapituliralo pred zahtevami katoliškega tabora. Vsaj enako vlogo je pri tem igrala politika nemških ustavovercev,

²⁹ Prevod v Slovenskem narodu se glasi: "Res pa je, da imamo v svojem taboru mnogo duhovnikov, ki so nam ljubi in v ponos, ker se zvesto držé naše narodne stvari; res je, da nismo prijatelji popotnih pridig in razkolništva; res ne more biti po našem okusu, ako veliki in majhni fantalini običaje naše vere in njene služabnike dan za dnem po časnikih, glediščih in šemarijah pred ljudstvom zasmehujejo, vendar pa mislimo, da se še dolgo ne smemo prištevati klerikalcem in ultramontancem".

³⁰ Josip Vošnjak, Spomini, str. 284.

³¹ Prav tam.

³² Prav tam.

³³ Josip Vošnjak, Spomini, str. 285.

³⁴ Josip Vošnjak, Spomini, str. 329-330.

³⁵ Slovenski narod, 14. 8. 1869; Slovenski gospodar, 19. 8. 1869.

ki v svojih ponudbah mladoslovincem za formiranje skupne fronte proti "črni zalegi" nikakor niso bili iskreni.

V letih 1869-1870 nemški ustavoverni tabor nenehno poudarja, da je za razliko od klerikalnih pobožnjakarjev s prijatelji svobode in napredka v narodni stranki vedno pripravljen sodelovati, saj si želi "vsak domoljub doseči le en cilj: svobodo, napredek"³⁶. Te ponavljajoče se ponudbe liberalnega vodstva slovenske politike ne pustijo povsem ravnodušnega, saj je v času glavne liberalne ofenzive proti konkordatu in začetka organiziranja katoliškega tabora liberalno usmerjenim ljudem v cerkvenopolitičnih stvareh težko ostati nevtralen, četudi samo navzven. Zdi se, da bi bili liberalno usmerjeni slovenski politiki, kot npr. dr. Franc Radej, ki je vse do leta 1869 aktiven član društva Napredek³⁷, dr. Janko Sernec, ki je v prijateljskih odnosih z nekaterimi voditelji ustavovernega tabora³⁸ in celo Jurčič, ki sicer najbolj vztraja na enotni, zgolj narodni politiki, pripravljeni tudi v cerkvenopolitično zadevah bolj odkrito izpovedati svojo svobodomiselnost (kot so to storili slovenski študentje na Dunaju in v Gradcu)³⁹ in v boju proti "silam teme" sodelovati z ustavovrnim taborom, če bi v zameno za sodelovanje ustavoverci priznali vsaj nekatere slovenske nacionalne zahteve. Ker pa so ponudbe ustavovernega tabora zgolj plod politične taktike, usmerjene na pridobivanje novih pristašev med ljudmi, ki še hierarhično združujejo slovensko in nemško zavest, se za takšno sodelovanje in razbitje narodne sloge seveda ne morejo odločiti.

O neiskrenosti ponudb ustavovernega tabora pa se lahko slovenski liberalci velikokrat prepričajo. Ko na nemških ustavnih dneh nekateri govorci (kot npr. notar Högelsberger) izrazijo željo po sodelovanju z liberalnimi Slovenci in predlagajo, da bi nemška ustavoverna stranka pokazala dobro voljo s pristankom na ureditev dvojezičnih gimnazij, se pokaže, da gre za redke posameznike, ki nimajo večinske podpore v ustavovrni stranki⁴⁰. Podobno je tudi pred deželnozborskimi volitvami leta 1870, ko si kandidat v mariborski mestni kuriji Duchatsch prisluži etiketo klerikalca, ker v predvolilnem boju izjavi, da je pripravljen takoj podpisati Zarnikov program iz Cerknice in na njegovi podlagi sodelovati z liberalnimi Slovenci⁴¹. Da je glavna ovira za sodelovanje nemških ustavovercev z mladoslovinci nacionalno vprašanje in ne svetovnonazorske razlike, pa se še najlepše pokaže na javnem zborovanju spodnještajerskih ustavovercev v Mariboru 31.7.1869, na katerem razpravljajo o dnevnem redu ustavnega dne v Celju in o nameri Slovencev, da se udeležijo zborovanja in preglasujejo ustavoverce. Zborovanja, ki se v glavnem ukvarja s predlogom o ustanovitvi enotne, demokratične ljudske stranke na Spodnjem Štajerskem, se udeleži tudi Josip Jurčič in več drugih članov slovenske nacionalne stranke. Poročilo o ustavovrnem zborovanju v Slovenskem narodu⁴² je izrazito skopo in opisuje le polemiko med nekaterimi slovenskimi narodnjaki in predsednikom zborovanja Brandstetterjem. Marburger Zeitung pa citira odklonilno izjavo Jurčiča, ki je po živahni debati izrazil prepričanje, "es seien die Elemente zur Bildung einer wahren demokratischen Partei nach manchen Aeusserungen der heutigen Versammlung nicht vorhanden"⁴³. Razloge za takšno Jurčičevo oceno pa seveda lahko najdemo predvsem na zborovanju samem. Predsedujoči zborovanja Friedrich Brandstetter je že nekorektno prevedel slovenski oklic za udeležbo na ustavnem dnevu v Celju, potem pa očital Slovanom (Čehom), da so v avstrijsko-pruski vojni 1866 paktirali z Bismarckom. V svojem izvajanju je za narodno stranko dosledno uporabljal izraz "slovenska klerikalna stranka", kar naprej je "bičal necega

³⁶ Marburger Zeitung, 24. 2. 1869.

³⁷ Radej je iz društva izstopil šele po nadomestnih deželnozborskih volitvah leta 1869; Marburger Zeitung, 5. 3. 1869.

³⁸ Zdi se, da je bil dr. Janko Sernec v prijateljskih odnosih zlasti s Ferdinandom Duchatschem, saj je bil nekaj časa odvetniški koncipient v pisarni njegovega očeta. Zato je npr. Sernec še na deželnozborskih volitvah v mariborski mestni kuriji 1870 podpisal Duchatschev volilni proglas in ga podprl proti Karlu Reuterju. Dr. Ferdinand Duchatsch (1835-1887) je bil v letih 1878-1880 deželni in v letih 1876-1880 državnozborski poslanec. Leta 1880 se je obema mandatoma odpovedal. V letih 1883-1885 je bil tudi mariborski župan. Leta 1887 (13. decembra) je umrl v umobolnici Feldhof pri Gradcu. (Marburger Zeitung, 14. 12. 1887).

³⁹ Npr. Slovenski narod, 16. 3. 1869; 27. 5. 1869.

⁴⁰ O nemških ustavnih dneh in tovrstnih predlogih glej: Janez Cvim, Nemški tabori na Slovenskem (1869). Zgodovinski časopis, 1992/2, str. 175-185.

⁴¹ Marburger Zeitung, 24. 6. 1870; verjetno je mišljen Zarnikov govor po končanih razpravah na cerkniškem taboru, ko je (v pijanem stanju) izjavil, da so mu ljubši "Dežmanovci, nego tako prvašto kot je sedanje slovensko". O Zarnikovem nastopu glej: Novice, 13. 6. 1870.

⁴² Slovenski narod, 3. 8. 1869.

⁴³ Marburger Zeitung, 4. 8. 1869.

črnega hudiča, ki si ga je sam prej na steno namalal, in ki bi imel predstavljati slovenska prizadevanja"⁴⁴, glede bodoče spodnještajerske demokratične stranke pa je predlagal, da se imenuje Nemška demokratična stranka. Čeprav je Konrad Seidl s svojim nastopom preprečil takšno poimenovanje - prisotne je spomnil, da kot poslanec kmečke kurije na slovenskem podeželju ne more nastopati v imenu nemške stranke - in so, če lahko verjamemo poročilu Marburger Zeitung, glasovali za ustanovitev enotne spodnještajerske demokratične stranke tudi slovenski narodnjaki, so bila stališča večine v ustavovernem taboru vse prej kot dokaz o pripravljenosti ustavovernega tabora za sodelovanje s slovenskimi liberalci.

Ponudbe nemških ustavovercev so torej tako prozorne, da jih slovenski liberalni tabor ne more sprejeti. Zaradi svoje nepriljubljenosti na dajanje nacionalnih koncesij mladostlovece direktno sili v paktiranje z vedno bolj organiziranim katoliškim taborom, potem pa jim skuša prilepiti klerikalno etiketo. To je jasno izrazil že Dominkuš v svoji brošuri po volitvah 1869: *"Klagen uns die Liberalen von heut zu Tage an, daß wir im Bündniße stehen mit feudalen und reactionären Elementen, so wenden sie, abgesehen davon, daß diese Anklage ganz ungegründet ist, den Speer gegen sich selbst, den sie gestehen zu, daß wir Veranlassung haben Schutz zu suchen gegen jene Freiheit, die sie uns bieten"*⁴⁵.

Seveda nemški ustavoverni tabor v tem času v nacionalnem oziru še zdaleč ni tako napadalen, kot od osemdesetih let dalje, vendar je v njegovih vrstah opazna krepitev nemško nacionalnih idej že ob koncu šestdesetih let. Marca 1869 se namreč v Gradcu ustanovi Društvo nemških nacionalcev⁴⁶, ki od vsega začetka poudarja nujnost vodenja odločno nemške politike v Cislitvaniji (poseben položaj Galicije, priključitev Dalmacije k Ogrski), svojo politično aktivnost pa usmeri v narodnoobrambno delo proti Slovincem, temu, na propad obsojenemu plemenskemu drobcu. Pod njegovim vplivom se okrepi nemški nacionalni duh tudi na Spodnjem Štajerskem. Še pred izbruhom nemško-francoske vojne 1870, ki pomeni odločilno vzpodbudo nemškemu nacionalizmu v monarhiji, se tudi v Mariboru ustanovi Društvo nemških nacionalcev⁴⁷, ki s svojo dejavnostjo pomembno vpliva tudi na krepitev nemškega nacionalizma v stari ustavoverni stranki. Četudi je program graškega društva nemških nacionalcev iz 19.5.1870, ki ga v celoti sprejme tudi mariborsko društvo⁴⁸, preradikalen za večino v spodnještajerskem ustavovernem taboru, pa spodnještajerski ustavoverci na zborovanju v Mariboru pristopijo k programu prvega avstrijsko-nemškega strankinega dne na Dunaju z dne 22.5.1870, ki na splošno pomeni prvi korak nemškega liberalnega tabora v Avstriji v smeri nacionalizma⁴⁹. Seveda pa se po prvih zmagah nemškega orožja in ustanovitvi nemškega rajha nemški nacionalizem samo še krepi.

⁴⁴ Slovenski narod, 3. 8. 1869.

⁴⁵ Prevod v Slovenskem narodu se glasi: "Ako nas današnji liberalci dolže, da smo v zvezi s fevdalci in rejekcionarji, obračajo - negledé na to, da je tožba neopravičena - sulico proti sebi samim, kajti priznavajo, da imamo razlogov iskati si brambe proti tisti svobodi, ktero nam oni ponujajo".

⁴⁶ Klaus Berchtold, Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, Wien 1967, str. 71.

⁴⁷ Marburger Zeitung, 17. 7. 1870.

⁴⁸ Program je objavljen v Klaus Berchtold, n. d., str. 180-183; zanimivo pa je, da je ta program Marburger Zeitung podrobno predstavil že 27. marca 1870, torej skoraj dva meseca pred njegovo prvo objavo v graški Tagespost.

⁴⁹ Program prvega nemškega strankinega dne na Dunaju je objavila D. Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873-1910, Wien-Köln-Graz 1972, str. 170; na zborovanju spodnještajerskih ustavovercev 6. 8. 1870 v Mariboru so navedeni program sprejeli v celoti. (Marburger Zeitung, 8., 9. in 10. 8. 1870).

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHE POLITIK IN DER STEIERMARK AM ENDE DER SECHZIGER JAHRE DES 19. JAHRHUNDERTS

Janez Cvirn

Während die slowenische politische Führung in Krain in der Zeit nach der Wiederaufnahme des Verfassungslebens ziemlich unbeholfen, unternehmungsarm, äußerst vorsichtig und vor allem konservativ war, gewannen in der nationalen Politik in der Steiermark Vertreter der »politischen Aktion« und liberaler Ansichten von Anfang an die Oberhand (offensichtlich eine Kontinuität des Jahres 1848); auch in ihren Stellungnahmen zu kirchlich-politischen Fragen waren sie viel weniger

vorsichtig und zurückhaltend als die Führer der slowenischen Politik in Krain. Auch nach dem Jahre 1867, als das deutsche verfassungstreue Lager gegen das Konkordat zu Felde zog, brachte die slowenische politische Führung in der Steiermark – trotz einer betont neutralen Haltung – von Zeit zu Zeit ihre Mißbilligung des Konkordats deutlich zum Ausdruck. Dr. Janko Sernec nahm 1868 im Slovenski narod die konfessionellen Gesetze aus dem Monat Mai eindeutig in Schutz, Dr. Josip Vošnjak trat jedoch der Dezemberverfassung in der Adressenabgabe des Landtages nicht wegen ihrer liberalen Bestimmungen entgegen, sondern wegen des Dualismus und Zentralismus.

Während der liberale Razlag bei den Landtagswahlen in Krain im März 1869 unter dem Motto »Alles für Gott, Vaterland und Kaiser« kandidierte, unter welchem auch der erste Tabor in Krain (in Kalce) einberufen wurde, beruhten die Landtagswahlen in der Steiermark im Februar 1869 auf einer ganz anderen Grundlage. Obwohl das deutsche verfassungstreue Lager im Wahlkampf ununterbrochen die »schwarze Gefahr« witterte und die Wähler anflehte, dem »schwarzen Gesindel« nicht mehr zu dienen, kämpfte die (jung)slowenische Partei mehr oder weniger offen mit liberalem Visier. Letzteres kam deutlich zum Ausdruck im Büchlein von Dr. Ferdinand Dominikůs mit dem Titel »Die nationalen Bestrebungen der Slovenen« (Graz, 1869), in welchem der slowenische Abgeordneten kandidat eindeutig hervorhob, die nationale Partei in der Steiermark und ihr Organ (Slovenski narod) seien liberal.

In der Zeit vor und nach den Ergänzungswahlen im Februar 1869 herrschten in der slowenischen politischen Führung in der Steiermark nach wie vor Leute mit liberalen Ansichten vor, die in keiner Hinsicht den Forderungen des katholischen Lagers nachgaben, vielmehr nahmen sie zu den aktuellen kirchlich-politischen Fragen eine neutrale oder sogar eine gemäßigte antikirchliche Haltung ein. Im Auftreten der slowenischen Partei bei den Landtagswahlen im Jahre 1870 war jedoch eine wesentliche Änderung zu verzeichnen. Das bei der Wahlversammlung in Maribor angenommene Wahlprogramm enthielt nämlich bereits auch »Forderungen in kirchlicher Hinsicht«. In anderthalb Jahren hatte sich die Lage im slowenischen Lager in der Untersteiermark also wesentlich verändert. Die liberale Führung der nationalen Partei ordnete sich zur Gänze den Forderungen des katholischen Lagers unter, das als Gegenleistung für die Zusammenarbeit bei der nationalen Politik und für die Annahme eines radikalen nationalen Programms den Schutz der Rechte der katholischen Kirche forderte.

Durch die Steigerung der liberalen Offensive gegen das Konkordat wurde das katholische Lager immer ungeduldiger und forderte von der slowenischen politischen Führung, daß sie auch seine Interessen verteidige. Das war jedoch nicht der einzige und ausschließliche Grund dafür, daß sich die sonst liberale Führung der nationalen Politik bei den Landtagswahlen 1870 in weltanschaulichen Fragen den Forderungen des katholischen Lagers beugte. Wenigstens eine gleichwertige Rolle spielte dabei die Politik der deutschen verfassungstreuen Partei, die in ihrem Angebot, eine gemeinsame Front gegen das »schwarze Gesindel« zu bilden, keinesweges ehrlich war.

Wiederholten Vorschlägen des verfassungstreuen Lagers zu gemeinsamem Auftreten gegen das katholische Lager in den Jahren 1869–1870 stand die liberale Führung der slowenischen Politik nicht ganz gleichgültig gegenüber, denn in der Zeit der liberalen Hauptoffensive gegen das Konkordat und der Gründungsanfänge des katholischen Tabors konnten die Liberalorientierten in kirchlich-politischen Angelegenheiten nur schwer eine neutrale Haltung einnehmen, sei es auch nach außen hin. Da die Angebote des verfassungstreuen Lagers nur ein politisches Manöver darstellten, das der Anwerbung neuer Anhänger unter den Leuten diene, welche das slowenische und deutsche Bewußtsein hierarchisch noch vereinten, konnten sie sich natürlich nicht zu einer solchen Zusammenarbeit und Zerschlagung der nationalen Eintracht entschließen.

Von der Unaufrichtigkeit des Angebots des verfassungstreuen Lagers konnten sich die slowenischen Liberalen mehrfach überzeugen, vor allem bei der Versammlung der südsteirischen verfassungstreuen Partei in Maribor am 31. 7. 1869. Hier wurde die Tagesordnung des Verfassungstages in Celje besprochen und über die Absicht der Slowenen diskutiert, an der Versammlung teilzunehmen und die Mitglieder der verfassungstreuen Partei zu überstimmen. An der Versammlung, die sich vorwiegend mit dem Vorschlag zur Gründung einer einheitlichen demokratischen Volkspartei in der Untersteiermark befaßte, nahm auch Josip Jurčič und mehrere Mitglieder der slowenischen nationalen Partei teil. Dabei kam kein Übereinkommen zustande. Der Grund dafür lag in der Tatsache, daß der Vorsitzende der Versammlung Friedrich Brandstetter für die nationale Partei folgerichtig den Ausdruck »die slowenische klerikale Partei« verwendete, für die künftige untersteirische demokratische Partei schlug er aber den Namen die Deutsche demokratische Partei vor. Selbstverständlich war das für die slowenischen Liberalen unannehmbar.

O ČEM SMO PISALI . . .

. . . pred štirimi desetletji?

»Od vseh držav, ki jih je okupiral Hitler, ni prazapprav nobeni določil tako krute usode (razen Poljski) kot prav Jugoslaviji. Dejstvo, da so morale biti vse priprave za veliko ofenzivo proti Sovjetski zvezi (načrt Barbarossa) končane do 15. maja 1941 in dejstvo, da se je ljudska volja jugoslovanskih narodov 27. marca 1941 izrekla v velikih demonstracijah proti dva dni prej sklenjenemu paktu med Nemčijo in Jugoslavijo (zanimivo je, da je Hitler vsebino 27. marca 1941 popolnoma pravilno razumel!), je naravno Hitlerja spravilo v besnost. 27. marec je preprečil začetek ofenzive proti Sovjetski zvezi, ki je bila že določena za 15. maja! Zato Hitler že 27. marca pravi, da je Jugoslavija z ozirom na bodoče operacije Marita (napad na Grčijo) in Barbarossa postala nesigurna postavka, da je treba napad na Sovjetsko zvezo prestaviti za štiri tedne, v čim hitrejšem času pa izvesti vse priprave, da se Jugoslavija razbije kot država in vojaška sila.«

(Metod Mikuž, Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, ZČ 6-7/1952-1953, str. 750)

. . . pred tremi desetletji?

V novo zahodnojugoslovansko politiko so Hrvati pritegnili Slovence kot bistveno sestavino, medtem ko jih je »Zastava« iz svojega »vzhodnega« koncepta izpuščala. Njim so veljale pomirjevalne besede: »Slovenci neka budu uvjereni, da će Hrvati i Srbi trojedne kraljevine s njimi deliti, kako se braći pristoji, sve sgode i nesgode, sve bitke i poraze, dok zajednički ne održe pobjedu, koju duh vremena olakočuje, a njihov složni napor konačno održati mora.«

(Dušan, Kermavner, O nekaterih krivih prijemih v političnem zgodovinopisju, ZČ 17/1963, str. 254)

. . . pred dvema desetletjema?

»Mazzinijev sistem raste iz globoke vere v napredek, ki naj privede človeštvo k vsestranski izpopolnitvi. Sredstvo, ki vodi k temu cilju, je združevanje in sodelovanje na različnih ravneh: od poklicnih zadrug do nacionalnih držav in mednarodnih federacij. Tako je Mazzinijevo nenehno iskanje stikov s Slovani ne samo sad trenutnih političnih kombinacij temveč moralni imperativ, ki ga sili, da se podobno kot za združitev Italije zavzema tudi za osvoboditev tujih narodov. Mazzinijev nauk je eden od zadnjih pogajnkov na deblu evropskega razsvetljenstva in romantike. Zanj je na široko zajemal v kulturi svojega časa.«

(Jože Pierazzi, Mazzini in južni Slovani, ZČ 27/1973, št. 3-4, str. 329)

. . . pred desetletjem?

»Na obrobju razmeroma šibko urbaniziranega ter gospodarsko in kulturno relativno zaostalega zahodnobalkanskega prostora so se v predkonstantinski dobi v upravnih in gospodarskih voziščih velemestnega značaja izoblikovala tri močna središča širjenja krščanstva: Sirmij kot središče Druge Panonije, pozneje tudi panonijske dieceze in ilirske prefektуре, kjer se je v 3. in 4. stoletju večkrat zadrževal cesarski dvor, Salona kot glavno mesto Dalmacije in Akvileja na severnovzhodnem robu Italije kot glavno mesto Venetije in Histrije, zaradi svoje lege med Italijo in Ilirikom posrednik vplivov in cerkvenopolitičnih tokov na relaciji Ilirik-Italija.«

(Rajko Bratož, Cerkvenozgodovinski in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo, ZČ 37/1983, št. 4, str. 259)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših ZČ, ki jih dobite na upravi: ZČ!

Marta Verginella

VLOGA ŽENE IN MOŽA V SLOVENSKEI PUBLICISTIKI 19. STOLETJA IN V DOKUMENTIH S TRŽAŠKEGA PODEŽELJA

I. UVOD

Uredniki in sodelavci Koledarja Družbe sv. Mohorja, Slovenskega prijatelja in Drobtnic so pri snovanju teh revij dokajšnjo pozornost namenili morali in vzgoji slovenskega ljudstva.¹ Šlo jim je predvsem za to, da bi Slovenci ostali verni in ponižni člani krščanskega občestva ter zgledni podložniki posvetnih oblasti. Njihova akcija je potekala med vsemi plastmi slovenskega prebivalstva. Za poglobitna naslovnika svojih moralnovzgojnih nauk so si slovenski moralisti izbrali družino. Prepričani so bili, da je le-ta tista temeljna družbena celica, ki posameznika lahko obvaruje pred »grešnimi vplivi« modernega sveta, če ostane zvesta temeljnemu navodilu krščanske doktrine.

Pri tem velja opozoriti, da je bil družinski model, ki so ga v drugi polovici 19. stoletja vneto zagovarjali in širili slovenski moralistični pisci, strogo hierarhičen.² Najvišja oblast je pripadala možu – družinskemu glavarju, ki je prevzemal vodstvo družine in hkrati skrbel za njeno materialno blaginjo. Glavna dolžnost žene in otrok je bila, da so družinskemu glavarju izkazovali podobno spoštovanje in podrejenost, kot ga je on moral izkazovati svojim nadrejenim na delovnem mestu in v družbenem okolju nasploh. Sicer se je družinski model, ki ga zasledimo v slovenski publicistiki 19. stoletja in ki je bil izbran za vzor ne glede na družbeno pripadnost naslovnika, dokaj razlikoval od podobe družine, ki nam jo kažejo arhivski viri tega časa. V mislih imam arhivsko gradivo, ki so ga zapustile tako cerkvene kot posvetne oblasti na območju Brega v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja.³ Ohranjeni dokumenti pričajo, da so se družinske vloge v tradicionalnem kmečkem okolju odmikale od tistih, ki so jih sočasno določali slovenski moralisti. V težnji, da bi bralca oziroma poslušalca prepričali o arhaičnosti in naravnosti hierarhičnega družinskega modela, so se avtorji moralističnih člankov sklicevali na svetopisemske nauke, dejansko pa so svojim bralcem na podeželju ponujali povsem neobičajne modele družinskih vlog in vedenja.

Zaradi skromne obdelovalne površine, zaostalega kmetijstva in vse bolj občutnega demografskega porasta se je v 19. stoletju glavnina družin v Bregu borila za golo preživetje. V času, ko sta družine malih posestnikov preganjali lakota in smrt, je bil porok za njihovo preživetje vzajemno sodelovanje vseh družinskih članov, tako pri poljedelskih opravilih kot pri ustvarjanju družinskega dohodka. Kmetijska dejavnost je na tržaškem podeželju s prodajo poglavitnega pridelka, to je vina, zadoščala le najnujnejšim gmotnim zahtevam, kar pomeni, da je bilo preživetje vse številnejših breških družin odvisno od sekundarne dejavnosti.

¹ O tisku kot prenašalcu idej in vednjskih modelov glej: Lucien Febvre, Henri-Jean Martin (ured. A. Petrucci), *La nascita del libro*, Laterza, Roma-Bari 1977, str. 7 (1. del), str. 315–322 (2. del); *Libri, editori e pubblico nell' Europa moderna* (ured. A. Petrucci), Laterza, Roma-Bari 1997, str. XXI–XXII.

² Proučitev družinskega modela, ki so ga v tržaški okolici širile duhovščini in kmečkemu sloju namenjene publikacije, sloni na analizi člankov, pozivov in podukov, ki so jih v teku 19. stoletja objavili Koledar Družbe sv. Mohorja, Slovenski prijatelj in Drobtnice. Gre za publikacije, ki so na Tržaškem in v Bregu imele številne naročnike. O zgodovini družinskega modela v moderni dobi glej M. Anderson, *Approches to the History of the Western Family 1500–1914*, Macmillan Press, London 1980; J. Goody, *The development of the family and marriage in Europe*, Cambridge University Press, London 1983; L. Stone, *The family, Sex and Marriage in England 1500–1800*, Weidenfeld and Nicolson, London 1977; P. Ariès, *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*, SKUC – Filozofska fakulteta, Ljubljana 1991; J. L. Flandrin, *Družina. Sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja*, Delavska enotnost, Ljubljana 1986.

O dokumentaciji Župnijskega arhiva v Dolini (dalje ŽAD) glej M. Verginella, *Družina v Dolini v 19. stoletju*, Zgodovinski časopis, 44, 1990, str. 171–197.

V 19. stoletju je bila v Bregu najpomembnejša pridobitvena panoga krušarstvo. »Brščice« so peklo kruh v domačih pečeh in ga nato prodajale svojim stalnim mestnim odjemalcem. Tako so krušarice prinašale denar v družino, s katerim so največkrat tudi samostojno razpolagale. Dovolj zgovorno nam o gospodarski vlogi Brežank spregovorijo oporočne listine in drugi notarski dokumenti. Pomembno gospodarsko vlogo žensk v tem delu tržaškega podeželja nam potrjujejo med drugim premišljene poročne izbire, ki se niso ozirale na starostne razlike med še mladoletnimi ženini in starejšimi nevestami ali celo vdovami.

Kljub nesporni pomembnosti ženskega dela v tedanjih razmerah, ženskam ni bilo priznано polnopravno članstvo v vrstah vaške srenje. Ne glede na njihov finančni prispevek in ne glede na njihovo samostojno delovanje in poseganje v družinskem krogu, ko je šlo za temeljne odločitve, je bil ženskam v Bregu vstop v politično sfero vaškega kolektiva prepovedan.⁴ V družinskem krogu so sicer ženske samostojno posegale, ko je šlo za najpomembnejše družinske izbire in ko so skupno z drugimi družinskimi člani uravnavale družinske strategije. To je razvidno zlasti iz ohranjene oporočne dokumentacije. Pred smrtjo so ženske, podobno kot njihovi možje, očetje ali bratje razdelile svoje premoženje. Pri odrejanju poslednje volje so poplačale zvestobo moža, otrok, staršev, sorodnikov, kaznovale pa neskrbnost, nedelavnost in neodgovornost svojcev, tako kot so to počeli oporočitelji. V breških oporokah iz 19. stoletja namreč ni opaziti strogo hierarhično razmejenih družinskih vlog glede na spol.

Vzporedno s prodiranjem novih družbenih in gospodarskih razmerij na prehodu iz 19. v 20. stoletje se je na tržaškem podeželju sprožil proces razkroja tradicionalne kmečke družine. Konkurenca istrskih in furlanskih poljedelskih pridelkov je vidno poslabšala položaj breških kmetov, ki so vse težje prenašali pritisk urbanizacije in demografskega porasta. V istem času so mestne oblasti začele omejevati podeželsko peko kruha in njegovo prodajo na mestnih tržnicah v korist mestnih pekarn. Število obubožanih kmetov se je spričo novih razmer naglo večalo in z njim tudi število prebivalstva, ki si je preživetje zagotavljalo z zaposlitvijo v mestnih manufakturah in tovarnah.

Na prehodu v 20. stoletje je vaški proletariat, ki je našel vir preživetja v bližnjem mestu, postal vse bolj neobčutljiv za tradicionalne avtoritete, za nenapisane norme in vedenjske vzorce, zrasle s kmečkim družbenim ustrojem. Neodvisnot je vaškim delavcem omogočila opustitev vedenjskih obrazcev, ki so do tedaj označevali kolektiv malih posestnikov. Delavci v skupnosti, ki so jo stoletja sestavljali le kmetje, so pomenili očiten izziv tako za krajevne oblasti kot za sam ustroj srenje. Podiral se je »stari red«, ko novega še ni bilo.

Kmečki kolektiv v Bregu se je vse do 90. let 19. stoletja ohlapno držal krščanskih zapovedi. Splave, detomore, prezgodnja rojstva in prezgodnje smrti je doživljal kot nujno zlo, ki ni povzročalo glasnejšega odziva ne pri cerkveni ne pri posvetni oblasti. Mogoče tudi zato ne, ker je življenje v vaški skupnosti, med družinami in krajevnimi oblastmi, potekalo v sozvočju. Edini dogodek, ki je v 19. stoletju razburil krajevne avtoritete, je bilo pohujšljivo razmerje dekle z gospodarjem in njegovim mladoletnim sinom na trdni Prašlovi domačiji. Toda o tem nekoliko kasneje.

Sicer pa so bili spori, ki so izbruhnili v breškem kmečkem kolektivu na prehodu v 20. stoletje, zelo različne narave. Nova nasprotja niso prizadela le posameznikov, temveč vse plasti vaške skupnosti. Krajevna duhovščina je spričo novih družbenogospodarskih razmer na vasi vse glasneje zahtevala moralno neoporečnost župljanov, preganjala je pijančevanje in vabila k rednemu obisku svete maše in spovedi. V soglasju z duhovniško moralizacijsko kampanjo so župan in posvetne oblasti ženskam in otrokom prepovedovali, da bi v večernih urah zapuščali svoje domove in se potepali po vasi.

Krajevne posvetne oblasti, ki so se predstavljalje za zagovornike starega reda, so motili plesi, varovanje mrličev in pustovanje, to je obredje, ki je stoletja spremljalo individualne in kolektivne prehode ter utrjevalo povezanost članov vsakega kolektiva. Vedno strožje zahteve krajevnih avtoritet na moralnem in vedenjskem področju niso bile le odgovor na izprijenost »moderne« družbe, temveč predvsem poskus, s katerim so hotele preprečiti izgubo oblasti

⁴ Leta 1902 so tudi hčere iz družin, kjer ni bilo sinov dobile srenjske pravice, potem ko so vplačale dvakrat večjo takso v primerjavi z moškimi (Arhiv občine Dolina – dalje AOD, Zapiski zborovih in odborovih sej občine Dolina 1894–1992, 31. 5. 1902).

tako na političnem kot na družbenem področju. Oblast duhovščine in županstva ni bila namreč več neomejena tako kot nekdaj. Vsi tisti, ki so živeli na vaškem obrobju in so se zaposlili v mestu, so bili zanjo čedalje manj občutljivi. Kar zadeva njihovo preživetje, je imel prvo in zadnjo besedo delodajalec.

Na začetku 20. stoletja je v Bregu vse bolj opazna tudi ohladitev v odnosih med cerkveno in posvetno avtoriteto. Medtem ko so se občinski možje z ukrepi in odredbami postavili v bran javne morale ter zahtevali od vaške skupnosti, naj se prilagodi novi disciplini, so duhovniki svoje posege vse odločneje preusmerili iz javne v zasebno sfero. Potem ko so izgubili zaupanje v vaške veljake, ki so se vse bolj oprijemali liberalnih misli, so si z ustanovitvijo Marijine družbe poiskali poglobitve sogovornice in sodelavke v ženskah.

Toda ne glede na ideološka razhajanja so vodilne osebnosti Brega na začetku 20. stoletja privzele tiste vrednosti in modele, ki so jih neodzivno širili v 20. letih 19. stoletja predstavniki centralnih oblasti, v drugi polovici stoletja pa slovenski publicisti na straneh Koledarja Družbe sv. Mohorja, Drobtnic in Slovenskega prijatelja. Novim vedenjskim vzorcem, ki so jih prežemale individualistične vrednote, so se na tržaškem podeželju prilagajali le v času ošibitve, če že ne zavrnitve poglobitvenih institucij tradicionalnega kmečkega sveta.

II.

V drugi polovici 19. stoletja je industrijski razvoj urbanih središč na Slovenskem pospešil odmiranje tistih sil in struktur, na katerih je temeljila tradicionalna kmečka družba. Proletariat na podeželju in vse večje število obubožanih kmetov sta prispevala k ošibitvi nadzora in zaščite, ki ju je bil vse dotlej deležen posameznik znotraj kmečkega kolektiva. Zaposlitev v tovarnah ali manufakturah in prilagoditev industrijskemu tempu sta na podeželje prinesli tudi nove modele obnašanja. Urbani svet je potemtakem ogrožal navade, ki so dotlej označevale kmečko okolje: upočasneni tempo kmečkega delavnika, sodelovanje vseh družinskih članov pri opravljanju del na polju, v hlevu in hiši, pomoč sorodnikov pri sezonskih opravilih, če omenimo le nekatere.

Razkroj kmečkega sveta, če lahko sodimo po tržaški okolici, ni potekal brez nadzorstva. Odločilno vlogo pri modernizaciji slovenskega podeželja je odigrala cerkvena institucija.⁵ Predstavniki Cerkve v tržaški okolici je, podobno kot drugod na Slovenskem, skrbel postopni razkroj vaške skupnosti, čeprav so v prehodnem obdobju, kakršna je bila druga polovica 19. stoletja, videli tudi možnost novega posega, ki bi okrepil njihov položaj, grozeči sekularizaciji navkljub. V strahu pred izgubo oblasti je slovenski kler v 19. stoletju čedalje strožje nadzoroval podeželsko prebivalstvo. Da bi na kmetih utrdil ponižnost in spoštovanje do nadrejenih na vasi in v javnem življenju nasploh, se je poslužil predvsem prižnice in šolske institucije.

Vrednote, ki so jih kleriki širili v 19. stoletju na slovenskem podeželju, so dovolj nazorno določene v tistih publikacijah, ki so bile kapilarno razširjene po slovenskem ozemlju.⁶ Slovenski moralisti so slovenskega kmeta bodrili, naj se ne predaja grešnim vplivom novega časa in mestnim oziroma meščanskim navadam. Trdili so, da se bo kmet obvaroval zlih navad le, če bo znal ohraniti svojo poštenost, pokornost in pobožnost. Pravcato obrambno vlogo pred slabimi vplivi modernega sveta so raznovrstni cerkveni predstavniki in moralisti prisojali družini. Menili so, da lahko življenje v njej, če poteka v skladu s krščanskim naukom, obvaruje pred nevarnostmi novega časa. Toda če podrobneje preučimo podobo družine, ki jo je izoblikovala slovenska moralka 19. stoletja, ugotovimo, da je po eni strani svetopisemska in koherentna z doktrino potridentske Cerkve, po drugi strani pa prevzema nekatere temeljne značilnosti meščanske družine. Po navodilih slovenskih moralistov naj bi družinskemu poglavarju pripadala oblast nad ženo in otroki ter posli. Moževa dolžnost je, da ženo ljubi, da vzgaja otroke in skrbi za služinčad. Po mnenju nekaterih moralistov je moževa oblast

⁵ B. Grafenauer, Nekaj okvirnih vprašanj o razmerju med Cerkvijo in slovensko kulturo v 19. stoletju, »Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja«, Slovenska matica, Ljubljana 1989, str. 9–10.

⁶ Duhovščina dolinske župnije je bila naročena na vse pomembnejše publikacije Mohorjeve družbe. Leta 1872 je Koledar Družbe sv. Mohorja imel v Dolini 30. leta 1886 pa 50 naročnikov. Podoben porast naročnin je opazen tudi v preostalih vaseh Brega.

omejena tako od Boga kot od posvetne oblasti, iz česar lahko sklepamo, da je idealen družinski poglavar, vsaj takšen, kakršen se pojavlja v slovenskih moralističnih spisih iz druge polovice 19. stoletja, razdvojen med polno in omejeno oblastjo, med ukazovalnostjo in ponižnostjo.⁷

Moralistični pisci poudarjajo, da je možu dana pravica do vodenja in vladanja v družini. To, kar je cesar v državi, župnik v župniji, gospodar v hiši, to je tudi mož v družini. Mož je »namestnik božji«, »hišnik božji«, »glava« družine in kot tak odgovoren za duhovno in gmotno stanje družine:

»Med vsemi deli človeškega života najmenitnejši je glava; ker brez glave ni mogoče življenje. [...] Kakor pri telesni, tako je tudi pri duhovni glavi. Kar je pri telesu glava, to je pri družini mož.«

In prav zato, ker je mož najpomembnejši član družine, mora ostati zvest in podložen cesarju, gosposki in stanu, kateremu pripada. V korist družbe in družine same je, če hišni gospodar ravna preudarno, redno moli in z vzornim obnašanjem prispeva k družinski sreči. Oblast, ki mu po naravi pripada, mu tudi narekuje, da z ženo ravna ljubeznivo in spoštljivo:

»Kakor skerbiš za svoje telo, skerbi za svojo ženo. Žena je bila vzeta iz Adamovega telesa, pa ne iz glave, da bi čez moža gospodovala, tudi ne iz nog, da je nimaš kakor dekle ali sužnjo pod nogami, ampak iz rebra, ki je blizu serca, da jo ljubiš in spoštuješ, kakor svoje serce in svoje življenje.«

Pisec odločno nasprotuje temu, da bi mož nasilno uveljavljal svojo oblast nad ženo in se zgraža nad tistimi hišnimi gospodarji, ki z ženo ravna surovo. Prepričan je, da je žena možu sopotnica, tovarišica in kot taka vredna moževe prizanesljivosti, ljubeznivosti:

»Žena ni moževa dekla, ampak njegova tovarišica, njegova pomočnica in žena. Ako postavim, gospodar žensko v hišo vzame in jej gospodinstvo izroči, je ona še zmiraj njegova dekla in služabnica. Ako pa ravno tej ženski pri altarji v zakonsko zvezo roko poda, se enkrat vse spremeni. Zdaj ni več ona njegova dekla, ampak tovarišica in pomočnica je njegova, dva sta sicer po osebi, ali pa le eno meso.«

Mož, ki mu je pri srcu zakon in mir v hiši, je dolžan pretepanje nadomestiti z ljubeznivimi opomini, kar sicer še ne pomeni, da ga pisec nagovarja k prepustitvi ženski naravi in željam. Odločitve sprejema mož, ki mora ženine nasvete podvreči lastni presoji: »Ženska mora le svetovati in prositi, ne pa zapovedati možu; mož pa jo poslušati in če je dobro, se po njenem svetu ravnati.«⁸ Gregor Jakelj priznava ženi enakopravnost, ki jo jamči zakrament poroke, pri nadaljnjem določanju družinskih dolžnosti pa jo v isti sapi opozarja, naj bo svojemu možu pokorna.

Tudi iz drugih moralističnih spisov, ki obravnavajo družinsko življenje in vlogo zakoncev, je razvidno, da je slovenskim moralistom povzročala hude preglavice ženska nadvlada ali bolje rečeno kakršnokoli znamenje ženske samostojnosti. V Koledarju Družbe sv. Mohorja iz leta 1879 šteje pisec Šak za svojo dolžnost opozoriti moške na nevarnost ženske prevlade. Prišel je čas, pravi, ko se mora »mož – gospodar« strezniti in prosto razpolagati z oblastjo, ki mu pripada po božji postavi. Moški povsem napačno ravna, ko prepustijo premoženje ženskam in ko jim v roke dajejo orala, kose, vozove:

»Nekdanji gospodar – zdaj pri lastni ženski hlapec, ktera mu jesti da, kar hoče, še ga morda izpodi, ako se njej poljubi? Oj, sramota! Oj, reven moški spol!«

Po Šakovem mnenju je povsem zmotno, da vse večje število žensk opravlja poklice (kot sta na primer uradniški in učiteljski), ki so bili nekoč namenjeni izključno moškim. V upanju da možje ne bodo obupali in podlegli ženski nadvladi, zaključí avtor s pozivom:

»Po koncu možje, dosmihal mevže in zaspanci! Ni še prepozno. Oserčimo, složimo se v brambo naših starih pravic; ponižani smo dovolj, sramote naše je odveč! Ne, ne bode vladala sveta ne kitlja, ne burklja, ne metlja! Vse za dom in našo svobodo! Ne vdajmo se, ne vdajmo se!«⁹

Edino resnično omejitev, ki jo doživi moževa oblast v moralističnih spisih, zadeva spolnost. Vendar omejevanje moževe oblasti na področju spolnega življenja še zdaleč ne pomeni, da so slovenski moralisti dovoljevali ženskam svobodno obnašanje v spolnem živ-

⁷ J. L. Flandrin, op. cit., str. 159–164.

⁸ G. Jakelj, *Poduk za može in vdovce*, Slovenski prijatelj, 1878, str. 564–566.

⁹ Šak, *Čujte, čujte možje!*, Koledar Družbe sv. Mohorja, 1879, str. 189–192.

ljenju. Navodila, ki so jih dajali zakoncem, so bila dovolj nazorna in za vsakega kristjana obvezujoča:

»Perva pokorščina žene do moža mora biti v zakonski postelji. Smertni greh ima žena, ktera iz kljubovalnosti, in nevšečnosti, ali pa tudi iz zopernosti svojemu možu zakonsko dolžnost odreče.«¹⁰

Cerkev je moškemu sicer prepovedala egoistično in pohotno erotično izživiljanje ter zatrejevala, da je iskanje užitka in odpovedovanje oploditvi grešno:

»Gorje pa tistim možem, ki zakonsko posteljo napačno rabijo le v svojo poželjivost, ne pa v namen zakona, in meje stavijo božji previdnosti, pa vendar nočejo zadržano živeti.«¹¹

Možje, ki nenehno zahtevajo svojo zakonsko pravico, tudi ob »ženskem času«, ne oziraje se na nosečnost, in ki s svojim neodgovornim obnašanjem povzročajo obolenje še nedonošenega otroka ali celo njegovo smrt, so brezsrčni trinogi. Moževa dolžnost je torej, da brzda svoje spolne nagone in da se varuje pred zbujanjem pohote v sebi, dolžnost žene pa, da ostane tudi v spolnem življenju brezpogojno podrejena možu. Ženske, ki so že po svoji naravi grešne, si morajo uteho poiskati v molitvi. Anton Martin Slomšek trdi, da je ženskam dano trojno orožje: prošnje, solze in molitev. Med njimi pa je le molitev odrešujoča tako za ženo kot za celotno družino. S potrpežljivostjo, krotkostjo in pobožnostjo lahko žena prenese še tako zahtevnega in surovega moža.¹²

Zgledna žena in mati mora vcepiti svojim otrokom globoko vero v Boga, da jih bo obvaroval pred slabo družbo in nesrečo. Da to doseže, se mora poslužiti svaril in ustrahovanja. Obenem mora biti vsaka mati s svojim pobožnim in ponižnim obnašanjem vzgled otrokom, medtem ko postane oče sprejemljiv vzor, če je delaven in varčen. Predvsem od očeta naj bi bilo torej odvisno, ali se bo otrok navzel delavnega in marljivega obnašanja ali bo v življenju postal lenuh in tat. Očetova dolžnost je predvsem ta, da priskrbi otroku primerno hrano in obleko. V primerih neubogljivosti in trmoglavosti otrok pa mu je dovoljeno uporabljati šibo ali druge oblike telesnega kaznovanja.¹³

Pisci vzgojnomoralnih opominov so se sicer zavedali, da vsi možje niso zgledni, zlasti tisti ne, ki se zadržujejo v gostilnah, trošijo denar po nepotrebnem in tako otroke prikrajšajo za kruh. Toda primeri neskrbnega očetovstva jim niso zadajali posebnih skrbi. Bolj zaskrbljujoč je bil v njihovih očeh pojav omalovaževanja, zanemarjanja novorojenčkov, ko so starši svoje otroke omamljali s tobakom in žganim alkoholom in jih tako z neodgovornim obnašanjem vodili na kriva pota. Kompoljski se zgrožen sprašuje, ali se taki starši ne zavedajo neizmerne škode, ki jo povzročajo svojim otrokom, ko jih silijo, da kljub neprimerni starosti uživajo alkohol.¹⁴ Dogajalo se je torej, da zaradi neodgovornega obnašanja staršev pred izprijenostjo in pokvarjenostjo niso bili na varnem, niti najmlajši. Ko naštevamo in opisujemo dolžnosti predstavnikov obeh spolov, moža in žene, matere in očeta ter njunih otrok, bi lahko navedli številna druga besedila s podobnimi nameni, ne da bi s tem bistveno spremenili podobo družine in vloge njenih članov. Kljub temu, da so bili Koledar Družbe sv. Mohorja, Drobčinice in Slovenski prijatelj namenjeni predvsem kmečkemu bralstvu in duhovščini, ki je delovala med ljudstvom, so pisci moralističnih člankov pojmovali slovensko družino kot družino enojedrnega tipa. Pisali so o družini, v kateri živita zakonca z otroki ob navzočnosti poslov. Tak tip preproste družine pa je bil, če vzamemo v pretes kmečko okolje Brega kot tudi druga območja tržaškega podeželja v drugi polovici 19. stoletja, neznatilen. Občuten demografski porast, ki ga je tržaško podeželje doživelo v 19. stoletju, je privedel do tega, da sta pod isto streho pogosto živeli dve ali celo več družin.¹⁵ V primeru pa, da je enojedrna

¹⁰ G. Jakelj, *Poduk zakonskim ženam in vdovam*, Slovenski prijatelj, 1878, str. 561.

G. Jakelj, *Poduk za može*, op. cit., str. 567.

¹¹ G. Jakelj, *Poduk za može*, op. cit., str. 567.

¹² A. M. Slomšek, *Poduk za zakonske žene in vdove*, Drobčinice za leto 1859–1860, 1860, str. 36–37. O podobi matere v slovenski umetnosti glej A. Puhar, *Patologija vsakdanjega življenja*, Problemi, 25, 1987, str. 173–205.

¹³ O uporabi telesne kazni kot vzgojne metode A. Puhar, *Prvotno besedilo otroštva*, Globus, Zagreb 1983, str. 103–105.

¹⁴ Kompoljski, *Starši, kaj delate!*, Koledar Družbe sv. Mohorja, 1907, str. 77. O občutju otroštva na Slovenskem v 19. stoletju glej A. Puhar, *Prvotno besedilo*, op. cit.

¹⁵ O razširjenosti večjedrne družine na tržaškem podeželju glej E. Navarra, *Famiglie e matrimoni a Barcola fra '700–'800*, Metodi e ricerche, VIII, 2, 1989, str. 20–36; M. Verginella, op. cit., str. 180–184.

družina razpolagala z dovolj prostorno hišo, je odvečne prostore oddajala v najem posameznikom ali podnajemniškim družinam.

Ob tem velja še poudariti, da v kmečkem okolju skrbi za otroke niso prevzemali le starši, temveč tudi druge odrasle osebe v hiši: stari starši, strici in tete, hlapci in deklet. In ker je imelo v tradicionalnem kmečkem svetu preživetje družine in odraslih članov prednost pred vsem drugim, odrasli niso izkazovali otrokom in otroštvu pozornosti, ki je bila običajna v meščanskem okolju. Tudi stroga delitev dela, druga stalnica opisov vzorne družine, ki je bila po mnenju slovenskih publicistov prvi pogoj za družinsko srečo, je bila tuja tradicionalni kmečki družini. V tradicionalnem kmečkem svetu, na kakršnega naletimo na tržaškem podeželju v 19. stoletju, so v boju za preživetje sodelovali vsi družinski člani, moški in ženske, odrasli in otroci. V tem pogledu so bile družinske vloge, ki so jih določali slovenski moralisti, neobičajne za družbo starega režima, kakršna se nam kaže v luči pisnih virov iz tržaške okolice. Moralistični nauki in modeli družinskega vedenja so, ne glede na poudarjeno zvestobo krščanskemu nauku, ustrezali potrebam meščanske in industrijske družbe. Samo v meščanskih in premožnih družinah je lahko ženska skrb za materialno blaginjo v celoti prepuščala možu, sama pa svoje delo omejila na nadzor nad gospodinjskimi deli in vzgojo otrok. Za tržaško podeželje 19. stoletja je podoba ženske, ki ne opravlja težkih del in ki dobršen del svojega časa posveti molitvi in vzgoji, povsem neobičajna.

Slovenski moralisti so torej navidezno širili družbeno nevtralen družinski model, dejansko pa so od slovenskega kmeta in kmetice zahtevali, naj se prilagodi meščanskim vedenjskim obrazcem, to je družini, v kateri je žena hišni angel, moški pa njen oskrbnik in gospodar. Le tako urejena družina je lahko postala jamstvo za vzgojo otrok, ki bi odrasli spoštovali tako družinskega glavarja kot vsakršno zunanjo avtoriteto.

III.

V katastrskih operatih iz leta 1823 in 1830 dobimo zelo nazorno sliko gospodarskih in socialnih razmer breških davčnih občin. V Dolini, Boljuncu, Borštu, Ricmanjih in Prebenegu ter v manjših zaselkih, ki so jih omenjene katastrske občine vključevale (Kroglje, Zabrezec, Log itd.), je bila obdelovalna površina spričo številnosti prebivalstva skromna ali bolje rečeno nezadostna.¹⁶ Na poljih so breški kmetje ob trti gojili poljščine, oljke in sadno drevje. Vendar je ekstenzivno in mešano poljedelstvo zaradi skromnega obsega posestev redkokdaj zadoščalo družinskim potrebam malih kmetov. Z odpravo urbarialnih dajatev leta 1849 so bili kmetje v Bregu oproščeni desetini v pridelku in denarju cerkvi in gosposki. Čeprav je zemljiška odveza po eni strani pomenila dokončno osvoboditev kmeta in odpravo še zadnjih fevdalnih ostalin, je bila po drugi tudi začetek procesa kmečkega zadolževanja, ki sta ga spodbujali zaostalost in skromnost krajevnega kmetijstva.

V drugi polovici 19. stoletja se je v tržaški okolici vse bolj občutila naraščajoča konkurenca istrskih in furlanskih vin. Prizadela je prodajo krajevnih vin in tako oklestila še tiste borne dohodka, ki so jih breški kmetje pridobivali s kmetovanjem. Odgovornost za slabo stanje kmečkega prebivalstva in zaostalost poljedelstva v Bregu so katastrski popisovalci že sredi prve polovice 19. stoletja sicer pripisovali skromni obdelovalni površini, urbarialnim dajatvam, a tudi lenobi krajevnega prebivalstva.

»Zemlja je v glavnem dovolj dobro obdelana. Toda kmetje so nekoliko leni in se poslužujejo pri opravljanju nekaterih opravil tuje delovne sile, ne da bi jo v resnici potrebovali, saj je število rok več kot zadostno za razpoložljivo obdelovalno površino.«¹⁷

Isti uradniki so pohvalne besede namenili krušarstvu, pridobitveni panogi, ki so jo v Bregu opravljale ženske:

»Medtem ko moški obdelujejo polja in v glavnem vinograde, in to je njihovo opravilo, se ženske ukvarjajo s peko kruha, kupujejo pšenico v Trstu in tam prodajajo tudi kruh. Vsakodnevno se podajajo na ta izlet in zato se le ob nujnih primerih ukvarjajo s poljskimi deli. Dejavnost, ki jo

¹⁶ Archivio del catasto fondiario di Trieste (dalje AFT), Katastrski operati davčnih občin Dolina (fasc. 541), Bojunc (fasc. 25), Ricmanje (fasc. 548), Boršt (fasc. 548), Prebeneg (fasc. 475).

¹⁷ AFT, Operatio d' Estimo Catastale del Comune di Dolina, 30. 6. 1830.

ženske opravljajo, je najpomembnejša gospodarska obrt, saj s svojo delavnostjo ženske zadoščajo potrebi po kruhu v družini, a tudi po ostalih dobrinah.«¹⁸

Z izkupičkom od prodanega kruha so si krušarice pri tržaških trgovcih nabavljale pšenico, ki so jo nato z osliči pretovorile do mlinov ob Glinščici, jo tam zmlele, nakar pričeale nov cikel svojega samostojnega dela. Edini moški poseg v tej povsem ženski pridobitveni panogi je bila nabava drv in dračja za peko kruha. Brežani so potrebna drva kupovali na sejmi v Žavljah, v bližnjih istrskih vaseh ali neposredno od Čičev. Batagaj navaja, da je bil sloves krušaric iz okolice Trsta velik:

»Ne samo zaradi izdelkov (vrst kruha), temveč tudi zaradi organizacije njihovega dela. Dejavnost je bila tako obsežna, da je bilo več krušaric kot peči [...]. V zvezi s tem je bilo tudi označevanje kruha posamezne krušarice. Ker se je hkrati pekel kruh več krušaric v isti peči, je bilo v navadi, da so posamezne kruhe označevale z znamenji ali celo vtiskovale v testo svoje žige z začetnicami imena in priimka.«¹⁹

Po katastrskih popisih iz leta 1830 je bilo v Borštu, Zabrežcu in Jezeru 213 krušaric (617 prebivalcev), v Boljuncu 316 (613 prebivalcev), v Ricmanjih in Logu 315 (679 prebivalcev). Njihovo število je bilo manjše le v Prebenegu, in to zato, ker je bila ta vas od Trsta oddaljena dve uri in pol hoda. Čeprav so omenjene številke po vsej verjetnosti nekoliko napihnjene, ne moremo mimo dejstva, da je bilo krušarstvo za Breg pomembna gospodarska panoga. In ker so to pridobitveno panogo upravljale izključno ženske, lahko sklepamo, da je pomembna vloga ženske v hišnem gospodarstvu pogojevala družinska razmerja, poročne zveze in dedovanje. Cattaruzza ugotavlja, da so ženske iz okolice Trsta zaradi svojih blagovnoimenjalnih odnosov z mestom ali pa kot služkinje in perice v hišo prinašale denar, ki jim je dovoljeval, da so nadzorovale tipično moške konzume, kot je na primer uživanje alkohola in tobaka.²⁰

Ob tem je treba dodati, da gospodarska dejavnost krušaric politično ni bila priznana. V vaški skupnosti je bil namreč socialni status žensk neločljivo povezan s socialnim statusom moža ali očeta. V glavnem so žensko obravnavali kot ženo učitelja, gostilničarja, obrtnika, premožnega ali malega kmeta. Dokumenti ki posredno pričajo o zasebnem življenju družin, pa vsekakor potrjujejo dejaven vpliv žensk v družinskem in sorodstvenem življenju. Poročne prošnje, ki jih hrani dolinski župnijski arhiv, govorijo o nujni prisotnosti ženske delovne sile v hiši. Denar, ki so ga prinašale v družino ženske, in tudi delo, ki so ga opravljale v hiši in na polju, sta bila namreč odločilna za preživetje družine in njenih članov. Redkokateri skrbnik, ki je zaradi nedoletnosti svojega varovanca prosil otroškega sodnika za poročno dovoljenje, omenja ljubezensko čustvo, ki naj bi združevalo zaročenca. V poročnih prošnjah beremo, da je družina potrebovala krepko in zdravo žensko, ki je morala biti kos delu na domačem gospodarstvu in nalogam, ki so jo čakale v novem družinskem jedru. Tako za skrbnike kot za sodstvo je bila že sama nujna po ženski delovni sili v družini dovolj pomemben razlog za odobritev prošnje oziroma za skrajšanje oklicnega roka.

Vdovec z nedoraslimi otroki iz Boršta, po poklicu gostilničar, je denimo prosil cerkvene oblasti, da bi mu dovolile poroko, ker je bil že dalj časa brez gospodinje:

»Dobil sem v Ani Mariji Goriam, 34 letni iz Gorice, osebo, ki lahko s svojimi sposobnostmi primerno prevzame vodstvo družine, saj le-to ne prenese časovnega odlašanja.«²¹

Podobni razlogi so navedli Andreja Samca, očeta treh nedoraslih otrok, da je zaprosil za hiter postopek za poroko z Marijo Petaros. S poroko se mu je mudilo, ker je njegova družina potrebovala »novo hišno gospodinjino v vseh smislih«. ²² Kmet Martin Prašel je prosil oblasti, da bi sinu dovolile poroko, kljub temu da je le-ta pričakoval skorajšen vpoklic v vojsko. Trdil je, da je sinova poroka neodložljiva, saj »v hiši nima nobene ženske, ki bi lahko nudila

¹⁸ Ibidem. O pridobitvenih panogah na tržaškem podežlju glej: A. Moritsch, *Das Triester Hinterland*. Böhlau. Dunaj 1969; J. Titi, *Socialnogeografski problemi na koprskem podežlju*, Lipa, Koper 1965; E. Maserati, *Il lavoro a domicilio alla fine dell' Ottocento nelle province adriatiche dell' Austria*, Quaderni giuliani di Storia, 1–2. 1990, str. 87–110. O kuršarstvu glej: D. Jakomin, *Škedenjska krušarica. Servola: la portatrice di pane*, Dom Jakoba Ukmarja – Opera culturale di Servola, Trst 1987; M. Marc, *Krušarice v Bregu*, Jadranski koledar, 1971, str. 116–117.

¹⁹ Peka kruha je bila značilna za številne vasi slovenske Istre. Krušarice so zadovoljevale potrebe obalnih mest, ki niso imela svojih pekarn ali pa mestna peka ni zadoščala povpraševanju (J. Bogataj, *Domače obrti na Slovenskem*, DZS, Ljubljana 1989, str. 190–191).

²⁰ M. Cattaruzza, *La formazione del proletariato urbano*, Musolini, Torino 1979, str. 5–41.

²¹ ŽAD, Supplica del curato di Borst al Capitanato circolare dell' Istria, 20. 8. 1819, fasc. M 3.

²² ŽAD, Supplica al Capitanato circolare dell' Istria, 11. 2. 1829, fasc. M 4.

potrebno pomoč.«²³ Podobno je v svoji prošnji argumentiral Jakob Pangerc iz Doline, ko je ugotavljal, da je poroka najstarejšega sina za družino neobhodno potrebna, ker »pri hiši ni ženske delovne sile. Žena je vedno bolna, hčerke pa niso še odrasle, da bi bile kos hišnim poslom.«²⁴

Omenjeni dokumenti povsem molčijo o tem, kako sta poročno izbiro presojala ženin in nevesta, zato se zdi dokaj sumljiv pripis v skrbnikovi prošnji Jerneja Štrajna, ko prosi za poročno dovoljenje v imenu mladoletnega sina, ki si je za nevesto izbral starejšo vdovo. Da ne bi starostna razlika med nedoletnim sinom in starejšo vdovo vzbudila v krajevnih oblasteh suma o gospodarsko preračunani poroki, je prosilec še posebno poudaril, da je bila poroka sklenjena svobodno in pristo.²⁵

S tem v zvezi velja omeniti, da je bila v 19. stoletju poprečna starost ženinov (23 let), ki so vstopili v dolinsko cerkev, za leto nižja od poprečne starosti nevest (24 let). Tudi vdove, ki so se poročile drugič, so bile dve leti starejše (45 let) od svojih ženinov (43 let). Iz podrobnejšega pregleda podatkov je razvidno, da je bil poročni vstop v Dolini in sosednjih vaseh odvisen od gospodarskih in demografskih spremenljivk, ki so med drugim dopuščale tudi poroke med najstniki in tridesetletnicami ali še starejšimi ženskami. Za tista družinska jedra, ki so imela preveč nedorasle delovne sile, je prihod ženske, ki se je približevala fiziološko neplodni dobi ali je vanjo že vstopila, pomenil gospodarsko okrepitev. V takih primerih je tudi ženska brez dediščine in dote, že s svojim delovnim prispevkom, ključno pripomogla k preživetju družine.

V prvi polovici 19. stoletja, ko je tržaško podeželje doživelo zaporedje slabih letin, epidemije in istočasen demografski porast, je bila v Dolini poprečna starost ob vstopu v poročni stan pri ženskah višja kot pri moških. Šele v desetletju 1850–59, to je v obdobju, ko je v Dolini in v sosednjih vaseh razsajala kolera in ko je smrtnost dosegla svoj višek, se je razmerje prevesilo v korist moškega. Takrat so se moški poročali z mlajšimi ženskami tudi zato, da bi z večjo rodnostjo zapolnili demografsko izgubo, ki so jo utrpeli številne družine. Toda že v naslednjem desetletju 1860–1869 se je tradicionalni model poročne izbire povrnil. Kot v času pred razsajanjem kolere so se mlajši ženini poročali s starejšimi nevestami, kar pomeni, da je krajevna skupnost s premišljeno strategijo ponovno omejila plodnost in z njo demografski porast.

Še največ podatkov o gospodarski vlogi žensk v breških družinah dobimo v oporočnih aktih. Oporoke nam še posebej zgovorno pričajo o družinskih vlogah in razmerjih v kmečkih družinah iz Brega. V razdobju 1833–1900 se je 236 Dolinčak in Dolinčanov odločilo za oporočni akt. Med dolinskimi zapustniki najdemo 125 moških, 108 žensk, v treh primerih pa sta se zakonca odločila za skupen testament. Že samo število ženskih oporok je dovolj pomenljiv podatek o odnosu, ki so ga ženske imele do svojega premoženja in hišnega gospodarstva nasploh. Premoženje, s katerim so razpolagale ženske v Bregu, se ni omejevalo le na nepremičnine, to je na pohištvo, posodje, posteljnino, oblačila itd. Dedni delež, ki so ga dobile po očetu in materi, je poleg premičnin vključeval tudi denar ali nepremičnine.

V Bregu so se za izrek poslednje volje odločile tako neporočene kot poročene ženske in vdove. Kot polnopravne članice družine niso dovolile, da bi kdorkoli drug, razen njih samih, delil njihovo zapuščino in imenoval prevzemnike zapuščine. Oporočiteljice so suvereno določale, kdo bo prevzel glavnino zapuščine, kdo odpravščino. Dediče in volilojemnike so izbirale glede na njihovo delavnost, skrbnost in prizadevnost pri ustvarjanju družinskega dohodka. Z ženitno pogodbo je sicer nevestina dota postala sestavni del domačega gospodarstva, ki ga je upravljal družinski poglavar. Toda če pozorneje preučimo oporoke, ugotovimo, da so ženske ohranjale nadzorstvo nad svojo lastnino, da so dovolj dobro poznale obseg in imena svojih zemljišč, znesek odpravščine in da so tudi same izračunavale obrestne mere. Denar, ki so si ga s krušarstvom prislužile, so posojale sorodnikom in znancem. Dogajalo se je tudi, da so nekatere ženske posojale denar v Bregu, istočasno pa so se zadolžile pri tržaških trgovcih. Pri tem lahko celo domnevamo, da je žensko posojanje denarja

²³ ŽAD. Richiesta di matrimonio, 30. 9. 1865, fasc. M 8.

²⁴ ŽAD. Richiesta di matrimonio, 30. 9. 1819, fasc. M 3.

²⁵ ŽAD. Dichiarazione dei tutori Giuseppe Strajn e Giorgio Strajn, 17. 1. 1842, fasc. M 6.

pomenilo alternativo oderuštvi, ki je spričo zadolženosti krajevnega prebivalstva še bolj poglabljalo revščino številnih kmečkih družin. Tako je na primer Ana Zerjul, roj. Gombač iz Doline posodila nekemu vaščanu 30 goldinarjev, 50 pa jih je bila ob istem času dolžna trgovcu iz Trsta. Urša Prašel je z oporoko zapustila Neži Štrajn dve njivi in posojilo v znesku 36 goldinarjev. Omeniti velja tudi primer Jožefe Gombač iz Boljunca, ki je bila dolžna Mariji Strajn 210 goldinarjev, Antoniji Samec pa 12 goldinarjev. Obenem je oporočiteljica odredila, naj njeni dediči izterjajo tudi tiste vsote denarja, ki jih je posodila nekaterim ženskam v Prebenegu in Ricmanjih.²⁶

V večini primerov so bile vsote, ki so jih ženske posojale, skromne. Toda kljub temu ostajajo pomenljiva sled ženske gospodarske dejavnosti in privilegiranega odnosa, ki so ga krušarice imele s tržaškimi trgovci ter odjemalci kruha nasploh. Poleg tega pa nam razodevajo tudi obstoj ženskih solidarnostnih vezi v breških vaseh, ki so bile tesno povezane s krušarsko dejavnostjo.

V breških oporokah vse do zadnjega desetletja 19. stoletja pri odrejanju oporoke, pri določanju dedičev in volilojemalcev zaman iščemo večje odmike med moškim in ženskim vedenjem. Vse do takrat je posilavljanje od življenja potekalo brez večjih razlik. Število naročenih zadušnih maš na primer ni bilo odvisno od spola oporočitelja, temveč od trenutne mode, od pobožnosti posameznika, od razpoložljivih sredstev itd. Za oporočitelje in oporočiteljice je bila oporoka jamstvo, da se bodo družinski člani držali oporočnih določil in spoštovali njihove zadnje želje glede zadušnih maš in pogrebne obreda. Število duhovnikov ob pogrebu, teža sveč, ki so jih nosili ob krsti, kot tudi količina kruha in vina za vaše reveže so bili odvisni predvsem od družbenega statusa zapustnika. Vse je bilo že vnaprej določeno iz strahu, kot pravi Ariès, da bi se družinski člani izneverili volji rajnega.²⁷ Šele ob koncu stoletja, ko so strukture starega režima oslabele in ko so se začele spreminjati tudi razmerja znotraj kmečke družine, opazimo večje razlike v izbirah in odredbah med oporočitelji in oporočiteljicami.

IV.

Vaška skupnost je za ceno preživetja in vzajemne pomoči dopuščala, da so v njeni sredi živeli nezakonski otroci, nezakonske matere in da so se le-te lahko poročale ne glede na to, ali je mož priznal nezakonskega otroka ali ne. Krajevne oblasti v Bregu, tako posvetne kot tudi cerkvene, so bile prizanesljive do žensk, ki so zaradi opravljanja težkih del same povzročile splav ali prezgodnji porod in z njim smrt nedonošenega otroka. Nastopile so le proti tistemu vedenju, ki je ogrožalo sam ustroj vaše skupnosti in učinkovitost norm, ki so uravnavale družinska in kolektivna razmerja.

Iz župnijskih dokumentov zvemo, da duhovščine iz Brega ni bogve kako skrbelo življenje na koruzi Martina Wagnerja, rojenega v Bratislavi. Ricmanjski cerkovnik je ugotovil, da vinski dacar po imenu Martin Wagner:

»Živi, stanuje, je in spi s svojo zaročenko Marijo Ano, hčerko Luke in Marije Morel, kot da bi bila dejansko njegova žena. To pohujšuje sosesko in je ovira tako za okolico kot za zakrament poroke. Prav zaradi tega sem ga opozoril, a on mi je odgovoril, da ni prvi niti zadnji.«²⁸

Iz drugega dopisa, ki ga je prav tako napisal ricmanjski cerkovnik, zvemo, da so bile prošnje cerkvenih mož zamen:

»Nočejo ubogati vašim zapovedim. Zdaj niti jaz nočem slišati o njiju, ker ju nočem imeti na vesti, ker vem kako živalsko živita. Vi ste gospodar, da z njima naredite karkoli mislite in želite.«²⁹

Toda cerkvenim možem je čez nekaj časa Jakoba Wagnerja in Ano Marijo Morel končno uspelo prepričati, da sta sprejela poročni zakrament in se tako spravila s krajevnimi oblastmi in cerkvenimi predstavniki.

Ugodno se je rešil tudi primer Ivana Pauliča, ki je živel na koruzi z zaročenko Marijo Gombač. Ko je končno zaprosil za njeno roko, so občinski predstavniki potrdili, da je

²⁶ Pokrajinski Arhiv Koper. Okrajno sodišče Koper, fasc. 1850–1854 (23. 1. 1951), fasc. 1861–66 (26. 2. 1865), fasc. 1850–54 (12. 6. 1953).

²⁷ P. Ariès, *Storia della morte in Occidente*, Rizzoli, Milano 1978, str. 154–155 (Izvir.: P. Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident*, Editions du Seuil, Pariz 1975).

²⁸ ŽAD, Al Reverendissimo Sig. Decano, Rizmagne, 22. 8. 1830, fasc. M 4.

²⁹ ŽAD, Reverendissimo Sig. Decano, Rizmagne, 4. 9. 1830, fasc. M 4.

delaven, miren, zvest in moralno neoporečen. Negodovanje, ki ga je v vaški sredi povzročila nezakonska zveza, je bilo kmalu pozabljeno. Ob tem je bila med drugim zamolčana okoliščina, da je bil omenjeni Paulič oče dveh nezakonskih otrok.³⁰

Pohujšljiv primer omenja tudi poročilo župnika Alojza Braise iz leta 1825, v katerem poudarja, da so vsi prebivalci Ricmanj pobožni, izjema je le nek vojak, ki se spolno izživlja z Marijo Kosmač iz Boršta, z žensko, ki je že tretjič rodila nezakonskega otroka.³¹

Če podrobno preučimo župnijsko dokumentacijo, lahko ugotovimo, da je od začetka 19. stoletja vse do 80. let breške oblasti in tamkajšnje skupnosti hudo razburil en sam primer »nemoralnega obnašanja«. Leta 1849 je namreč razmerje med deklo in njenim gospodarjem povzročilo pravi škandal, če upoštevamo število in dolžino dokumentov, ki jih hrani dolinski župnijski arhiv o tem primeru. Razmerje med gospodarjem in njegovo deklo je postalo predmet javne obravnave, ko je Anton Prašel prosil oblasti za poročno dovoljenje, ki ga je potreboval njegov še nedoletni sin Luka. Luka Prašel, Antonov sin, naj bi se torej z očetovim dovoljenjem poročil z domačo deklo. Nečedni ženski je bilo ime Urša Kocijančič, po rodu je bila iz Hrastovelj in je kot dekla živela na Prašlovi domačiji. Po dokumentih sodeč naj bi bila v ljubezensko razmerje z deklo vpletena tako mladoletni Luka kot njegov oče Anton.

Iz strahu, da bi cerkvene oblasti dovolile poroko, ki bi bila le krinka za nesprejemljivo zvezo med gospodarjem in deklo, so posegli učitelj, duhovnik in občinsko predstavništvo. Vlogo glavnega obtoževalca je prevzel učitelj Adolf Pibernik, potem ko je zbral pričevanja Prašlovih sosedov in z njimi opozoril posvetne in cerkvene oblasti na posledice, ki bi jih celotna vaška skupnost utrpela, če bi se mladoletni Luka poročil z deklo Uršo. Učitelj je namreč med obiskom nedeljske maše ugotovil, da so bili pri Luki opazni zunanji znaki onanije, ker »se fant predaja samozadovoljevanju in drugače nemoralnemu obnašanju«. Po kratkem poizvedovanju je učitelj ugotovil, da je Lukovo obnašanje vse prepogost predmet razprave med učenci in sosedmi:

»Neko nedeljo je k meni prišla najbližja sosedka, že pokojna Antonija Samec in je rekla – Gospod učitelj! Sem videla, da učenec živi v velikem grehu in moja vest me obvezuje, da zahtevam poseg duhovnika, da se enkrat konča to pohotno razmerje med fantom in deklo Uršo; zapustiti bi jo moral zlasti zato, ker tudi njegov oče živi nespodobno z njo in strašno pohujšuje sosesko.«³²

Učitelja je nemoralno vedenje Luke Prašla tako prizadelo, da se je z njim pogovoril in ga opozoril na hude posledice njegovega obnašanja. Prvi poskus posredovanja je bil neuspešen. Luka Prašel je trdil, da oče ne bo odpustil dekleta, ker je na Uršo navezan. Po neuspešnem učiteljevem prigovarjanju se je Luka Rihter, hlapec na Prašlovi domačiji, predstavil pri občinskih oblasteh in se izrekel o »nevarni kršitvi javne morale«. Hlapec, po rodu iz Hrastovelj, je poudaril, da bi bilo povsem neprimerno, če bi se Luka poročil z Uršo Kocijančič, saj je bržkone tudi njegov oče, Anton Prašel, imel z njo spolno razmerje. Sama Kocijančičeva naj bi mu zaupala, da bo pač počakala na Antona, če se ne bo poročila z Luko, o čemer je bila prepričana. Pripravljena je bila počakati, dokler Anton ne bi postal vdovec in torej prost zakonskih dolžnosti. Takrat bi se lahko z njim končno poročila in v hišo vstopila kot gospodinja. Luka Rihter je še dodal, da je sam videl, kako se je Anton nespodobno vedel z deklo in kako se je z njo zabaval. Dodati ni pozabil tudi vaških govoric, po katerih je Kocijančičeva ždela pod odejo s finančnim stražnikom v dolinski kasarni.

Dokument okrajnega komisariata z dne 2. decembra 1849 ugotavlja, da se vedenja Urše Kocijančič ne da kaznovati, ker tega civilni zakonik ne narekuje. Iz istega vira lahko zvedo tudi, da se je v tem času Urša Kocijančič preselila v očetovo hišo v Hrastovlje in da je bilo z njeno odselitvijo za krajevne oblasti afere konec.³⁴ V resnici je vedenje služkinje še naprej vznemirjalo dolinsko skupnost. Anton Prašel, gospodar na Prašlovi domačiji, je po smrti žene zaprosil za poroko deklo Uršo. Tokrat se je poroki uprl sam Antonov oče, Jožef Prašel s pisno izjavo:

³⁰ ŽAD, Certificato, Dolina, 17. 11. 1845, fasc. M 6.

³¹ ŽAD, Protocollo della prima visita parrocchiale fatta dalle chiese filiali di Dolina nel mese di luglio 1825.

³² ŽAD, Izjava Adolfa Pibernika, Dolina 14. 9. 1849, fasc. M 6.

³³ ŽAD, Dichiarazione di Luca Rihter, 13. 11. 1849, fasc. M 6.

³⁴ ŽAD, Nota del Commissariato distrettuale, Capodistria, 2. 12. 1849, fasc. M 6.

»Vest me sili, da nasprotujem poroki sina, sedanjega vdovca Antona Prašel z Uršo Kocijančič, ki je leto in pol živela v moji hiši kot dekla. Zoperstavljam se ji še posebej:

1. ker je nemoralna ženska in ker sva jo s hlapcem Luko Rihterjem osebno presenetila, ko je grešila s finančnim stražnikom,
2. ker je z njo moj sin Anton imel še za časa, ko je bil poročen, grešna razmerja, o katerih se je izpovedal našemu županu,
3. ker ta ženskur, kot trdijo druge neoporečne osebe, zavaja vnuka Luko Prašla, sina prej imenovanega Antona v taki meri do razuzdanega življenja, da se je za več dni večkrat oddaljil iz Doline in se zadržal pri njej v Hrastovljah. In tako tudi on še vedno živi nespodobno.«

Očitno je stari Prašel nameraval rešiti sina in vnuka pred pogubnim razmerjem. Zato je še posebej podčrtal, da njegov sin ne ljubi Kocijančičeve in da je postal njena žrtev. Po njegovem mnenju se je sin Anton znašel v vlogi ujetnika nečedne ženske in njenih sorodnikov, ki skrivoma prihajajo v Dolino in ga prepričujejo, naj ohrani razmerje z dekle. Ob koncu svoje izjave je stari Prašel dodal še naslednje:

»Vnuk Luka mi je povedal, da se bo samomoril, če se bo oče poročil z Uršo Kocijančič. Jaz nisem sicer nasproten kakršnikoli drugi poroki s katerikoli drugo prosto ali spoštljivo žensko.«³⁵

Omenjeni primer dovolj nazorno prikazuje mehanizme nadzorovanja v tradicionalni kmečki skupnosti. V njej so bili za moralno integriteto posameznika odgovorni ne le družinski člani, domači, temveč tudi predstavniki cerkvenih in posvetnih oblasti. Pohujšljivo obnašanje dekle Urše je bilo nevarno ne le za Prašlovo domačijo, temveč tudi za ostale družine, predvsem zato, ker je dekla spregledala temelje kolektivne norme, ki so jasno določale mesto poslov in njihovih gospodarjev. Dekla je občevala s sinom in očetom, poleg tega je dovolj jasno izrazila željo, da bi postala gospodinja na Prašlovi domačiji. V pohujšanje je silila nedoletnega sina, v pogubo pa že poročenega Antona. Žensko, ki se je hotela gospodarsko okoristiti in ki je hote spregledala svoj družbeni položaj, je bilo potrebno kaznovati. Zahteva branilcev javne morale, učitelja in nekaterih vaščanov je bila, da se Uršo Kocijančič vzorno kaznuje.

Škandal se je polegel šele, ko je dekla dokončno zapustila Prašlovo domačijo. Ob tem gre opozoriti, da sta tako Anton kot Luka, svojemu vedenju navkljub, ostala v vasi. Njima niso branilci javne morale kratili pravice do poroke, saj je bilo za krajevno skupnost pomembno, da se reši zlobne in pohotne ženske in ji prepreči nemoralno pridobitev mesta gospodinj, ki ji ni pripadlo. Vaška skupnost v Bregu je bila torej veliko bolj strpna do nezakonskih mater kot do nečedne dekle. Kljub temu, da so bila nezakonska rojstva v nasprotju z javno moralo, vaške oblasti niso odgnale ali izobčile nezakonskih mater. Le-te so prihajale iz njihove srede in se niso prekršile nad družbenimi normami, ki so v kmečkem kolektivu določale socialno endogamijo.³⁶ Potemtakem je bil vaški kolektiv vsekakor strpnejši do predporočnih zvez in odnosov, povsem nasproten pa posamezniku, ki je podiral splošno sprejete norme. Iz tega razloga ni bila dekli dana nikakršna možnost, da bi se pred skupnostjo rehabilitirala, niti da bi v njej ostala.

V.

Ob koncu 19. stoletja se je v breških vaseh podiral stari red: zamajali so se temelji vaških struktur in z njimi je slabela tudi trdnost tradicionalnega ustroja kmečke družine. Poročne izbire so vse pogostejše postajale izraz proste izbire ženina in nevest, saj je izbiro partnerja čedalje bolj pogojevalo ljubezensko čustvo in ne gospodarski interesi. V istem času je v Bregu poraslo število enojednih družin. Takšno obliko družinskega jedra so v večini primerov imele družine ubožanih kmetov, delavcev, ki niso premogle lastnega stanovanja in so se zato selile iz hiše v hišo glede na stanovanjsko ponudbo. Dovolj pomenljiva je v zvezi s tem oznaka »vagantes«, s katero so duhovniki označili družine, ki niso imele stalnega bivališča.³⁷

Razširjeni tip družine torej med najrevnejšimi člani vaškega kolektiva ni bil več obvezujoč tip življenja. Tiste družine, ki se niso preživljale s kmetijstvom in so zapustile

³⁵ ŽAD. Dichiarazione di Giuseppe Prashel. Dolina, 28. 2. 1851, fasc. M 6.

³⁶ M. Verginella, op. cit., 187-191.

³⁷ M. Verginella, op. cit., str. 184.

»očetovo« hišo, so opustile tudi spoštovanje tipoloških pravil jedrnih družin, ki so se ujemala z zahtevami kmečke družbe, v kateri so družinski člani različnih generacij prispevali k preživetju družine. Mladi fantje, ki so si z delom zajamčili preživetje, so lahko zavrnilo avtoriteto družinskega poglavarja, čeprav so se s takim obnašanjem odrekli prevzemu grunta. Nasprotovanje staršev sinovi ali hčerini poročni izbiri ni bilo več nepremostljiva ovira za preživetje v rojstnem kraju.

Prisotnost delavcev v skupnosti pretežno malih kmetov, ki si je zadala srenjski ustroj, je v resnici pomenila pravi družbeni in politični izziv. Porast vaškega proletariata je povzročal preplah in občutek nemoči v posvetnih in cerkvenih predstavnikih. Kot člani vaškega kolektiva, ki so se zaposlili v tovarnah, ladjedelnicah in pristanišču, so se delavci morali prilagoditi novim delovnim okoliščinam, novim modelom obnašanja in se spoprijeti tudi z novim narodnostnim okoljem. Zato ne čudi, da so se znotraj kmečkega okolja vedli svobodneje, ne meneč se za krajevne avtoritete. Ker so bili gospodarsko odvisni od zunanega delodajalca, so se lahko odpovedali pokornosti duhovniku, županu in vsem tistim, ki so imeli oblast. Za ubožani del vaškega prebivalstva duhovščina, občinski predstavniki, družinski poglavarji niso bili namreč več poglobitvi usmerjevalci kolektivnega življenja.

V dopisu tržaškemu škofu leta 1904 se je dekan, nekdanja najvišja oblast v Bregu, resignirano potožil:

»Najdejo se nekateri moški in ženske, ki, razen velikih praznikov, ne prihajajo v župno cerkev – zaradi trgovine z mestom Trst. . . . V župniji je opaziti neko brezbriznost v veri, mlačnost do krščanskega življenja in ogromno ošabnost, da se mora paziti pri opominjanju – preveč žganja se popije, tudi nekatere ženske ga srkajo.«³⁸

Duhovščini je povzročala velike skrbi zlasti mladina, ker se je z zaposlitvijo v tržaških tovarnah navdušila za »grešne razvade in grešno znanje«. V istem času je val nepokornosti in neubogljivosti skrbel tudi kaplana iz Ospa Josipa Kompareta, ki je v pismu dolinskemu župniku poudaril, da pred grešnim obnašanjem ne pomagata niti prižnica niti spovednica.

»Necesse est, ut veniant scandala! Starši in sicer mnogi mnogi so slabejši od otrok. Imel sem navado kaznovati šolske otroke, ako so bili v plesni dvorani. Letos nič, ker pri vpraševanju o tem so mnogi rekli: 'Sem bil z materjo ali očetom, sem gledala mater ali očeta, ko sta plesala.' – 'Hiša je bila zaprta, oče v gostilni, mati pri godcih!'«³⁹

Z nemoralnim in nepokornim obnašanjem najnižjih plasti podeželskega prebivalstva so se na pragu 20. stoletja ukvarjali tudi občinski možje. Kljub temu, da jih je ideološka usmerjenost vse bolj ločevala od duhovščine, so občinski predstavniki posvetili večje število sej morali krajevnega prebivalstva: prepovedali so poslušanje glasbe ob gramofonih in prešteviline plese; zavzemali so se za preganjanje alkoholizma; v težnji, da bi preprečili izprijenost krajanov, so odklonili prošnjo Lovra Picige, da bi odprl krčmo. Ker je Piciga nameraval odpreti krčmo ob cesti, ki je iz Brega vodila v Trst, so občinski možje menili, da »bi bila dana prilika, da bi naši delavci, koji delajo v Trstu, nego okolici in v opekarni [...] ter drugod, ob sobotah ves tedenski zaslužek zapravili in zaigrali in vsled tega bi doma družina glada trpela, občina pa bi jih morala vzdrževati.«⁴⁰

Posvetne oblasti je še posebej motilo brezskrbno življenje in ponočevanje tistih, ki so ostajali gluhi za prigovarjanja. Tako so prepovedale »nedorasli mladini obojega spola, kakor tudi ženskam sploh – ostajati zunaj po 9. uri zvečer. Prepove naj se običajne plese brez dovolitve [...]«. Glede ponočevanja, naj se kaznuje ne samo mladina in ženske, ampak tudi njih starše in varuhe.«⁴¹

Mladostniki in ženske so bili torej potrebni novega nadzora, kar kaže na povsem novo družbeno dinamiko vaškega kolektiva. Ženskam, ki so se v preteklosti svobodno gibale med vasjo in mestom in so se na pot odpravljale tudi ponoči, je bila s tem občinskim odlokom prepovedana svoboda gibanja.

Predmet občinskih prepovedi so postale tudi nekatere stare navade, kot so bile vasonjanje, pustni obredi, bedenje ob mrliču. Občinski možje so preganjanje tradicionalnega

³⁸ ŽAD, Poročilo za kanonično vizitacijo v župniji Dolina, 22. in 23. oktobra 1904, fasc. Visitationes.

³⁹ ŽAD, Pismo Jos. Kompare, Osp. 20. 2. 1904.

⁴⁰ AOD, Zapisniki, op. cit., 10. 12. 1906.

⁴¹ Ibidem, 28. 11. 1911.

obredja utemeljili z ugotovitvijo, da stare navade vodijo ljudi v presuštvo in greh in da jih je potrebno čimprej izkoreniniti. Kljub vsem ukrepom in odredbam prizadevanja župana in njegovih svetovalcev niso žela velikih uspehov, saj niso spremenila stanja v krajevni srenji. Leta 1901 je dolinski župan na seji občinskega zastopstva opozoril prisotne: »na javne plesе, koji so v veliko kvar mladini in to tem več, ker je danes vkoreninjena navada plesati po 2–4 dni zaporedoma, ker je posebno škodljivo zdravju, še več pa v gmotnem in gospodarskem oziru. Ni se še odpočil plesalec od prvega plesa, že je ples v drugi vasi . . .«⁴² Poseg občinskega zastopnika pa ni prepričal obiskovalcev plesov o njihovi škodljivosti, podobno kot ni občinskim oblastem uspelo prepričati delavcem, da bi del tedenskega zaslužka zapravili v krčmah.

Iz zapovrstnih pozivov župana in občinskih mož je razvidno, da so bili vsi ukrepi zoper nediscipliniranost in nemoralnost občanov neuspešni. V prazno so odjeknile tudi besede duhovščine, ko je hotela prepričati nemoralno vedenje tistih, ki so bili zaposleni v mestu in so bili posredniki novih, za tradicionalno kmečko skupnost nesprejemljivih vedenjskih obrazcev. Ob vsem tem kaže opozoriti, da so duhovščino kot tudi občinsko predstavništvo motili razuzdanost, nedelavnost, pijančevanje krajanov šele od 90. let dalje. Dotlej je dovolj prilagodljiv moralni kodeks tradicionalne družbe dovoljeval obnašanja, če le niso ogrožala trdnosti kmečkega kolektiva. Krajevnim avtoritetam je bila vse do 90. let 19. stoletja tuja mentaliteta centralnih oblasti in katastrskih popisovalcev, ki so poudarjali nedelavnost in pomanjkanje discipline med kmečkim prebivalstvom. Šele ko je vdiranje novih vedenjskih oblik ogrozilo njihovo oblast, sta se posvetna in cerkvena oblast zavzeli za strožjo moralo. Tako za duhovščino kot za vaške veljake je bilo nedopustno, da so mestne posvetne vrednote pronicale na vas in osvobajale človeka ne le verskih obveznosti, temveč tudi družinskih in srenjskih dolžnosti ter pravic. Zavedali so se, da bodo individualistične vrednote, ki so jih širili delavci na vasi, sčasoma prispevale k dokončnemu razkroju kmečke družbe in k oslabitvi njihove oblasti.

In če so branilci tradicionalnih družbenih norm še tako vztrajno opozarjali mladeniče, naj ne preklinjajo, in okoliška dekleta, naj ne opuščajo ljudske noše za nedostojna, mestna oblačila, jim ni uspelo prepričati vdora novih obnašanj in nove mode.⁴³ Neučinkoviti so bili tudi opomini o nevarnostih, ki so nedolžnim in spoštljivim dekletom pretela v Trstu. Niti pevskim zborom, prosvetnim društvom in kmečkim zadrugam, ki so v drugi polovici 19. stoletja spodbujali moralno, družbeno in narodnostno pokončnost podeželskega prebivalstva, ni uspelo pritegniti v krog svoje dejavnosti najrevnejših plasti podeželskega prebivalstva.

Na začetku 20. stoletja je dolinska duhovščina ustanovila Marijino družbo, da bi vanjo včlanjene ženske z rednimi duhovnimi vajami in sestanki preganjale zle navade iz svojega ožjega in širšega okolja. V Marijino družbo so se namreč vključile tako neporočene kot poročene ženske oziroma vdove, saj je bila edini pogoj za včlanitev v kongregacijo zaobljuba pobožnemu in moralnemu življenju. Pod vodstvom župnika, ki je bil hkrati duhovni vodja skupine, so se dekleta in žene enkrat tedensko sestajale, prirejale izlete in srečanja. Župnik si je pridržal tudi pravico, da je tiste članice, ki so se prekršile nad pravilnikom, pri priči izključil. Dogajalo se je, da so Marijino družbo morale zapustiti ženske in dekleta, ki so se udeležile plesov ali so se potepale po vasi v večernih urah, ne meneč se za navodila duhovnega vodje in odredbe županstva.⁴⁴

Kot lahko razberemo iz zapisnika sej Marijine družbe, so zlasti mlajše članice rade pozabljale na Marijin vzor. Moška družba jim ni pomenila le skušnjave, plesi so jim bili v zabavo, podoba Marije Device pa je bila zanje prezahteven in oddaljen vedenjski model. Odraščale so v okolju, kjer so krušarice brez vsakršnega nadzorstva zahajale v mesto. Vajene so bile sproščenih odnosov na vasi in zunaj nje. Prevzem Marijinega vzora je medtem od žensk terjal, naj se predajo izključno materinstvu in moralnemu poslanstvu v družinskem okolju.

⁴² Ibidem, 22. 6. 1901.

⁴³ I. T., *Slovenci v Trstu*, Koledar Družbe sv. Mohorja, 1907, str. 59–61.

⁴⁴ ŽAD, Posebna pravila dekleške Marijine družbe v Dolini pri Trstu, 12. 5. 1904. Podrobneje o Marijinem kultu glej L. Accati, *Il padre naturale. Tra simboli dominanti e categorie scientifiche*, Memoria, 21, 1987, str. 90–91.

Z nadzorom, ki ga je kler izvajal nad ženskami, včlanjenimi v Marijino družbo, je Cerkev očitno poskusila nadoknaditi izgubljeno oblast na javnem področju in zlasti med delavstvom. Ustanavljanje Marijinih družb na tržaškem podeželju je pomenilo za duhovščino možnost širjenja modela ponižne žene in težnjo, da se z žensko pomočjo omili ali celo odpravi nepokornost njihovih mož in sinov. Vzor, ki je odmerjal novo družinsko vlogo ženi in materi, je bil seveda sprejemljiv za tiste ženske, ki so opustile krušarstvo in trgovsko dejavnost v mestu. Če upoštevamo gmotni položaj poprečne podeželske družine, se je le ženska v premožnih kmečkih družinah lahko odrekla izvendružinski dejavnosti in se povsem posvetila vzgoji otrok in opravljanju hišnih del. Marijin vzor je tako ostajal nesprejemljiv za najrevnejše ženske, ki so še naprej trgovale z mestom in so, potem ko je z začetkom novega stoletja krušarstvo postopoma zamrlo, postale perice ali služkinje tržaške gospode.

Zaposlitev moškega v mestu v najrevnejših družinah ni vselej pomenila povratka ženske v družinsko sfero, zlasti če je bilo moževo delovno razmerje negotovo. Nova družinska vloga in materino poslanstvo, ki ju je na prehodu iz 19. v 20. stoletje zagovarjala duhovščina ob podpori posvetnih oblasti, sta vsekakor pomenila odpravo ženske samostojnosti in obubožanje družine. V moralizacijski dejavnosti duhovščine kot tudi občinski oblasti, ki jo je skrbno pripravil slovenski publicistični tisk, je namreč opaziti marsikatero nedoslednost: na eni strani je viden strah pred mestnimi navadami in vdiranjem individualizma, na drugi pa odklanjanje nekaterih tradicionalnih modelov obnašanja, ki so bili jedro tradicionalne kmečke družbe. Razdelitev in ločitev družinskih vlog glede na spol je pomenila prilagoditev zahtevam meščanskega reda, v katerem je bila ženski vedno bolj odmerjena skrb za urejeno družinsko življenje, za zdravo hrano, čistočo in čilo delovno silo, možu pa pripadnost zaposlitvi in poslušnost na delovnem mestu ter materialno preživljanje družine.

Poudariti je treba, da so v Bregu branilci starega reda odklanjali in prepovedovali tiste obrede, ob katerih je kmečka družba doživljala redne oblike socializacije in utrjevala povezanost vseh svojih članov. Kot simptom dvournega obnašanja lahko tolmačimo tudi odločitev občinskih mož, s katero so ženskam leta 1902 priznali pravico do srenjske lastnine, čeprav le ob vplačilu dvakratnega zneska v primerjavi z moškim. Do političnega priznanja žensk v srenji je prišlo prav v času, ko je njihova gospodarska vloga in moč upadla. Pri tem ne gre pozabiti še na eno dejstvo, namreč da je v 19. stoletju ženska obrtniška dejavnost branila tudi narodnostno suverenost skupnosti. Vsakodnevnu odhodu krušaric v mesto je sledil povratek v vas. Nevarnost narodnostne asimilacije se je povečala šele, ko so se moški zaposlili v mestu oziroma ko so se ti odločili za naselitev v bližini delovnega mesta, kar je pomenilo dokončno naselitev v Trstu in često tudi asimilacijo z italijansko govorečim okoljem.

Ob koncu 19. in na pragu 20. stoletja so duhovniki in občinski veljaki, kot pričajo župnijski in občinski viri, zahtevali, naj se krajevno prebivalstvo podredi stari avtoriteti. Njihova težnja je bila vzgojiti pridne in ponižne delavce ter umne kmete. Ženske pa naj bi se medtem posvetile materinstvu in družinski pokorščini. V svojem zavzemanju, da bi se vaški svet prilagodil novemu redu, se niso zavedali, da prav ta prilagoditev vodi k prevzemu urbanih in meščanskih vedenjskih obrazcev. Zato tudi niso razumeli konfliktnega prilagajanja novemu družbenemu redu, ki je podeželskemu človeku, ko je šlo navajanje na delovno okolje v mestu in v tovarni, povzročalo velike težave. Marsikdaj je prav v čezmernem uživanju alkohola in nepokornem obnašanju iskal lek za odtujenost in bedo, ki ju je kot podeželski človek doživljal v tovarni. Podobno so tudi ženske le s časom prevzele vlogo krhkih in bogaboječih žena, za katere so svoje bralce navduševali slovenski moralisti v 19. stoletju. Pretirano zabavo in moralno prestopništvo vaškega proletariata in žensk v Bregu na začetku 20. stoletja lahko torej razumemo kot izraz konflikta, ki so ga znotraj vaškega kolektiva sprožile nove gospodarske in družbene razmere.

Riassunto

IL RUOLO DELLA MOGLIE E DEL MARITO NELLA PUBBLICISTICA SLOVENA DEL 19. SEC. E NEI DOCUMENTI DELLA CAMPAGNA TRIESTINA

Marta Verginella

Nella seconda metà dell' Ottocento le pubblicazioni maggiormente diffuse nella campagna slovena propagandavano tra i propri lettori il modello della famiglia «cristiana». Al marito che doveva guidare e sostenere il suo nucleo familiare spettava, secondo i moralisti, la massima autorità, mentre la donna nel ruolo di moglie doveva assumere un comportamento sottomesso e condiscendente nei confronti del marito. Questo modello comportamentale che relegava le donne tra le mura domestiche si differenziava sostanzialmente dall' immagine familiare che ci viene restituita dalle fonti archivistiche coeve della Val Rosandra. Dalla documentazione parrocchiale, catastale e notarile emerge che nei villaggi del circondario triestino tanto gli uomini quanto le donne collaboravano nelle attività produttive e determinavano le strategie familiari, dato che la sopravvivenza delle famiglie dei piccoli proprietari dipendeva anche dal denaro guadagnato dalle donne.

Va ribadito che le confezionatrici di pane della Val Rosandra svolgevano un' attività artigianale pienamente autonoma che non rientrava né sotto la gestione del padre né quella del marito. L' importanza attribuita dai funzionari catastali all' attività lavorativa delle donne trova una conferma indiretta nelle pratiche testamentarie femminili. Dai testamenti femminili del 19. sec. emerge, difatti, l'autonomia con la quale le donne della Val Rosandra gestivano non soltanto la dote e le quote ereditarie, ma pure i propri guadagni. Non a caso molte donne accordavano prestiti ai compaesani e ai parenti. Si tratta di una pratica che testimonia l'autonomia economica raggiunta dalle donne nella collettività contadina.

Verso la fine del 19. sec. la presenza degli operai nei villaggi della valle divenne un fatto inquietante sia per il clero che per le autorità locali. La loro indipendenza economica rispetto alla comunità contadina ledeva lo stesso potere su cui poggiava l'autorità delle gerarchie rurali.

Le tenaci spinte per l'affermazione della volontà e dell' interesse personale a fine secolo rispetto all' interesse collettivo passarono, di fatto, attraverso contraddizioni e paradossi. All' affermazione dell' individualismo le autorità comunitarie risposero con un irrigidimento morale del tutto inusuale per la società contadina dell' antico regime. A fine secolo la penetrazione dei nuovi rapporti di produzione e di nuovi modelli comportamentali non segnava ormai unicamente la sfera privata. A subire un' evidente trasformazione furono le stesse interazioni comunitarie. In questo periodo si sciolse l'alleanza tra i due massimi poteri, il clero e la rappresentanza comunale. Il potere politico puntò sulla repressione delle libertà personali dei giovani, mentre il clero si lanciò in una campagna moralizzatrice centrata sulle donne.

L'impotenza di fronte a una nuova realtà prodotta dall' urbanizzazione portò le autorità locali a diffondere tra la popolazione contadina i modelli comportamentali urbano-borghesi proposti dalla stessa pubblicistica slovena qualche decennio prima. Le autorità locali laiche ed ecclesiastiche, malgrado la loro pretesa di contrastare il mondo cittadino, cercarono di imporre tra i contadini una «rispettabilità borghese» mediata dalle donne, alle quali venne affidato l'importante compito di separare i tempi familiari da quelli di produzione industriale e di costruire una separazione sempre più rigida tra ambito maschile e femminile.

GORIŠKI LETNIK – ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, SI-65001 Nova Gorica.

SLOVENSKA MATICA, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8, (061) 12-63-190

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije **po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.**

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla):

Slovenska matica 1864–1964 (zbornik razprav in člankov)

Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1864–1964

Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964–1983

Koroški plebiscit (zbornik razprav in člankov)

Vojeslav Molè: Iz knjige spominov

Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta

Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom

Francè Koblar: Moj obračun

Franc Petek – Janko Pleterski: Spomini koroškega politika

Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940–1980

Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja

Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)

Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)

Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)

Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)

Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)

Ivan Hribar: Moji spomini II. (izbral in uredil Vasilij Melik)

Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946–1949)

Anton Novačan: Jeruzalem–Kairo. Spomini 1942–1945 (uredil Bruno Hartman)

Peter Mohar: Med nebom in peklom. Pričevanje iz plebiscitnega leta

Bogo Grafenauer: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj (uredil, spremno besedo in opombe napisal Janko Prunk)

Irena Gantar Godina: Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih

Fran Šuklje: Iz mojih spominov I. (izbral in uredil Vasilij Melik)

Božo Otorepec: Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem

Boris Pahor: Ta ocean strašno odprti (korespondenca z E. Kocbekom)

James C. Davis: Vzpon z dna. Slovenska kmečka družina v dobi strojev (o Žužkovih iz Slivnega oz. Vižovelj pri Devinu)

Janez Strnad: Zgodbe iz fizike (o zgodovini velikih odkritij)

Niccolò Machiavelli: Politika in morala (prevedel in z opombami opremil Niko Košir; knjiga vsebuje tudi znamenito besedilo »Vladar«)

Fran Zwitter: O slovenskem narodnem vprašanju

Ferdo Gestrin: Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem

Vasko Simoniti: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju

Dragotin Cvetko: Slovenska glasba v evropskem prostoru

Dnevnik cesarja Marka Avrelija

Platon: Poslednji dnevi Sokrata

Anton Stres: Heglovo in Marxovo pojmovanje svobode

Izidor Cankar: Razvoj stila v starokrščanski dobi in zgodnjem srednjem veku

Izidor Cankar: Razvoj stila v visokem in poznem srednjem veku

Izidor Cankar: Razvoj stila v dobi renesanse

Radoslava Premrl: Moj brat Janko Vojko

Milko Kos: Srednjeveška zgodovina Slovencev

Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletje (zbornik)

Cerkev, kultura in politika 1890–1941 (zbornik)

Feliks J. Bister: Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju: Življenje in delo 1872–1918

Petra Svoljšak

PRVA SVETOVNA VOJNA IN SLOVENCİ

II. 1945–1992

Sarajevski atentat

Temeljno delo o sarajevskem atentatu, ki je izšlo v slovenskem jeziku po letu 1945, je obsežna študija *Vladimirja Dedijerja*²³⁷ *Sarajevo 1914*²³⁸ (Ljubljana 1966), medtem ko izvirnih slovenskih del o problematiki atentata in razlogih, ki so vodili do njega ni. Knjiga, ki temelji na obsežnem arhivskem gradivu, je imela namen, osvetliti motive in razloge, ki so pripeljali pripadnike »Mlade Bosne« do odločitve o uboju prestolonaslednika nadvojvode Franca Ferdinanda, predvsem pa razgrinja vsakovrstne probleme, ki so na prehodu iz 19. v 20. stoletje bremenili Evropo in tako »moralci« pripeljati do oboroženega spopada. Obsežno delo, napisano tudi zato, da tujim bralcem predstavi gibanje južnoslovanske mladine in njegovo »vpletenost« v svetovni prevrat, ki je med drugim pripeljal do nastanka jugoslovanske države (knjiga je izšla najprej v angeškem jeziku leta 1964), je naletelo na odmev tudi v slovenski javnosti. To velja predvsem za Didijerjeva razmišljanja o slovenskih preporodovcih, zato so se oglasili predvsem takrat še živeči preporodovci s pripombami in »popravki« nekaterih, po njihovem mnenju enostranskih Dedijerjevih informacij o načelnem vprašanju v »Preporodu« o tem, ali naj bo zedinjenje južnoslovanskih narodov politično ali kulturno.²³⁹ Podobno kot je bilo zapisano za slovensko »vojno« publicistiko v letih 1918–1941, da se je povoda za svetovni vihar, pa ultimativ in vojnih napovedi spomnila le ob okroglih obletnicah, velja tudi za obdobje po letu 1945,²⁴⁰ da poleg omenjene študije ni nastala nobena zgodovinska analiza obravnavanih vprašanj.

Soška fronta

Med slovenskimi pisci, ki so raziskovali in pisali o prvi svetovni vojni, izstopajo, v primerjavi s prejšnjim obravnavanim obdobjem, tisti, ki so svojo pozornost usmerili na dogajanja na »slovenski«, to je soški fronti. Ob tem naj pripomnimo, da je raziskovanje vojaških dogajanj skoraj izključno v domeni neizgovinarjev, »krivdo« pa gre iskati predvsem v »uradnem« zgodovinospisju, ki se ni zmoglo otrestiti občutka, da je bil slovenski narod kot pri-

²³⁷ Dedijer je tudi avtor dveh člankov v slovenskem jeziku o sarajevskem atentatu: Odgovornost in pobude za sarajevski atentat. Borec XVII/1966, 8–9/679–688; – 28. junij 1914. Rodna gruda XIV/1967, 6/170–171.

²³⁸ Knjigo je ocenil Franc Rozman v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja X/1970, 1–2/362–364.

²³⁹ Jaka Avšič, *Sarajevo 1914*. Nekaj pripomb glede slovenskega mladinskega preporodovskega gibanja ob knjigi Vladimirja Dedijerja. Naši razgledi 17/9. 10. 1967; – Ivan Kolar v knjigi o slovenskih preporodovcih »Preporodovci proti Avstriji« (Ljubljana 1970), v prispevku »Vladimir Dedijer. Sarajevo 1914. (Pripombe k poglavju o preporodovcih)« 394–403; – Vera Albrecht, Še o preporodovskem gibanju. Naši razgledi 18/23. 9. 1967.

²⁴⁰ O sarajevskem atentatu so pisali: – Janko Pleterski, Ob petdesetletnici dogodka v Sarajevu. Delo 175/28. 6. 1964; – Matjaž Polenčič, Usodni strel ob Miljacki. Pred petdesetimi leti. TV-15 27/30. 6. 1964; – Dušan Protič, Strel ob Miljacki. Ob petdesetletnici sarajevskega atentata. Večer 135–182/10. 6.–6. 8. 1964; – Branko Marušič, Še ob 50-letnici sarajevskega atentata. Primorski dnevnik 156/3. 7. 1964; – Lojze Ude, Časniki avstrijske ljudske stranke o sarajevskem atentatu. Slovenski poročevalec 163–164/13. 7.–14. 7. 1954.

O vojnih ultimatih in vojnih napovedih pa so pisali: – Jurij Mušič, Od atentata do ultimata. (Ob petdesetletnici). Kronika XII/1964, 2/134–138; – Ivan Matičič, Napoved vojne. Pred petdesetimi leti se je pričela prva svetovna vojna. Tedenska tribuna 29/21. 7. 1964; – Metod Mikuž, Strahota se je srečala z Abrahamom. Ob petdesetletnici začetkov prve svetovne vojne. Naši razgledi 14/25. 7. 1964; – Andrej Novak, Leto 14 v očeh beograjskega Slovenca. Fran Radešček je bil priča začetku prve svetovne vojne. Delo 174/27. 6. 1964; – Jože Rozman, Ob 50-letnici prve svetovne vojne. Železar 27/3. 7. 1964; – Josef Steidel, Vse prehitro smo zvedeli kaj je vojna. Bilo je pred petdesetimi leti, 13. avgusta 1914 v Pulju. (Priredil Viktor Pirnat). TV-15 36–37/1. 9.–8. 9. 1964. Naj ob tem omenim še nekaj splošnih zapisov o prvi svetovni vojni: – Debela Berta. Borec XI/1959, 7/360; – Stanko Majnik, Kronika vojnih dni. Idrijski razgledi 1/2/1972, 39–45; – Letalska vojna nad Balkanom leta 1914–1916. Naša obramba 1972, 1/15–17.

padnik avstro-ogrske monarhije izzivalec 1. svetovne vojne, pa tudi njen poraženec – poražencem pa čas tako po »veliki vojni« kot po 2. svetovni vojni ni bil naklonjen.

Prvo izvirno slovensko delo o soški fronti je izšlo sorazmerno pozno in je prvo v vrsti del, ki so storila korak naprej od osebnih spominov, čeprav ostaja v okvirih reportažnega zapisa. Leta 1968 je namreč izšla knjiga *Ivana Hmelaka* (Janeza Mesesnela) *Soška fronta* (Ljubljana, leta 1987 je izšla v ponatisu).²⁴¹ Njeno ogrodje predstavljajo spomini in zapiski udeležencev, ki jih je avtor spretno povezal s splošnim vojaškim in političnim ozadjem, kar je pripomoglo k temu, da knjiga ni zgolj suhoparno nizanje vojaških dogodkov.²⁴² Čeravno je pisana s perspektive malega človeka,²⁴³ pa ni mogoče trditi, da so ga pri pisanju vodila povsem nepotvorenjena čustva, kajti ni se mogoče izogniti dejstvu, da je večina povojnih del (začenši z Mesesnelovim) pisana predvsem iz avstrijskega zornega kota,²⁴⁴ torej je le redko govora o italijanskim uspehim (pa naj si bodo še tako neznatni), zato pa pogostejše o italijanski neodločnosti, ne glede na to, kakšna vojaška taktika (šola) jo je narekovala. Objektivno vrednotenje vojaških dogajanj na slovenskih tleh bi nenazadnje morala zagotoviti že časovna distanca.

Skoraj desetletje kasneje je izšla zgodovina vojne na Soči – *Vladimirja Gradnika Krvavo Posočje* (Koper 1977),²⁴⁵ ki je s pesniškim navdihom obogatena ocena vojaškega strokovnjaka o vojaškem dogajanju na fronti. Sistematičen pregled je podkrepljen s podatki o žrtvah in materialnih izgubah, k nepristranskosti pa veliko pripomore Gradnikova težnja po tem, da bi bil v sodbah pravičen razsodnik.

V 90-tih letih se je zanimanje za soško bojišče ponovno obudilo, kar napoveduje doslej najbogatejša knjižna produkcija o soški fronti. *Davorin Vuga*, ki je s poljudnimi zapisi o fronti nanjo opozoril že v 80-ih,²⁴⁶ je avtor prvega (dvojezičnega) slovenskega vodnika (če sodimo po zbirki, v kateri je knjiga izšla) po soški fronti *Soška fronta 1915–1917. Isonzofront* (Maribor 1990),²⁴⁷ ki pa po svoji obliki in vsebini ni vodnik, temveč ponovno premlevanje vojaških dogodkov. Pomembna in edina novost je vpletanje neposrednega vojnega zaledja v frontno dogajanje, predstavitev organizacijskega sistema za prevoz vojakov in materiala itd.; D. Vuga se sicer ni spustil v analizo zaledja, vendar je nazorno nakazal na vpletenost le-tega v bojevanje. Pogrešane spomeniško-varstvene in vodniške pripombe k delu je dodala Damijana Fortunat.²⁴⁸

»Zbirko« ustnih in pisanih pričevanj udeležencev dogodkov na soški fronti, vtisov s piščevih poti po njej ter povzetkov iz uradnih virov predstavlja knjiga *Vasje Klavore Plavi križ. Soška fronta: Bovec 1915–1917* (Koper 1991).²⁴⁹ Prostorsko je pripoved sicer skržena na severni sektor soškega bojišča (Rombon–Krn), vendar pa je »razširjena« s civilnimi vidki bojev na Soči, predvsem s problematiko begunstva in neposrednega bojnega zaledja (pro-

²⁴¹ V tedniku *Tedenska tribuna* (od 16/25. 4.–52/31. 12. 1966 do 1/11. 1.–8/1. 3. 1967) je pod naslovom »Pred petdesetimi leti so divjale hude bitke na soški fronti« izhajal podlistek istega avtorja.

²⁴² Izdajo iz leta 1968 je kritično ocenil in na nekatere netočnosti, ki pa niso bile upoštevane v kasnejši izdaji, opozoril Jožko Žigon. Ob knjigi o soški fronti. Goriška srečanja 1968/13–14, 80–81. Ponatis je ocenil Janez Cvirn v reviji *Borec* XL/1988, 495–496.

²⁴³ Na to opozarja predvsem Janez Cvirn v svoji oceni.

²⁴⁴ Že preprosto prebiranje navedene literature opozarja, da se avtorji večinoma opirajo na avstrijsko literaturo ter zanemarijajo italijanski pogled na dogajanja na soški fronti.

²⁴⁵ Odlomki so izhajali v *Primorskem dnevniku* 112–205/8. 5.–4. 9. 1977; pogovor z avtorjem pa so objavila *Primorska srečanja* (PS) 4/1977, 50–52. Izčrpano spremno besedo h knjigi, s pregledom slovenske publicistike o 1. svetovni vojni je prispeval Branko Marušič. Knjigo je ocenil Andrej Vovko v *Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja* XVII/1979, 1–2/190–192.

²⁴⁶ Npr. *Soška fronta 1915–1917* v *Pionirju* 9/1982/1983, 32–36; – *Soška fronta 1915–1917* v *Slovenskem kalendarju* '89, 47–52.

²⁴⁷ Delo so ocenili: Marko Frelih, *Soška fronta* – uvertura v apokalipso 20. stoletja. *Življenje in tehnika*, april 1991, 17–20; – Draško Josipovič. V spomin (in opomin) na bojno kalvarijo pred tridesetletjem. Delo (Književni listi) 31. 1. 1991; – Darko Knez, *Davorin Vuga. Soška fronta 1915–1917. Isonzofront*. *Kronika* 39/1991, 3/100–101.

²⁴⁸ Vodnik po soški fronti. *Primorska srečanja* 119–120/1991, 448–449; – Dediščina soške fronte. *Primorska srečanja* 121–122/1991, 584–585.

²⁴⁹ O knjigi so poročali: Drago Sedmak, O soški fronti v opomin in spomin. *Primorska srečanja* 127/1991, 1007–1008; – Anton Prijatelj, *Plavi križ* – Vasja Klavora. Delo in zdravje XVI/5–6 (30. 12. 1991), 16–17; – isti, V. Klavora: *Plavi križ. Soška fronta. Bovec 1915–1917*. *Zdravstveni vestnik* 61/1992, 4/225–226; – Slavko Gaberc, *Plavi križi smrti* – kalvarija soške fronte. *Slovenec* 16. 11. 1991; – Damijana Fortunat, Dokumenti o soški fronti. *Primorska srečanja* 128–129/1992, 71–72; – Petra Svoljšak, *Vasja Klavora, Plavi križ. Soška fronta: Bovec 1915–1917*. *Zgodovinski časopis* 46/1992, 1/142–143. Pogovor z avtorjem je pripravila Neda Perko, Razgovor z avtorjem knjige *Plavi križ* dr. Vasja Klavora (*Primorska srečanja* 136/1992, 519–520, *Kronika* 40/1992, 2/120–122). Knjiga je izšla v nemškem prevodu »Blaukreuz. Die Isonzofront, Flitsch/Bovec 1815–1917« (Celovec 1993).

metna in oskrbovalna mreža), medtem ko naj bi bila osrednja pozornost namenjena delovanju bojnih plinov (naslov!). Knjiga je sicer izrazito delo nezgodovinarja, brez potrebnega kritičnega aparata, čeravno prinaša vrsto koristnih podatkov; zato pa predstavlja osebni in nepristranski pogled avtorja, v čigar središču pozornosti je bil vojak na soški fronti.

Eden najboljših opisov in prvi strokovni pregled o dogodkih na soški fronti v slovenskem jeziku je razprava *Jurija Mušiča Obramba na Soči v letih 1915 do 1917. (Ob petdesetletnici)*.²⁵⁰ To je doslej (poleg že omenjenega Gradnikovega dela) najbolj strnjen in strokovno podkovan popis soških bojev. J. Mušič je poleg tega s podobno natančnostjo opisal tudi boje za Gorico v prvih dveh letih avstrijsko-italijanske vojne (*Boji za Gorico (1915–1916)*).²⁵¹ Bojevanje na goriškem mostišču in padec Gorice v avgustu 1916 sta bila predmet še nekaterih krajših zapisov (Janko Bavčar,²⁵² Petra Svoljšak²⁵³). Sistematičnega opisa vojaških dogodkov na soški fronti se je lotil tudi Drago Sedmak (Pregled vojaških dogodkov na soški fronti 1915–1917).²⁵⁴

Omeniti je potrebno svojevrstna drobca o soški fronti, in sicer arhiv Svetožarja Borojeviča, ki ga je predstavil *Josip Žontar* v razpravi *Arhiv poveljstva armadne skupine Svetožarja Borojeviča*.²⁵⁵ ki se nanaša na del nekdanje registrature pri poveljstvu armadne skupine Svetožarja Borojeviča za časa vojne, ter zanimiva zapisa *Sergeja Vrišerja* o uniformah in njih prilaganju frontnemu življenju.²⁵⁶

Poseben sklop prispevkov z vojaško vsebino predstavlja tako kot v prejšnjem obravnavanem obdobju tematika 12. soške ofenzive, t.i. čudeža pri Kobaridu, za Italijane »disfatta di Caporetto«, za nemško – avstrijsko vojno literaturo pa »zgolj« »die Schlacht« ali »der Durchbruch bei Tolmein und Flitsch«. Avstrijsko-nemška ofenziva je bila tako predmet krajših spominskih zapisov²⁵⁷ kot tudi daljših predstavitev znamenitega preboja avstro-nemške vojske v kobariško-bovški kotlini. Podrobno se je z njim ukvarjal *Ivo Juvančič* v članku *Tudi v gorah se je prelamljala zgodovina* . . . ,²⁵⁸ osvetliti pa je skušal poseben vidik zloma, t.j. posledice v italijanski zunanji politiki (v primerjavi z njenimi smerti pred oktobrom 1917), ki je stala pred težavno nalogo – kako uresničiti Londonski pakt po zlomu na Soči.²⁵⁹ Osrednja osebnost slovenske publicistike o kobariškem preboju je (nekoliko neupravičeno kar se tiče 12. ofenzive, ne pa tudi kasnejših zgodovinskih dogodkov) *Erwin Rommel*, katerega vlogo (v času preboja je bil nadporočnik) je I. Juvančič objektivno ocenil v podlistku *Primorskega dnevnika Erwin Rommel ob oktobrskem prodoru 1917. leta na Tolminkem in v Beneški Sloveniji*.²⁶⁰ Mladi nemški nadporočnik je bil tudi v središču pozornosti brošure *Andreja Pagona Ogareva Pri Kobaridu leta 1917. Potovanje po zgodovinskih tleh, kjer domačini še pripovedujejo* (Trst 1972),²⁶¹ ki jo je koristno dopolnil *Ivo Juvančič*, kar je pomenilo predvsem kritično osvetlitev Pagonovega dela. To je namreč na mnogih mestih preraslo nepristransko zgo-

²⁵⁰ Kronika XIV/1966, 1/36–52, 2/110–123, 3/173–184.

²⁵¹ Kronika VIII/1960, 3/200–204.

²⁵² Na poti v Gorico so izkpravale štiri italijanske brigade. Obzornik 11/1965, 812–820.

²⁵³ Italijanska zasedba Gorice 9. avgusta 1916 v očeh slovenskega tiska. (Sprevideni 75-letnici ob rob). *Jadranski koledar* 1992, 99–102.

²⁵⁴ *Zgodovinski časopis* 41/1987, 1/63–71.

²⁵⁵ Kronika IV/1956, 1/39–47.

²⁵⁶ Nekaj o uniformah vojakov na soški fronti. *Jadranski koledar* 1989, 215–218; – Avstro-Ogrske vojaške uniforme v svetovni vojni 1914–1918. Kronika XXXV/1987, 1–2/56–59.

²⁵⁷ Karel Levičnik, Kobariška bitka. Vojaški informator za rezervne oficirje in podoficirje 1967/68, 3/39–45; – Albert Rejec, Kobariški preboj. *Jadranski koledar* 1977, 231–236; – Enzo Peru, Kobarid: avstrijsko-nemški prodor pri Soči (prevedel Andrej Vovko). Obzornik 1978, 4/268–275.

²⁵⁸ Planinski vestnik 1972, 11/502–508. Ob Petdesetletnici vojne Italije proti Avstro-Ogrski je Juvančič v *Primorskem dnevniku* 168–172/17. 7.–22. 7. 1965 priobčil članek »Tudi v gorah se je zgodovina prelamljala« v kateri je središčno pozornost posvetil gorskim bojem in tudi »kobariškemu čudežu«. Petdesetletnica preboja pa je bila pravšnja priložnost, da je I. Juvančič opisal potek bitke v podlistku 12. soška ofenziva (*Kobarid* 24. novembra 1917). *Primorski dnevnik* 265–273 (v presledkih)/9. 11. – 18. 11. 1967 in TV-15 45–51/1967.

²⁵⁹ Italijanska zunanja politika pred zlomom fronte pri Kobaridu in po njej. Kronika XXV/1977, 3/189. Zapis je nastal na podlagi dnevnika odločilne osebnosti v italijanski zunanji politiki Sidneya Sonnina »Diario 1916–1922« in »Carteggio 1916–1922« (obe Laterza 1975).

²⁶⁰ *Primorski dnevnik* 167–171 (v presledkih)/16. 7.–21. 7. 1965.

²⁶¹ Gre za dopolnjen in popravljen ponatis Pagonove reportaže »Pri Kobaridu 1917 sem bil vodnik jazu« . . . *Pripovedujejo vodniki Ignac Podreka in drugi domačini*, ki je bila objavljena v *Primorskem dnevniku* 103–119 (izhajala neredno)/30. 4.–29. 5. 1972. Na podlistek se je takoj odzval s »popravki« I. Juvančič, Kaj piše Rommel sam . . . (spomini Ervina Rommla »Infanterie greift an«. Potsdam 1942 – op. PS). *Primorski dnevnik* 126/28. 6. 1972.

dovinsko pričevanje o vojni in »ponudilo« nekoliko samosvoj razplet zgodovinskih dogodkov. Želja po »uveljavitvi« prelomnih trenutkov svetovne zgodovine (ki jim je v zgodovinski literaturi že priznано mesto, ki jim pritiče) s pomočjo pretiranega poudarjanja vloge (kasnejših) zgodovinskih osebnosti ni zavedla le A. Pagona (in njegovega pripovedovalca Ignaca Podreko), temveč je mnogo kasneje povzročila kratko časopisno polemiko, nastalo po zapisu Draga Medveda v dnevniku *Delo*,²⁶² ki je poleg nekaterih zgodovinskih netočnosti v zvezi z Ljudevitom Pivkom tudi zapisal/pripisal avtorstvo preboja kar Erwinu Rommlu.

V okviru opisa vojnega dogajanja na italijansko-avstrijski fronti je potrebno omeniti ponatis spominov *Ljudevita Pivka Proti Avstriji: 1914–1918* in pripovedi njegove žene *Ljudmile Pivkove Avstrijske ječe* (Maribor 1991) z izčrpno spremno besedo Janeza J. Švajncerja, ki predstavlja Pivkovo delo in predvsem osebnost, kar je pomembno pomagalo za razumevanje Pivkovih motivov za načrtovanje t.i. carzanske zarote,²⁶³ ki ji je ob petdeseti obletnici Ivo Juvančič posvetil podlistek pod naslovom *Bosanci pod vodstvom Slovencev z Italijani proti Avstriji*.²⁶⁴ O Pivkovih pogovorih na fronti je pisal tudi Branko Marušič,²⁶⁵ pogumnega častnika iz Prlekije pa je širši slovenski javnosti ob odločitvi Slovencev za samostojno državo in morda v želji po prebujanju slovenskega »bojevnškega« duha predstavil Drago Medved v že omenjenem časopisnem zapisu.²⁶⁶

Z vojno ob Soči je tesno povezano tudi vprašanje izgradnje komunikacijskega omrežja, torej vsakovrstnih oskrbovalnih in prevoznih poti v ožjem in širšem frontnem zaledju, na kar sta opozorila tako D. Vuga kot V. Klavora, ki pa sta se omejila, kot je bilo že omenjeno, le na kratko predstavitev prometne mreže v Posočju. Največ pozornosti je bila deležna gradnja ceste čez Vršič,²⁶⁷ predvsem spričo tragične usode njenih graditeljev – ruskih vojnih ujetnikov, pa tudi zaradi težavnosti in neverjetne drznosti naročnikov ceste, to je avstrijskih vojaških oblasti. Kot cesta čez gorski prelaz v Julijskih Alpah je bila zanimiva predvsem za pisce v Planinskem vestniku.²⁶⁸ Druga prometna mreža, o kateri je v slovenski publicistiki moč dobiti nekaj podatkov, so vojaške železnice, katerih splošen oris je podal *Stane Kumar* v zapisu *Vojaške železnice na Slovenskem*,²⁶⁹ medtem ko lahko nekaj malega preberemo o poskusu gradnje vojaške železnice Logatec–Črni Vrh v črticah iz življenja Logatca in župnij obeh Logatcev.²⁷⁰

Civilno prebivalstvo, begunstvo

Popisi vojaških dogajanj so povsem zasenčili, če ne kar zanemarili, »civilna« vprašanja vojne (ne pa tudi političnih),²⁷¹ čeravno bi bilo potrebno postopoma prerasti stanje poraženca in »posvojiti« 1. svetovno vojno ter se lotiti globalne raziskave predvsem nebojnih tematik vojne, ki se je globoko zasedrila tudi v življenje Slovencev.²⁷² Stereotipi zgodovinskega spomina (»krvava« Soča, »sveta« Gorica), ki gotovo nosijo vsak svojo resnico, namreč niso za

²⁶² Časopisni članek D. Medveda »Pogumni častnik iz Prlekije« (*Delo* 16. 5. 1991) je bil sicer posvečen Ljudevitu Pivku, vendar pa je bil njegov zapis v delu, ki govori o soški fronti, deležen popravkov in očitkov pretirane »pesniške svobode« – glej Sobotna priloga. (PP29) 25. 5. 1991, pismi Jake Ciglarja in Hilde Slekovec.

²⁶³ Pivkove spomine je po izdaji, ki jo je v letih 1924/1928 založil Klub dobrovoljcev v Mariboru, priredil Vladimir Pivko.

²⁶⁴ Primorski dnevnik 222–228/20. 9.–27. 9. 1967 (neredno).

²⁶⁵ Pogovori na fronti. Carzano 1917: ob 75-letnici. Jadranski koledar 1992, 93–98.

²⁶⁶ Glej opombo 243.

²⁶⁷ Ivan Arih, Gradnja ceste prek Vršiča v času prve svetovne vojne. *Železar* 4 in 5/30. 1. in 6. 2. 1975: – Davorin Vuga, Vršička cesta in ruska kapelica. *Pionir* 1984/85, 9/8–10.

²⁶⁸ Blažej Anton, Kako so gradili cesto na Vršič. *Planinski vestnik* VIII/1952, 125–128; – Franc Uran, Kako se je delala cesta na Vršič. *Planinski vestnik* XIII/1957, 151–163.

²⁶⁹ *Kronika XXXXIII/1985*, 1/58–61.

²⁷⁰ Knjižica *Logatec (Črtice iz življenja kraja in obeh župnij)* je izšla ob 80-letnici župnije Sv. Nikolaja v Dolenjem Logatcu leta 1991, v poglavju »Soška fronta in poskus gradnje železnice Logatec – Črni vrh« (str. 327–335) obravnava omenjeno problematiko.

²⁷¹ Poglavitno delo o politični zgodovini Slovencev med prvo svetovno vojno je knjiga Janka Pleterskega, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana 1971. J. Pleterski je tudi mejo na Soči predstavil s posebnega, političnega zornega kota v razpravi *Meja na Soči v notranjih odnosih jugoslovanske gibanja med 1. svetovno vojno*. *Zgodovinski časopis* 41/1987, 1/55–62.

²⁷² Kako sta slovenska ilustrirana časnika *Ilustrirani glasnik* in *Tedenske slike* videla in razumela, predvsem pa Slovencem prikazovala prvi svetovni spopad, je pisala Maja Zvanut v *Prva svetovna vojna v očeh dveh slovenskih ilu-*

svojo pripoved izkoristili celotne pahljače bogatih izkušenj civilnega prebivalstva.²⁷³ Na neposredno bojno dogajanje so namreč vezani številni problemi, bodisi napet prehod iz mirnega v nemirno obdobje, ki je bil tema razmišljanja Alberta Rejca,²⁷⁴ čigar osrednja pozornost je bila usmerjena predvsem na ljudi in njihov stik z vojno.²⁷⁵ Ljudje ob Soči, ki doslej niso bili deležni širših raziskav, so bili z nastankom neposredne fronte na svojih tleh podvrženi raznovrstnim udarcem, najsibodi življenju pod okupacijo ali odhodu od doma. Doslej edina predstavitev zasedbenega režima italijanske vojske v Posočju je razprava *Branka Marušiča Italijanska okupacija Posočja (1915–1917)*,^{275a} v kateri je opozoril na razvejano dejavnost italijanskih zasedbenih oblasti za vzpostavitev javnega življenja na zasedenih (slovenskih) ozemljih in s tem nakazal na popolnoma neobdelano polje zgodovine tega dela slovenskega ozemlja med vojno; ne nepomembno je namreč tudi dejstvo, da je bila prva italijanska okupacija slovenskega ozemlja predhodnica kasneje sicer tršega mirnodobnega režima, ki pa se je vendarle naslonil na medvojne ustanove, službe, itd. in bi zato bila potrebna natančnejša raziskava te problematike. Poseben vidik italijanske zasedbe Posočja in skozi celotno obdobje neprestano grozeča nevarnost so bile internacije prebivalstva, zlasti tistega dela, ki je predstavljal politično, kulturno in duhovno »oblast« v slovenskih vaseh. Po monografski obdelavi te problematike *Camilla Medeota* v »*Storie di preti isontini internati nel 1915*« (Gorizia 1969) je povzemal snov za svoj zapis o interniranih slovenskih duhovnikih *Albert Rejec*.²⁷⁶ Tu je najti marsikateri dragocen podatek o začetnih italijanskih ukrepih na zasedenih ozemljih.

Kot je bilo že omenjeno, je obstajalo poleg težkega sožitja posoškega prebivalstva s italijansko okupacijo še drugo soočenje ljudi z vojno, t.j. odhod v begunstvo, s katerim se je moralo »sprijazniti« skoraj celotno prebivalstvo Bovškega. O tem je pisal *Peter Stres* (*Usoda prebivalstva na Bovškem v času soške fronte*),²⁷⁷ novinarka *Dorica Makuc* je begunsko izkušnjo Primorcev večkrat predstavila slovenskim bralcem,²⁷⁸ redka pa so osebna pričevanja beguncev iz prve svetovne vojne.²⁷⁹ Čeravno ne moremo trditi, da je bilo v primerjavi s prejšnjim obravnavanim obdobjem bistveno več napisanega o slovenskih beguncih in zato bolje predstavljeno, pa gotovo velja, da je bila med dvema smerema begunstva, t.j. v Italijo oziroma v Avstro-Ogrsko, bolj znana slednja, predvsem s predstavitvami dveh begunskih taborišč Wagne in Brucka na Litvi,²⁸⁰ pa tudi zaradi vpletenosti slovenskega zaledja v begunsko dogajanje. Redke razprave so vendarle posegle po nekaterih posebnih vidikih begunske problematike. *Vilma Brodnik* je v razpravi *Preskrba beguncev in vojnih ujetnikov v Ljubljani med prvo svetovno vojno*²⁸¹ podala osnovne črte srečanja Ljubljane s številnimi

stranih časopisov (Kronika XXVII/1979, 2/112–116). Pisanje slovenskih časnikov o Beneških Slovencih med vojno pa je predstavila *Metka Gombač*, *Slovensko časopisje o Beneških Slovencih med 1. svetovno vojno* (Zgodovinski časopis 36/1982, 4/339–346).

²⁷³ Kot primer izčrpne predstavitve izkušenj civilnega prebivalstva s soške fronte naj omenim projekt skupine zgodovinarjev iz Furlanije – Julijske krajine z naslovom *La gente. La guerra* (Ljudje, Vojna) (publikaciji je ocenila *Marta Verginella*, Različni obrazi prve svetovne vojne in njenih razdirajočih grozot v Primorskem dnevniku 29/3. 2. 1991 in v Zgodovinskem časopisu 45/1991, 2/348–350), ki si je zadala nalogo vsestranske osvetlitve tovrstne problematike. Projekt, v katerem so sodelovali tudi slovenski pisci *Marta Verginella* (tržaška zgodovinarica, ki jo upravičeno lahko prištevamo med slovenske zgodovinarje ne le zaradi njenega slovenskega porekla temveč tudi zaradi »slovenskih« tematik njenega raziskovanja), zgodovinar *Drago Sedmak* in novinarka *Dorica Makuc*, je zaključila publikacija v dveh delih *La gente. La guerra. Saggi in Documenti*. (Udine 1990).

²⁷⁴ Leti 1914 in 1915 na Goriškem. (Na prelomu iz mirnega v nemirno obdobje), *Jadranski koledar* 1962, 127–133.

²⁷⁵ Števerjan in njegova sosesčina v 1. svetovni vojni. *Jadranski koledar* 1959, 158–163; – *Karnijski Nemci* in *Beneški Slovenci* v preizkušnji dveh svetovnih vojn. *Primorski dnevnik* 78/2. 4. 1966.

^{275a} *Zgodovinski časopis* 43/1989, 3/231–240.

²⁷⁶ Zgodbe slovenskih posoških duhovnikov med prvo svetovno vojno. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* za leto 1971, 96–119. A. Rejec je tudi ocenil *Medeotovi* knjigi v poročilu »O stiski med furlanskimi in slovenskimi duhovniki«. *Primorski dnevnik* 246/18. 10. 1972. O interniranih je pisal tudi *Andrej Pagon-Ogarev*, *Sardinija – otok pregnanih Primorcev* in *Istranov* od 1915–1945. *TV-15* 42/22. 10. 1969.

²⁷⁷ Pokrajina in ljudje na Bovškem. *Alpski mladinski raziskovalni tabori*. Bovec 1985–1987. Ljubljana 1988, 9–21.

²⁷⁸ »Razkropljeni smo v širni svet...«. Ob 70-letnici velike vojne, ki je poglajala v svet tisoče prebivalcev Primorske in jim razdeljala domačo zemljo. *Slovenski koledar* 1989, 41–46; – *Begunsko taborišče Wagne*. *Primorski dnevnik* 11/13. 1. 1991 (ocena razstave »Fuggiaschi. Immagini e memorie di Wagne 1915–1918«, Ronchi dei Legionari, december 1990).

²⁷⁹ *Petrina Žigon-Trojer*, *Begunka med prvo svetovno vojno*. Rodna gruda 28/1981, 5/32–33.

²⁸⁰ *Anton Lazar*, *Begunsko taborišče v Bruck an der Leitha*. *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* 1993, Gorica 1992, 103–106; – *Petra Svoljšak*, *Utrinek iz slovenske begunske zgodovine*. *Primorska srečanja* 139/1992, 724–726.

²⁸¹ *Kronika XXXVII/1989*, 3/226–230.

begunci, sprva z vzhodnega bojišča in od maja 1915 s »slovenske« fronte; avtorica obravnava predvsem probleme preskrbe ter skozi številke predstavlja stroške vzdrževanja novega, začasnega mestnega prebivalstva. Poseben vidik pregnanstva predstavlja šolstvo, ki je bilo do nedavna v slovenskem zgodovinskoispravnem najboljše obdelana tematika slovenske begunske zgodovine, predvsem po zaslugi Andreja Šavlija, katerega razprava *Naše goriško in istrsko šolstvo v prvi svetovni vojni*²⁸² daje podroben opis razvejane šolske dejavnosti med slovenskimi in istrskimi begunci v avstrijskih begunskih taboriščih, ki so bila odraz pravno urejene države, predvsem pa skrbi, čeravno največkrat izhajajoče iz želje po političnem nadzoru nad državljani, za preživetje nedolžnega civilnega prebivalstva. Begunskih šol se je dotaknil tudi Gvido Stres.²⁸³ Pot slovenskega prebivalstva v begunstvo v Italijo predstavlja podpisana v publikaciji *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno* (Ljubljana 1991).²⁸⁴ Zaradi nedostopnosti virov je razprava predvsem izhodišče za podrobnejše raziskave, kajti šele globlji vpogled v delovanje italijanskega zasedbenega režima in za begunce odgovornih komisij bo pokazal, v kakšnem obsegu in na kakšen način je potekalo begunjenje v Italiji. Poleg splošnih in načelnih poti v pregnanstvo je avtorica opozorila na nekatere posebnosti odhoda bovškobariških beguncev v Italijo v zapisu *Bovško-kobariški begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*;²⁸⁵ v poljudnem članku je pripovedi o slovenskih izgnancih dodala še begunsko izkušnjo Ludvika Zorzuta.²⁸⁶

Vojni spomini, dnevniki in pisma

Pri pregledu slovenske literature o vojni ne smemo mimo sicer skromnih spominskih zapisov, dnevnikov ali pisem slovenskih vojakov. Spričo pomanjkanja osnovnih raziskav pridobivajo ravno avtobiografska pričevanja neprecenljivo vrednost, saj ostajajo pomenljiv in malodane edini kazalec vojakovega doživljanja vojne. Čeravno gre pri tovrstnih (objavljenih) virih za prikaz svojevrstne »individualne« vojne posameznega vojaka,²⁸⁷ pa ne smemo zanemariti dejstva, da je skoraj izključno želja po preživetju vojaka prisilila, da je svojo prisotnost v svetovni vojni zapisal. Objavljeni osebni zapisi ne morejo služiti kot predstavljač obrazec, ker pa izpričujejo posameznikovo doživetje vojne, so vendarle del kolektivne izkušnje. Kot ugotavlja Marta Verginella, ki je avtorica ene temeljnih raziskav o slovenskem vojakcu in vojni (*Esperienze di guerra nelle scritture autobiografiche. I soldati sloveni e la »grande guerra«*),²⁸⁸ je slovensko zgodovinskoispravno doslej premalo pozornosti posvetilo odnosu slovenskega vojaka do vojne, njegovemu bojnemu duhu in odnosom do vojakov drugih narodnosti. V razpravi se je naslonila predvsem na dotle objavljena pisma in dnevniške zapiske slovenskih vojakov: Karel Jagodič, *Med življenjem in smrtjo. (Iz dnevnikov in pisem iz 1. svetovne vojne)*;²⁸⁹ Franc Reberšek, *Pisma slovenskega vojaka iz 1. svetovne vojne*;²⁹⁰ Marija Stanonik, *Etnološki oris žirovske družine (1914–1916, po pismih vojaka)*;²⁹¹ Eva Holz, *Dnevnik Cirila Prestorja iz 1. svetovne vojne*;²⁹² Leopold Vadnjal, *Zapiski vojaka 1914–1921*.²⁹³ Poleg tega je

²⁸² Zbornik za historijo šolstva in prosvjete. Zagreb 1972–1973, 87–135. O slovenskih begunskih šolah je Šavli pisal tudi v članku *Naše begunske šole v 1. svetovni vojni*. *Jadranski koledar* 1975, 226–231.

²⁸³ Razprava z naslovom *Goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni* je izšla v Katalogu k razstavi »Ob 250-letnici rojstva Štefana Küzmiča (1723–1779)« v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani leta 1973.

²⁸⁴ Izšlo tudi v *Zgodovinskem časopisu* 45/1991, 3/429–444 in 4/607–637. O delu je poročal D. Ž., *Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno*. *Svobodna misel*, 25. 9. 1992.

²⁸⁵ *Primorska srečanja* 121–122/1991, 429–444.

²⁸⁶ *Begunski odjek s soške fronte*. *Jadranski koledar* 1991, 89–91.

²⁸⁷ Kot je npr. »vojna« znamenitega slovenskega oficirja v avstro-ogrski armadi Albina Mlakarja, ki se je posebno odrezal na tirolski fronti in v 12. soški ofenzivi – glej Janez J. Švajncar, *Albin Mlakar – pozabljeni vojak*. *Kronika* 38/1990, 1–2/50–56.

²⁸⁸ *Qualestoria* XIX/1991, 1/31–71.

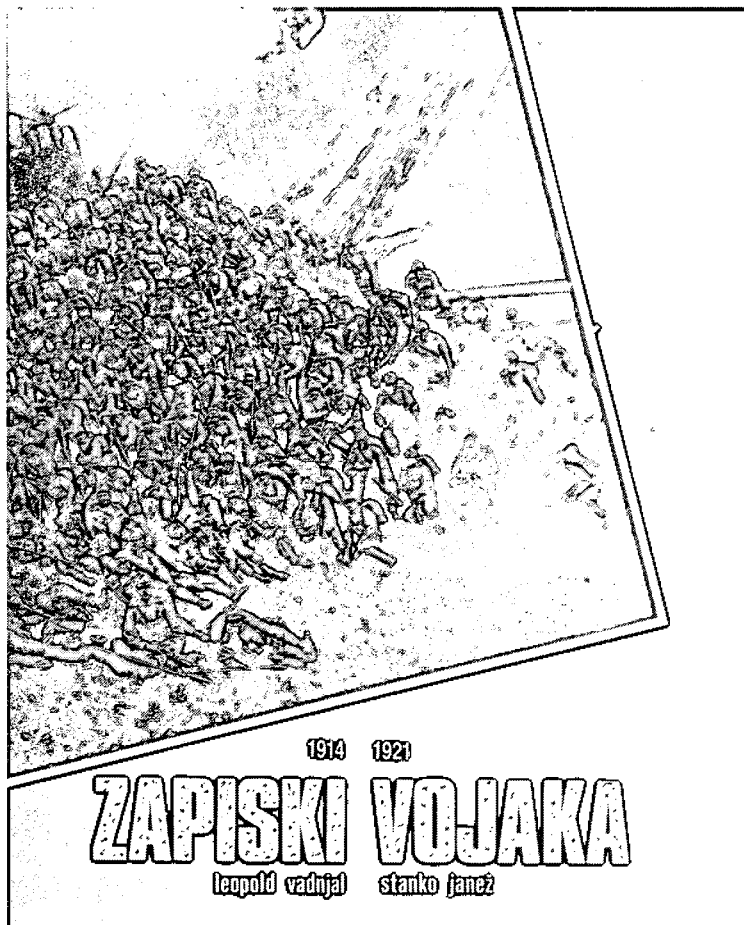
²⁸⁹ *Borec* XL/1988, 8–9/695–766. Dnevnik in pisma je za tisk pripravil Janko Moder, ki je k tekstu prispeval tudi opombe.

²⁹⁰ *Borec* XL/1988, 819/767–814. Za tisk pripravil in opremil z opombami Janez Cvirn.

²⁹¹ *Traditiones* 14/1985, 33–54. Odlomke iz istih pisem je avtorica objavila tudi v *Loških razgledih* 32/1985, 189–195.

²⁹² *Kronika* XXXIV/1986, 1–2/72–88.

²⁹³ *Borec* XLI/1989, 12/1236–1921. Vadnjalove dnevniške zapiske je za objavo pripravil Stanko Janež, ki je podal tudi osnovne življenjske podatke L. Vadnjala ter izčrpen oris motivov prve svetovne vojne v slovenski književnosti.

Vadnjalove »Zapiske vojaka 1914–1921« v uredništvu S. Janeža je leta 1989 izdala revija Borec

uporabila tudi še neobjavljeno, čeprav vsestransko uporabljeno korespondenco družine Gerbec (M. Verginella za svoje raziskave, P. Svoljšak kot vir za raziskovanje življenja beguncev v Italiji) ter dnevnik Josipa Vrbovska (oboje je v varstvu Goriškega muzeja iz Nove Gorice). Čustvovanje preprostega slovenskega vojaka odsevajo tudi objavljena pisma z naslovom *Alojz in Tomaž Košar v pismih iz svetovne vojne*²⁹⁴ in pisma ter pripovedovanja belokranjskih vojakov v 1. svetovni vojni, ki so ostala ohranjena v župnih kronikah Adlešičev in Dragatuša in jih je za objavo pripravila *Marinka Dražumerič* v dveh zapisih *Belokranjci – vojaki v 1. svetovni vojni*.²⁹⁵ Pisma in dnevniki (slovenskih) vojakov so viri osebne narave, pa tudi najneposrednejša priča dogajanja na fronti; poleg tega so štirikratni dokument – osebni, zgodovinski, etnološki in dialektološki. Vsebinska nit je vojakov boj s sovražnikom in s strahom, izraz nemožnega in negotovega, zunanji dogodki so avtocenzurirani – avtor je izbrisal, česar ni maral, čeprav bi morda ravno »manjkajoči« delci pripomogli k razumevanju njegove osebnosti. V grobih obrisih so pisma slovenskih vojakov enaka vsem drugim vojaškim pismom, vendar pa po ugotovitvah M. Verginelle v omenjeni razpravi odsevajo posebnosti z ozirom na družinsko okolje, socialni status in sestavo slovenske družbe; poudariti je potrebno, da v pismih nacionalna zavest ne prevlada nad čustvi do take mere, da bi se zaradi nje bili vojaki pripravljani brezglavo žrtvovati. Tako kot večina Slovencev, so se slovenski vojaki znašli v vojni – kruti in egoistični obrti (kot jo je označil Karel Jagodič), ki je prinesla konec tradicional-

²⁹⁴ Borec XLIV/1992, 1–2/47–79. Uredil, povezal in za tisk pripravil Janko Moder.

²⁹⁵ Kronika XXXIV/1986, 3/183–203 in Kronika XXXVII/1989, 3/304–308.

Arnejčevi spomini »Od Dnestra do Piave« so leta 1970 izšli pri celovski Družbi sv. Mohorja

nega sveta, razlogov za njo pa tudi niso razumeli, kot niso dojeli vojne tehnologije, čeravno jih je ta potegnila v svoje žrelo. Pomembnost pisem in dokumentov je v njihovem bogatstvu, ki navkljub svoji delnosti gradijo mozaik vojne izkušnje bojujočih in nebojujočih se Slovencev.

Drugo skupino bolj ali manj neposredne vojne pripovedi predstavljajo spomini.²⁹⁶ Tako so leta 1968 ponovno izšli spomini Ivana Matičiča, ki pa ni spremenil le naslova svojega dela v *Skozi plamene prve svetovne vojne* (Ljubljana 1968), temveč lahko govorimo o nekoliko »popravljenem« spominu ali celo novem delu o prvi svetovni vojni in zlasti o soški fronti. Glavni nagib avtorja je bil izpopolniti prvo izdajo z novimi dokumenti ali dotlej neznanimi mu pričevanji²⁹⁷ (torej le težko govorimo še o spominih), ob preboju v kobariško-bovški kotlini navaja za podkrepitev svojih trditev ocene strokovnjakov,²⁹⁸ delo pa zaključuje z dodatkom

²⁹⁶ Krajše spominske zapise so prispevali: Marija Pikon, Nekaj spominov na prvo svetovno vojno in na koroške borbe. *Železar* 24/20. 6. 1969; – Mladost v vojnih tegobah. Odlomek iz spominov Mihe Marinka. Rodna gruda XVIII/1971, 5/5; – Dorica Makuc, Utrinek s poti po soški fronti. Rodna gruda XXXV/1988, 7/29; – Tadej Munih, Utrujeni spomin. Krvavo leto 1915 ob Soči. *Mladina* XXII/1963, 42/13; – Fran Roš, Proti cesarski Avstriji. *Večer* 277/26. 11. 1968; – Vinko Gaberc, Spomini na prvo svetovno vojno. *Primorska srečanja* 126/1991, 875–877 (za objavo je spomine pripravil po izdaji iz leta 1935 Slavko Gaberc).

²⁹⁷ Tako je npr. na mnogih mestih svojo »pripoved« dopolnil s pričevanji dunajske vojne dopisnice Alice Schalek, *Am Isonzo* (Wien 1917) in s svojimi osebnimi pomenki s podpolkovnikom Turudijem.

²⁹⁸ Npr. oceno polk. Aleksandra Daskalovića, *Bitka kod Kaporeta* (Beograd 1925; knjiga je bila ocenjena v *Jutru* 91/18. 4. 1925) in Giuseppeja Prezzolinija, *Dopo Caporetto* (Roma 1919).

– odlomki iz Mussolinijevega dnevnika (*Il mio diario di guerra 1915–1917*, Roma 1923) in iz knjige Emilia Lussua (*Un anno sull'Altipiano*, Roma 1945). Bolj neposredno spominska je pripoved *Antona Zlobca Za blagor očetnjave. Spomini 1914–1945*. (Ljubljana 1981) in *Franca Arnejca Od Dnestra do Piave. Spomini iz prve svetovne vojne* (Celovec 1970).²⁹⁹ Tudi za slovenske spomine po letu 1945 velja, da gre za preproste zapiske, v katerih so dogodki nizani tako kot so se odvijali v avtorjevem vojaškem življenju, predvsem pa niso dopuščali razmišljanj o razlogih zanje. Toda skozi nepopustljive opise se kaže vsa strahotnost vojne. V primerjavi z nekaterimi, zlasti dobrovoljskimi spomini iz obdobja 1918–1941 so to povsem nepolitični in verni opisi o vojni. Nekakšno posebnost med spominsko literaturo pa predstavljajo spomini na vojno ujetništvo,³⁰⁰ ki se od tistih v prejšnjem obravnavanem obdobju ne razlikujejo. Tako govorijo že omenjeni spomini Leopolda Vadnjala in *Janeza Jurce V daljavi so želje* (Celje 1974), ki ju je skozi ujetniške dogodivščine vodil predvsem prirojeni gon po preživetju in neizmerna ljubezen do domačih, o neizmernem preizkušanju človeških razmerij in vrlin od dostojanstva do junaštva, poguma, vztrajnosti, vzdržljivosti in strpnosti ter poniževanja. Ujetniški spomini verno ohranjajo podobo časa, prostora, ljudi in dogodkov.

Vojna v Posočju ni ostala zapisana le v spominih, dnevnikih, pismih, kronikah ali zgodovinski literaturi, temveč se je za večno vtisnila v pokrajino ob nekdanji fronti, najsibodi z neposrednimi ostanki (kaverne, strelski jarki, kote, zbiralniki vode, tovarne žičnice, poti . . .) ali s spomeniki in pokopališči, katerih ohranjanje in odkrivanje bo sčasoma ponovno obudilo zavest, da se je tudi na slovenskih tleh dogajala »velika vojna«. Temu so namenjene tudi predstavitve posameznih spominskih obeležij, največkrat delo »varstvenikov« naravne in kulturne dediščine Davorina Vuge,³⁰¹ Damjane Fortunat³⁰² in Špelce Čopič.³⁰³ Spomine na boje in življenje obujajo tudi razstave in muzejske postavitve.³⁰⁴ Poseben »spominski zapis« in vojno izročilo so slovenske vojne razglednice, ki jih je predstavil *Janez J. Švajncar*.³⁰⁵

Vojaški upori

Med tematikami svetovne vojne, ki so v slovenskem zgodovinopisju najtemeljiteje obdelane, je gotovo vprašanje uporov slovenskih vojakov v avstro-ogrski vojski. Slovenskega vojaka³⁰⁶ v številkah, polkih, na bojiščih in v znakih, je najpodrobneje opisal *Janez J. Švajncar*.

²⁹⁹ Ocena Janez Stergar v *Kroniki XXI/1973*, 1/36–37.

³⁰⁰ Poleg spominov objavljenih v knjižni obliki ne smemo prezreti krajših spominskih zapisov slovenskih ujetnikov v ruskem ujetništvu: – Kaznovna nepoštenost. Spomini goriškega Slovenca na rusko ujetništvo. *Soča* 53/7. 1. 1956 (53)–7. 1. 1956; – J. R., Spomini iz prve svetovne vojne v ruskem ujetništvu. *Novi list* 627, 3/22. 12. 1966, 30. podlistek. Glej M. Verginella, *Storie di prigionia nel labirinto russo. Sloveni in Russia durante la prima guerra mondiale*. *Qualestoria* XX/1992, 3/33–87.

³⁰¹ Javorca. *Pionir* 1983/84, 8/43–45; – Zgodovinski spomeniki bovske doline. *Pionir* 1984/85, 3/20–22; – Avstrijsko vojaško pokopališče v Štanjelu. *Pionir* 1984/85, 8/28–30; – D. V. in Tadej Brate, Spomeniki soške fronte v Bohinju. *Pionir* 1984/85, 10/16–18; – Črniče. *Rodna gruda XXXVI/1989*, 12/28; – Spominska cerkev na Javorci. *Rodna gruda XXXVII/1990*, 7/48; – Vojaški britof v Štanjelu. *Rodna gruda XXXVIII/1991*, 5/48.

³⁰² Vodnik po soški fronti. *Primorska srečanja* 119–120/1991, 448–449; – Dediščina soške fronte. *Primorska srečanja* 121–122/1991, 588–585.

³⁰³ Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni. *Kronika* 35/1987, 3/168–177.

³⁰⁴ Jaka Ciglar, Zasebna zbirka o soški fronti. *Kronika XXXV/1987*, 1–2/104–108; – Tomaž Pavšič, Razstave slik o soški fronti. *Primorske novice* 30/20. 7. 1979 (ob razstavi v takratnem domu JLA v Tolminu); – Zorko Harej, Podobe soške fronte: 1915–1917. *Primorska srečanja* 82–83/1988, 316–318 (ob razstavi v vili Bartolomei v Solkanu); – Lilijana Vidrih-Lavrenčič, Podobe soške fronte 1915–1917. – Razstava Goriškega muzeja. *Kronika XXXXVI/1988*, 1–2/118–119 (ob isti razstavi); – Drago Sedmak, Soška fronta 1915–1917. *Nova Gorica* 1989 (katalog k razstavi – muzejski zbirki soške fronte na Sveti Gori); – Vojna v Posočju 1915–1917. Ob otvoritvi Kobariškega muzeja. *Nova Gorica* 1990.

³⁰⁵ Slovenske vojne razglednice v prvi svetovni vojni. *Kronika* 33/1985, 1/41–49. Prispevek je bil zasnovan kot dopolnilo k oceni knjige o nemških in avstrijskih vojnih razglednicah »Jeder Schuss ein Russ, jeder Stoss ein Franzos, Literarische und graphische Kriegpropaganda in Deutschland und Österreich 1914–1918« (Wien 1983) (Knjigo je predstavil Franc Rozman, Vsak »Sus« en Rus, vsak »Štos« en Francoz. Naši razgledi 3/10. 2. 1984). Dorica Makuc je tematiko vojne propagande, katere pomemben del so bile tudi vojne razglednice, predstavila v članku *Propaganda v službi vojne najmočnejše prepričanja* (*Primorski dnevnik* 4. 10. 1991) predstavila razstavo »L'Arma del Persuasione« (Gorica, 29. 6.–4. 11. 1991); ob razstavi je izšel tudi obsežen katalog z istim naslovom (Gorizia 1991).

³⁰⁶ Ob petdesetletnici začetka 1. svetovne vojne se je slovenskih vojakov spomnil Jurij Mušič, Ognjeni krst slovenskih fantov 1914. *Kronika XIII/1965*, 2/84–93.

cer,³⁰⁷ zlasti v katalogu k razstavi »Spomini na svetovno vojno 1914–1918« (Maribor 1988) z naslovom *Svetovna vojna 1914–1918. Slovenci v avstro-ogrski armadi*, ki je odličen priročnik za poznavanje prisotnosti slovenskih vojakov v avstrijski vojski in svetovni vojni, pa tudi v poskusu celovitega prikaza vojne in vojaške zgodovine Slovencev v knjigi (sprva priročniku za gojence TO) *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev* (poglavje »Prva svetovna vojna«, Ljubljana 1992, 53–76). Kot rečeno, so upori slovenskega vojaštva v avstrijski vojski oddvojena tematika slovenske vojne zgodovine, ki je bila v obdobju 1918–1941 predvsem priložnost za obujanje žalostnih, a ponosnih spominov, izvzemši *Lojzeta Udeta*, ki je s svojimi razpravami dajal pečat tudi slovenskemu povojnemu zgodovinopisju o omenjeni problematiki. Članki in razprave L. Udeta kot tudi drugih piscev so sicer prav tako nastali ob obletnicah uporniških dogodkov (ob 40 ali 50-letnici), vendar pa je za vse značilen kritičen, predvsem pa analitičen pristop k obravnavanju raznovrstnih motivov, ki so pripeljali do februarjskih, majskih in oktobrskih vojaških uporov leta 1918. Verjetno nenepomembno je tudi dejstvo, da je leta 1964 v češčini in leta 1968 v slovenskem prevodu izšla odlična študija češkega vojaškega zgodovinarja *Karla Pichlika Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni* (Ljubljana),³⁰⁸ ki že v naslovu izraža temeljno vodilo slovanskih upornikov v letu 1918, t.j. boj proti vojni. Lojze Ude je v številnih razpravah³⁰⁹ podrobno razčlenil vojaške upore in razloge zanje ter jih vmestil v širše dogajanje v monarhiji, oziroma opozoril na prepletenost raznolikih dejavnikov v majskih uporih: povrnjenci iz ruskega ujetništva, ki pa so z oktobrsko revolucijo povezali predvsem upe na konec vojne in mir ter povratek na svoje domove, saj je bil potek ruske revolucije prezaleten, da bi ga večina ujetnikov razumela, nacionalno nezadovoljstvo, pomanjkanje, razmah narodnega (jugoslovanskega) gibanja, obeti ponovnega odhoda na fronto (maja so se uprli nadomestni bataljoni). Podobno je, upoštevajoč širši vidik uporov oziroma razlogov zanje razmišljal *Vlado Vodopivec*,³¹⁰ ki je, naslanjajoč se na K. Pichlika, prepričljivo odklanjal enostranske in poenostavljene razlage o povratnikih (in pobudnikih uporov) iz ruskega ujetništva kot nosilcih idej boljševizma in zato njegovimi agenti. Po Vodopivcu (in Pichliku) je bil osnovni vzrok uporniške dejavnosti povratnikov v socialnih in nacionalnih protislovjih (uprli so se namreč predvsem vojaki tistih narodnosti, pri katerih so se razvila nacionalna in socialna gibanja), medtem ko je pomenila socialistična revolucija uresničevanje njihovih upov o miru. V. Vodopivec poudarja, da je prišlo v ujetniškem gibanju, ki se je razvilo med ruskimi ujetniki (kasnejšimi povratniki) v februarju 1918 in ga je vodil močan protivojni duh, po miru v Brest Litovsku in po nemškem napadu, ko so prejšnja mirovna gesla zamenjala nova, t.j. o potrebi boja za obrambo socialistične revolucije, do diferenciacije in so se le redki ujetniki pridružili Rdeči armadi.

V obeleževanje petdesetletnice uporov slovenskega vojaštva je posegel tudi *Dušan Kermavner*,³¹¹ ki je v polemičnem zapisu³¹² (odzval se je na pisanje *Lojzeta Udeta*)³¹³ in ob očitantju slovenskemu zgodovinopisju, da zaostaja v raziskavah o »težnjah in tveganjih [. . .] borcev in mislecev v preteklosti«, natrosil nekaj novih in zanimivih podatkov o razpoloženju avstrijskih oblasti ob majskih vojaških uporih. Polemika se je razvnela predvsem ob dveh vprašanjih, in sicer o odnosu piscev političnih spominov, predvsem Albina Prepeluha, do vojaških uporov

³⁰⁷ Slovenski polki in njihovi znaki v prvi svetovni vojni. Časopis za zgodovino in narodopisje 1/1981, 117–134; – Albin Mlakar – pozabljeni vojak. Kronika XXXVIII/1990, 1–2/50–56.

³⁰⁸ Tipkopis prevoda je bil na voljo v knjižnici Inštituta za novejšo zgodovino že od leta 1965.

³⁰⁹ Upori slovenskega vojaštva avstro-ogrske vojske 1918. Borec 12/1967, 965–967; – Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. Zgodovinski časopis XXII/1968, 3–4/185–205; – Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski vojski maja 1918. O Judenburgu in drugih vojaških uporih. Delo 128/11. 5. 1968; – Upor slovenskih vojakov. Vzroki uporov slovenskega vojaštva v avstro-ogrski vojski po uradnih poročilih in po interpelaciji jugoslovanskega kluba. Naši razgledi 290/25. 5. 1968; – Monografija o Judenburgu (Dr. Johann Andritsch: Die Mauterei in Judenburg im Mai 1918). Delo 142/25. 5. 1968; – V Radgoni so se uprli. V pomladnih mesecih 1918. leta. Delo 142/25. 5. 1968; – Še o uporih slovenskega vojaštva. K zapisu Presoja avstrijskih oblasti. Delo 170/22. 6. 1968 (zapis je odgovor na članek Dušana Kermavnerja, Presoja avstrijskih oblasti. Še o slovenskih vojaških uporih maja 1918. Delo 156/8. 6. 1968); Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. V: »Slovenci in jugoslovanska skupnost«, Maribor 1972.

³¹⁰ Odmevi oktobra med slovenskimi vojaki v avstro-ogrski armadi. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VII/1967, 1–2/121–127; – Odmevi oktobrskere revolucije med slovenskimi vojaki avstro-ogrske armade. Sodobnost 15/1967, 1115–1121; – Naš odnos do preteklosti. Ob petdesetletnici upora slovenskih vojakov. Naši razgledi 9/11. 5. 1968.

³¹¹ Judenburg in Loeben pod vplivom upora slovenskih vojakov. Naši razgledi 10/25. 5. 1968.

³¹² Presoje avstrijskih oblasti. Med judenburškim in radgonskim uporom je bil murauski. Delo 156/8. 6. 1968.

³¹³ Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski vojski maja 1918. O Judenburgu in drugih vojaških uporih. Delo 128/11. 5. 1968.

(Ude je bil razočaran, saj v spominih ni zasledil nikakršnega odmeva, Prepeluh je namreč pisal le o posamičnih izgedih, kar se je Udetu zdelo popolnoma nedopustljivo) ter o narodnostnem nezadovoljstvu kot odločilnem gibal uporov slovenskega vojaštva. Povsem drugače, torej le v smislu povzemanja dogodkov in njih svečanega spominjanja, a v nekaterih primerih povsem nekritično v zvezi z vplivanjem oktobrske revolucije na upornike, so izvenili krajši zapisi v slovenskem časopisu.³¹⁴

Edina slovenska monografija o uporih v avstrijski vojski v letu 1918 obravnava prvi upor vojaštva, to je upor mornarjev v Boki Kotorski, gre pa za delo *Rafaela Perhauc Upor mornarjev v Boki Kotorski* (Ljubljana 1976).³¹⁵ Natančna predstavitev bokljanskega upora, podkrepljena z dnevnikiški zapisi udeležencev, v marsičem izžareva duh časa, v katerem je delo nastalo. Tako Perhauc dosledno ocenjuje upor kot izraz socialistične in internacionalne revolucionarne akcije, morda premalo upoštevajoč širše/splošne razmere v monarhiji, na katere je opozarjal predvsem Lojze Ude,³¹⁶ ki je upor mornarjev povezal predvsem s štrajkovnim gibanjem v januarju 1918 in menil, da je bil razdorni element nacionalnega nezadovoljstva še slaboten. R. Perhauc se je v mnogih člankih ustavljal predvsem pri vprašanju deleža slovenskih vojakov v uporu,³¹⁷ o katerem je pisalo še nekaj slovenskih piscev.³¹⁸ Poleg upora mornarjev v Boki Kotorski sta se Fabijan Trgo in Mirko Pleiweiss ustavila tudi pri uporniškem razpoloženju bivših avstro-ogrskih mornarjev v Pulju (31. oktober 1918).³¹⁹

V vrsti uporov, ki so zajeli nemško vojaštvo avstro-ogrske armade, se upori v Furlaniji v oktobru 1918 razlikujejo od majske po tem, da so se (sicer neuspešno) uprli vojaki na fronti in s tem razrahljali disciplino v vojaških vrstah ob še zadnjih krčevitih poskusih vojske razpadajoče monarhije, da bi premagala antantne zaveznike. Opisovalca »furlanskih« uporov³²¹ Samo Pahor³²² in Branko Marušič³²³ sta si enotna, da je revolucionarno razpoloženje upornikov potrebno razumeti izključno kot upor proti bojevanju, pri čemer je bil boljševidem le metoda in ne cilj.

Na upore vojaštva je potrebno navezati tudi tematiko razpada avstro-ogrske armade (in tudi monarhije).³²⁴ Posledica so bili tudi novi pogoji življenja na tistem delu slovenskega

³¹⁴ France Šušteršič, Upor v Judenburgu. Iz dogodkov po oktobrski revoluciji pri nas (s slikami). Ljubljanski dnevnik 101/30. 4. 1957; – Pismo iz Judenburga. Borec IX/1957, 10/392; – Boris Lipužič, Vpliv oktobra na judenburški upor, Slovenski poročevalec 262/6. 11. 1957; – Lenart Balog, Viharna noč v Judenburgu. Kako so se kranjski Janezi uprli. Ljubljanski dnevnik 260/7. 11. 1957; – Franc Kurinčič, Šli so s pesmijo na morišče. Spomini na upor v Radgoni pred 40 leti. Slovenski poročevalec 120/24. 5. 1958; – Tomo Brejc, Spominska svečanost ob 41. obletnici radgonskih žrtev 24. maja v Gornji Radgoni. Rodna gruda VI/1959, 6/158; – Lea Mencinger, Oktober med slovenskimi vojaki v Avstro-Ogrski. Glas 83/4. 11. 1967; – Ivan Nemanič, Upori slovenskih fantov v maju 1918. TV-15 17–18/30. 4.–7. 5. 1968; – isti, Upori slovenskih vojakov v maju 1918. TV-15 25–30/25. 6.–30. 7. 1969; – t.m., Upori slovenskih vojakov znak revolucionarnega vrenja. Ob petdesetletnici uporov v Radgoni. Primorski dnevnik 123/24. 5. 1968; – Upor pred 50 leti. Rodna gruda XV/1968, 7–8/246; – Lojze Stradiot, Judenburški upor. Borec IXX/1968, 8–9/688–690; – Vladimir Gradnik, Prvi slovenski polk »Nanos«. S 97. polkom v Ukrajini leta 1918. Jadranski koledar 1972, 182–187; – Ivan Kreft, Dogodki v Radgoni pred 50 leti. Večer 112/14. 5. 1968.

³¹⁵ Ocena Janko Poljavec, Borec 28/1976, 6–7/414.

³¹⁶ Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrske armadi. Zgodovinski časopis XXII/1968, 3–4/185–205.

³¹⁷ Opis upora je bil v skrajšani obliki objavljen v Primorskem dnevniku 128–155/9. 6.–16. 7. 1970 pod naslovom »Delež Slovencev pri uporu mornarjev v Boki Kotorski leta 1918«. Drugi članki so: – Iz pisem upornih mornarjev. TV-15, 9–10 (neredno)/7. 3.–14. 3. 1974; – Prav na današnji dan pred 60 leti se je na ladjah vila rdeča zastava. Primorski dnevnik 26/1. 2. 1978; – Zgodovinski upor v Boki. Delo 25/1. 2. 1978.

³¹⁸ Jože Vidic, Ob 50-letnici upora mornarjev v Boki Kotorski. Železar 5/2. 2. 1968 (objavil tudi Glas 9/3. 2. 1968); – Mirko Radmanovič, Oktobrski odmevi na avstro-ogrskih oklepnih. Ob 60-letnici upora mornarjev v Boki Kotorski. Naša obramba 1978, 2/56–58.

³¹⁹ Upor mornarjev v Boki Kotorski leta 1918. Borec IX/1957, 19/389–390; – V Pulju 1918. leta. Borec IX/1957 10/391; – Svet mornarjev je odločil. 7D 42/19. 10. 1978; – Mirko Pleiweiss, Mornar in zgodovina. Dan 9/1979, 85/22–23.

³²¹ Upor slovenskega polka v Codroipo 24. oktobra 1918. Primorski dnevnik 296/22. 12. 1968 (članek je delo dveh avtorjev. Ernesta Adamiča, Tako se spominjajo upora še živi udeleženci, in Lojze Ude, Kaj pravijo uradna poročila v dunajskem vojnem arhivu.).

³²² Slovenci in propad avstro-ogrske armade. Primorski dnevnik 260/10. 11. 1968.

³²³ Odmevi oktobrske revolucije na Pivki: v »Primorski čas pretekli«, Koper 1985, 188–197 (prva objava v Goriških srečanjih 2/1967, 6/42–44).

³²⁴ Jurij Mušič, Ob štiridesetletnici razpada bivše avstrijske vojske. Kronika VI/1958, 3/146–148; – Andrej Tišler, Spomini na leto 1918. Tržaški vestnik 16/1. 9. 1958; – Fran Zwitter, Prezrta obletnica. Prostor in čas 1969, 1–2/73–76; – Branko Marušič, Na Primorskem ob razpadu Avstro-Ogrske. Jadranski koledar 1967, 153–159; – Ivo Juvančič, Razpad avstro-ogrske monarhije. (Zapoznili nekrolog ob 50-letnici). Prešernov koledar 1969, 45–54; – Florjan Laimiš, Petdeset let. Borec 1969, 11/894–910; – Dragovan Šepić, Tržaški Slovenci v dneh razpada Avstro-Ogrske. Primorski dnevnik 296/22. 12. 1968.

ozemlja, ki ga je po premirju zasedla italijanska vojska,³²⁵ kar pa že presega časovni in tematski okvir razprave.

Dobrovoljci

Tudi slovenska povojna »vojna« publicistika ni obšla tematike jugoslovanskega dobrovoljskega gibanja³²⁶ ter slovenskih in italijanskih³²⁷ vojnih dobrovoljcev, čeravno v neprimerno manjšem številu kot v obdobju 1918–1941. Največji delež dela je ponovno opravil Ernest Turk, ki je s knjigo *Dobrovoljci proti Avstro-Ogrski* (Ljubljana 1978) dopolnil monumentalno zbirko spominov slovenskih dobrovoljcev »Dobrovoljci – kladivarji Jugoslavije« z zadnjem obdobjem vojevanja slovenskih dobrovoljcev, t.j. 2. svetovno vojno. V Turkovem povojnem pisanju, tudi v predstavitvi posameznih drobcev iz slovenske dobrovoljske zgodovine,³²⁸ je mogoče opaziti vsebinsko/ideološko novost, saj pridaja nacionalnemu značaju dobrovoljske vojne progresivne in revolucionarne pritikline, kot je npr. revolucionarna zavest. Obenem ugotavlja, da je v primeru dobrovoljskega gibanja potrebno pridati, da je nacionalna revolucija prehitela proletarsko, saj je gibanje postavilo kot vodilo nacionalno osvoboditev. Dobrovoljsko gibanje ocenjuje kot dosleden boj proti nacionalnim zatiralcem, v »obrambo« udeležbe dobrovoljcev na strani antantnih zaveznikov pa pridaja, da se niso borili za interese kapitalistov in nacionalistov, temveč za razpad Avstro-Ogrske, kar je pomenilo tudi njihovo politično afirmacijo. Knjiga Ernesta Turka je tudi svojevrsten obračun z zapoznelo kritiko zbornika »Dobrovoljci – kladivarji Jugoslavije«, katere avtor je bil France Klopčič,³²⁹ ki je uredniku spominske knjige očital, da je izšla izključno v znamenju slave ter zato molči o disidentski dejavnosti in tako izraža apriorni antisovjetizem. Med preživelimi slovenskimi dobrovoljci se je vnel tudi spor glede poimenovanja vojakov, ki so se borili za zrušitev črnožolte monarhije, t.j. ali gre za prostovoljce ali dobrovoljce, »sprte strani« pa sta predstavljal Jaka Avšič³³⁰ in Društvo slovenskih vojnih dobrovoljcev iz vojn 1912–1918, ki je že v imenu nosilo zakonsko in ustavno »ime« vojnih dobrovoljcev, kar je služilo tudi v zavrnitev očitkov, da je šlo za neke vrste posrbljenje slovenske besede. Med mlajšimi slovenskimi teksti je potrebno omeniti tudi kratek oris dobrovoljskega gibanja in deleža Slovencev v njem Janeza J. Švajncerja,³³¹ ki je kritično razčlenil predvsem nezadovoljstvo slovenskih in hrvaških vojakov ali nižjih oficirjev v dobrovoljskih odredih ob spoznanju, ker so služili očitno le za popolnjevanje srbske vojske, zunanji znak tega pa je bil gotovo razpust Dobrovoljskega odreda januarja 1917 po zmagi na Kajmakčalanu. V sklopu vojaške udeležbe Slovencev v prvi svetovni vojni je potrebno omeniti tudi slovenske »preporodovce« in njihov boj proti Avstriji, ki ga najneposredneje obravnava zbornik pričevanj še živečih »preporodovcev« *Preporodovci proti Avstriji* (uredil Adolf Ponikvar, Ljubljana 1970),³³² kratko oceno pomena in mesta v slovenski zgodovini pa je prispeval Fran Jwitter.³³³

³²⁵ Branko Marušič, Na Goriškem v drugi polovici leta 1918. Primorski dnevnik 38–45/14. 2.–22. 2. 1964 (neredno); – isti, Deset števil »Goriške straže« leta 1918 važen vir za tedanje dogodke na Goriškem. Drobec iz naše bližnje zgodovine. Primorski dnevnik 34–35/9. 2.–11. 2. 1964.

³²⁶ Milorad Janković, Naši prostovoljci v prvi svetovni vojni. TV-15 39/22. 9. 1964; – Dušan Željeznov, Dobrovoljci proti Avstro-Ogrski 1914–1918. Primorski dnevnik 185/6. 8. 1978 ob izidu knjige Ernesta Turka).

³²⁷ Alojzij Res, Slovenski in italijanski prostovoljci 1. svetovne vojne. Soča 180–181/20. 1.–27. 1. 1951.

³²⁸ Vojni dobrovoljci in narodnoosvobodilna borba. Slovenski poročevalec 228/27. 9. 1953; – Dobrovoljci ali prostovoljci. Delo 205/28. 7. 1962; – Borki iz svetovne vojne. TV-15, 33/11. 8. 1963; – Kdo je bil Milan Gorup?. Lik vojnega prostovoljca – Slovenca v Oktobrski socialistični revoluciji. TV-15, 17/27. 4. 1965; – Ob 50. letnici preboja solunske fronte. Naši razgledi 19/5. 10. 1968; – Dobrovoljci – Slovenci in borci za severno mejo. Delo 271/3. 10. 1969.

³²⁹ Prostovoljci – disidenti. Naši razgledi 9/13. 5. 1967.

³³⁰ Bili smo prostovoljci. TV-15 11/21. 3. 1974. Pisal je tudi o borbeni dejavnosti slovenskih dobrovoljcev v »Boji v Dobrudži pred 50 leti« v Delu 325–327/1. 12.–3. 12. 1966.

³³¹ 1. svetovna vojna, v: »Vojna in vojaška zgodovina Slovencev«, 53–76.

³³² Zbornik prinaša tudi seznam »preporodovcev« 1912–1914, ki vsebuje tudi podatke o udeležencih v dobrovoljskih vrstah. Seznam jugoslovanskih dobrovoljcev, udeležencev prve svetovne vojne (39 imen) je priložen tudi h »Gradivu o slovenski partizanski saniteti. Priloga II.« (zbrali in uredili prim. dr. Pavla Jerina-Lah in prim. dr. Božena Grosman, Ljubljana 1979).

³³³ Spremljena beseda v Preporodovci proti Avstriji, Ljubljana 1970, 5–9.

Gasparijeva vojaška razglednica iz leta 1916 (po knjigi »Oblaki so rudeči«, Trst 1988, ur. J. Povše)

Življenje na fronti in v zaledju

K razumevanju problematike preživljanja vojne veliko prispevajo pričevanja o vojnem življenju vasi, skupnosti ali posameznika, ki, vmeščena v kronistične zapise, zaokrožujejo osnovni vojni okvir. Tovrstni viri, kot je na primer kanalska kronika, ki jo je v razpravi *Dogodki v občini Kanal od 28. junija 1914 do 7. avgusta 1915*. (Kanalska kronika) objavil Drago Sedmak³³⁴ in tako obelodanil zanimiv izsek iz življenja kraja v prvih dneh svetovne vojne (mobilizacija, vojno stanje, nastanek neposredne fronte in prvi boji, ki so prekinili pisanje kronike) ali pa razmišljanja o ormoškem vojnem življenjskem utripu, zapisana v spominih Rudeca Luči in sence (1914–1958) (prvi del 1914–1929; Buenos Aires 1964), skupaj s »tradicionalnimi« zgodovinskimi viri, znotraj kompleksne pripovedi, omogočajo preraščanje pogostokrat mehanskih shem, ki so bile značilne za opisovanje vojne. Vojna se je namreč dodobra vsesala v vse pore življenja, oblikovala svoje zakonitosti in nove odnose.^{334a} Korenito je posegla v gospodarski razvoj bojujočih se držav, ukrepi pa so seveda prizadeli tudi slovenske dežele. V luči svetovnih gospodarskih razmer in z upoštevanjem še posebno težkega gospodarskega položaja centralnih držav (blokada!) je o slovenskem gospodarstvu med vojno pisal Jože Šorn v razpravi *Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni*,³³⁵ ki je tudi edina slovenska študija o tej problematiki,³³⁶ čeravno je tudi ta omejena na delovanje Gospodarskega odseka Narodnega sveta in na njegovo odzivanje na (gospodarsko) propadanje Avstro-Ogrske ter na snovanje temeljev za prehodno dobo in novo državo. Ljubljana je bila

³³⁴ Kronika XXXVI/1988, 1–2/81–83.

^{334a} Veliko informacij je mogoče dobiti v krajevnih zbornikih in zgodovinah, npr.: Ivan Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljani (Ljubljana 1951), Janez Kramar, Marežige. Trdnjava slovenstva v Istri 1886 – 1930 (Koper 1982), Nataša Nemec, Bilje. Kronika. (Nova Gorica 1989), Jurij Beltram, Vogrsko v ogledalu časa. (Koper 1990), Tomaž Budkovič, Bohinj med prvo svetovno vojno. Bohinjski zbornik. (Radovljica 1987).

³³⁵ Zgodovinski časopis 35/1981, 1–2/57–81.

³³⁶ Med vojno se je razmahnila tudi posebna gospodarska panoga, t.j. tihotapstvo, o čemer je pisal Anton Šeško, Tihotapstvo. Sladkogorčan 1972, 1/10, ki je podal kratek pregled te dejavnosti med obema svetovnjima vojnima na šentiljskem področju.

kot slovenska prestolnica tudi središče raznovrstnih dejavnosti in pobud, ki so bile v neposredni povezavi z vojno, ki je bila tudi prostorsko zelo blizu, žal pa so doslej raziskani le drobci, kot je neuresničen poskus priprave vojne zbirke v Ljubljani, ki naj bi vsebovala predvsem material s »slovenske« fronte (o tem je pisala Maja Žvanut v razpravi *Delovanje deželne centrale za domovinsko varstvo za Kranjsko med 1. svetovno vojno – priprave za vojni muzej*)³³⁷ ali pa dobrodelne akcije ustanov in posameznikov, namenjene za podporo obubožanega civilnega prebivalstva, za dnevna zavetišča za vojne sirote in vdove ter vojne invalide, o čemer je pisala Vilma Brodnik (*Dobrodelnost v Ljubljani med prvo svetovno vojno*).³³⁸ Vojni režim, ki je zavladal v avstrijskih deželah ob začetku 1. svetovne vojne, je vplival tudi na življenje na Slovenskem, kjer je z italijanskim vstopom v vojno začel veljati režim t.i. območja armade na bojišču in so nagla sodišča sodila tudi za kazniva dejanja civilnih oseb, je v slovenskem zgodovinopisju predstavljen z nekaj tehtnimi razpravami, ki so tolikanj bolj povedne tudi spričo nekoliko ostrine med razpravljalci. Največ povedo viri sami, ki so najbolj nazorna »poročila« o času, »ko so odpadle običajne navade zadržanega, pretehtanega in korektnega vedenja mirnih dni in se je nenadoma pokazalo, kakšni so odnosi v resnici.«³³⁹ Poročila vojaške in vladne komisije, ki jih je za objavo pripravil Janko Pleterski (*Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917*. Ljubljana 1980–1982), predstavljajo »absolutistični« vojni režim v Avstriji in še posebej preganjanja Slovencev, kar omenjajo tudi vsa slovenska dela, ki govorijo o razmerah med 1. svetovno vojno na Slovenskem, vendar po ugotovitvah J. Pleterskega³⁴⁰ nobeno med njimi omenjeno problematiko ni obdelalo sistematično in dovolj izčrpno.³⁴¹ Tako lahko najpopolnejšo podobo o vojnem absolutizmu na Slovenskem dobimo, poleg odlomka o preganjanju Ivana Cankarja, ki ga je za objavo pripravil France Klopčič (*Preganjanje Ivana Cankarja leta 1914*)³⁴² v polemičnih zapisih Dušana Kermavnerja *O številu slovenskih justifikirancev v prvi svetovni vojni*³⁴³ in *O aretacijah Slovencev med prvo svetovno vojno*.³⁴⁴ Kermavnerjeve razprave, pa naj si bo razčlemba različnih števil o slovenskih justifikirancih v slovenskem časopisju ali pa o drugih ukrepih vojnega absolutizma na Slovenskem, so vedno ali predvsem obračun s slovenskim zgodovinopisjem, ki mu očita zanemarjanje metodoloških prijemov in nezgodovinsko prikazovanje slovenskih aretacij ter polovične resnice. Največkrat »opomnjeni« Janko Pleterski se je seveda odzval z zapisom *Nekaj nepričakovane odgovora Dušanu Kermavnerju*,³⁴⁵ vendar pa se moremo navkljub številnim popisanim listom pridružiti začetni ugotovitvi J. Pleterskega, da sistematičnega pregleda o političnem preganjanju Slovencev med vojno še nimamo. Dragan Matič je dosedanje raziskave dopolnil s primeri preganjanja v *Prispevek k vprašanju političnega preganjanja Slovencev med prvo svetovno vojno*³⁴⁶ ter pozornost svojega raziskovalnega dela usmeril tudi tja, kjer se je preganjanje dejansko »dogajalo«, na Ljubljanski grad in njegove funkcije v različnih obdobjih svetovne vojne, ki jih je nazorno predstavil v dveh razpravah: *Vojaški zapor na Ljubljanskem gradu od 15. 8. 1914 do vstopa Italije v 1. sv. vojno*³⁴⁷ in *Karantenska postaja za vojne ujetnike na Ljubljanskem gradu*.³⁴⁸

* * *

Vpetost zgodovinopisja v vsakokratna dogajanja in spremembe v družbi se nedvomno dokazuje tudi skozi obravnavanje obdobja 1. svetovne vojne. Če ugotovimo, da je bil povojni čas bogat s vsakovrstnimi prispevki o 1. svetovni vojni, pa moremo istočasno tudi dodati, da

³³⁷ Kronika 33/1985, 1/64–67.

³³⁸ Kronika 38/1990, 1–2/56–65.

³³⁹ Vasilij Melik, Spremljena beseda v Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije (pripravil J. Pleterski). Viri 1, 2. Ljubljana 1980, 1982, 3.

³⁴⁰ N.o.m., 6.

³⁴¹ Za seznam avtorjev, ki so se v svojih delih dotaknili vprašanj vojnega absolutizma glej J. Pleterski, n.o.m., 6.

³⁴² Prispevki za zgodovino delavskega gibanja I/1960, 2/295–299.

³⁴³ Zgodovinski časopis XXIV/1970, 1–2/93–97.

³⁴⁴ Zgodovinski časopis XXVII/1973, 3–4/343–375.

³⁴⁵ Zgodovinski časopis XXVIII/1974, 3–4/367–380.

³⁴⁶ Prispevki za novejšo zgodovino XXXII/1992, 1–3/201–219.

³⁴⁷ Kronika 38/1990, 2/127–134.

³⁴⁸ Zgodovinski časopis 46/1992, 1/71–85.

se vsebinski okvir vendarle tudi v naslednjem obdobju ni bistveno spremenil. Tako lahko sicer pritrdimo mnenju Petra Vodopivca, da je bil poglobljen in k raznolikim vidikom življenja v preteklosti usmerjen pristop uspešnejši pri raziskovanju zgodovine do leta 1918,³⁴⁹ pa bi bilo vendarle na tem mestu morda potrebno letnico prestaviti tudi v obdobje 1. svetovne vojne, saj ne moremo prezreti dejstva, da so tudi o tem obdobju slovenske zgodovine »po moči« bistveno krepkeje zastopane teme, ki so bile pisane predvsem z vidika kasnejšega razvoja in je zato njih obravnavanje pistalo ali ostalo na politični in dogodkovni ravni. Izbiro »jugoslovanskih« tem, ki so dajale pečat pisanju v obdobju 1918–1941, pa tudi po letu 1945 (izvzemši zadnja leta, ki so prinesla nekaj svežine v raziskovanje tega obdobja), na drugi strani pa zapostavljanje drugih vidikov 1. svetovne vojne (npr. soška fronta, ki je nenazadnje preseгла zgolj ozke slovenske okvire) so tako narekemale potrebe dnevne politike najpogosteje za potrjevanje svojih razvojnih usmeritev. Ob tem je potrebno poudariti, da prevladuje v slovenski bibliografiji o prvi svetovni vojni skoraj izključno publicistična literatura in to ne glede na obdobje, v katerem je nastajala. Strokovni pristop se pojavlja le v redkih delih, pa še ta povečini niso prišla izpod peresa šolanih zgodovinarjev.

Če primerjamo obdobji 1918–1941 in 1945–1992 glede na število objavljenih enot, predvsem časopisnih člankov, lahko ugotovimo veliko razliko »v prid« prvemu obdobju. V letih med obema svetovnima vojnama so prišli tudi jasneje do izraza različni pogledi na posamezna vprašanja kot po letu 1945, kar moramo pripisati splošnemu političnemu ozračju. Pestrosti člankov med obema vojnama je tako botrovala nazorska različnost slovenskih časopisov, razdeljenih na katoliško in liberalno smer. Zatorej je tudi izbor problemov odgovarjal nacionalni in idejni usmeritvi obeh meščanskih taborov. »Jugoslovanske« teme so bile tako predvsem v domeni liberalno usmerjenih časnikov, ki so seveda »poskrbeli« za ustrezne interpretacije preteklih dogodkov.

Primerjava publicistične in zgodovinske literature v obravnavanih obdobjih in mesta 1. svetovne vojne v njih pa pokaže tudi na morda nekoliko presenetljivo dejstvo, da se glavne poteze pri izbiri tematike navkljub radikalni spremembi družbenega sistema niso spremenile. Socialna revolucija je sicer postavila nove zahteve pred slovensko zgodovino in tudi publicistiko, to je »potrebo« po obravnavi socialno-političnega in to s poudarjenim ideološkim vidikom,³⁵⁰ vendar so se tudi te »uspešno« vključile v »jugoslovanske« teme iz obdobja 1918–1941 in bile deležne novih (ali popravljenih) interpretacij. Temeljne ideje o Srbiji – združiteljici in osvoboditeljici so bile sicer potisnjene v ozadje, saj se je povojna oblast napajala predvsem iz dogodkov 2. svetovne vojne. Prva svetovna vojna je prešla na rob zgodovinskega obravnavanja in spomina.

³⁴⁹ Poizkus opredelitve razvoja slovenskega zgodovinskega z vidika odnosa zgodovina – ideologija (Teze za razpravo). Problemi 12/1984, 6–9.

³⁵⁰ Odnos med zgodovinskim in politiko kritično obravnava Peter Vodopivec v omenjenem članku (glej opombo 349).

Riassunto

LA PRIMA GUERRA MONDIALE E GLI SLOVENI

Rassegna della storiografia, della pubblicistica e della letteratura commemorativa slovena sulla prima guerra mondiale
(Parte 2^a)

Petra Svoljšak

La dipendenza della storiografia dai singolari avvenimenti e dai cambiamenti nella società si dimostra indubbiamente anche nel modo in cui essa tratta il periodo della 1^a guerra mondiale. Così il periodo successivo alla »grande rivoluzione mondiale« fu ricco di scritti sul tema della 1^a guerra mondiale; va tuttavia aggiunto che l'argomento non cambiò fondamentalmente nemmeno nel periodo successivo alla 2ª mondiale. Secondo »il potere« prevalgono in gran parte temi, scritti principalmente dal punto di vista degli avvenimenti che seguirono la 1^a se guerra mondiale. Il trattamento di questi temi raggiunge o rimane sul livello politico e fattuale.

La comparazione dei periodi 1918–1941 e 1945–1992 basata sul numero delle unità pubblicate, per la maggior parte articoli di giornale, mostra una grande differenza »a favore« del primo periodo. Tuttavia, la comparazione della letteratura publicistica e storiografica dei due periodi e della parte che ebbe la 1ª guerra mondiale in essa, ci porta alla conclusione che i lineamenti principali nella scelta dei temi non sono cambiati nonostante i cambiamenti radicali del sistema sociale. Il fronte »sloveno« attira un po' più d'attenzione, rimanendo però il campo d'attività della publicistica. La rivoluzione sociale pose nuove richieste alla publicistica come anche alla storiografia slovena, le quali si manifestarono per lo più nel »bisogno« di trattare temi socio-politici, il che si inseriva »efficacemente« nei temi »jugoslavi« del periodo 1918–1941; nacquero nuove o aggiustate interpretazioni (per esempio nel modo del trattare il movimento volontario e ribellioni dei soldati sloveni). Vengono lasciate dietro le idee fondamentali della Serbia-liberatrice e unificatrice degli oppressi, per il motivo che il regime del dopoguerra »si ispirava« prevalentemente negli avvenimenti e nei processi della 2ª guerra mondiale. La 1ª guerra mondiale passò gradualmente ai margini della ricerca storica e della memoria collettiva slovena. In quest'ultimo decennio è risorto l'interesse per il periodo della 1ª guerra mondiale e per le questioni »civili« in stretto legame con gli avvenimenti della guerra. Così l'attenzione dei ricercatori di questo periodo-conformemente a nuove vie di ricerca storica della scienza storica slovena- è rivolta alla ricerca della vita quotidiana e nelle vicende della gente comune.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, tel.: (061) 218-876, fax: (061) 221-882

Jaroslav Šašel: OPERA SELECTA

Ljubljana : Narodni muzej, 1992 (Situla 30), 872 strani.

Izbrana dela Jaroslava Šašla (1924–1988), eminentnega slovenskega epigrafika in antičnega zgodovinarja, obsegajo 92 člankov, ki so bili objavljeni v letih 1953–1990. Večina je bila doslej publicirana le v tujih revijah, ki pa jih ni vedno lahko dobiti. Nekaj pa je takih, ki so bili objavljeni v slovenščini in urednika (Stane Gabrovec in Rajko Bratož) sta se odločila, da jih prevedemo v angleščino, da bodo tako dostopni širši mednarodni strokovni javnosti. Vsi prispevki v delu Opera selecta so tako zdaj v tujih jezikih – angleščini, nemščini in italijanščini. Razvrščeni pa so po tematskih skupinah, ki odražajo Šašlovo široko znanje in zanimanje:

- I Študije o onomastiki in prosopografiji
- II Epigrafika in zgodovina
- III Vojaška zgodovina
- IV Študije o ekonomski zgodovini
- V Mesta, naselja in topografija področja ob Severnem Jadranu, v Vzhodnih Alpah in za Zahodnem Balkanu
- VI Pozna antika in srednji vek

Geografsko torej obravnavajo področje od Severnega Jadrana in Vzhodnih Alp do osrednjega Podonavja in Zahodnega Balkana. Kronološko pa od začetka Rimskega cesarstva do zgodnjega srednjega veka.

V publikaciji je objavljena tudi celotna bibliografija Jaroslava Šašla, dodani pa so obsežni indeksi razdeljeni po tematiki: I. imena oseb, ljudstev in božanstev; II. geografski pojmi; III. predmetni indeks.

Strokovne ustanove in člani strokovnih društev imajo 25%, študentje pa 50% popusta za nakup po enega izvoda knjige.

Andrej Vovko

ODMEV MITA O AMERIKI V DRUŽBI SV. RAFAELA

Že »dvodelni« naslov tega prispevka kaže, da je sestavljen iz dveh osnovnih delov: iz mita o Ameriki in iz Družbe sv. Rafaela. Obe omenjeni temi nudita vsaka zase obilo snovi za raziskovanje, kar velja v veliki meri zlasti za Družbo sv. Rafaela, tokrat pa se ju bomo tako vsakega zase, kot tudi v njuni povezavi, lahko le nekoliko dotaknili.¹

Mit o Ameriki je v slovenski tradiciji, kot je dobro znano, zelo močan. Njegovi skrajni meji lahko določimo in izrazimo v znanih svetopisemskih prispodobah: Amerika kot obljubljena dežela na eni ter kot Sodoma in Gomora na drugi strani. Prispodoba Amerike kot Obljubljene dežele, ki je do določene mere živa v Sloveniji še danes, predstavlja to Ameriko kot variacijo Indije Koromandije ali kot čudežno varianto dežele neomejenih možnosti, kjer ležijo dolarji na cestah in se le sklanjaš in jih pobiraš. Na nasprotni strani mita je podoba Amerike kot Sodome in Gomore, gnezda in legla vsake predstavljive in nepredstavljive pregrehe in razvade, kjer nič hudega sluteči prišlek lahko zelo hitro izgubi svoje težko prigarano premoženje, povrhu ali včasih še hitreje pa tudi glavo. Med tema nedvomno slikovitima skrajnostma je seveda cela mavrica podob Amerike, od naklonjenih do zavračujočih. Vse te predstave so se nedvomno razvile na podlagi tisočev in tisočev resničnih izkušenj slovenskih izseljencev v Ameriki, ki so jih v pisnih ali ustno sporočali svojim sorodnikom in znancem v »stari domovini«.

Naj na tem mestu omenimo enega najzgodnejših in najbolj gorečih slovenskih izseljenskih pristašev mnenja o Ameriki kot Obljubljeni deželi. Kmečke in rokodelske novice so leta 1845 objavile pismo enega prvih slovenskih priseljencev v ZDA, ki ni bil misijonar. Matija Premuta iz Semiča v Beli krajini, je potem, ko je prekrešnil dobri del Evrope, leta 1839 prišel v ZDA, se naselil v St. Louisu, si kupil zemljišče in hišo ter odprl trgovino in gostilno. V pismu staremu je zelo navdušeno opisal Ameriko: »Veliko ljudi se po kupčiji iz Kranjskiga v tuje kraje poda, ne manjka jih ne po Avstrijskem, Nemškem, Ogerskem in po raznih drugih deželah, zakaj nihče v Ameriko ne gre, v zvoljeno deželo, bogato Indijo? Tukaj ima vsak človek, naj bo bogat ali reven, po trikrat na dan dvoje, troje ja tudi četvero sorte mesa jesti, drugačniga nimamo kruha kakor belega.« K temu vznesenemu opisu za takratne običajne slovenske razmere povsem nedosegljivega blagostanja je uredništvo Novic, najbrž kar sam urednik »oče slovenskega naroda« dr. Janez Bleiweis zapisal nekaj vrstic, očitno namenjenih iztrežitvi morebitnim navdušencem za izselitev v »bogato Indijo«: »Žalostne reči beremo od veliko tavžent ljudi, ki so se v Ameriko preselili, namesto bogastva so lakoto in revščino našli. Le malokdo je tako srečen ko naš Premuta.« Ker je dovolj znano, da se je množično izseljevanje iz slovenskega ozemlja začelo v osemdesetih letih 19. stoletja, je podatek Novic o »veliko tavžent ljudeh« po vsej verjetnosti hote napačen, najbrž v vlogi odvracanja Slovencev od izseljevanja. Sam dr. Bleiweis je naslednje leto zapisal kandidatom za izseljevanje iz Koroške: »Ostanite doma in pridno delajte. Časi so prešli, ko so v Ameriki ljudem pečena pišeta v usta letele in koroška dežela je še zmirej v stani svoje pridne prebivavce preživiti.«²

Preden si ogledamo ustanovitev slovenske Rafaelove družbe omenimo članek slovenskega župnika v Jolietu v ameriški zvezni državi Illinois Franca S. Šušteršiča, Slovenci v Ameriki v Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1894. V prvem delu natančno predstavi geografsko poselitev slovenskih izseljencev, zelo zanimiv pa je tudi drugi del članka, v

¹ Prispevek je nekoliko razširjen tekst referata The Myth of America and the Society of St. Raphael, ki ga je imel avtor na Konvenciji American Association for Advancement of Slavic Studies 24. 11. 1991 v Miamiu, ZDA.

² Vlado Valenčič, Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne. Dve domovini, Razprave o izseljenstvu 1, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana 1990, str. 49.

katerem je temeljito prikazan njihov način življenja. Lahko bi rekli, da pisec na etnološko-sociološki način obravnava najprej versko življenje takratnih slovenskih izseljencev, nato njihove različne zaposlitve, vključno z višino zaslužka v posameznih panogah, način vsakdanjega življenja v Ameriki, kjer mu je še posebno všeč strogo spoštovanje nedeljskega počitka, stanovanja (posebej poudari znano obliko jemanja samskih izseljencev »porden-garjev« na hrano in stanovanje), izseljenska podporna društva, navade in razvade slovenskih izseljencev. Iz vsega tega nam hitro postane jasno, da je vse napisano z očitnim namenom svetovati tistim v matični domovini, ki se mislijo odpraviti na tuje. Tem je posebej namenjen konec prispevka, v katerem jim navede nekaj značilnih napotkov. Tako med drugim odsvetuje izseljevanje v Južno Ameriko, opominja poročene izseljence, naj zaradi lažjega življenja v tujini vzamejo s seboj družino ter jih svari pred znano zanko ameriških oblasti o že zagotovljenem delu v ZDA. Svoj prispevek zaključuje z ugotovitvijo, da slovensko razumnitvo svari pred izseljevanjem in da slovenski časniki »kažejo Ameriko v obče le od slabe strani«. Slabih strani in nevarnosti Amerike sam ne zanika, opozarja pa na dejstvo, da »je marsikak Slovenec že našel v Ameriki svojo srečo; če tudi ni postal milijonar, vendar dobro živi, tako kakor bi v stari domovini nikdar ne mogel«. Ljudje se pogosto izseljujejo od doma zaradi revščine, zato meni, da bi morali »merodajni krogi« namesto tega, da jim samo »branjijo in branijo«, možne izseljence raje poučiti, kako bi se v tujini najbolje znašli. Na koncu predlaga, da bi v Ljubljani ali v Trstu ustanovili društvo za izseljence, kot jih imajo vsi evropski narodi. To bi izseljencem svetovalo, jim prihranilo mnogo nepotrebnih stroškov ter »obvarovalo nevarnosti, telesnih in dušnih«. Podobno bi bilo »velekoristno« tudi tako društvo v Ameriki »in kakor hitro se bomo tukajšnji Slovenci bolje uredili in ožje zjediniili, bomo je tudi ustanovili«.³

Preden postavimo v zgoraj predstavljeni okvir mnenj in sodb poglede, ki jih je imela na Ameriko slovenska Družba sv. Rafaela za zaščito slovenskim izseljencem, naj v osnovnih črtah predstavimo to organizacijo, ki si jo je zgoraj omenjeni Šušteršič tako želel. Slovenska Družba sv. Rafaela je bila ena od organizacij, ki so se z namenom skrbeti za izseljence ustanovile znotraj katoliške Cerkve. V drugi polovici 19. stoletja so najprej nastale v Italiji in Nemčiji, leta 1890 pa tudi v Avstro-Ogrski. Te organizacije so se praviloma imenovala po tradicionalnem zavetniku popotnikov nadangelu Rafaelu, ki je, kot beremo v Svetem pismu, spremljal mladega Tobijo. Znotraj avstrijske Družbe sv. Rafaela je bila v Ljubljani leta 1907 ustanovljena njena slovenska podružnica, ki je, kot lahko sklepamo na podlagi nekaterih virov, naslednje leto do določene mere dobila neodvisnost. Po razpadu avstro-ogrske države je slovenska podružnica prenehala delovati.⁴ Tudi formalno resnična neodvisna slovenska Družba sv. Rafaela je bila ustanovljena v Ljubljani leta 1927. Delovala je vse do konca II. svetovne vojne, ko je bilo po komunističnem prevzemu oblasti ukinjeno vse, kar je le malo dišalo po »katolištvu«. Ko se spominjamo delovanja Družbe sv. Rafaela pred I. svetovno vojno, naj omenim, da so organizacijo enakega imena ustanovili leta 1908 v New Yorku. Te newyorške Družbe sv. Rafaela ne kaže zamenjevati z ljubljansko, saj je bila združenje slovenskih izseljencev katoliškega prepričanja v tem delu ZDA.⁵

»Modus operandi« Družbe sv. Rafaela pred I. svetovno vojno in po njej je bil zelo podoben: skrb in zaščita slovenskih izseljencev med njihovim potovanjem na tuje, posredovanje osnovnih informacij, opremljanje izseljencev z družbinimi značkami in prepoznavnimi kartoni, organizacija mreže zaupnikov Družbe še zlasti v glavnih lukah izseljevanja in priseljavanja, ki so bili običajno tamkajšnji katoliški duhovniki, skrb za materialne in duhovne potrebe izseljencev, priporočanje najugodnejših in najvarnejših načinov potovanja, pomoč pri vživljanju izseljencev v razmere v državah priseljavanja, pri iskanju zaposlitve in nastanitve, svarjenje pred duhovnimi in materialnimi nevarnostmi v novem okolju, skrb za slovenske duhovnike in učitelje za izseljence. Glavni poudarek delovanja slovenske in drugih Družb sv. Rafaela pa kljub vsej tej razvejani dejavnosti ni bilo pospeševanje izseljevanja, ampak

³ Andrej Vovko, Udje Družbe sv. Mohorja v ZDA do leta 1900. Dve domovini, Razprave o izseljenstvu 1, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana, 1990, str. 129–130.

⁴ Bogdan Kolar, Družba sv. Rafaela do ustanovitve ljubljanske podružnice. Dve domovini 1/Two Homelands 1... Ljubljana 1990, str. 107–119.

⁵ Bogdan Kolar, Družba sv. Rafaela v New Yorku. Mohorjev koledar za leto 1988, Celje 1987, str. 103–104.

prav nasprotno. Omenjene Družbe so se vztrajno in glasno borile proti izseljevanju in ga dopuščale le kot rešitev v stilu »zasilne zavore«. Družba je pomagala in svetovala le tistim, ki so se trdno odločili, da si bodo skušali na tujem ustvariti boljše življenje.⁶

Med značilno dejavnostjo slovenske Družbe sv. Rafaela so bila tudi prizadevanja pomagati pri ponovni vzpostavitvi pretrganih vezi med izseljenci in njihovimi sorodniki v stari domovini, svetovanje v premoženjskih, zlasti v zapuščinskih zadevah, vplivanje na javno mnenje in državne oblasti v matični domovini, da bi vprašanjem izseljenstva in izseljencev posvečali več pozornosti, naglašanje teh vprašanj v časopisih, koledarjih in drugih publikacijah ter priprave na osnivanje slovenskega izseljenskega arhiva, muzeja in raziskovalnega središča za študij izseljenske zgodovine. Slednje tri zelo hvalevredne, ki bi nedvomno bistveno spremenile odnos tako znanstvene kot tudi najširše slovenske javnosti do izseljenstva, se žal niso uresničile.⁷ (Medtem ko imamo danes na Slovenskem kar nekaj arhivov in drugih organizacij, ki poleg ostalega zbirajo tudi izseljensko gradivo in nekaj raziskovalnih organizacij, od katerih Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v celoti, ostale pa v večji ali manjši meri proučujejo izseljenska vprašanja, pa nujno potrebnega izseljenskega muzeja še ni nikjer na vidiku.)

Po tej zavestno skrčeni in nujno nepopolni predstavitvi Družbe sv. Rafaela naj nam bo dovoljeno z nekaj primeri ilustrirati njene poglede na mit o Ameriki. Na ustanovitveni skupščini slovenske podružnice Družbe sv. Rafaela »za zaščito katoliških izseljencev iz Kranjske, Koroške in Primorja«, kot je bilo njeno uradno ime, ki je bila 11. novembra 1907 v Ljubljani, so naglašali, naj zastopniki Družbe sv. Rafaela sprejmejo izseljence ob prihodu na ameriška tla, preden padejo v roke tudi sleparskih agentov, »ki preže na novo došlo blago kakor zverina na plen«, jih spremijo na določen kraj, posredujejo za službe in so jim na razpolago dokler se ne udomače, hitro in redno pa naj tudi poročajo o ameriških razmerah krajevnim podružnicam v stari domovini, da bi te lahko prav svetovale novim kandidatom za izseljevanje v Ameriko. »Širijo se po raznih časopisih, brošuricah in knjigah vesti o rajski sreči v Ameriki. Toda bodimo previdni. Kapitalisti, podjetniki v Ameriki, parniške družbe in ameriška vlada delajo zase in zalagajo te reklame.«⁸

Značilno za odnos Družbe sv. Rafaela do izseljevanja v Ameriko je njeno svarilo, objavljeno leta 1909. V tem svarilu velja opozoriti na sicer nikalno varianto uporabe svetopisemskega izraza »obljubljena dežela« in na navajanje znanega ostrega obravnavanja izseljencev ob prihodu v ZDA kor argumenta za odvrčanje od izseljevanja. »Ne v Ameriko! Ne le za mnogo poslabšan zaslužek, tudi razne odredbe ameriške vlade naj odvrčajo ljudi od potovanja v Ameriko, ki že davno ni več obljubljena dežela. Zadnji čas se je poročalo iz Amerike, da je izdal naselniški komisar jako stroge naredbe. – Imeti mora vsak potnik, predno stopi na suho, najmanj 125 kron denarja v gotovini. Kdor nima tega zneska in tudi ne kakega sorodnika ali znanca, ki bi zanj založil to svoto, ga komisija enostavno vrne v domovino. Celo taki, kateri potujejo v II. razredu, torej gotovo premožnejši, morajo pred izselniškega komisarja ter se izkazati z določeno svoto denarja. Kako strogo se postopa v New-Yorku z izseljenci, razvidi se iz slučaja, da je samo na parobrodu Hamburške družbe Praesident Lincoln bilo zavrženih 220 potnikov. Nekoč je bilo zavrženih en dan 700 potnikov, ki so skoro vprizorili revolto. Zato svarimo ljudstvo ponovno tudi mi, naj rajši ostane vsak doma, če nima dosti denarja. Obračajte se na družbo sv. Rafaela pa pristopajte ji tudi kot člani, saj stane samo 2 K na leto!«⁹

Zaključimo ta zelo kratek pregled z nekoliko obširnejšo predstavitvijo »blage variante« Amerike kot Sodome in Gomore. Eden od najpomembnejših slovenskih izseljenskih duhovnikov frančiškan p. Kazimir Zakrajšek, ki je bil predsednik Družbe sv. Rafaela od 1928 do njene ukinitve leta 1945, je leta 1929 napisal krajšo publikacijo z naslovom Izseljencem na pot

⁶ Marjan Drnovšek, Pot slovenskih izseljencev na tuje, Od Ljubljane do Ellis Islanda-Otoka solza 1880–1924, Založba Mladika, Ljubljana 1991, str. 88–92.

⁷ Izseljenski koledar za leto 1937, Izdala Družba sv. Rafaela Urednik/Editor Josip Premrov, Ljubljana 1936, str. 96.

⁸ Rafaelova družba. Slovenec, Ljubljana, 1907, št./No. 265, (16. 11.), str. 1–2.

⁹ Ne v Ameriko! – Občinska uprava, Ljubljana, IV/1909, št. 16 (25. 8.)

Citrano po: Marjan Drnovšek, Pot slovenskih izseljencev na tuje, Od Ljubljane do Ellis Islanda-Otoka solza 1880–1924, Založba Mladika, Ljubljana 1991, str. 90.

in podnaslovom Nekaj poučnih besedi našim izseljencem pri odhodu iz domovine. Publikacijo je kot prvi zvezek Izseljeniške knjižnice izdala Družba sv. Rafaela. P. Zakrajšek je v tem delu na široko uporabil svoje bogate izkušnje, ki si jih je nabral v dolgih letih delovanja med slovenskimi izseljenci v ZDA. Svoje slovenske rojake je svaril pred nepotrebnim izseljevanjem. Poudarjal je, da je v ZDA ponovno in ponovno slišal slovenske izseljence preklinjati trenutek, ko so prvič stopili na ameriška tla in celo samega Krištofa Kolumba, da je odkril to nesrečno deželo. Za razliko od nekaterih drugih, ki so svarili pred izseljevanjem, je p. Zakrajšek tej »črni« verziji dodal tudi svoje osebne izkušnje o izseljencih, ki jih je srečal. Ti so po njegovih besedah pridno delali, hranili denar in tudi v tujih deželah živeli kot dobri kristjani.¹⁰

V želji, da bi novim priseljencem pomagal najti srečo in blaginjo v novi domovini, jih je p. Zakrajšek svaril pred petimi »strupi«. Ti »strupi«, ki jih je slikovito ilustriral s svojimi ameriški izkušnjami, lepo sodijo v podobo »Sodome in Gomore«. Po p. Zakrajšku je prvi »strup« slovenskih izseljencev »prokleta pijača«. Ta naj bi bila kriva, da ni morda kar 75% vseh slovenskih izseljencev v Ameriko »bogatinov prve vrste«. »Zaslužili so krasne denarje, delali neprestano leta in leta, pa – vse je šlo birtom, vse je šlo po grlu.« Poleg drugih »slikovitosti« je predstavil svoj skoraj nezmotljivi sistem, kako odkriti slovenske izseljence v neznanih naseljih. Nasvetoval mu ga je župnik neke slovenske izseljenske naselbine, ko ga je p. Zakrajšek prosil, da bi mu dal koga, ki bi mu pokazal hiše, kjer stanujejo Slovenci: »Gospod, ni treba! Našli jih boste sami. Kar po mestu pojdite in pri kateri hiši vidite veliko praznih steklenic od žganja, zabojev od piva in vinskih sodov, tja pojdite, pa boste gotovo prav prišli.«¹¹

Drugi izseljenski »strup« je po p. Zakrajšku – »nečisto življenje«. »Čudno, prečudno pri našem narodu je to: doma je veren, pošten, dober. Ko pa prestopi domači prag, gre v tujino, tu pa takoj zanj ni več ne Boga, ne hudiča. Ko čuti, da ne pazi nad njim več skrbno oko njegovega domačega župnika. – ala, sedaj smo pa „ledig in frej“ . . . Nobena reč ni več greh. Sedaj pa norimo, plešimo, pijmo, nečistujemo – „saj ni farja“. Potem pride pijača, s pijačo pa vlačuge – nemoralno življenje.« Kot najboljšo obrambo proti nemoralnemu življenju je p. Zakrajšek oženim izseljencem svetoval, naj vzamejo s seboj v tujino svoje žene, ali pa jim čimprej omogočijo, da pridejo za njimi. »Mož z ženo pri sebi bo veliko več prihranil, kot mož brez žene. Žene imajo že od narave v večini to dobro lastnost, da znajo varčevati. Nekatere kaj rade še ponoči malo preiščejo moževe žepe, če bi se ne dalo morda še kaj več dejati na stran. Pa če tega ne, obvarovale jih bodo pa gotovo moralnega propada, da se ne izgube z vlačugami.« Glede neporočenih fantov pa predlaga, naj »kakor hitro mogoče pošljejo denar svoji izvoljenki, da pride za njimi in se z njo poroče . . . Ako pa morda ti nisi imel pred odhodom izbrane, pa gotovo poznaš pošteno dekle v fari, piši ji in jo zasnuji.«¹²

Tretji »strup«, pred katerim svari p. Zakrajšek, je brezverstvo. Ko opominja izseljence, naj tudi v novi domovini ostanejo zvesti svoji veri in verskemu življenju, jim svetuje, naj se naselijo v skupinah. »Dokler vas je malo, oklenite se bližnjih cerkva. Poskrbite si vsaj dvakrat ali trikrat na leto, da boste dobili slovenskega duhovnika za par dni med se, da vas bo malo poučil, malo navdušil, da se boste umili v dobri spovedi, da vam bo dal božjega kruha, Telo Gospodovo. Ko vas je par sto, prosite za stalnega slovenskega duhovnika. Vsak nekoliko žrtvujte vsak teden od svoje plače za svojo lačno dušo, za svoj razum, pa boste dosegli. V Ameriki kaže vsakdanja skušnja, ko rojaki z velikimi žrtvami vzdržujejo svoje lastne župnije, duhovnike in šole, da je ravno ta njih žrtev podlaga njih sreče.«¹³

Četrti »strup« so po p. Zakrajšku slaba društva. Izseljence opozarja, naj ne pričakujejo, da bodo zanje skrbele tuje vlade, ali pa njihovi delodajalci. »Nikar ne pričakuj, da bi tvoj delodajalec mislil na kaj drugega, kakor na to, da iztisne iz tebe za kolikor mogoče majhno plačo vse življenjske sile. Ko te bo pa ožel kot limono, te bo pa vrgel proč, kakor mi vržemo limonino lupino. Na to nikar ne pozabi. Zato velja tu samopomoč. Delavstvo mora samo za

¹⁰ P. Kazimir Zakrajšek, Izseljencem na pot, Nekaj poučnih besed našim izseljencem pri odhodu iz domovine Družba sv. Rafaela v Ljubljani, Ljubljana 1929, str. 4.

¹¹ Prav tam, str. 6.

¹² Prav tam, str. 9.–11.

¹³ Prav tam, str. 14.–15.

se skrbeti, da se zavaruje zlasti za najtežje čase človeškega življenja, za bolezen in smrt.« Izseljencem v ZDA p. Zakrajšek priporoča Krajnsko Slovensko Katoliško Jednoto, kjer so izseljenci »s svojimi lastnimi doneski zavarovani za slučaj bolezni in smrti« in »kjer so zbrani vsi najboljši katoliški možje in žene v Združenih državah. Pridružite se tem in ne drugim jednotam, ki so brezverske, nekatere celo protiverske . . . Ako prideš v kak kraj, kjer je slovenski duhovnik, vprašaj najprej gospoda, v katero društvo ti svetuje. Boš najbolj varen, da boš zadel pravo.«¹⁴

Ko govori p. Zakrajšek o zadnjem, petem »strupu« slabem časopisju«, poudarja, da danes vse čita in da je to prav. »Tudi ti v tujini le veliko čitaj. Čim več boš čital, tem bolje bo za te, tem bolj se ti bo obzorje širilo in tem lažje boš shajal, lažje delo dobil in boljšo plačo. Danes napreduje v velikanski tekmi za boljši kruh samo tisti, ki ima več v glavi, ki je izobraženejši. Najtežje delo in za najmanjšo plačo mora delati tisti, ki malo misli, malo zna, nič ne čita, kateri študira samo kake vinske steklenice in kake vlačugarske kikle.« Medtem ko svari pred časopisi, ki »hočejo zastrupljati srca svojih čitateljev, ki hočejo dobičke kovati s tem, da zastrupljajo srce in pamet ljudi, . . . ki si tudi nadenejo krinko delavskih prijateljev«, pa priporoča Amerikanskega Slovenca in Glasilo K.S.K.J., za vse druge liste iz ZDA pa je mnenja, da so »protikatoliški ali pa brezverski«.¹⁵

Razen svarjenja pred omenjenimi peterimi »strupi« svetuje p. Zakrajšek novim izseljencem, naj preko svojih župnikov ali osebno navežejo stike z Družbo sv. Rafaela, ki mu bo morda lahko prihranila kaka pota ali celo kake stroške. Na potovanju svari izseljence pred sleparji, po prihodu pa jih opozarja, naj pazijo, kakšno stanovanje si bodo izbrali. Zanimivo je, da na podlagi svojih izkušenj v isti sapi družine izseljencev zelo svari pred jemanjem tujcev za plačilo na stanovanje in hrano, znanim »boardingom«. »Mož, za Boga! nikar ne dovoli ženi ponižati se, da bi bila dekla kakim pijancem in ničvrednežem, ki ti jo bodo zalezovali! Strašni so slučajji, katere sem doživel in katere vem iz Združenih držav. Da bo žena kaj pridobila s takim poniževalnim suženjstvom, je neumna misel. Moški so tudi nepošteni. Cel mesec bo jedel. Mesto da bi plačal, bo pa izginil Bog ve kam. Zato, žena, raje stradaj v tujini, kot pa, da bi se podala v tako življenje. Veliko sem jih srečal v Ameriki pozneje, ko so rekle: „Kako strašno sem bila neumna, da sem se podala v to!“ Posebno ako so otroci. Fantje bodo razbili zakon, bodo vničili družinsko življenje in pohujšali vama vse otroke.«¹⁶

Izseljencem p. Zakrajšek ponovno svetuje, naj navežejo stike s slovenskimi ali drugimi duhovniki, če slovenskih ni. Priporoča jim, naj se ne naseljujejo v krajih, kjer še ni Slovencev, »razun ako se kje dobro delo odpre in vas gre tja več skupaj in je upanje, da se bo tam lahko začela nova naselbina . . . Koliko naših ljudi je izginilo v tujini, za katere nihče več ne zna, kje so in kam so izginili. Največkrat v takih slučajjih so šli v kake kraje, kjer so bili sami, tam jih je zalotila bolezen in smrt ali nesreče, in poginili so zapuščeni od vseh in nihče ni vedel, kdo so in odkod so. Žalostna je taka smrt.« Svetuje jim tudi, naj se takoj vključijo v podporna izseljenska društva, v prosvetna društva (če jih ni, naj si jih ustanovijo) in naj svoje »krvavo zaslužene novce« pošljejo domov, da se obvarujejo »skušnjave zapravljanja«. Kot zaupanja vredni denarni zavod za njihove prihranke jim svetuje ljubljansko Poštno hranilnico, »kjer bodo dobili velike olajšave, da bodo lahko in varno nalagali svoje zaslužke«.¹⁷

Če s tem nedvomno pičlim številom primerov zaključimo ta prikaz stališč Družbe sv. Rafaela do Amerike, lahko ugotovimo, da se izraženi pogledi v glavnem vključujejo v področje med v uvodu omenjenima poloma – »Obljubljeno deželo« in »Sodomo ter Gomoro«, čeprav se obeh občasno tudi dotaknejo. Taka razdelitev večine pogledov med obema skrajnostma pa je, hvala Bogu, eno od prijetnih in ohrabrujočih življenjskih dejstev.

¹⁴ Prav tam, str. 16.–17.

¹⁵ Prav tam, str. 18.–19.

¹⁶ Prav tam, str. 20.–21.

¹⁷ Prav tam, str. 21.–22.

Summary

RESOUNDING OF THE MYTH OF AMERICA IN THE SOCIETY OF SAINT RAPHAEL

Andrej Vovko

Regarding the Myth of America in the Slovene tradition we can generally speaking define two of its extremities, both expressed in Biblical terms: America presented as the Promised Land on the one hand and Sodom and Gomorrah on the other. The presentation of the Promised Land, which is to some extent alive in Slovenia even nowadays, depicts America as a variation of wonderland, or as a popular vision of the land of unlimited possibilities, where dollars lay on the streets and all you need to do is pick them up. The presentation of Sodom and Gomorrah describes America as a nest of every sin and vice, where you can easily loose your fortune and/or your life. Between these quite picturesque extremities there was, of course, all the whole spectrum of images of America, from favorable to unfriendly ones.

The article is dealing with some typical views, beginning with one of the earliest eager adherents of »America as the Promised Land« Matija Premuta from Bela krajina in the year 1845 continuing with more realistic views expressed by Father Francis S. Šušteršič from Joliet, Illinois in 1894 and those less enthusiastic expressed by the Society of St. Raphael for the protection of Slovene emigrants (named after the traditional patron of travellers, the Archangel Raphael, who accompanied young Tobias in the Old testament), which was founded in Ljubljana in 1907 as Slovene branch organisation of Austro-Hungarian mother organisation and according to some sources gained a sort of independence in 1908. It ceased to function after the collapse of the Austro-Hungarian Empire. A truly independent Slovene Society of St. Raphael was established in Ljubljana in 1927, and it existed until after the W W II, when all Catholic organisations in Slovenia were banned, following the communist takeover. Concerning the activity of the Society of St. Raphael before W W I, there was also a society with the same name established in 1908 in New York, which we must not confound with the one in Ljubljana. The Society of St. Raphael in New York was an association of Slovene immigrants from this part of USA, with a Catholic leaning. The »modus operandi« for both Slovene Societies before and after W W I was very much alike: the protection of Slovene emigrants travelling abroad by providing them with basic information, with badges of recognition and identity cards, advising them to contact the agents of the Society especially in the emigrant and immigrant ports, taking care of immigrants' material as well as spiritual needs, advising them on the best ways of travel, helping them to establish themselves in the host countries, to find jobs and lodgings, warning them about dangers, again material and spiritual, providing them with Slovene priests and teachers. The main emphasis of the Slovene and other Societies of St. Raphael was not promoting emigration, on the contrary, they campaigned very loudly and persistently against it and advised it only as a »last ditch solution«.

The article presents some typical views of the Society of Saint Raphael, the emphasis being on the presentation of a mild version of the Sodom and Gomorrah image, written by one of the most famous Slovene immigrant priests, Father Kazimir Zakrajšek, who was president of the re-established Society of St. Raphael from 1928 till its demise in 1945. In 1929 he wrote a booklet entitled *To Emigrants on Their Way* with the subtitle *Some instructive words to our emigrants leaving the homeland*. The booklet was published by the Society of St. Raphael. Father Zakrajšek used widely his experiences, accumulated during the long years of his activity among Slovene immigrants in the USA. He warned his Slovene countrymen against unnecessary emigration and stressed that during his stay in America he heard again and again Slovene immigrants cursing the moment when they set foot on American soil for the first time, and even Cristophor Columbus for discovering this unhappy land. Unlike some other advisers, Zakrajšek added to this »black« vision his personal experience of other immigrants, whom he met and who worked diligently, saving money and living as good Christians even in foreign lands. To help new immigrants find prosperity and happiness, Father Zakrajšek warned them against five major sins, which he named »poisons« illustrated from his American experiences and all fitting very well into the Sodom and Gomorrah image. According to Father Zakrajšek they were »the cursed liquor«, fornication, ungodliness, the ungodly organisations of immigrants and the ungodly newspapers.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

ZAPIS OB RAZPRAVI O IZJAVAH ZA MAJNIŠKO DEKLARACIJO

Vlasta Stavbar je opravila zaslužno delo, ko je z zgledno prizadevnostjo in natančnostjo zdaj končno pregledala pomemben vir, o katerem je narodna razprava bila potrebna in že dolgo zaželeno.¹ Na fond, ki ga je obdelala, je Lojze Ude 1970, sledeč Franu Kovačiču po skoraj pol stoletja vendarle vnovič opozoril historiografijo. Toda tudi sam ga je še vedno le bežno pregledal. Pripomnil je, da še ne more reči, koliko je ta zbirka popolna, četudi je že opozoril, da so izjave koroških Slovencev za Majniško deklaracijo shranjene na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Ugotovil je, da »natančnejše obdelave izjav za majniško deklaracijo po raznih kriterijih, posebej po uporabi habsburške klavzule, to je zahteve po politični združitvi Jugoslovčanov pod žezlom habsburške dinastije, še nimamo.« S takšno ugotovitvijo je pač izrazil tudi željo, da bi takšno analizo nekoč kdo opravil. Pristavil je še svoje opažanje, da se v teh izjavah, če se jih primerja z izjavami in akcijami poslancev Jugoslovanskega kluba, ki so bile zavarovane s poslansko imuniteto, »manj kaže radikalizirajoči vpliv oktobrskih revolucije, posebej njenega načela o pravici narodne samoodločbe, nadalje radikalizirajoči vpliv sodelovanja s Čehi in ameriške vojne napovedi tudi Avstro-Ogrski 7. decembra 1917.«² Vlasta Stavbar tega Udetovega sporočila o fondu, ki ga je pregledala, ne omenja, pa seveda tudi ne njegovega metodološkega opozorila.

Lahko razumemo, da se avtorica svojega pregleda ni lotila s prvega vidika, ki ga je imel v mislih Ude, namreč, da bi poskusila ugotoviti, koliko je zadevni fond res popoln. Saj to bi bilo mogoče ugotoviti le po poti izčrpnega monografskega raziskovanja celote deklaracijskega gibanja, po vseh možnih virih. Takšno raziskovanje je stvar dosti daljšega časa in širšega historičnega zanimanja, pa seveda tudi razpoložljivega denarja. Avtorica je s svojo razpravo tako opravila pomemben korak k monografiji o deklaracijskem gibanju, ki pa še ostaja na seznamu velikih želja našega zgodovinopisja. Morda se nekoč še loti te teme v celoti. Predvsem s tega vidika pišem te svoje opazke. A razumljivo tudi z vidika človeka, ki je o stvari sam nekaj pisal pa je to v razpravi, ki je pred njim, omenjeno na način, ki terja nekaj pojasnila in spodbuja nekatera opozorila.

Najprej o prvem. Na str. 358 navede avtorica odlomek iz izjave občinskega odbora Buče z dne 9. junija 1918, ki vsebuje »habsburško klavzulo«, in pravi: »To ni edina izjava tako poznega datuma in še s posebej poudarjeno jugoslovansko državo v okviru Habsburžanov (sic!). Vidimo, da so deklaracijske izjave še v pozni pomladi 1918 omenjale habsburško klavzulo, kar pa je v literaturi zanikano.« Pri tem navede pod črto edinole mojo knjigo.³ V nadaljevanju (str. 372) navede podoben odlomek iz resolucije deklaracijskega shoda dne 21. aprila 1918 pri Sv. Bolfenku v Slovenskih goricah in ugotovi: »Na shodu je še omenjena habsburška klavzula, čeprav je shod potekal v aprilu 1918. V literaturi pa je rečeno, da po marcu 1918 resolucije s shodov ne vsebujejo več habsburške klavzule.« In se spet skliče na mojo knjigo in isto stran v njej.

Moram reči, da se v tisti svoji knjigi za čas od 15. septembra 1917 naprej glede nadrobnosti v deklaracijskem gibanju v glavnem naslanjam na prej omenjeno razpravo Lojzeta Udet, objavljeno v ZČ 1970. Tako ravnam tudi v primeru odstavka na citirani strani, ki govori o deklaracijskih shodih in njihovih izjavah. Da o shodih pišem po Udetu, sem označil na predhodni strani knjige (op. 422). »Literatura«, ki jo V. Stavbar popravlja, je torej Udetova razprava in je zadevni odstavek moje knjige le povzetek po Udetu. Toda V. Stavbar ni opazila, da tisto mesto govori le o shodih in o izjavah odborov. Zato ne Ude in ne jaz po njem, na tistem mestu, ne trdim, da tudi po 10. marcu 1918 ni bilo ali ne bi moglo biti izjav drugih oseb, ki bi vsebovale habsburško klavzulo.

Kar zadeva mojo knjigo samo, se v njej lahko prebere med drugim tole: Anton Korošec je na znanem zaupnem posvetu slovenskih in hrvaških politikov (brez hrvaškosrbske koalicije) v Zagrebu 2. in 3. marca 1918 (teden pred dnem, ki ga bi naj jaz imel za splošno prelomnega glede habsburške klavzule v izjavah vseh vrst) rekel: »Vsi Slovenci hočejo samoodločbo naroda. Nekateri mislijo, da bi (habsburška) monarhija morala uresničiti našo (jugoslovansko) državo. A so tudi takšni, ki se (na monarhijo) ne ozirajo. Na Štajerskem in Koroškem tega zadnjega ne bi mogli podpisovati.«⁴ Tem Koroščevim besedam, ki sem jih za historiografijo pridobil iz rokopisnih zapisov

¹ Vlasta Stavbar, Izjave v podporo Majniške deklaracije. ZČ 46, 1992, 357–381, 497–507 in ZČ 47, 1993, 99–106.

² Lojze Ude, Deklaracijsko gibanje pri Slovencih, ZČ 24, 1970, 193–194.

³ Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh 1914–1918. Slovenska Matica, Ljubljana, 1971, 176. (Odslej kratko: Prva odločitev.)

⁴ Prva odločitev, 168.

Vjekoslava Spinčiča v Zagrebu, sem neposredno dodal komentar: »S temi besedami je Korošec brez olepševanja na kratko označil položaj jugoslovanskega gibanja pri Slovencih. Omenil je, da so nekateri, ki mislijo, da bi rešitev (vprašanja) jugoslovanske državnosti bila možna tudi s federalizacijo monarhije, omenil je, da so drugi, ki na ta državni okvir ne mislijo, opozoril je na specifičnost položaja na Štajerskem in Koroškem, a popolnoma jasno je tudi ugotovil, kaj je podlaga enotnosti pri Slovencih v jugoslovanskem gibanju: vsi hočejo samoodločbo naroda«.

Nadalje, prebrati je mogoče, kaj je še pred sestankom v Zagrebu o njegovih pričakovanih sklepih pisal liberalec in nedvomni »antantofil« Gregor Žerjav, v pismu Vekoslavu Kukovcu dne 12. februarja 1918. Pričakoval je, da bo zagrebški sestanek sprejel jugoslovanski program, ki ne bo več omenjal »okvirja«. To mu je zbudilo pomisleke, ali je to sprejemljivo tudi za Slovence: »Uvaževati je kontra, da je spričo obupnega boja Nemcev na Koroškem in Štajerskem težko odpraviti tukaj staro (majniško) deklaracijo – z doktor Korošcem sva se obširno posvetovala. Zaključka še nimava. Zdi se nama, da kar se nas tiče, bo deklaracija ostala. Naj se Banovina ujedini na zagrebški deklaraciji, mi pa pristopimo k organizaciji na novi bazi, ne da bi staro zatajili. Mešano poudarjamo pač obe, kakor danes širimo 'samoodločbo' obenem z deklaracijo 30. maja 1917. – Če bi imel biti novi stvor v Banovini življenjski, nam je prav.«⁵ To pismo sem povzel po viru, ki se hrani v Mariboru in ga objavil vključno s stavkom, tiskanim v kurzivu, ki ga je Vekoslav Špindler v svoji objavi v »Misli in delu« 1938 izpustil. V komentarju, ki je usmerjen predvsem k oceni zagrebškega sestanka, sem na istem mestu med drugim zapisal, da sta obe krili v slovenski narodni politiki »samostojno ocenjevali potrebe deklaracijskega gibanja na Slovenskem, ki se je tedaj močno razvijalo po svoji lastni logiki in ki ni moglo opustiti majniške deklaracije kot svoje formalne osnove, čeprav je vsebinsko lahko dobivalo novo kvaliteto – zahtevo po samoodločbi vseh stopenj, tudi brez habsburškega okvira.« Na Žerjavovo (in Koroščevo) metodo »mešanega poudarjanja« sem opozoril v razpravi na kolokviju v Slovenski matici in to tudi objavil.⁶

Naj še omenim, da se v knjigi lahko vrh tega prebere, da sta pod posebnim pritiskom akcije Ivana Šušteršiča, da bi svoje politične nasprotnike kompromitiral kot privrženca predsednika Jugoslovanskega odbora Anteja Trumbiča – celo načelnik kranjske SLS Andrej Kalan in predsednik JDS Ivan Tavčar obiskala 10. julija 1918 kranjskega deželnega predsednika Attemsa in mu v imenu obeh strank izročila izjavo, ki se distancira od Trumbiča in poudarja avstrijski okvir majniške deklaracije. V nadaljevanju še pravim: »To je tudi čas, v katerem piše Aleš Ušeničnik svojo nemško brošuro 'Um die Jugoslavija' (Škofijski imprimator dne 2. avgusta 1918), ki v njej ponovno potrjuje habsburški državni okvir in izraža zaupanje v cesarja, ki pa končuje s pomembnim poudarkom: 'Jugoslavija ali smrt!'«⁷

Spričo vsega tega bi bil v protislovju s samim seboj, če bi trdil, da po 10. marcu 1918 sploh ni bilo več nobenih izjav s habsburško klavzulo. Tisto, kar je zapisano v zadevnem odstavku, je rečeno le za izjave 21 javnih shodov, dovoljenih med 10. marcem in 12. majem 1918, nič pa ne govori o drugih izjavah, prej ali pozneje, sprejetih od drugih subjektov, vključno občin. Drugače je seveda s shodi samimi in z vprašanjem, ali res drži Udetova ugotovitev, da je resolucija krškega shoda z dne 10. marca 1918 zadnja, ki med resolucijami shodov še omenja habsburško klavzulo. Ugotovitev V. Stavbar o shodu 21. aprila 1918 pri Sv. Bolfenku v Slovenskih goricah nedvomno opozarja, da je Udetovo ugotovitev o izjavah shodov treba popraviti. Dobro bi seveda bilo, če bi V. Stavbar svoje kritično opažanje primerjala neposredno z Udetovo razpravo in bi njegove ugotovitve o shodih prereševala v celoti. Ude namreč govori o 21 shodih, ne da bi jih vse naštel. In tako zdaj ni jasno, ali sodi shod pri Sv. Bolfenku mednje, ali pa gre za novo odkrit (22.) shod, ki ga Ude še ne bi bil evidencial. Toliko bi se že bilo dobro potruditi zaradi stvari same in vsaj toliko tudi zaradi spoštovanja do Lojzeta Udet.

Iz zbranih in pregledno urejenih podatkov lahko dobimo v okviru raziskanega fonda podatke o pomembnih vidikih deklaracijskih izjav: o krajevni in časovni razvrstitvi po slovenskem narodnostnem ozemlju in še tudi zunaj njega, in to po posameznih deželah in političnih okrajih, o številu zbranih podpisov, v glavnem tudi o razmerju med ženskami in moškimi, o subjektih zbiranja podpisov in deloma tudi o sestavljalcih besedila izjav, o poglednosti in vztrajnosti omenjanja habsburške klavzule, osebe vladarja Karla I. in okvira Avstrije, nekaj tudi o odnosu avstrijskih deželnih ali krajevnih oblasti do zbiranja podpisov na njihovih območjih. Analiza besedil izjav se bolj mimogrede dotika nekaterih momentov kot so protivojnost, socialne težnje in drugi. Poglavitno zanimanje je osredotočeno na vprašanje odnosa do dinastije, do vladajočega cesarja in prek njega še do samega okvira Avstrije.

V izjavah očitno ni nobene neposredne besede ne o Srbiji in njenih vojnih ciljih, ne o Krfski deklaraciji, še manj o Antanti in njeni vojni politiki. Zato res obstaja za analizo odnosa do teh zunanjih dejavnikov skoraj le habsburška klavzula sama. Seveda le posredno. Avtorica se je osredotočila nanjo zgolj neposredno, ne da bi imela v mislih stvarno omejenost razpoložljivega gradiva.

⁵ Prva odločitev, 163–164.

⁶ Glasnik Slovenske Matice 13, 1989, št. 1 Kolokvij o nastanku Države SHS, 17–50.

⁷ Prva odločitev, 179.

Očitno jo zanima najbolj, če ne kar edino, vidik navzočnosti habsburške klavzule same in neposredno.

Kaj pomeni krčenje raziskovalnega zanimanja na dokazovanje, da je toliko in toliko izjav za Majniško deklaracijo vsebovalo habsburško klavzulo in jo še tako in tako dolgo, do tega in tega časa ponavljalo? Poglavitni sklep mora potem biti takšen, kot ga preberemo v nemških povzetkih razprave. Habsburška klavzula se že v prvem povzetku (381) najprej prekvalificira v »Österreich-klausel«, kot da ni prav Majniška deklaracija prenehala govoriti o Avstriji in terjala »samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospostva tujcev«. Logični naslednji korak v povzetku je potem ugotovitev: »Razvidimo, da je predstava (prebivalstva) o novi državi bila zelo megljena, vsekakor pa ne tako protiavtstrijska, kot se je dozda prikazovalo (wie bisher herausgestellt wurde).« V slovenskem besedilu je končni sklep nekoliko širši. Pregled deklaracijskih izjav »daje neko sliko in utrip množic v zadnjem obdobju vojne. Izjave nam kažejo občutke in razpoloženje najširših slojev v želji po rušenju dualizma in ustvarjanju nove državne tvorbe.« V skladu z vprašanjem, ki avtorico predvsem zanima, se pomen želje po rušenju in ustvarjanju nove države zoži na ugotovitev, ki ji pomeni facit raziskave: »Velik del izjav, na Štejskem pa več kot 90% vsebuje osnovno idejo o ohranitvi monarhije. Združitev z brati Hrvati in Srbi so si mnogi Slovenci predstavljali le v okviru habsburške monarhije« (105–106).

Ali je res edini in glavni problem v tem, da je treba izmeriti ali so Slovenci v letih 1917–1918 bili dovolj ali premalo »proavstrijski« oz. »antiavtstrijski«? Kar se seveda samo po sebi postavlja ob vprašanje odnosa do vojne, cilja Srbije, vsaj v smislu namer Jugoslovanskega odbora. Da ne omenim odnosa do Antante, ki je glede Slovencev zavezana z Londonskim paktom (to je tedaj že dobro znano) in ki prav v času, ko nastaja velikanska večina teh izjav, poudarja ohranitev celotnosti Avstroogrske, če bi pristala na izstop iz vojne.

Ali ni ob vsem tem in z vidika slovenske zgodovine same pravo vprašanje to, kdaj in kako postanejo Slovenci dovolj samozavestni in politično izkušeni, da končno trdno obstanejo pri svojem programu o samostojnem državnem telesu, prostem vsakega narodnega gospostva tujcev? Da prvič trdno vztrajajo pri njegovi uresničitvi, ne oziraje se ne na dinastijo niti na širšo državo, v kateri so se rodili, in niti na očitne nevarnosti, ki jih čakajo v mednarodnih odnosih po izvršeni samoodločbi, ki jih čakajo tudi v prihodnji Jugoslaviji, mali ali veliki, četudi so jim zares še malo znane ali razpoznavne?

Lojzetu Udetu je šlo za takšno vprašanje. To dokazuje celotno njegovo znanstveno delo. Od prvega zasnuka bodočih razprav v letu 1922 pa do konca je probleme postavljal izhajajoč od vprašanja »vere ali nevere v samobitno človeško poslanstvo slovenskega naroda« in od prepričanja, da ni glavno, po katerem merilu je to poslanstvo veliko ali majhno. »Važno je samo eno: moramo ga opravljati ali izgubiti.«⁸ Zato je 1970. pravilno ugotovil in poudaril tisto, kar je v deklaracijskih izjavah bistveno. »Nad polovico teh izjav (istih, ki jih je pregledala V. Stavbar) vsebuje še zahtevo po politični združitvi jugoslovanskih narodov po žezlom habsburške dinastije ali omenja cesarja Karla vsaj še v zvezi z odobravanjem njegovih mirovnih prizadevanj. A tudi v izjavah s habsburško klavzulo je poudarek jasno na zahtevi po politični združitvi Jugoslovčanov v eni državi« (podčrtal J.P.). Že zgoraj smo videli, da tudi Udetu zanima opuščanje habsburške klavzule. A ne kot stopnja »antiavtstrijsstva« in njegovega dvočeka »srbofilstva«, temveč kot znamenje naraščanja odločnosti, radikalnosti v gibanju za samoodločbo. Mimogrede: tudi pri Udetu »združitve Jugoslovčanov v eni državi« še ne pomeni kar združitve s Srbijo, saj sam v istem odstavku jasno pove, da mu habsburška klavzula ne izključuje državne združitve Jugoslovčanov, da jo razume kot »malo«. Nasprotno, o klavzuli govori ravno z njenega vidika, jo pojmovno skladno polaga drugo vrh druge (pojem »habsburške klavzule, to je, zahteve po politični združitvi Jugoslovčanov pod habsburškim žezlom«).⁹

To vprašanje in takratni odgovor nanj imata trajen pomen, tudi če ju gledamo z današnjega vidika, ko ju že opazujemo skozi izkušnjo, da se je Jugoslavija, velika ali manjša, izkazala na koncu koncev kot nevarnost za slovenski narodni obstoj in prostost. Takratni odgovor na to vprašanje se zrcali med drugim v dejstvu, da se je štajerska slovenska vas – kljub veliki skepsi odgovornih politikov – živo odzvala na mobilizacijski poziv generala Rudolfa Maistra z dne 9. novembra 1918.¹⁰ To je bil odgovor ljudi, ki so še nedavno tega svojo pravico terjali sklicujoč se na

⁸ Avtonomist, 16. december 1922, št. 50. Ponatis v Udetovi knjigi Slovenci in Jugoslovanska skupnost, ki jo navaja tudi V. Stavbar.

⁹ ZČ 27, 1970, 194–195.

¹⁰ »Za mobilizacijo sta se na Slovenskem Štajerskem odločno zavzeli tudi obe meščanski stranki. Župani in duhovniki so pozvali in pregovarjali ljudi, da se ji odzovejo. Prva dva dni je bil odziv slab. Tretji dan pa se je začelo po ulicah (Maribora) razigrano vriskanje fantov, okrašenih s slovenskimi trakovi. Opoldne je pripeljal iz Ljutomerja in Ormoža poseben vlak množico mož in fantov s slovenskimi zastavami. Maister jih je dal voditi skozi vse mesto, da je vtil malodušnejšem pogum. Od tedaj so bile po Mariboru slovenske kokarde na vojaških kapah v večini. Maistrovemu mobilizacijskemu pozivu so se v velikem številu odzvali Prleki. Največ se jih je sicer odzvalo iz kmetijskih predelov v bližini Maribora, s Pohorja in iz Dravske doline. Prišlo je tudi mnogo Primorcev, katerih domovina je bila zasedena od Italijanov. Položaj se je za slovenski Maribor zelo izboljšal. Vojska Štajerskega obmejnega poveljstva . . . je dobila po tej mobilizaciji vsenarodno, pretežno ljudsko sestavo.« (Lojze Ude, Boj za Maribor in Štajersko Podravje I. 1918/19, ZČ, 15, 1961, 104–105.)

»žezlo«, ki pa so zdaj, ko je že jasno, da je z vsemi utvarami o možnosti samoodločbe ob pomoči »žezla« konec, pripravljeni za to svojo temeljno pravico vzeti v roke tudi orožje.

Terjatev po lastni državi in postopno nastajanje razpoloženja ljudi, da vztrajajo pri njej, to je tisto, kar je bistveno. Kdor tega takrat ni bil pripravljen dopustiti tudi Slovencem, ta je v teku dogajanja doživel, da je bil izključen kot določujoč in prvenstven faktor v življenju slovenskega naroda. Pa naj bo to habsburška dinastija in njeno žezlo, ali pa državni sklop, v imenu katerega je nastopala. Temeljno vprašanje v zvezi z leti 1917–1918 je vprašanje o zrelosti za samoodločbo. Mislim, da metoda golega preštevanja omemb 'žezla' iz Majniške deklaracije ne more dati bistvenega elementa za oceno tega gibanja, ker zadeva bistvo problema šele posredno. Tega ne govorim šele danes.¹¹

Premislimo še enkrat besede enega izmed akterjev tistih dogajanj! Premislimo, kaj pomenijo besede, ki se je z njimi že prav kmalu, 14. julija 1920, ozrl nazaj škof Jeglič na deklaracijsko gibanje in na svojo vlogo v njem: »Res, bil sem zvest Avstrijec in gabilo se mi je očitno in posebno skrivno delovanje zoper Avstrijo. Želel pa sem od nekdaj, da bi se Jugoslovani združili v celoto. A vedel sem, da je izvršitev te želje nemogoča brez izredno hude prekucije. No, vojska je pa vse tako pretresla in preobrnila, da se mi je ta združitev zdela mogoča. Ker je na to merila majniška deklaracija, mi je bila draga. Ker se pa ljudje zanjo niso (manifestativno) vneli ali bolje rečeno, ker se niso znali (dati v politični javnosti) prav razpoznati in se niso zganili, jaz pa sem čutil, da bo vse izgubljeno in bomo nemočni, če se v tem ugodnem času ne dvignemo, sem storil, da so podpisale vse stranke. Moj podpis je bil merodajen in začelo se je gibanje, ki je omogočilo Jugoslavijo. Hvala Bogu, ki je vse te okoliščnosti tako vodil, da so bili moji koraki (na koncu vojne, po privolitvi avstrijske vlade v Wilsonov mirovni pogoj, da prizna samoodločbo) popolnoma zakoniti.« (Podčrtavanje in besede v oklepajih J.P.).

Ali ne govori tudi Jeglič, četudi s svojega stališča, ki ni stališče o suverenosti ljudstva, da je bistvo vprašanja vprašanje o pripravljenosti tega ljudstva, da odločno nastopi za svojo pravico, pa naj bo ta »v okviru«, ki je domač in od katerega bi si ljudje najbolj želeli pravičnost, ali pa brez njega, če ne gre drugače? »Okvir« je odgovoren za svoja ravnanja, ljudje, ki končno vedo, kaj je njihova pravica, pa za svoja. Ko raziskujemo fenomen habsburške klavzule v deklaracijskem gibanju, njeno pogostnost in vztrajnost, je treba upoštevati, da pri tem ne gre toliko, ali celo izključno za vprašanje o količini avstrijskega ali »srbofilstva«. Jedro problema je vprašanje, kako se je ob tej klavzuli in po njej uveljavljala zavest, da je temeljna nuja Slovencev tistih let, da se opredeleva v alternativni, ki je odločala o njihovem odnosu do sebe samih. Za svojo osebo sem to alternativo 1971 izrazil iz besedami: »za ali proti upravičenosti načela, da naj Slovenci o svoji usodi sami odločajo.«¹² Menim, da bi bilo neustrezno, če bi v deklaracijskem gibanju in njegovih izjavah videli zgolj značaj pričakovani množici glede državnega okvira ali pa celo že kar nekakšen plebiscit o njem.

¹¹ Prim. objavo, navedeno v op. 6, 50.

¹² Prya odločitev, 70.

Janko Pleterski

ŠOLSKA KRONIKA

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva: Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

NEKOLIKO ODGOVORA PRUNKOVIM APOLOGETOM

»Prepričan sem, vsaj za svoje knjige, da bistvenih potez slovenskega političnega razvoja v prvi Jugoslaviji, v času 2. svetovne vojne in v povojnem obdobju, do slovenske državne neodvisnosti dosti drugače kot jaz ne bo mogel ocenjevati nihče, kdor priznava vrednote demokracije pred totalitarizmom, vrednotenje dela in aktivizma pred nedelom in politično pasivnostjo, priznavanja k narodu in prizadevanje za njegove pravice in perspektivo pred mlačnim kozmopolitizmom ali narodnim zanikovalstvom in nazadnje, kdor gleda zgodovinsko«.

(Janko Prunk, Večer, 18. september 1993).

Že od polemike v Književnih listih¹ si dr. Janko Prunk vztrajno prizadeva, da bi slovensko kritično javnost (in sebe samega) prepričal o izjemni kvaliteti svojega Slovenskega narodnega vzpona. Pred zaključkom polemike si je poiskal podporo slovenske TV, potem pa so mu priskočili na pomoč še »nevtralni poznavalci« slovenske zgodovine in v seriji ocen avtorju v en glas zapeli slavospev, kakršnega ni bil deležen še noben slovenski zgodovinar, kritike knjige pa dobesedno »zmasakrirali«. ² Po njihovem mnenju naj bi bil Slovenski narodni vzpon pomemben mejnik v slovenskem zgodovinoписju, monumentalno delo genialca, ki je v spremenjeni politični situaciji edini pravilno razumel potrebo časa, »dohitel zgodovino« in napisal monografijo, v kateri je rdeča nit »samoslovensko« stališče, težnja Slovencev (tam nekje od Marka Pohlina dalje) po lastni državnosti. Prunkova knjiga naj bi bila velika inovacija, ki daleč presega sedanje zgodovinske raziskave, še zlasti parcialne in nepomembne študije njegovih kritikov. Inovacija naj bi bila zaradi nevtralnega obravnavanja obdobja druge svetovne vojne; inovacija zaradi poudarka na kulturi pri nacionalnem oblikovanju; inovacija zaradi začetka z Markom Pohlinom; inovacija zaradi »samoslovenskega stališča«; inovacija tudi zaradi tega, ker na žalost (seveda le nekaterih, zlasti P. Kovačiča-Peršina) še ni izšla genialna knjiga Vlada Habjana; pa inovacija zaradi ideološke neobremenjenosti in inovacija že zato, ker je izšla v pravem trenutku. Skratka, Prunkova knjiga naj bi bila pionirsko delo, delo, ki zaradi številnih originalnih prijemov pomeni mejnik v slovenskem zgodovinoписju. Njena posebna vrednost pa naj bi ležala v dejstvu, da je avtor z njo »slovenski zgodovinski stroki vrnil dostojanstvo znanosti« (tako meni P. Kovačič-Peršin), saj je dosledno prekinil »z ideološkim«.

Značilno je, da Prunku naklonjeni kritiki svojih laskavih ocen niso znali nikjer argumentirano podkrepiti. Skoraj vsi so o knjigi samo poročali (beri: dolgovezno naštevati posamezna poglavja in kratko povzemali njihovo vsebino), P. K. Peršin, ki je o knjigi poskušal tudi nekoliko razmišljati (čeprav je njegovo izhodišče napačno), pa se je v svojih laskavih ocenah zapletel v nepremostljiva nasprotja. (Le kako je lahko neka knjiga pionirska in mejnik v slovenskem zgodovinoписju, če ne predstavlja »kopernikanskega obrata«, kar prostodušno ugotavlja na koncu svojega zapisa). In ker jim je za hvaljenje knjige zmanjkalo verodostojnih argumentov, so njeno kvaliteto poskušali dokazati s pljuvanjem po njenih kritikih.

Po mnenju šefa Janševega kabineta Milana Zvera so kritiki Prunkove knjige »ozka in v historiografiji manj uveljavljena skupina«, »pozitivisti Kermavnerjevega kova«, »zagovorniki ... dogodkovnega zgodovinoписja« in navadni »ljubosumneži«. Za Peršina so zgolj »primitivci« in ljudje, ki ne znajo prestopiti praga ideologije. Jurij Perovšek, zadnji v vrsti Prunkovih občudovalcev, pa jih je označil za navadne »neomikance«, ki so zarotniško in na nož pričakali genialno Prunkovo knjigo in jo – povsem neupravičeno – skritizirali.

Zlivanje gnojnice in (politična) diskvalifikacija tistih, ki si drznejšo opozoriti na pomanjkljivosti tega ali onega dela imata na Slovenskem tako dolgo tradicijo, da ju mora vsak, ki se spusti v strokovno polemiko, enostavno vzeti v zakup. Zaradi tega nikakor ne preseneča, da so bili »ocenjevalci« Prunkove knjige pri obračunavanju z njenimi kritiki veliko bolj inovativni kot pa denimo pri dokazovanju njenih domnevnih kvalit. Zavestno so prezrli upravičeno kritiko koncepta Prunkove knjige, z levo roko so šli preko napak, ki jih v knjigi kar mrgoli. Pri dokazovanju kvalitet knjige pa so operirali z »argumenti«, med katerimi je le malo takšnih, ki bi si zaslužili resno strokovno pozornost.

A pomanjkanje argumentov izhaja iz Prunkove knjige same. Njena vsebina namreč nikakor ne odgovarja laskavim ocenam Prunku naklonjenih »kritikov« (bolje rečeno prijateljev, ki po stari

¹ Delo, Književni listi, od 4. marca do 10. junija 1993.

² Npr. Milan Zver, Teorija in praksa, letnik XXX, št. 5-6, 1993, str. 578-588; Avgust Lešnik, Primorska srečanja, št. 145/1993, str. 369-370; Peter Kovačič-Peršin, Revija 2000, št. 69/70, 1993, str. 231-234; Jurij Perovšek, ZČ, letnik 47, 1993, št. 2, str. 330-334.

slovenski navadi delujejo pač po sistemu: Jaz tebi, ti meni – kar dokazuje tudi navdušujoča Prunkova ocena Peršinove knjige v Književnih listih 19. 8. 1993). Metodoloških ali vsebinskih inovacij v knjigi namreč kritičen bralec zaman išče. Knjiga je še vedno navadna, dogodkovna politična zgodovina, navadna knjiga »javnih dejanj« (če uporabimo misel Johna Ruskina), pisana predvsem z vidika političnih elit in središč, oprta na skromen izbor starejše literature in na skromno domišljijo avtorja pri poskusih reinterpretacije (zanj) spornih ocen in stališč, zabeljena pa s takšno množico stvarnih napak – ne le manjših in »nepomembnih«, kot jih poskušajo opravičevati avtor in njegovi branilci, temveč tudi takšnih, zaradi katerih na izpitih padajo študentje –, da tudi dobrohoten bralec podvomi o resničnosti Prunkove uvodne navedbe, češ da je knjigo pisal od leta 1968 in da se je o posameznih problemskih sklopih posvetoval s svojimi kolegi, specialisti za posamezna obdobja. (Na tem mestu se ne mislim ukvarjati s vprašanjem, ali je Prunkova navedba o dolgotrajnih konzultacijah s svojimi kolegi resnična ali ne, saj končno zadeva predvsem »njegove kolege« (katere?) z Inštituta za novejšo zgodovino. Precej jasno pa se da dokazati, da dr. Janko Prunk ni natančno (ali pa sploh ne) prebral njihovih že objavljenih del. Le kako naj si drugače npr. razlagamo njegovo navedbo v op. 5 na str. 297–298, da je dr. Tone Ferenc avtor knjige z naslovom Raznarodovalna politika tretjega rajha v Sloveniji (izšla naj bi v Ljubljani leta 1967), čeprav knjigo s takšnim naslovom v Ferencovi bibliografiji zaman iščemo!).

S Prunkovimi apologeti, ki poskušajo s silnim vpitjem ustvariti vtis, da pomeni Slovenski narodni vzpon prelomnico v slovenskem zgodovinoisju in da je njegov avtor genialec, ki mu na Slovenskem ni para, se ne mislim prepirati. (Zadnjemu izmed njih, dr. Juriju Perovšku, pa bi vseeno – brez zlobe – svetoval, naj se drži znanega reka o pometanju pred lastnim pragom. V stvarnem kazalu Prunkove knjige, katerega avtor je dr. Jurij Perovšek, je namreč toliko napak, da je za bralca povsem neuporabno). Tudi z dr. Jankom Prunkom ne mislim več polemizirati. V prekanju z avtorjem, ki kritične pripombe na račun svojega dela razume zgolj kot napad na svojo osebo, namreč ne vidim pravega smisla. (Že res, da je bila polemika v Književnih listih ostra in je od »stvari« prešla na »osebe«, vendar je njeno smer začrtal avtor sam). Veliko bolj smiselno in za slovensko zgodovinoisje nadvse koristno pa bi bilo, če bi knjigo dr. Janka Prunka »uporabili« za poživitev strokovnega dialoga o temeljnih problemih slovenske zgodovine zadnjih dvesto let. (Za izhodišče bi lahko npr. vzeli kar zadnji stavek v Prunkovi knjigi: »Slovenski narod je postal s svojo državo polnopravni enakopravni član svetovne družine narodov in tako udeležil samozavest in humanistično zamisel slovenskih preporoditeljev izpred 200 let«.). In če bo strokovna razprava prispevala vsaj k temu, da se slovensko zgodovinoisje končno otrese teže neproduktivnega etnocentrizma in smešnih simplifikacij, potem bomo lahko dr. Janku Prunku za njegovo knjigo celo hvaležni.

Janez Cvirn

ZOPER PEROVŠKOVO GRAJO KRITIKOV SLOVENSKEGA NARODNEGA VZPONA

Z gentlemanom po gentlemansko, a z gorjačarjem po gorjansko.

Oton Župančič

Potem ko smo bili kritiki Slovenskega narodnega vzpona – seveda ne vsi, temveč le tisti njihov del, ki je v opoziciji do »strokovne in širše narodne javnosti« (rekel in ostal živ dr. Jurij Perovšek v ZČ 47, Ljubljana 1993, 334) – razglašeni za zavistneže in ljudi z majhno ustvarjalno močjo, smo postali še neomikani (na mestu rečenem). Ta apodiktčna oznaka sicer nikjer ni dokazana, a kaj bi tisto, saj se v polemiki mnogokaj zapiše ne zato, ker drži, temveč zato, ker učinkovito zveni. Kajti vse se dela, po znani devizi dr. Janka Prunka, za ljudi, ki so dobre volje, ti pa so vredni vsakršne žrtve!

Ampak: če hočejo pristaši Slovenskega narodnega vzpona, da se še enkrat počimo okoli knjige, ki ima strokovnih lukenj kakor švicarski sir, naj se zgodi njih volja. Samo da ne bodo spet tako jadrno in nezadržno napredovali v retrogradni smeri – v jeziku neomikancev se temu reče: bežali – s polemičnega bojnega polja, ko se bodo njihovi računi izkazali za krive, kot so to storili v Književnih listih Dela v pozni pomladi letos. Kritika tedaj prav zaradi tega niti približno ni uspela pretresti vse izdaje Slovenskega narodnega vzpona. Popolnoma nedotaknjeno je npr. ostalo kazalo, katerega razbor se bo vršil na tem mestu.

Očitno sila omikani dr. Perovšek, ki je poskrbel za omenjene pritikline v na Slovenskem zdaj zares svetovno znani knjigi dr. Prunka, se je zadeve lotil sila energično, toda videti je, da ne z levo roko, temveč z levo nogo. Kako je mogoče na tistih par straneh zagrešiti toliko šlamparij – ne,

ne gre za površnosti, marveč za mnogo pritlehnejše stvari —, za katerimi se morda skriva nekaj mnogo bolj vulgarnega, namreč nevednost in neznanje!? V času, ko se jajce v mehko skuha, sem našel samo v imenskem kazalu sledeče »cvetke« (seznam ni ne celovit ne sistematičen!): Dušan Sernec je postal Dušan Srnec, Ernst Seidler Ernest Seidler (dr. Perovšek, preberite si no Wildovo komedijo *The Importance of Being Earnest!*), Dragotin Ripšl je barbarsko posrbljen v Dragana Ripsla (pa ne, da dr. Perovšek skuša konkurirati Gentileju?!), geodet Mrak je sestavljalcu kazala poimensko neznan — lahko gre za Jožefa ali Antona, toda morda je katera druga oznaka bolj primerna kot geodet (je pa čudno, da je tako znamenit mož takima učenjakoma, kot sta g. dr. Prunk in dr. Perovšek, poimensko neznan) —, Matoš ni bil Anton Gustav, temveč Antun Gustav, Trumbić mora na koncu imeti mehki č, »zubar« je po slovensko zobozdravnik ali zobar, Freiherr in Ritter pa baron oz. vitez (ampak zakaj imajo do plemiških naslovov v kazalu dr. Perovška pravico le nekateri tujerodni možje; viteza sta bila npr. tudi Franc Miklošič in Josip Pogačnik; kje je logika, da je Alexander Bach zapisan kot baron, Kazimir grof Badeni pa kot plebejec?!). Koseski nadalje ni bil Ivan-Vesel, temveč Janez (Jovan) Vesel, na str. 124 glavnega teksta omenjeni Ferjančič, Regali in Žirovnik zaradi tega, ker se dr. Perovšku očitno ni ljubilo izbrskati njihovih imen, ostajajo v kazalu zapisani samo s priimkom. Itd. Brez konca in kraja — vse do znamenite mistifikacije z zgodovinarjem Robertom Mendronom, ki je pomendrala Roberta Mandrouja.

Tudi na str. 149 omenjeni Seaton Watson se ne piše Watson, kakor je v imenskem kazalu, in mu ni ime Seaton, ampak se piše Seton-Watson in mu je ime Robert William. Lahko rečem, da tako bednega imenskega kazala, kot ga je zmazal dr. Perovšek za dr. Prunka, ne zasluži niti najslabša knjiga, da, celo Slovenski narodni vzpon ne! S stvarnim kazalom, ki je zaradi popolne podivjanosti pri rabi velike začetnice tako sračje gnezdo, da vsakemu vsaj malo za čast materinske občutljivemu Slovencu ob njem »pregori varovalka«, se ne bom ukvarjal, saj jeza škoduje zdravju, svežini in lepoti. Tudi najpreprostejša stvar — in kaj je v znanosti preprostejšega od sestave imenskega kazala za neko knjigo (še posebej, če se ta ukvarja s tako splošno znanimi rečmi kot Slovenski narodni vzpon) — je za dr. Perovška očitno močno pretrd oreh. Če je za svoje sodelovanje pri delu dr. Prunka v žep vtaknil še kak honorar (že Šorli je vedel: »Slovenec plača!«), bi bilo edino pošteno oz. omikano, da ga brez odloga prenakaže Rdečemu križu, saj si drugače človek lahko še kaj grdega misli o njem. Pri zagrojeni drugi poboljšani in pomnoženi izdaji Slovenskega narodnega vzpona pa bi bilo g. dr. Prunku nasvetovati, da si najde za sestavo kazal kakega študenta, ki mu bo korektno in za zmerno ceno opravil delo. Dr. Perovška, ki učen filozofira o omiki, naj ob tej priliki opozorim na naslednje verze Otona Župančiča (preočitno so mu neznan): Brate moj, saj si še mlad in vse se lahko še popravi, filozofijo na klin, dreto in smolo v roke!

Ampak: dr. Perovšek se je učil — on nas zna poučiti. Zanj je zgodovina koristna stvar — ni dvoma, moč jo je celo prodajati —, saj »osmišlja politično stopnjo«, ki jo narod živi v procesu osvobajanja. Ker — kakor daje vedeti omenjeni *historiae doctor* — ne pripadam »strokovni in širši narodni javnosti« (ne slepimo se, idejna diferenciacija je v polnem teku!), imam o tem seveda nekoliko drugačno mnenje. Po mojem za zgodovino velja tisto, kar je Wilde zatrdil za umetnost (Klio je vendarle muza!): je popolnoma nekoristna (razen za samo zgodovinarjevo eksistenco); lahko je le dobro ali slabo napisana (ali pa sploh nenapisana). Zgodovinarjev svet je svet besed in svet iz besed; zgodovinar kot strokovnjak izven besed ne more delati.

Po povedanem je povsem jasno, kako prav je imel Wilde, ko je zatrdil, da lahko zgodovino dela navsezadnje vsakdo, pisati pa jo mora le velik človek. Ravno tako je imel prav, ko je zapisal: »V starih časih so imeli ljudje gorjačo. Zdaj pa imajo tisk.« Toda pri pisanju je treba vedeti tole: dovoljeni so vsi žanri in vsi slogi, le dolgočasni ne. Vi, g. dr. Perovšek, s svojo panegirično obnovo obsežnega domačega branja vsekakor niste bili kdove kako kratkočasni. Sicer pa: Kako dolgo, pri Ciceru, še kanijo pristaši Slovenskega narodnega vzpona zlorabljati naše potrpljenje!?

Igor Grdina

V knigarni Cankarjeve založbe v Ljubljani na Kongresnem trgu 8 (stavba Slovenske matice) lahko naročite oziroma kupite naslednje publikacije **Zgodovinskega inštituta Milka Kosa, drugih inštitutov Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU in Slovenske akademije znanosti in umetnosti**.

- Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije (Zbornik razprav). 1986.
- Gestrin F., Grafenauer B., Pleterski J., Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. 1991.
- Zadnikar M., Romanska Stična. 1957. (Razprave IV/4).
- Blaznik P., Zemljiško gospodstvo v območju freisinške dolenske posesti. 1958. (Razprave IV/6).
- Razprave V., Hauptmannov zbornik. 1966.
- Grafenauer B., Ob osemdesetletnici Ljudmila Hauptmanna. Bibliografski pregled dela Ljudmila Hauptmanna. 1966. (Razprave V/1).
- Klaič N., Marginalia uz problem doseljenja Hrvata. 1966. (Razprave V/2).
- Miklavčič M., Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju. 1966. (Razprave V/7).
- Vilfan S., Koseščina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane. 1966. (Razprave V/10).
- Gestrin F., Piranska komenda v 14. stoletju. 1966. (Razprave V/12).
- Žontar J., Kranjski deželni vicedom. 1966. (Razprave V/14).
- Blaznik P., Spremembe v pravnem položaju loškega teritorialnega gospodstva v 16. stoletju. 1966. (Razprave V/15).
- Pivec-Stele M., Biblioteka kmetijske družbe za Kranjsko (Slovenijo) 1820–1945. 1966. (Razprave V/18).
- Turk E., Značilnosti preporodovskega gibanja na Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno. 1966. (Razprave V/19).
- Zelko I., Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po l. 1381. 1972. (Razprave VII/5).
- Čurkina I. V., Matija Majar-Ziljski. 1974. (Razprave VIII/2).
- Hoefler J., Slovenska cerkvena pesem v 18. stoletju. 1975. (Razprave IX/2).
- Valenčič V., Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne. 1977. (Razprave X/4).
- Razprave XV. 1986: Cevc E., Predromanski relief v Hodišah na Koroškem. Cevc E., Kipar Leonhard Kern in njegovo delo na Slovenskem v letih 1612–1613. Prelovšek D., Ljubljanski baročni arhitekt Candido Zulliani in njegov čas. Lavrič A., Pogodba z mojstrom Jurkom iz Loke za zidavo prezbiterija in zvonika v Črngrobu.
- Žontar J., Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja. 1957. (Dela 11).
- Gestrin F., Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja. 1965. (Dela 15).
- Žontar J., Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju. 1973. (Dela 18).
- Lukovič P., Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegoveškega vprašanja v letih 1875–1878. 1977. (Dela 19).
- Gestrin F., Pomorstvo srednjeveškega Pirana. 1978. (Dela 21).
- Mihelič D., Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. 1085. (Dela 27).
- Lavrič A., Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti. 1. knjiga. 1988. (Dela 32/1).
- Kos M., Urbarji Slovenskega Primorja. II. del. 1954. (Viri za zgodovino Slovencev 5).
- Gestrin F., Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem. 1972. (Viri za zgodovino Slovencev 5).
- Hoefler J., Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja. 1982. (Viri za zgodovino Slovencev 6).
- Mihelič D., Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89). 1984. (Viri za zgodovino Slovencev 7).
- Vilfan S., Otorepec B., Valenčič V., Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja. 1986. (Viri za zgodovino Slovencev 8).
- Pahor M., Šumrada J., Statut piranskega komuna. 2. knjiga. 1987. (Viri za zgodovino Slovencev 10/2).
- Gestrin F., Mihelič D., Tržaški pomorski promet 1759/1760. 1990. (Viri za zgodovino Slovencev 12).
- Kos D., Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). I. 1991. (Viri za zgodovino Slovencev 13/I).
- Kos D., Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). II. 1991. (Viri za zgodovino Slovencev 13/II).

IN MEMORIAM

BORIS ROZMAN

(1955–1994)

V nedeljo, 9. 1. 1994 je umrl Boris Rozman, zgodovinar, umetnostni zgodovinar in arhivist, sodelavec Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

Boris Rozman se je rodil 20. 7. 1955 v Novem mestu, leta 1967 pa se je družina preselila v Ljubljano, kjer je Boris končal osemletko. Po opravljeni osnovni šoli se je vpisal na VI. gimnazijo v Mostah. Po končani gimnaziji in opravljeni maturi leta 1974 se je vpisal na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani na študij zgodovine in umetnostne zgodovine. Že med študijem se je v šolskem letu 1978/79 kot predmetni učitelj zgodovine zaposlil na Osnovni šoli Vide Pregarc v Ljubljani, kjer je poučeval zgodovino tudi po 16. 2. 1979, ko je na pedagoško znanstvenih enotah za zgodovino in umetnostno zgodovino Filozofske fakultete uspešno opravil zadnje diplomske izpite iz zgodovine in umetnostne zgodovine. K predmetnemu poučevanju zgodovine se je na isto osnovno šolo vrnil tudi po odsluženju vojaškega roka, zato je moral v drugi polovici februarja 1982 opraviti strokovni izpit za učitelja predmetnega pouka na osnovnih šolah.

Februarja meseca 1982 se je prijavil na razpisano delovno mesto arhivista za arhivsko gradivo s področja družbenih dejavnosti in društev v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, ki ga je zasedel sredi marca istega leta, ob koncu leta pa je opravil še arhivistični strokovni izpit. Boris Rozman je bil na zgodovinskem področju dejaven že pred začetkom svojega dela v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, saj je bil sekretar zgodovinske komisije pri Mestni konferenci Zveze komunistov Slovenije v Ljubljani, sodeloval pa je tudi na nekaterih kongresih slovenskih in jugoslovanskih zgodovinarjev.

Arhivska strokovna naravnost Borisa Rozmana je bila vseh nekoliko tednov manj kot dvanajst let delovanja v Zgodovinskem arhivu Ljubljana usmerjena na pridobivanje kulturne in zgodovinske dediščine številnih slovenskih društev in na pogosto mukotrpno pridobivanje gradiva posameznikov, ki so imeli bodisi arhivsko gradivo svoje družine ali domačije ali pa gradivo, ki je na kakršenkoli način prišlo v zasebno last. Pridobitev arhivskega gradiva številnih slovenskih društev in posameznikov, ki so hranili pomembne dele slovenske arhivske kulturne dediščine, je brez dvoma pomemben prispevek, ki ga je pri ohranjanju tovrstne slovenske kulturne zgodovinske dediščine prispeval Boris Rozman. Pri tem je zlasti potrebno poudariti, da mu je uspelo za arhiv pridobiti gradivo nekaterih pomembnih slovenskih literatov in drugih osebnosti. Prav tako pa si je prizadeval evidentirati kar največ tovrstnega, za slovensko zgodovino pomembnega gradiva tudi v tujini, zlasti na Češkem, kamor segajo korenine sokolskega gibanja.

Kakor je bila arhivistična dejavnost Borisa Rozmana usmerjena na pridobivanje kulturne in zgodovinske dediščine številnih in zelo različnih društev, tako je bila tudi njegova znanstveno-raziskovalna dejavnost naravnana na proučevanje tega dela slovenske zgodovine. Zato je razumljivo, da je bil vključen v marsikatero arhivistične in zgodovinopisne projekte, ki so proučevali ta del slovenske zgodovine. S tega področja je tudi najbolj številčna in vsebinsko bogata bibliografija Borisa Rozmana. Njegovi članki so objavljeni v strokovni arhivistični in zgodovinski literaturi, pa tudi v številnih poljudnih revijah in časopisih, kar samo dokazuje Borisovo željo, da se pomembna zgodovinska spoznanja predstavijo kar najširšemu krogu ljudi. Veselje do proučevanja društvenega segmenta slovenske zgodovine ga je vodilo k temu, da je leta 1988 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani vpisal tretjo stopnjo študija zgodovine.

Kljub številnim dejavnostim, s katerimi se je Boris Rozman poleg službene dejavnosti ukvarjal, je še vedno imel dovolj energije za tvorno sodelovanje v Zvezi prijateljev mladine Slovenije, v Arhivskem društvu Slovenije zlasti kot tehnični urednik revije *Arhivi* ter kot prizadevni blagajnik v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije.

Bibliografija Borisa Rozmana s področja zgodovine:

1. Kaj bi bilo, če . . . , Iz krajevne skupnosti Zadobrova-Sneberje, Naša skupnost XXVI, Ljubljana-Moste-Polje 1985, št. 12, str. 7
2. Predstavljamo vam folklorno skupino KUD Svoboda Zadobrova-Sneberje, Naša skupnost XXVI, Ljubljana-Moste-Polje 1985, št. 15, str. 5
3. Zapuščina kartografa Ivana Selana, Kamniški občan XXI, Kamnik 1982, št. 20, str. 9
4. Iz zakladnice Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ilirija prvi športni klub v Sloveniji, Ljubljanski dnevnik 18. 7. 1983, Ljubljana 1983

5. Razvoj in vloga društev, Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, gradivo s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, 16. in 17. november 1983 v Ljubljani, Kronika-Ljubljana 1984, str. 553–557
5. Kaj je z ljudsko-prosvetnim društvom OF »Vodnik«?. Javna tribuna XXIV, Ljubljana 1984, št. 14–15, str. 2
7. Kino v Logatcu, Logaške novice, Logatec XI, št. 10, str. 7
8. Kako pišemo kroniko?, Varstvo arhivskega gradiva društev, Priročnik za delo z dokumentarnim in arhivskim gradivom, Ljubljana 1986, str. 66–68
9. Kratke pregled razvoja kulturnih društev v prvem desetletju po vojni, Kulturni poročevalec, glasilo ZKOS XVI, št. 76, str. 23–24
10. Polje na starih fotografijah, Naša skupnost XXVII, Ljubljana 1986, št. 9, str. 7
11. Martin Ivanič, Stavka v rudnikih Trbovlje-Hrastnik in Zagorje (ocena), Škart, arhivski občasnik, Ljubljana 1986, str. 36–37
12. Sokolsko društvo Dolenji Logatec 1908–1941, Notranjski listi III, Cerknica 1986, str. 119–135
13. Kulturna društva občine Grosuplje in njihovo arhivsko gradivo, (Ne)uspešna akcija, Kulturni poročevalec, glasilo ZKOS XVII, Ljubljana 1986, št. 79, str. 23–24
14. Poročilo blagajnika, Zgodovinski časopis XL, Ljubljana 1986, št. 4, str. 498–499
15. Kulturna društva in njihove kronike, Kulturni poročevalec, glasilo ZKOS XVIII, Ljubljana 1987, št. 81–82, str. 24
16. Čebelarstva družina v Polju, Iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Naša skupnost XVIII, Ljubljana 1987, št. 12, str. 8
17. Društva in njihovo arhivsko gradivo, Kamniški občan XXVIII, Kamnik 1988, št. 1, str. 5
18. Listi iz zgodovine slovenskega nogometa, Prelomnica pred 75. leti, Dnevnik 30. 6. 1988, Ljubljana 1988
19. Jubilejna razstava, Kulturni poročevalec, Glasilo ZKOS XIX, Ljubljana 1988, št. 87, str. 13
20. Športni klub Ilirija v Ljubljani do prve svetovne vojne, Zbornik ob devetdesetletnici arhiva, Gradivo in razprave št. 8, Ljubljana 1988, str. 141–148
21. Hazena–ženska športna panoga, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino XXXVI, Ljubljana 1988, št. 3, str. 225–231
22. Zgodovinski arhiv 8 (Zbornik ob devetdesetletnici arhiva), Periodika, Književni listi, Delo 22. 12. 1988, Ljubljana 1988
23. Delovanje športnega kluba Ilirija do prve svetovne vojne, Telesna kultura XXXVI, Ljubljana 1988, št. 3–4, str. 48–49
24. Poročilo blagajnika (na občnem zboru v Ptuj 28. septembra 1988), Zgodovinski časopis XLII, Ljubljana 1988, št. 4, str. 584–585
25. Jutri mineva 60 let odkar so izročili svojemu namenu kopališče Ilirija v Ljubljani, Vino v vodi za dolgo življenje, Ljubljanski dnevnik 25. 5. 1989, Ljubljana 1989
26. Društvo v mojem kraju, Pionir XLV, Ljubljana 1989, št. 4, str. 30–31
27. Društva v mojem kraju, Informacije ZPMS, Ljubljana 1989, št. 5, str. 20–23
28. Gradnja kopališča športnega kluba Ilirija, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino XXXVII, Ljubljana 1989, št. 3, str. 253–258
29. Popisovanje zapuščine pesnika in pisatelja Edvarda Kocbeka, Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije XII, Ljubljana 1989, št. 1–2, str. 59
30. Josip Rus Andrej, Pričevanja in spomini, O sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji, Zgodovinski časopis XLIV, Ljubljana 1990, št. 1, str. 145–147 (poročilo)
31. Društva v mojem kraju, Raziskovalni katalog Slovenskega šolskega muzeja št. 47, Ljubljana 1990
32. Zgodovinski krožki na osnovnih šolah in arhivsko gradivo, Arhivi, glasilo arhivskega društva in arhivov Slovenije XIII, Ljubljana 1990, št. 1–2, str. 157
33. Naša zgodovina, Gradivo o Orlih, Naš časopis, Vrhnika 1990
34. Gradivo o Orlih, Slovenec 1. 8. 1991, Ljubljana 1991
35. Iz arhivov slovenske športne zgodovine, 80 let Ilirije, Neodvisni dnevnik 2. 9. 1991, Ljubljana 1991
36. Predstavljamo vam arhivsko gradivo nadučitelja in upravitelja Matije Hitija iz Doba pri Domžalah, Slamnik, Glasilo občine Domžale XXIX, Domžale 1991, št. 13, str. 5
37. France Pernišek, Zgodovina slovenskega Orla, Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires 1989, Zgodovinski časopis XLV, Ljubljana 1991, št. 4, str. 678–681 (ocena)
38. Dr. Drago Mušič nam je zapustil svoje arhivsko gradivo, Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije XIV, Ljubljana 1991, št. 1–2, str. 89–90
39. Arhivska zapuščina nadučitelja (šolskega upravitelja) Matije Hitija iz Doba pri Domžalah, Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije XIV, Ljubljana 1991, št. 1–2, str. 90–91
40. Zapuščina Marjana Rožanca, Slovenec, kulturna priloga 27. 2. 1992, št. 47, str. 23
41. Marjan Rožanc je že sam uredil svojo dokumentacijo, Pisateljeva zapuščina, Književni listi, Delo 5. 3. 1992, št. 53, str. 13
42. Velik pomen zapuščine Marjana Rožanca, Naša skupnost XXXIII, Ljubljana 1992, št. 2, str. 6
43. Zanimivo je vedeti, Primarij dr. Drago Mušič in njegova zapuščina, Zdravniški vestnik LXI, Ljubljana 1992, št. 5–6, str. 287–288

44. Splošni pregled ustvarjalcev arhivskega gradiva: Društva, Vodnik Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Gradivo in razprave št. 11, Ljubljana 1992, str. 56–57
45. Zapuščina Edvarda Kocbeka, arhivistovo poročilo, Naši razgledi 3. 7. 1992, Ljubljana 1992
46. Kaj nam je zapustil Vitomil Zupan?, Dnevnik 22. 8. 1992, Ljubljana 1992
47. Kakšna je zapuščina Vitomila Zupana?, Slovenec 26. 8. 1992, Ljubljana 1992
48. Postrešček, kje si?, Sto let dela in življenja ljubljanskih postreščkov, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino XL, Ljubljana 1992, št. 2, str. 125–126 (ocena)
49. Dokumenti iz leta 1868 iz zapuščine Matije Hitija iz Doba pri Domžalah, Zbornik za zgodovino šolstva-šolske kronike, Ljubljana 1992, str. 129–132
50. Marjan Rožanc in njegova zapuščina, Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije XV, Ljubljana 1992, št. 1–2, str. 73–74
51. Kaj vsebuje zapuščina Vitomila Zupana?, Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije XV, Ljubljana 1992, št. 1–2, str. 74–75
52. Bogastvo pisateljeve zapuščine, Pred končnim popisom obsežnega gradiva Vitomila Zupana, Književni listi, Delo 25. 3. 1993, Ljubljana 1993
53. Edvard Sovinc, Bil sem nemški vojak, Borec, revija za zgodovino, literaturo in antropologijo, Ljubljana 1993, št. 3–4, str. 358–366 (spremna beseda in opombe)
54. Orlovski odsek na Vrhniki, Imate doma kakšno fotografijo, razglednico ali kak drug dokument, ki govori o delovanju vrhniškega Orla, Naš časopis, Vrhnika 1993, št. 193, str. 9
55. Orlovski odsek na Vrhniki, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino XLI, Ljubljana 1993, št. 3, str. 165–175

Bibliografija s področja arhivistike je objavljena v reviji Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije XVI, Ljubljana 1993, št. 1–2, str. 166–168.

Janez Kopač

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, tel. 061/12-56-152

Inštitut od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki se je leta 1986 preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino (PNZ)**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljavanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Mladika, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1	PZDG 1981	PNZ 1989/2
PZDG 1960/2	PZDG 1982	PNZ 1990
PZDG 1961/1-2	PZDG 1983	PNZ 1992
PZDG 1963/1-2	PZDG 1984	PNZ 1993
PZDG 1965/1-2	PZDG 1985	
PZDG 1966/1-2	PZDG 1986	
PZDG 1967/1-2	PNZ 1987	
PZDG 1968/69, 1-2	PNZ 1988	
PZDG 1970/1-2	PNZ 1989/1 –	
PZDG 1971/72	Trideset let	
PZDG 1975/76	Inštituta	
PZDG 1977	za zgodovino	
PZDG 1978/79	delavskega gibanja. –	
PZDG 1980	Biobibliografije.	

MOHORJEVA ZALOŽBA IZ CELOVCA

V Ljubljani, na predstavnštvu Mohorjeve založbe iz Celovca, Gruberjevo nabrežje 6 ali po tel. 219-686, 211-635, lahko iz bogate zakladnice knjig naročite tudi nekatere, posebej zanimive za zgodovinarje.

Za člane zgodovinskih društev nudimo 10% popusta na navedene cene.

Vinko Ošlak: SAJ NI BILO NIKOLI DRUGAČE. Avtor, doma na Prevaljah, v svojem dnevniškem knjižnem delu duhovito, včasih pa tudi pikro, opisuje razmere v Sloveniji pred desetletjem. Cena: 735 SIT.

Janez Rotar: MORA IN BOLEČINA SLOVENSKEGA NARODA. Revolucija ali sprava. Avtor sega v čas, ko je doživljal boljševiško revolucijo na Slovenskem, številne smrti in trpljenje. Resnica o revoluciji in državljanski vojni po njenih začetnikih je bila strogo zamolčana. Cena: 1.260 SIT.

Peter Fister: TA HIŠA JE MOJA, PA VENDAR MOJA NI. ARHITEKTURA ZILJE, ROŽA, POD-JUNE. Arhitektura Koroške je danes že skoraj prezrta stoletna govorica ljudi, ki so z njo oblikovali svoje domove, domače kraje, pokrajino in deželo, povezovali sever in jug. Cena: 3.990 SIT.

PROFESOR ERNEST TOMEČ. ZBORNİK. Življenje enega od srednješolskih profesorjev med prvo in drugo svetovno vojno in dejanska podoba ene izmed osebnosti, ki je močno vplivala na mlajšo generacijo. 147. izdanje Slovenske kulturne akcije rojakov po svetu. Cena: 1.029 SIT.

Paolo Santonino: POPOTNI DNEVNİK 1485–1487. Potopis spremljevalca oglejskega patriarha po naših krajih na Koroškem, v Sloveniji ter Furlaniji – Julijski krajini. Knjiga je polna duhovitih prikazov tedanjih župnikov in dvorjanov. Njegovi opisi nam omogočajo dober vpogled v dogajanja v prostoru Alpe-Jadran na večer pred reformacijo. Cena: 1.575 SIT.

Pavle Zablatnik: OD ZIBELKE DO GROBA. Ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem. Tisočletno sožitje Slovencev in Nemcev na Koroškem je zapustilo sledove medsebojne kulturne izmenjave in povezanosti. Slovenci pri tej izmenjavi nismo samo prejeli, ampak vedno tudi dajali. Cena: 420 SIT.

Valentin Stücker: DUHOVNIK MED OKUPACIJO IN REVOLUCIJO. Pričevanje duhovnika (umrl 1990) o njegovem delovanju v Mežiški dolini med drugo svetovno vojno in o prestopanju zapora v povojni Jugoslaviji. Med vojno je bil zatiran Slovec v veliko oporo, po vojni pa so ga oblasti zaprle kot Nemca. Cena: 630 SIT.

Stane Kos: STALINISTIČNA REVOLUCIJA NA SLOVENSKEM, 2. del. Nepristranski opis druge polovice medvojnega dogajanja v Sloveniji. Knjiga opisuje čas od septembra 1943 do maja 1945. Cena: 1.260 SIT.

Heidi Janschitz: GAITAL/ZILJA 1848–1918. EINE REGION WIRD DEUTSCH (nemško). Identifikacijska pot mlade znanstvenice dokumentirana tudi v knjižni obliki. Ziljanka je med študijem našla svoje korenine, zato je v diplomski nalogi opisala, kako postane in postaja cela dolina manj in manj slovenska. Cena: 1.365 SIT.

Mirko Bogataj: DIE KÄRNTNER SLOWENEN (nemško). Avtor opisuje na prikupen način zgodovino svojega naroda, kulturno delovanje, predstavlja gospodarstvo, šport in odnose med slovensko in nemško govorečimi sodelležani. Knjiga proti sivemu vsakdanjku na Koroškem, knjiga, ki očara, zbudi, vznemiri in navduši. Cena: 1.995 SIT.

Franz Glaser: RIMSKA NASELBINA JUENA. Vodnik. Cena: 420 SIT.

P. W. Posch: STOLNICA V KRKI. Vodnik. Cena: 420 SIT.

NARODU IN DRŽAVI SOVRAŽNI = VOLKS- UND STAATSFEINDLICH. Pregon koroških Slovencev 1942. Pri zborniku je sodelovalo 22 avtorjev. Knjiga nam razodeva vso tragiko koroških Slovencev, ko so jih pred petdesetimi leti množično pregnali iz njihovih domov. Cena: 4.830 SIT.

Ludovik Ceglar: NADŠKOF VOVK IN NJEGOV ČAS 1900–1963. 1. del. Prvi del življenjepisa ljubljanskega nadškofa Antona Vovka, ki je vodil slovensko cerkev v času povojnega preganjanja, sega do napada nanj 20. 1. 1952 v Novem mestu, ko je škof dobil hude opekline. Cena: 1.890 SIT.

Igor Torkar: DESETI BRATJE. Avtobiografski roman o času pred drugo vojno, med njo in po njej in ljudeh, ki so ga zaznamovali. Cena: 2.310 SIT.

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

26. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV V SLOVENJEM GRADCU 28.–30. SEPTEMBRA 1992 Z OBČNIM ZBOROM ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Prvo in drugo zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Ljubljana 1939, Ptujška gora, Ptuj in Dornava 1940) sta bili v kraljevini Jugoslaviji, preden nas je dosegla druga svetovna vojna. Naslednjih 23 zborovanj od ljubljanskega 10. novembra 1946 do 25. v Murski Soboti jeseni 1990 je bilo v socialistični Jugoslaviji, 26. v Slovenjem Gradcu pa je bilo prvo v samostojni Republiki Sloveniji. Njegovi prireditelji so bili Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zgodovinsko društvo za Koroško in Svet koroških občin (Dravograd, Radlje ob Dravi, Ravne na Koroškem in Slovenj Gradec), ki je zborovanje tudi finančno omogočil, prav tako kot tudi ministrstvo za kulturo in ministrstvo za znanost in tehnologijo. Zborovanje se je ob visoki udeležbi ob blizu in daleč odvijalo v kulturnem domu v Slovenj Gradcu. Začelo se je 28. septembra 1992 dopoldne s pozdravnima govoroma ministra dr. Janka Prunka in slovenjgraškega župana Ivana Uršiča.

V skladu s pripravljeno zasnovo, ki je za glavno temo zborovanja določila »zgodovinski razvoj slovenske severne meje«, vključila pa še lokalno zgodovino, zgodovino prometa in probleme zgodovine v šoli (glej ZČ 46, 1992, str. 293), je imel obsežno uvodno predavanje akademik Bogo Grafenauer (Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje in njena današnja vprašanja), za njim so se zvrstili Stane Brzelak (Pomembni ljudje iz Mislinjske, Mežiške in zgornjega dela Dravske doline), Mira Strmčnik-Gulič (Pregled pomembnih arheoloških najdb na področju Slovenj Gradca), Sergej Vrišer (Umetnostnozgodovinski spomeniki slovenjgraške kotline) in Zinka Zorko (Koroško-štajersko-panonska narečja ob severni slovenski meji). Popoldne je nastopilo šest referentov. To so bili Matjaž Klemenčič (Prevrednotenje dosedanjih raziskav o slovensko-nemški meji), Janez Stergar (Meja kot zarez in ko povezovalka glede na slovensko manjšino v Avstriji), Jože Koropec (Ob naši meji med Dravogradom in Svecino v prvi polovici 16. stoletja), Janez Cvirn (Volilne mahinacije ob slovenski severni meji pred prvo svetovno vojno), Jože Mlinarič (Cerkvena organizacija ob današnji slovensko-avstrijski meji do jožefinskih reform) in France M. Dolinar (Cerkvena organizacija ob današnji slovensko-avstrijski meji od jožefinskih reform do danes.)

Nāšetim 11 predavanjem prvega dne zborovanja je sledil občni zbor Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Uspešno ga je vodila Jasna Fischer. Posebnost obnega zbora je bila v tem, da predsednica Darja Mihelič ni bila navzoča in je poročilo o delu po njenem naročilu prebral tajnik Janez Marolt. Takole se glasi:

Cenjene dame, spoštovani gospodje, drage kolegice in kolegi!

Najprej vsem skupaj dolgujem opravičilo za svojo odsotnost na tem občnem zboru. Praktično neposredno pred zborovanjem sem prejela vabilo na trotedensko študijsko bivanje v Nemčiji, ki pa se začenja s fiksnim današnjim (28. september) datumom. Skušnjava je bila zame prehuda. Zagoavljam pa Vam, da ta hip (v Bonnu) mislim na Vas.

Kot že v Murski Soboti tudi tokrat podajamo le eno samo globalno poročilo o delu Zveze, njenih sekcij in lokalnih društev. Ločeno bodo predstavljena poročila o blagajniškem poslovanju, o izhajanju glasil – ev. pa tudi tistih društev in sekcij, ki bodo to izrecno želele. Društva in sekcije smo pred zborovanjem zaprosili za poročila o njihovem delu in za njihove nadaljnje načrte, ta poročila pa – kolikor smo jih prejeli – povzememo v sumarni obliki.

Dosedanjim desetim lokalnim zgodovinskim društvom, ki jih vključuje Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Zgodovinsko društvo Ljubljana, Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Zgodovinsko društvo za Severno Primorsko, Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko, Zgodovinsko društvo za Koroško, Zgodovinsko društvo v Mariboru, Zgodovinsko društvo v Celju, Zgodovinsko društvo v Ptuj, Zgodovinsko društvo za Dolenjsko in Posavje, Zgodovinsko društvo za Pomurje), se je pred nedavnim pridružilo še Zgodovinsko društvo v Ljutomeru. Število zgodovinarjev in ljubiteljev zgodovine v teh društvih je blizu poldrugi tisoč. pri tem pa niti ne upoštevamo obeh muzejskih društev – Muzejskega društva v Škofji Loki in Belokranjskega muzejskega društva – ki sta tudi povezana v Zvezo. Če lokalna društva delujejo dislocirano, pa je za celotno področje programirano delo sekcij Zveze: šolske, za gospodarsko in družbeno zgodovino, za najnovejšo zgodovino in za lokalno zgodovino.

Zveza je do pred kratkim predstavljala nekakšen vmesni organ, ki je povezoval lokalna društva z nekdanjo Zvezo zgodovinarjev Jugoslavije, prek katere smo prejeli obvestila o dogajanjih v zgodovinski stroki na jugoslovanski in svetovni ravni. Ko je 8. oktobra 1991 potekel trimesečni moratorij

iz Brionske deklaracije, je naša Zveza zgodovinarjev naslovila na nekdanjo jugoslovansko zvezo dopis, da Zveza zgodovinarjev Jugoslavije v nekdanji obliki ne obstaja več. Zato se bo Zveze zgodovinarjev Slovenije za ozemlje naše države Slovenije poslej organizirala po svoje. Da bi se brez posrednika vključili v mednarodne zgodovinske kroge, smo 9. junija letos osnovali lastni Nacionalni komite Republike Slovenije pod predsedstvom akad. Sergija Vilfana.¹ V začetku septembra so slovenski predstavniki že prisostvovali zasedanju generalne skupščine Mednarodnega komiteja za zgodovinske vede v Pragi.

Navzdol naj bi Zveza delovala koordinacijsko med vsemi lokalnimi društvi, skrbela naj bi, da ne bi prihajalo do kolizij raznih zgodovinarskih prireditvev. Takoj naj povem, da tu nismo uspeli. Pogoji za uspešnost na tem področju bi bil, da bi Zvezo redno in dovolj vnaprej dobivala programe dela vseh društev in sekcij, pa tudi zgodovinskih institucij. To bi ji omogočalo, da bi lahko obveščala o prostih terminih za prireditve oz. da bi preprečevala njihovo sovpadanje. Po drugi strani pa bi taka medsebojna obveščenost spodbujala tudi k izmenjavi predavateljev. Seveda pa problem nastopi vedno, kadar je posamezno društvo manj aktivno. Njegovi člani bodo v takem primeru prikrajšani za vrsto prireditvev, ki so jih deležni člani sosednjega lokalnega društva.

Poglavitna naloga Zveze je, da v sodelovanju z enim od lokalnih zgodovinskih društev priredi redno nadveletno zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Kot vidite, smo se tokrat sestali v Slovenj Gradcu na slovenskem Koroškem. Program, ki smo ga pripravili za to priložnost, je dejansko obarvan lokalno, pa tudi obravnava preteklosti severne meje v tem hipu ni prav aktualna. Zato smo bili deležni nekaterih kritik. Sprejemamo jih v toliko, kolikor naj bi bila tematika zborovanja v prihodnje privlačnejša in naj bi nudila odgovore zgodovinarjev na nekatera aktualna vprašanja. Morali pa bi biti previdni, da pri tem ne bi stopili v službo politike. Zgodovina namreč mora stremeti za zgodovinsko resnico in se mora izogibati mitom o naši preteklosti – pa če so ti še tako prijetni za ušesa slovenske javnosti. Želja nekaterih zgodovinarjev, da se bo treba soočiti z vprašanjem, kje se nahaja v sedanjih razmerah naša historiografija in in na katera vprašanja lahko tudi nudi odgovore, pa je vsekakor izizvalna. – Še vedno in morda bolj kot kdaj prej je tudi aktualna obravnava zgodovine v šoli, ki ji je tokrat namenjena okrogla miza. Z njo želimo nadaljevati diskusijo iz zborovanja v Murski Soboti. Hkrati se moramo tudi soočiti s tem, kaj smo v preteklih dveh letih na tem področju opravili.

Zveza nadalje sodeluje pri prirejanju posvetovanj, prireditev ob jubilejih, razgovorov o zgodovini na raznih stopnjah izobraževanja itd. Potem ko je v letu 1991 zaradi vojnih razmer padlo v vodo nekaj načrtovanih znanstvenih srečanj, je bila v letu 1992 Zveza nosilec znanstvenega posvetovanja »Dosežki in načrti v raziskovanju slovenskega izseljevanja po znanstvenih disciplinah«, ki ga je 26. maja v prostorih SAZU organiziral Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Zveza je bila tudi nosilec in – ob ljubljanski izpostavi Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo ter Slovenski izseljenski matici – soorganizator mednarodnega simpozija Slovinci na Dunaju 18. in 19. junija na ljubljanskem magistratu. Letos je bil tudi realiziran že lani načrtovani kulturno-zgodovinski simpozij Modinci. Zveza je sodelovala z Zgodovinskim društvom Ljubljana pri pripravi in »materialni izvedbi« dveh slavnostnih izrednih občin zborov sredi februarja in sredi marca 1991, na katerih so diplome častnih članov ljubljanskega društva prejeli univerzitetni profesorji Vasilij Melik, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan in Božo Otorepec.

Pod okriljem Zveze izhajata dve osrednji slovenski glasili, Zgodovinski časopis in Kronika, ki izdajata tudi svoji dve zbirki. Lastna glasila pa izdajajo tudi nekatera lokalna zgodovinska in muzejska društva.

Z zamenjavo publikacij si je Zveza pridobila obsežno in dragoceno knjižnico, ki jo hrani Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani.

V bodoče bo morda zveza postala tudi pobudnik za usklajevanje raziskovalne dejavnosti slovenskih zgodovinarjev.

Člani izvršnega odbora, ki je v preteklih dveh letih vodil Zvezo, so bili Darja Mihelič (predsednica), Vasilij Melik in Janko Prunk (podpredsednika), Janez Marolt (tajnik), Danijela Juričič (blagajničarka), Majda Čuden (pomočnica blagajnika), Štefan Trojar in nato Anica Kern (predsednica šolske sekcije), Olga Janša-Zorn (predsednica sekcije za gospodarsko in družbeno zgodovino), Zdenko Čepič (predsednik sekcije za najnovejšo zgodovino) po krajši »sedisvakanci« Petra Svolfšak (predsednica sekcije za krajevno zgodovino), Vasilij Melik (urednik Zgodovinskega časopisa), Maja Žvanut (urednica Kronike). Člani razširjenega odbora so tui predstavniki lokalnih društev.

¹ Naj tu navedemo njegove člane. Predsednik akademik Sergij Vilfan je predstavljal SAZU, njegov namestnik Peter Vodopivec komisijo za sodelovanje s francoskimi zgodovinarji, tajnica Darja Mihelič Zvezo zgodovinskih društev, Vasilij Melik oddelek za zgodovino na ljubljanski filozofski fakulteti, Jože Mlinarič oddelek za zgodovino na mariborski pedagoški fakulteti, Janez Šumrada Zgodovinski inštitut Milka Kosa (ZRC SAZU), Jerca Vodušek-Starič Inštitut za novejšo zgodovino, Metod Benedik Inštitut za zgodovino Cerkve, France Kresal komisijo za sodelovanje s češkimi in slovaškimi zgodovinarji, France Rozman komisijo za sodelovanje z avstrijskimi zgodovinarji.

Od sekcij je bila v zadnjih dveh letih nedvomno najbolj delovna šolska, saj ji je zborovanje v Murski Soboti naložilo izrecno poslanstvo. V njenem okviru je prišlo do osnutka prenove učnih načrtov za zgodovino v osnovnih in srednjih šolah. Osnutek je bil končan maja 1991, nato pa poslan na različne naslove s prošnjo za pripombe. Junija 1991 je na Oddelku za zgodovino sledila javna razprava o osnutku. Sklep razprave je bil, da je potrebno učne načrte društva uskladiti s tistimi Zavoda za šolstvo. Jeseni 1991 je prišlo do sestanka med predstavniki Zavoda, izdajateljske založbe in univerzitetnimi profesorji. Oblikovali sta se dve skupini, ki naj bi pripravili učne programe za osnovno oz. srednjo šolo. Osnovnošolska skupina je uskladila učne načrte, ki bodo objavljeni v časopisu *Zgodovina v šoli* septembra 1992. Srednješolska ekipa ni uspela z uskladitvijo učnih načrtov, verjetno se zato lahko pri okrogli mizi nadejamo vroče razprave. Načrti šolske sekcije zajemajo pripravo skorajšnje razprave o učnih načrtih. Člani sekcije že razmišljajo o prihodnjem zborovanju, kjer naj bi bil en dan namenjen posebej šolski problematiki: ne njenemu metodičnemu vidiku, ampak problematiki zgodovinskega razvoja, ki se odraža v novih družbenih in političnih spremembah. V tem smislu bo sekcija pripravila tudi dodatno izobraževanje učiteljev, ki jih bo tekoče obveščala o dogajanjih na šolskem področju. Sekcija za gospodarsko in družbeno zgodovino je v preteklem dvoletnem obdobju precej mirovala, kar je opravičljivo, saj je bila predsednica sekcije polno angažirana pri delu šolske sekcije. Vzlic temu pa je ta sekcija pripravila splošno-lokalno zasnovane referate iz gospodarske zgodovine na tem zborovanju. Sekciji za novejšo zgodovino je kljub dobrim zamislim nekoliko pošla sapa. Bo tu pomagala mlada (še mlajša?!) kri? Tudi delo sekcije za krajevno zgodovino je v večini preteklega obdobja počivalo, saj je bila sekcija »brez glave«. Prav v zadnjem času pa jo je prevzela podjetna primorska zgodovinarica Petra Svoltjšak, ki ima že nove misli za poživitev te veje.

Društvene dejavnosti:

Lokalna društva zgodovinarjev so – z obvezno vzrzeljo, ki jo je povsod vrezala vojna – kar pridno delovala. Najbolj aktivno je bilo Zgodovinsko društvo Ljubljana, ki je v preteklih dveh letih s svojo dejavnostjo posegalo v vsa obdobja zgodovine, s temami predavanj in izbiri predavateljev pa je seglo tudi prek meje. Organiziralo je dve okrogli mizi, ogled razstave, ki jo je na izkopaninah na Ljubljanskem gradu in na gradbišču NUK II. pripravil Mestni muzej. Člani so si ogledali tudi izkopavanja in obnovo Ljubljanskega gradu, prisostvovali pa so tudi dvema izrednima slavnostnima občinama zboroma društva. Prav dejavnost tega izjemno aktivnega društva je pogosto naletela na kolizije prireditev, ki so kazale na nezadovoljiv pretok informacij o dejavnosti na področju zgodovine.

Tudi Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko deluje z izjemnim zagonom. Pred izidom je drugi zvezek njihove revije *Annales*, ki opravičuje ime svojega slavnega francoskega prednika. Izšla sta tudi že dva zvezka knjižnice *Annales*. Društvo je imelo doslej tri občne zbornice s predavanji, predstavitev prvega zvezka *Annales*, pripravilo je predstavitev raznih drugih – za primorsko področje relevantnih – publikacij in številna predavanja. Že v letu 1991 je društvo dalo pobudo za organiziranje rednih zgodovinskih simpozijev oz. okroglih miz ali strokovnih srečanj z obeh strani meje. Pripravilo je že dve taki srečanja, v kratkem bo na sporedu še tretje. Društvo že ima lastno, aktivno šolsko sekcijo, njegovi člani pa s predavanji gostujejo tudi pri drugih lokalnih društvih.

Zgodovinsko društvo na Ptujju deluje enakomerno živahno, po ustaljenih tirnicah. Člani se z veseljem udeležujejo zlasti strokovnih ekskurzij – v preteklih dveh letih jih je društvo pripravilo pet. Tovrstno dejavnost je razširilo tudi prek meje, saj je maja 1991 pomagalo Štajerskemu zgodovinskemu društvu iz Gradca pripraviti ekskurzijo na Ptuj in okolico. Priredilo je tudi tri predavanja in dva ogleda razstave. Za drugo leto, ob 100-letnici ustanovitve Muzejskega društva na Ptujju pa poleg proslave načrtujejo izid tematske številke *Kronike*, ponatis starejših razglednic Ptujja in izid 6. številke Ptujškega zbornika.

Zgodovinsko društvo Ljutomer je bilo ustanovljeno 11. decembra 1991. Društvo je pripravilo svojim članom dve predavanji in ekskurzijo, v kratkem pa načrtujejo še eno ekskurzijo v Avstrijo in eno predavanje. Videti je, da bo društvo v kratkem začelo izdajati lastno revijo.

Delovanje Zgodovinskega društva Celje je v zadnjih dveh letih zaspalo. Temu je bila kriva smrt predsednika društva in negotovi trenutki 1991. Prav v zadnjem času pa se društvo znova postavlja na noge. To dokazujejo tudi njegovi načrti. Poleg standardnih oblik dejavnosti (predavanja, posvetovanj, seminarjev za pouk zgodovine, predstavitev knjižnih novosti in ekskurzij) načrtujejo aktiven poseg v razvoj znanstvenega zgodovinopisja s strokovnimi članki na temo interdisciplinarnega raziskovanja Celja in celjske regije. Želijo tudi poglobiti stike s področnimi društvi in Zvezo.

Belokranjsko muzejsko društvo je med 1990 in 1992 pripravilo dve redni skupščini s prikazom filmov, eno okroglo mizo, eno predavanje, razstavo, ekskurzijo, za svojo več kot 40-letno skrb za ohranjanje kulturne dediščine Bele krajine pa je prejelo Valvasorjevo priznanje. Sodelovalo je tudi pri pripravah za praznovanje 40-letnice Belokranjskega muzeja. Društvo načrtuje obnovo spominskih plošč kulturnim delavcem po Beli krajini, sodelovanje pri urejanju okolice Mitreja na Rožancu in pri izdelavi kazipotov oz. informativnih tabel v Beli krajini ter pri tisku Etnološke topografije občine Metlika. Nameravajo posneti videokaseti o Črnomlju in Metliki, pripravljati predavanja in sodelovati s sorodnimi društvi.

Dejavnost zgodovinarjev pri nas kljub skromnemu financiranju očitno še ne bo zamrla, čeprav je neenakomerno razporejena. Zahvala za to gre požrtvovalnim delavcem v društvih. Ob tej priložnosti naj se zato posebej zahvalim za sodelovanje tudi »svojemu« odboru, predvsem pa beročemu to poročilo, svojemu zvestemu tajniku Janezu Maroltu, ki me je neredko treniral v preizkušnjah potrpežljivosti.

Hvala!

Darja Mihelič

Urednik Zgodovinskega časopisa Vasilij Melik je prebral naslednje poročilo:

Med občnim zborom v Murski Soboti 1. oktobra 1990 in današnjim smo izdali dva letnika Zgodovinskega časopisa, zadnjo številko 44. letnika (174 strani), 4 številke 45. letnika (688 strani ali 172 strani na številko) ter 3 številke 46. letnika (426 strani ali 142 na številko). Izhajamo torej redno, že par let pa smo preobloženi z rokopisi, tako da imamo kar precejšnjo čakalno dobo in ne moremo več objavljati rokopisov takoj, ko jih dobimo, kakor je bilo pred leti. Prosim torej cenjene sodelavce za nekaj potrpljenja. Sofinanserji so isti kot prejšnjikrat: ministrstvo za znanost in tehnologijo, ministrstvo za kulturo, ministrstvo za šolstvo in šport, znanstveni inštitut filozofske fakultete v Ljubljani in znanstveno raziskovalni center SAZU. Hvala jim! V Zbirki Zgodovinskega časopisa je v zadnjem obdobju, nekako pred letom dni izšel deveti zvezek: 54 strani obsegajoče delo Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno, ki ga je napisala Petra Svoljšak in smo ga izdali skupaj z Zgodovinskim inštitutom Milka Kosa ob finančni pomoči ministrstva za znanost in tehnologijo, ministrstva za kulturo, ministrstva za šolstvo in šport ter Primexa iz Nove Gorice. Izdali smo tudi tri nove ponatise starih letnikov (12/13, 16, 21).

Osebo se moram posebej zahvaliti sourednikoma, ki brez njiju časopis ne bi redno izhajal, upravnici gospe Čudnovi, avtorjem razprav in prispevkov, še posebej pa seveda vsem bralcem in naročnikom, brez katerih ne bi mogli živeti.

Vasilij Melik

Poročilo o Kroniki je namesto urednice Maje Žvanut prebrala Danijela Juričič-Čargo.

V času, ki je pretekel od zborovanja zgodovinarjev v Murski Soboti do tega v Slovenj Gradcu, so izšle tretja številka letnika 38/1990, letnik 39/1991 in prvi dve številki letnika 40/1992, skupno šest števil, ena dvojna in štiri enojne. Dvojna številka letnika 39 (1991, 1-2) je bila tematska, posvečena zgodovini Pomurja. V njej je bil natisnjen tudi del referatov z zborovanja v Murski Soboti. Skupni obseg je bil 413 strani tekstov in slikovnega gradiva.

V rubriki Članki in razprave je bilo 45 prispevkov, v Zapiskih in gradivu 9, v Delu naših zavodov in društev 10, v Novih publikacijah 28, v Jubilejih 1 ter v novo uvedeni rubriki Iz dela šolskih krožkov 3. Napisalo jih je 71 različnih avtorjev ter jih ilustriralo s 177 fotografijami pokrajin, naselij, objektov, načrtov, zemljevidov in risb, oseb, predmetov, tiskov in arhivskih dokumentov ter izsekov z razstav.

Maja Žvanut

V imenu nadzornega odbora je podal pohvalno poročilo France Kresal. Izvoljen je bil nov izvršni odbor Zveze, za predsednico pa Jerca Vodušek Starič z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Sestavo odbora smo objavili v ZČ 47, 1993, str. 136. Občnemu zboru je sledil sprejem udeležencev zborovanja pri županih koroških občin s kulturnim programom.

V torek 29. septembra se je zborovanje nadaljevalo z 8 referati, ki so napolnili ves dopoldanski čas. Predavali so Janez Marolt (Problematika cestnih povezav med Celjsko kotlino in Koroško v antiki), Jože Curk (Prometnice med 16. in 18. stoletjem na slovenskem Koroškem), Eva Holc (Ceste – element gospodarskega razvoja v prvi polovici 19. stoletja), Andrej Hozjan (Slovenjgraško meščanstvo 16. stoletja v knjigah izdatkov dežele Štajerske), Marjetica Simoniti (Pohorsko steklarstvo), Alojz Krivograd (Industrializacija Mežiške doline do prve svetovne vojne), Žarko Lazarevič (Kmečki dolgovi ob severni meji 1918–1941) in Marijan Žnidarič (Nemški živelj v Podravske regiji med obema vojnama do leta 1945).

S tem je bila vrsta referatov izčrpana. Predavanja z zborovanja smo začeli objavljati že v 4. številki ZČ za leto 1992; nekatera so bila ali bodo objavljena v Časopisu za zgodovino in narodopisje, nekatera v Kroniki, nekatera v Zgodovinskem časopisu.

Popoldne 29. septembra je bila okrogla miza o problematiki pouka zgodovine, že dopoldne pa se je na zahtevo udeležencev prebralo pismo, ki ga je bil Peter Vodopivec pisal predsednici Darji Mihelič oziroma pripravljalnemu odboru in v njem izrekel negativno sodbo o zasnovi zborovanja, češ da se preveč usmerja k lokalnim in regionalnim problemom, pri tem pa pušča ob strani velike spremembe, ki se z njimi soočajo Slovenija, bivša Jugoslavija in države nekdanjega vzhodnega bloka. Okroglo mizo je vodil Božo Repe; sklepi so bili formulirani na seji šolske komisije 16. oktobra, odobreni na seji izvršnega odbora zveze in poslani ministru za šolstvo in šport in državnemu strokovnemu svetu za vzgojo in izobraževanje ter časopisom. Glasijo se takole:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije (ZZDS) je na 26. zborovanju 28.–30. 9. 1992 v Slovenj Gradcu v razpravi kritično osvetlila problematiko pouka zgodovine na šolah in sklenila s svojimi stališči seznaniti Ministrstvo za šolstvo in šport RS in Državni strokovni svet za vzgojo in izobraževanje RS. Te zahteve strokovne javnosti se ponavljajo od 23. zborovanja ZZDS 1.–3. 10. 1986 v Tolminu, na razpravi o problematiki pouka zgodovine na zborovanju v Slovenj Gradcu pa so bile zapisane v sklepih.

Zgodovina naj se kot samostojen učni predmet uvede v 5. razred osnovne šole (kot je po svetu in kot je bilo v Sloveniji do leta 1960) in se temu primerno spremeni učni načrt za zgodovino na osnovnih šolah. Tozadevno se bo vodstvo ZZDS dogovarjalo z Geografskim društvom Slovenije o možnosti razbitja predmeta Spoznavanje družbe v 5. razredu osnovne šole in o uskladitvi fonda učnih ur predmetov zgodovine in zemljepisa. Pri tem resno računamo na fond učnih ur dosedanjega predmeta srbskohrvaškega jezika. Menimo namreč, da zgodovina nudi najširši temelj humanističnega nišljenja in spoznavanja lastne nacionalne identitete ter edina omogoča razumevanje časa in prostora. Kot taka je pogoj za razumevanje vsebine ostalih družboslovnih predmetov.

V srednjih šolah ugotavljamo primere prelivanja učnih ur zgodovine drugim predmetom. Vodstvo ZZDS meni, da se mora s tem prenehati in da bi pristojni organi morali točno določiti število učnih ur zgodovine za vse stopnje srednjih šol ter tako preprečiti vodstvom šol samovoljno razlago razporeditve učnih ur po predmetih. Zgodovina naj postane obvezen predmet pri maturi in zaključnem izpitu.

ZZDS sprašuje pristojne organe, zakaj zgodovinska stroka, ki je imela svojega kandidata, nima svojega predstavnika v pravkar imenovanem Državnem strokovnem svetu za vzgojo in izobraževanje. Proti temu odločno protestiramo in upamo, da je bila to zgolj pomota.

Naslovnika prosimo, da o vsem, kar zadeva pouk zgodovine na šolah, redno obveščata Predsedstvo ZZDS in se zato vnaprej zahvaljujemo.

Okrogli mizi o šolstvu so sledili sestanki posameznih sekcij v različnih prostorih. Zvečer je bila organizirana skupna večerja v gostilni Rogina v Podgorju. V sredo 30. septembra je bila strokovna ekskurzija po koroških krajih. Po njej so nas peljali štirje avtobusi. Ogledali smo si rotundo sv. Janeza Krstnika na spodnji Muti, se povzpeli čez Radelj na avstrijsko stran Gólice do jezua na Bistrici, se spustili na Labot (Lavamünd) in znova prestopili mejo pri Libeličah. Tu smo si pogledali cerkev sv. Martina s kostnico, nato pa obiskali na Ravnah knjižnico in muzej. Kosilo na kmetiji v Šentanelu je bila zaključna točka pred povratkom v Slovenj Gradec, odtod smo se potem razšli na domove, odkoder smo bili pred dvema dnevyoma prišli. Prijetno 26. zborovanje je bilo za nami.

Vasilij Melik

25. ZBOROVANJE AMERIŠKEGA ZDRUŽENJA ZA POSPEŠEVANJE SLAVISTIČNIH ŠTUDIJ

(25th National convention of American Association for the advancement of slavic studies)

Honolulu, Havaji, 19.–22. november 1993

25. jubilejno zborovanje Ameriškega združenja za pospeševanje slavističnih študij je letos potekalo na pravilčno lepem havajskem otočju sredi Pacifika. Otočje sestavlja osem otokov, od katerih je najbolj obljuden otok Oahu, kjer je tudi glavno mesto Honolulu. Zgodovinarjem je otok znan po napadu Japoncev na Pearl Harbor, kjer je danes spominski center, ki privablja milijone turistov, samo zborovanje pa je potekalo v drugem znamenitem predelu mesta, v turističnem naselju na Waikiki Beachu.

Izvršilno predsedstvo Ameriškega združenja za slavistične študije sestavlja pet članov, predsedujoči je Gail Lapidus z University of California, Berkeley. V organizacijo je združenih 9 regionalnih in 22 nacionalnih združenj, med katerimi je tudi Društvo za slovenske študije (Society for Slovene Studies), ki je bilo ustanovljeno leta 1973, Ameriškemu združenju za pospeševanje slavističnih študij pa se je pridružilo leta 1977. Društvo za slovenske študije, ki mu predseduje Henry R. Cooper z Indiana University, deluje v ZDA in je znanstvena neprofitna organizacija, namenjena pospeševanju tesnejših stikov med znanstveniki, ki se ukvarjajo s slovenskimi študijami. Njihova glavna dejavnost je organiziranje srečanj in zborovanj ter izdaja znanstvenih del. Društvo izdaja časopis Slovene Studies, ki ga ureja Tom S. M. Priestly z University of Alberta. Zborovanja Ameriškega združenja za slavistične študije so interdisciplinarna, zgodovinarji pa smo na njih običajno dobro zastopani. Na zborovanjih prevladujejo znanstveniki z ameriških univerz, v Honolulu pa je največ prispevkov obravnavalo problematiko držav bivše Sovjetske zveze.

Zaradi velike oddaljenosti in s tem povezanimi velikimi stroški se člani Društva za slovenske študije zborovanja na Havajih niso udeležili v tako velikem številu kot prejšnja leta. Raziskovalci, ki se ukvarjamo s »slovenskimi študijami«, smo sodelovali v dveh sekcijah, poleg tega pa je na zborovanju sodelovalo tudi nekaj posameznikov. Literarno sekcijo oziroma okroglo mizo na temo »Slovenska izseljenska literatura po drugi svetovni vojni« je vodil Igor Maver, s prispevki pa so poleg njega sodelovali še Mirko Jurak, Jerneja Petrič in Janja Žitnik. Drugo sekcijo s skupnim naslovom »Katoliška Cerkev med slovenskimi priseljenci v ZDA« je vodila Carol Rogel Poirier z Ohio State University, Columbus, komentator pa je bil Bogdan Novak z University of Toledo.

V prispevku »Katoliška Cerkev in množično izseljevanje iz Slovenije pred letom 1914« je Marjan Drnovšek, ki se zborovanja zaradi finančnih težav ni mogel osebno udeležiti, opisal vlogo katoliške Cerkve na Slovenskem pri procesu izseljevanja. Pri raziskovanju se je med drugim opiral na poročila s slovenskih katoliških shodov, na katerih so sprejemali osnovne sklepe, ki so opredelili odnos katoličanov (duhovnikov in laikov) do izseljenskega vprašanja. V nadaljevanju je predstavil odnos cerkvenega vrha na Slovenskem do izseljevanja in na kratko orisal delovanje Rafaelove družbe za pomoč slovenskim izseljencem.

Breda Čebulj Sajko je sodelovala s prispevkom o »Verskem življenju Slovencev v Avstraliji« med letoma 1945–1980. V njem je z etnološkega stališča prikazala vpliv katoliške Cerkve na vsakdanje življenje, na način prehrane, praznovanja, ljudske običaje in kulturno življenje slovenskih priseljencev na najmanjšem, sedmem kontinentu. Pri tem je še posebej opozorila na delovanje slovenskih frančiškanov, ki urejajo in izdajajo revijo Misli, vodijo slovenske radijske oddaje in skrbijo tudi za kulturno življenje svojih rojakov.

Darko Friš je predstavil prispevek »Kratek pregled delovanja katoliške Cerkve med slovenskimi priseljenci v ZDA med leti 1871–1941«. V njem je spregovoril o problematiki etničnih župnij, delovanju misijonarjev, škofov, duhovnikov in redovnikov med slovenskimi priseljenci, o vlogi in pomenu slovenskih župnij, katoliških organizacij in o kulturnem delovanju katoliško usmerjenih slovenskih priseljencev. Po predstavitvi prispevkov se je razvila živahna diskusija, ki je sicer pustila nekatera vprašanja odprta, potrdila pa je dejstvo, da je bilo vprašanje vloge katoliške Cerkve pri izseljevanju in med slovenskimi priseljenci širom po svetu do sedaj po krivici zapostavljeno in da so organizatorji sekcije izbrali privlačno in zanimivo temo.

Na zborovanju je kot posameznik sodeloval tudi Milan Vodopivec iz Svetovne banke na temo »Nezaposlenost na prehodu iz socializma«. In še zanimivost: Evan Kraft z Salisbury State University je predstavil zelo odmeven prispevek »Ali je odcepitev rešitev regionalnega konflikta? Primer Slovenija«, s čimer je potrdil dejstvo, da je Slovenija kljub majhnosti zanimiva tudi za tuje raziskovalce.

Med izredno zanimivimi predavanji in diskusijami smo udeleženci zborovanja našli čas tudi za ogled otoških znamenitosti, vabila pa nas je tudi čudovita peščena plaža, ki se razteza na južni obali otoka vse od slavnega Aloha Towerja do ugaslega ognjenika, imenovanega Diamond Head. Štirje dnevi, kolikor je trajalo posvetovanje, so vse prehitro minili, in ko smo zapuščali »raj na zemlji«, ki pod svojim bleščečim površjem skriva veliko bečo prvotnih prebivalcev, smo v morje vrgli lei (venček cvetja), kar po starem otoškem verovanju pomeni, da so bomo nanj še kdaj vrnili. Na koncu poročila še zahvala Društvu za slovenske študije, ki je bilo pokrovitelj obeh sekcij, posebej pa bi se udeleženci zgodovinsko-etnološke sekcije želeli za pomoč in podporo zahvaliti Petru Vodopivcu, Carol Rogel Poirier in Lei Plut Pregelj.

Darko Friš

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1993 izhaja že njen 64. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, SI-62001 Maribor, Partizanska 5.

RAZSTAVE

RAZSTAVA OB 95-LETNICI LEONA ŠTUKLJA

Leon Štukelj, legenda svetovnega športa, je zapisan v zgodovini slovenskega športa kot tekmovalec z največ uspehi na velikih mednarodnih tekmovanjih kot so svetovna prvenstva in olimpijske igre. Uspelo mu je kot enemu redkih slovenskih športnikov uvrstiti se v sam vrh svetovnega športa med obema vojnama, kjer je bil vse od olimpijskih iger v Parizu 1924 do olimpijskih iger v Berlinu 1936, ko je sklenil svoje aktivno nastopanje na telovadnem orodju.

Ob njegovi 95-letnici je Dolenjski muzej iz Novega mesta pripravil razstavo »95 LET LEONA ŠTUKLJA«. Na njej je bilo mogoče videti življenjsko pot Leona Štuklja od rojstva do današnjih dni. Najprej je bila prikazana njegova mladost do prve svetovne vojne, potem pa njegova uspešna športna pot med obema svetovnima vojnama, kjer je bil poudarek na olimpijskih igrah, na katerih je sodeloval in osvajal kolajne. Razstava se je zaključila s fotografijami, ki so prikazovale Leona Štuklja vse do današnjih dni. V času med obema vojnama je duh prebujajočega slovenskega naroda ponesel po vsem svetu. Na prsi si je ponosno pripenjal olimpijska odličja, ki so bila dosegljiva le najboljšim med najboljšimi. Leta 1938 je za časnik Avto in šport izjavil: »V zavesti plemenite borbe med tisočeriimi izbranci vsega sveta za ugled svojega naroda in države, kot celota pa za kulturo vsega človeštva, tedaj vsi za isti smoter, ne glede na vero, narodnost ali pleme, ne more biti za posameznika osebno močnejšega doživetja na olimpijah, morda tudi v življenju, kakor uvrstiti se med prve tri zmagovalce.«

Leon Štukelj se je rodil 12. novembra 1898 v Kandiji pri Novem mestu, kjer je končal tudi ljudsko šolo in klasično gimnazijo. Leta 1907 se je vključil v naraščaj novomeškega Sokola in že v gimnazijskih letih zaslovel kot odličen telovadec. Med 1. svetovno vojno je bil mobiliziran in je služil na Dunaju kot vojaški pisarniški uslužbenec. V tem času je opravil vojaško maturo in se vpisal na pravno fakulteto na Dunaju. Po končani vojni je študij nadaljeval v Zagrebu in kasneje na novi univerzi v Ljubljani, hkrati pa je nadaljeval vadbo kot član novomeškega sokolskega društva. Leta 1922 ga je povabil dr. Viktor Murnik k skupni vadbi kandidatov za VII. tekmo Mednarodne telovadne zveze, ki je bila tega leta v Ljubljani. Leon Štukelj se je uvrstil v tekmovalno vrsto. Dosegel je velik uspeh, saj je osvojil tri prva in dve drugi mesti. S tem se je začela pot velikega in do današnjih dni najuspešnejšega slovenskega tekmovalca.

Po uspehu v Ljubljani v začetku leta 1924 diplomiral in dobil pripravniško službo na okrožnem sodišču v Novem mestu. Istočasno se je pripravljval na svoje prve olimpijske igre v Parizu 1924. Čeprav je bil poškodovan, je dosegel imeniten uspeh in osvojil dve zlati kolajni v mnogoboju in na drogu. Leon Štukelj je tako prišel v sam vrh predvojne telovadbe, ki ga je branil vse do svojega zadnjega nastopa na olimpijskih igrah v Berlinu 1936, kjer je osvojil še zadnjo olimpijsko kolajno – srebro na krogih.

Od Pariza do Berlina je sodeloval še na dveh svetovnih prvenstvih, in sicer v Lyonu 1926, kjer je osvojil dve zlati, eno srebrno in eno bronasto kolajno, in v Luxemburgu 1930 z dvema bronastima kolajnama ter na olimpijskih igrah v Amsterdamu 1928, kjer je osvojil eno zlato na krogih in dve bronasti kolajni za mnogoboj in ekipo. Tako je na velikih tekmovanjih, svetovnih prvenstvih in olimpijskih igrah osvojil osem zlatih, štiri srebrne in pet bronastih kolajn. Olimpijske igre v Berlinu pomenijo konec aktivne športne poti za Leona Štuklja, enega velikanov svetovne telovadbe. Odtlej se je bolj posvetil družini in delu, leta 1939 pa je še sodeloval kot vodnik jugoslovanske vrste na prijateljskih srečanjih z vrstama Francije in Poljske v Parizu ter Varšavi.

Po svetovnem prvenstvu v Lyonu 1926 je opravil sodniški izpit in 1. novembra 1927 nastopil službo na okrožnem sodišču v Mariboru. Sodniško službo v Mariboru je opravljal do začetka 2. svetovne vojne, ko je bil vpoklican v jugoslovansko vojsko. Po demobilizaciji je odšel v Ljubljano in med vojno služboval v Žužemberku, Črnomlju in Novem mestu ter proti koncu vojne v Ljubljani. Po vojni je deloval v gospodarstvu, predvsem v gostinstvu in trgovini. Leta 1965 je odšel v pokoj kot uslužbenec Gospodarske zbornice Maribor.

Poleg vrste priznanj, diplom in plaket, ki jih je dobil za svoje velike športne dosežke, je prejel tudi najvišja priznanja v obeh svojih mestih. 1968 je postal častni občan Novega mesta, 1989 pa je v Mariboru prejel »zlato grb«. Z olimpijskim redom, ki mu ga je izročil Juan Antonio Samaranch, ga je leta 1987 odlikoval tudi Mednarodni olimpijski komite. Sam je, kot pravi, še vedno bolj Novomeščan kot Mariborčan, saj so njegove korenine v Novem mestu, kjer je preživel svoja otroška leta in mladost, maturiral na gimnaziji in po diplomi opravil sodniško prakso ter po imenovanju za sodnika tudi najprej služboval. V Novem mestu je preživel tudi tri velika mednarodna tekmovanja, med njimi najuspešnejše olimpijske igre v Parizu 1924. Seveda pa je njegov

tudi Maribor in on Mariborčan, kamor se je preselil leta 1927 in kjer živi še danes. Mariborčani so ga prav tako sprejeli za svojega in od tam je odšel še na štiri velika svetovna tekmovanja. Poleg tega pa je tam osnoval svojo družino in zaključil telovadno in delovno pot.

Na zanimivi in poučni razstavi je bilo mogoče videti vse njegove olimpijske kolajne, predvojna odlikovanja, vrsto poveljnih priznanj, plaket in diplom, ki jih je prejel za svoje dosežke v športu, vključno z odlikovanjem Mednarodnega olimpijskega komiteja, olimpijskim redom. Za popestritev pa je bil na ogled še 20-minutni televizijski portret Leona Štuklja, ki je bil posnet aprila 1993. leta, avtorja Frančka Jauka s TV studia Maribor. Film je bil tudi nagrajen na mednarodnem festivalu v Palermu. Večino gradiva za razstavo je prispeval sam Leon Štukelj, ki je prijazno dal na razpolago ves svoj arhiv in vse predmete, ki jih je prejel za svoje več kot uspešno športno udejstvovanje.

Razstava je bila najprej na ogled v njegovem rodnem Novem mestu, kjer je bila otvoritev v Dolenjskem muzeju na predvečer njegovega praznika, 11. novembra. Na ogled je bila do 29. novembra 1993, nato pa se je preselila v Maribor (v Muzej narodne osvoboditve). Tam je bila na ogled od 2. do 16. decembra 1993. Obeh otvoritev se je udeležil tudi slavjenec, ki je zbranim spregovoril o svojih spominih in si z zanimanjem ogledal razstavo, ki je tako v Novem mestu kot v Mariboru vzbudila veliko zanimanje javnosti, saj si jo je skupaj ogledalo kar 6.500 obiskovalcev.

Zdenko Picelj

SLOVENSKA MATICA, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 8,
tel.: (061) 12-63-190

Božo Otorepec

SREDNJEVEŠKI PEČATI IN GRBI MEST IN TRGOV NA SLOVENSKEM

S kritično študijo o srednjeveških grbih in pečatih naših starejših urbanih naselij smo dobili delo, ki smo ga zelo pogrešali, toda to dokaj obsežno delo prinaša v resnici več, kot obljublja naslovni okvir. Avtor je zbral domala vse dostopne arhivsko izpričane podatke o starejši zgodovini naših mest in trgov, ne samo tistih v današnjih političnih mejah Slovenije, marveč celotnega slovenskega etničnega ozemlja. Pri tem je kritično ovrednotil in mnogokrat tudi korigiral ali vsaj izpolnil dosedanja zgodovinska spoznanja.

Otorepčeva študija je znanstveno pomembno delo, rezultat dolgotrajnega in zavzetega študija. S svojo akribijo in razgledanostjo presega marsikatero podobno tuje delo, pri nas pa je popolnoma pionirskega značaja. Lahko rečemo, da je to ena najpomembnejših edicij, kar smo jih za starejši čas naše zgodovine doživeli v zadnjih desetletjih. Delo spremljajo tudi reprodukcije ohranjenih pečatov.

Po dogovoru med Slovensko matico in Zvezo zgodovinskih društev Slovenije imajo člani zgodovinskih in muzejskih društev možnost kupovati knjige **SM po posebnih članskih cenah**, ki sicer veljajo samo za člane Maticе.

OCENE IN POROČILA

Georges Duby, *Eine andere Geschichte*. Stuttgart : Klett-Cotta, 1992. 166 strani.

Čeprav bi lahko naslov tega Dubyjevega dela marsikatega bralca zavedel in ga, če ga seveda razne »nove zgodovine« ne prevzamejo, tudi odvrnil od branja, naj vse, ki bodo posegli po knjižici, kar na začetku potolažim. Dubyjeva »drugačna zgodovina« je v tem delu ZGODBA. Njen junak je Georges Duby sam, kar je spričo pregovorne skromnosti in domala masonske skrivnostnosti zgodovinarjev (kadar beseda nanese nanje) že zadosten razlog za branje.

Duby svojo »inside story« (zgodbu izza odra oziroma zgodbu iz ozadja) začne poleti 1942, ko je služboval na provincialni gimnaziji in se nenadoma (kot vzroke navaja tudi častihlepje in ambicioznost) odločil za poklicno pot znanstvenika in raziskovalca, ki predstavlja v mnogočem tudi pot moderne francoske historiografije zadnjih petdesetih let.

Prav zaradi položaja, ki ga zaseda Georges Duby, s svojimi študijami o srednjeveški zgodovini, je njegovo videnje francoske (in z njo tudi občeevropske) historiografije še kako pomembno in kvalificirano.

Na mladega Dubya so na začetku znanstvene poti delovale zelo različne in pogosto celo nasprotujoče si sile. Pritožuje se nad »dogodkarji«, ki so v tem času (trideseta in štirideseta leta) še mnogokje branili okope pred vdorom novih idej, ki so jih (tudi za mladega Dubya) poosebljali Bloch, Pirenne in Braudel. Poleg dobršne mere vztrajnosti je imel ta strastni oboževalec Fevdalne družbe (to delo je bojda znal na pamet) tudi precej sreče, da je v svojem profesorju Jeanu Deniauju našel zgled, ki ga je vodil v pravo smer. Doktorand Duby je sklenil svojo znanstveno ustvarjalnost sprostiti v medievistiki in se na tem področju prepustiti novemu vetru francoske historiografije, ki je že od tridesetih let dalje (v zgražanje in posmeh »dogodkarjem«) vel iz dolgo pozabljenih virov – iz urbarjev, statistik, popisov in poslovnih korespondence.

Omenjeni viri so služili novi generaciji zgodovinarjev – generaciji apostolov ekonomske zgodovine, ki so v hladnih in brezosebnih stolpcih števil in v dolgovernih trgovskih pogodbah slišali glasove preteklosti, pred katerimi so si »dogodkarji« hote ali ne hote mašili ušesa. Iz teh virov je vstal nov nauk o zane-marljivosti »prelomnih« bojev in porok ter o zveličanosti dolgoročnih (pri nekaterih raziskovalcih celo cikličnih) gibanj tega, kar je marksizem krstil za »ekonomsko bazo«.

Kljub pomanjkanju tovrstnih virov za 11. in 12. stoletje kot čas rojevanja »pravega« fevdalizma, je ostal Duby zvest samemu sebi vse do danes – še vedno ga zanima izključno družbena tektonika (najso-dobnejši prelomi in družbenih odnosih kot rezultat dolgotrajnih, skoraj neopaznih »nezgodovinskih« sprememb), medtem ko dogodkovno plat zgodovine prepušča drugim ali pa jo poda po svoje (na svojstven način življenja v mentaliteto tedanjosti je pisal o bitki pri Bouvinesu leta 1214). Prav pomanjkanje virov je v Dubyu utrdilo prepričanje, da je izbral pravo obdobje – manjšo množino virov (večidel že objavljenih) je seveda lažje obvladovati in primerjati, čeprav je zapolnjevanje vrzeli med njimi lahko precej tvegano početje. Duby se je s svojo opredelitvijo za faktografsko, na preučevanju ekonomskih tokov zasnovano zgodovino odločil v času, ko so Schneider, Wolff in Mollat uspešno nadgrajevali in razvijali novo historiografsko smer, ki jo je s svojimi študijami o vlogi kapitala pri rušenju preživelih družbenih odnosov utemeljil Pirenne. Prav on pa je s svojo zmožnostjo vživetja v obravnavano obdobje in izjemno predstavnostno močjo ter umetelnim zapolnjevanjem praznine v virih odločilno zaznamoval vse kasnejše Dubyjevo pisanje, francoskim zgodovinarjem pa olajšal prehod od čisto ekonomskega k sociološkemu zgodovino-pisju.

Duby je svoj stil podajanja snovi našel v kombinaciji faktografskega in Pirennevega (svobodnejšega) načina pisanja in razmišljanja, vse skupaj pa je oplemenitil še z vplivi svoje geografske predizobrazbe. Svoj predmet preučevanja je videl v družbi kot sistemu, ki ga podobno kot zemeljsko površje sooblikujejo različni dejavniki (materialni in duhovni).

Prebiranje Annalov ter študij Fevbra in Blocha sta zelo dovtetnega mladeniča prepričala v nujnost interdiscipliniranega pristopa k preteklosti in ga ohrabile za številne nezaslišane podvige (pritegnitev »neobičajnih virov« npr. viteških romanov, pesmi, pripovedk) pri odkrivanju ozadja nekaterih procesov. Sele prebiranje analistov je dvignilo sociološko zgodovino-pisje na položaj suverene usmeritve ter ga rešilo »slovesa« priveska gospodarske zgodovine.

Kljub vpetosti bodočega doktorja v sfero nove, nekonvencionalne usmeritve (ali pa prav zaradi tega), je imel Duby pri izbiri mentorja kar nekaj težav – Deniau je to nalogo odklonil, Blocha, ki je s svojimi razpravami Dubyja privedel na to pot, pa so ustrelili Nemci (sicer pa med svojimi študenti niti ni bil preveč cenjen kot svetovalec pri delu). Njegov mentor je tako postal Perrin, ki je tudi predsedoval komisiji, ki je Dubyja pripustila k doktoratu. Perrin svojega doktoranda ni preostrog nadzoroval, bil je vnet pristaš sociološke zgodovine, svojo disertacijo pa je zgradil na pravnih virih in njihovo suhoparnost dopolnil z živo pripovedjo in interpretacijo.

Perrin je svoje mentorstvo videl predvsem v občasnih konzultacijah, ki so se po Dubyjevem pripovedovanju vedno končale z mentorjevo pripovedjo o lastnem doživljanju vojne 1914–18. Kljub navidez vsemernemu odnosu do vloge mentorja pa je Perrin precej natančno spremljal napredek svojega varovanca. Dubyju je predvsem priporočal postopnost in študij že izdanih virov (pri študiju originalov je Dubyja ovirala »pedagoška preteklost« saj ni diplomiral na znameniti Ecole des chartes). Na Perrinovo

pobudo je Duby posegel po zbirki listin clunyske opatiije, ki je v letih 1876 do 1903 izšla kot dela Augustina Bernarda in Alexandra Bruela. Ob študiju transkribiranih kartularjev in privilegijev te specifične in izjemno pomembne ustanove je Duby izpopolnjeval tudi pomanjkljivosti v svoji nepaleografski predizobrazbi.

Kljub izjemni vlogi samostana v južnofrancoskem prostoru, je Duby ob prebiranju listin ugotovil, da je vnema pisarjev sčasoma pojemale, nekaj listin pa se je seveda medtem tudi že izgubilo (največ okoli leta 1789). Avtorja zbirke, ki sta se trudila priti do originalov, je uspelo zbrati okrog 5500 listin, Dubyju pa med pripravljenjem disertacije še dvakrat toliko. Večino teh dokumentov so predstavljale posestne listine z dokazno močjo, ki so lepo ilustrirale gospodarski vzpon samostana v 10. in 11. stoletju kot plod nakupov in daril. Skupaj z darovnicami so v opatiji ohranjali (nenamerno) tudi fragmente zasebnih arhivov bogatih dobrotnikov samostana, žal pa je omenjena kritična izdaja precej nesistematizirana.

Dubyja je opatiija pritegnila predvsem zaradi antične listinske dediščine in pismenosti, ki je tu spet vzcvetela že tedaj, ko je drugod vladal še mrak zgodnjefevdalne družbe (do 12. stoletja drugod praktično še ni pravih dokumentov).

Resda so bile prve listine še suhoparni pravniški obrazci in se šele okrog leta 1000 zapisom prizna dokazna moč, medtem ko so bili v začetku le dopolnilo živemu pričevanju. Prav novi ugled, ki ga je družba namenila pisnim dokazom za pravna dejanja, je spodbudil k pravi poplavi obsežnih in gostobesednih listin, ki je trajala celo stoletje in usahnila šele ok. 1120. Tej stagnaciji je sledil še zadnji večji vzpon pisnih dokumentov konec 12. stoletja, nakar se je nov pravni sistem spet zadovoljil s formularsko obliko zapisov.

Prav pokritost z viri in njihova dostopnost sta Dubyja pripravila do tega da je za svoje področje izbral čas 11. in 12. stoletja, medtem ko se je teritorialno omejil na neposredno sosesčino samostana, čeprav je le-ta poleg clunyske posesti obsegala tudi posest templarskega samostana in katedral Chalona in Macon. Duby se je ob tem zavedal drugačnosti svojega pristopa, ki je bil v primerjavi z blochovsko velikopoteznostjo in širino kar nekako drobnjakarski – v njegovo rehabilitacijo pa naj omenim, da je to velikopoteznost še kako dokazal v svojih kasnejših delih, kjer so mejo opatiije zamenjale meje zahodnega krščanstva. Duby je pri svojem prvem raziskovalnem projektu torej bolj kot svojem idealu (kar je Bloch nedvomno bil) sledil svojemu mentorju, ki je široke zamahe čopiča zamenjal z filigranskim seciranjem dokumentov.

Pri pisanju disertacije je Duby uporabljal kar 45 različnih izdaj virov, težave pa so mu povzročali predvsem preveč vestni arhivisti, ki so originale skorajda ljubosumno varovali pred »vsiljivci«. Pri delu v arhivih in knjižnicah je celo sam razvil podobno intimen odnos do materiala in občudoval izjemno kakovost cistercijskih listin (kvaliteten pergament in trpežno črnilo). Kot dodatek disertaciji je objavil kritično izdajo 26 listin, kljub kar 10.000 listinam in drugim zapisom, s katerimi se je ukvarjal, pa je bil nad skromnimi pripovednimi viri in kroniški zapiski kar malo razočaran.

Lastna opredelitev, da se bo namreč kolikor bo le mogoče izogibal različnim »Historiam« in »Vitam« izpod peres samostanskih bratov in klerikov nasploh, ga je gotovo osiromašila za prenekater dragocen in nov podatek. Sam po petdesetih letih z nostalgijo piše o clunyskem kronistu Rudolfu Plešastem, ki je svojo kroniko posvetil opatu Odilu in se v petih knjigah predstavil kot precej liberalen in dovzeten za zunanje vplive, z opisi nadnaravnih, nepojasnjenih dogodkov pa je kljub temu ostal v svojem 11. stoletju. Kleriki pa seveda še zdaleč niso pisali le o onostranskih zadevah, daleč od pravega življenja – sto let po Rodulfu se je namreč clunyski opat Peter Venerabilis široko razpisal o posestnih sporih samostana in težavah z judovskimi oderuhi.

Duby presenetljivo odkritostno piše o svojih težavah pri delu z listinskim gradivom, saj je bilo znanje, ki si ga je o pomožnih vedah pridobil na fakulteti, zgolj informativno. Nekako občudujoče je na začetku svoje znanstvene poti gledal diplomante Ecole des chartes, v katerih je videl varuhe starih dokumentov in duhovne dediščine nasploh. Kot samouk na področju paleografije in diplomatike je v teh izobražencih nedvomno videl prvovrstne pomočnike, ki so »pravim« zgodovinarjem pripravljali teren za raziskovalno delo in obenem skrbeli za sloves zgodovine kot eksaktne znanosti.

Čeprav so bili primeri, na katerih je pridobival svoje znanje diplomatike in paleografije oblikovno precej preprosti in falsifikatorjem premalo pomembni ter nevredni truda, je opazil, da se domala vsi prepisi, ki jih je lahko primerjal z originali, od njih bolj ali manj razlikujejo. To je pripisal »izumiranju« latinščine v času nastanka teh listin, ko so v mrtvem jeziku in s pomočjo pisarjeve presoje predstavljale le še medel odsev resničnega življenja.

Pri študiju listin je naletel nemalo krat na skoraj nepremostljive težave – pisarji so svoje izdelke le redko opremili z oprijemljivim datumom, prepisovalci pa skoraj nikoli. Posebne težave je povzročalo datiranje po samostanskih opatih, ki so večinoma to funkcijo nastopili zelo mladi in jo opravljali do smrti (v 200 letih je tako odkril le 4 menjava opatov). Za dodatno zmedo so poskrbeli različni avtorji »kritičnih« izdaj, ki so večinoma datirali narobe, uporabniki njihovih del pa so taval v temi tudi kar se tiče v listinah omenjenih krajev.

Duby si je v spornih primerih pomagal s primerjavo pisav, krajevne »uganke« pa je reševal na geografski način – s potovanji po deželi in s krajevnim leksikonom. Vseh nejasnosti se s to metodo seveda ni dalo rešiti, saj je zanašanje na nespremenljivost kultivirane pokrajine neglede na arheološka odkritja precej smelo početje. Naslednji kup težav je povezan s pravim »predmetom« zgodovinarskega dela – z ljudmi. Ob brskanju po starih popisih in listinah si za latiniziranimi imeni stežka predstavljamo svoje prednike, ki se utapljajo v množici enako zvenceh ali celo enakih osebnih imen. Za svojevrstno pomoč

so pri tej monotoniji poskrbeli pisarji gosposk – za razlikovanje med podložniki so jim preprosto dodelili priimke, ki težave pri sestavljanju rodovnikov vsaj zmanjšajo, če jih že ne morejo odpraviti.

Poglavje zase je tudi »pismenost« sestavljalec listin, ki so v dejansko mrtvem jeziku le težka našli formulacijo za dogodek ali proces, ki se je porodil iz večnega gibanja in vrenja v družbi. Tudi pri tem je zgodovinar/medievist tisti, ki mu pripade vloga korektorja (če prej seveda ne obupa nad neustreznimi termini). Duby je listine pregledoval v klasični maniri predračunalniškega zgodovinarja – tri leta je prebil v arhivih in knjižnicah ter urejal kartoteko pregledanih listin (vsako je na kratko povzel in ta povzetek napisal na kartonček). Kljub tej »tlaki« in nedvomnim prednostim, ki jih prinaša računalnik (predvsem skrajša obrtniško fazo zgodovinarjevega dela – datacija, klasifikacija, sezname, statistika), pa se je Dubyju tastatura zamerila že v času pisanja disertacije, ki jo je (1500 strani) v celoti natipkal z dvema prstoma. Je potem čudno, če se resignirano označi za »enega zadnjih zgodovinarjev predinformacijske dobe«? Še sreča, da doslej računalnikov niso programirali za pisanje sintez in interpretacij in so se zadovoljili z njihovo uporabo samo v pripravljalni fazi zgodovinskega dela.

Triletni pripravi materiala za disertacijo je sledil začetek pisanja sinteze, ki je bila Dubyju kot pedagogu gotovo bližja kot pa delo z viri. S svojimi kartotečnimi listi je pokrtil najpomembnejša področja družbenega življenja, v ubeseditvi svojih odkritij pa je videl skoraj nekakšno alkimijo, ki naj iz nereda podatkov in virov priča žlahtno celoto. Svoji razpravi je Duby najprej postavil ogrode in šele zatem razdelil snov na poglavja, vseskozi pa je imel pred očmi celotno podobo končnega izdelka. Pri pisanju je dobil možnost, da si ustvari svoj prepoznaven stil, ki je bil (in še vedno je) učinkovita mešanica fakto-grafske natančnosti ter žive interpretacije in pripovedi. Kljub nekakšni odčaranosti srednjega veka, ko je večina virov že odkrita in objavljena, dela za nove medieviste še dolgo ne bo zmanjkalo. Raziskovalci tudi v medievistiki zapuščajo uhojene poti dogodkovnega in institucionaliziranega – k »novim« odkritjem jih vodita temperament ter osebni pogled na tematiko. Strog pozitivizem, ki je nekaj kot urok hromil vsakršno inovativnost, je primeren zgolj v odnosu do virov, ki osvetljujejo posamezne dogodke, nov trend zgodovinarstva, ki se ukvarja z daljnosežnejšimi procesi (družbenimi odnosi), pa seveda tovrstnega pozitivizma ne more povezati z življenjem v tedanji družbeni trenutek.

Duby skuša svojemu bralstvu poleg informacije podati tudi duh dobe in deliti svoje občutke ob branju virov. Podobno kot Davisova se najraje primerja s filmskim režiserjem, ki mora po predlogi (virih) vdahniti »zgodbi« življenja. Kljub vsej demokraciji in osvobojenosti sodobnega zgodovinarstva pa se tudi Duby z magično besedico »JAZ« varuje pri postavljanju manj ortodoksnih hipotez. Prav te so glavna značilnost izjemno priljubljene »zgodovine možnega«, ki (kot kaže) obvladuje univerze po vsem svetu.

Temu precej teoretičnemu razmišljanju je Duby dopisal poglavje, v katerem prav heretično govori o zunanjem blišču doktoratov in njihovi resnični nepotrebnosti. Kot raziskovalcu, ki je znanstvenemu delu zapisal vse svoje življenje, mu lahko seveda verjamemo, da so doktorski izpiti in obrambe disertacij pravim znanstvenikom nepotreben spektakl, ki naj ohranja nepotreben mit o ekskluzivnosti univerzitetne srenje. Prav gotovo ima Duby prav tudi tedaj, ko samokritično priznava, da se je pri tem pisanju disertacije prevečkrat skril za uveljavljenimi avtoritetami in se odpovedal presmelemu potenciranju izsledkov. Danes ga moti tudi gostobesedno dopolnjevanje virov in praznin v materialu, saj mu je bilo kot doktorandu preveč do tega, da bi (kljub opravičljivim vrzelim v gradivu) obdelal neko področje v celoti. Iz celotne disertacije seveda veje duh njegovih vzornikov in učiteljev, polomil pa ga je tudi pri ekskluzivističnem obravnavanju virov (omenil sem že da je bil do klerikov kot kronistov preveč kritičen), ki je v medievistiki zaradi specifične prepletenosti sfer posvetnega in cerkvenega nedopustno. Nekaj naštetih pomanjkljivosti (večjo odgovornost od avtorja nosijo pri tem modni trendi v zgodovinarstvu) je v polstoletnem raziskovalnem obdobju Duby že itak sam odpravil – za drugi del napak pa so poskrbele mlade sile v francoski in evropski historiografiji (še predobro lahko razumemo avtorjevo grenkobo ob množični kompjuterizaciji, ki čisto za nekaj pritiski na gumb razvrednotijo ali vsaj zamajajo življenjsko delo več generacij – primerjave tekstov, datacije, statistika).

Po opravljenem doktorskem »rigorozu« je Duby prevzel profesuro na univerzi v Aix-en-Provence (»daleč od pariških spletk«, kot sam pravi), kjer je užival blažen mir svojega »fevda« (stolice). Razkrije pa nam tudi svoje pogoje za dobro profesuro – od bogate knjižnice in prijetnih študentov do razumevalnih, kooperativnih kolegov in primerne števila asistentov (od 1 do 10!). Vse te pogoje je gotovo našel v oddaljenem Aixu, kjer je ob sproščenem urniku nadaljeval z raziskovalnim delom ter se spopadel z novim izzivom – pisanjem študijskih priročnikov. Tovrstni projekti, ki jih je oblikoval le kot začetno informacijo, »pripomoček za postavljanje novih vprašanj«, so ga prisilili v intenzivno branje in kombiniranje preštudirane z lastnimi izsledki. Pri pisanju priročnikov je ponavadi odpadla »obrnitiška« faza znanstvenega dela (delo na virih), toliko večja pa je bila možnost za širše zastavljene sinteze ter podiranje ozkih meja dostopnega gradiva. Pisanje znanstvenih prispevkov, v katerih so se avtorji trudili z večplastno analizo nekega pojavnega (pri čemer so uporabljali izsledke več znanosti), so spodbujali tako v strokovnih kot založniških krogih, na Dubyja pa je vplivala predvsem »moda« raziskovanja odnosov med mesti in podeželjem, ki čemer so v Franciji pritegnili tudi arheologe. S toliko večjim veseljem je zato sprejel Braudelovo ponudbo (1960), naj sodeluje pri časopisu *Etudes rurales*, ki se je trudil za »spravo« med humanističnimi znanostmi in popularizacijo interdisciplinarnosti.

Časnikarski ekskurzi, predvsem pa sodelovanje z ameriškimi založniki (pisal je za *World economic history*) so njegov slog precej sprostiti in »demokratizirali«, še vedno pa je pri obdelavi vprašanih ekonomskih odnosov v srednjeveški družbi največkrat izhajal iz svoje disertacije. Pri tem je ugotovil, da je možno francoski primer uporabljati celo kot nekakšen prameter za študij srednjeveških družbenoekonomskih sprememb v zahodni Evropi. Skrita nevarnost, ki je v tem času (petdeseta in šestdeseta leta) prežala na družboslovce, ki so se ukvarjali z ekonomskim ustrojem družbe, je bil seveda marksizem –

predvsem je bilo nevarno slepo zapisovanje marksističnih maksim o konstantnem napredku družbe/ družbenih odnosov ter marksiziranje zgodovine. Če verjamemo Dubyu, se je sam Scilam in Karibdam markizma elegantno ognil – četudi je nekaj njegovih molilnih obrazcev vseeno uporabil (pojem razredov in proizvajalnih odnosov). Kakorkoli že, za svoje mencanje ob odgovoru na vprašanje o odnosu do markizma se DUBY učinkovito odkupi s pridigo o moralni nezdružljivosti zgodovinarjevega angažmaja na politični levici ali desnici s strokovno objektivnostjo. (Zgodovinar virov ne sme vrednotiti obremenjen z ideološkim balastom ter predsodki – je bil tega mnenja že tedaj, ko je clunjske vire delil po kredibilnosti na cerkvene in posvetne?)

Dubyjeva geografska predizobrazba je bila po njegovem »kriva« za to, da je med prvimi v stroki začel za preučevanje starejših obdobj (pozna antika in zgodnji srednji vek) uporabljati etnološke študije in izsledke njihovih raziskav. Pri tem mu je (pa tudi znanosti nasploh) bila izguba francoskih kolonij vsekakor dobrodošla (proste etnološke projekte so iz dežel severne Afrike pač presadili na francoska tla) praznine v poznavanju lastne (francoske) preteklosti pa so lahko še vedno učinkovito krpali s preučevanjem civilizacij na nižji stopnji razvoja (k tovrstnim »študijskim potem« se je zatekal tudi DUBY, ker se pač lastni vtisi in predstave razlikujejo od tistih v etnoloških in antropoloških knjigah). Zgodovinarji, ki so se ukvarjali predvsem z gospodarsko zgodovino (to področje je najprej pritegnilo tudi DUBY), so si bili v šestdesetih letih prisiljeni poiskati vsaj še eno »stransko« usmeritev, če niso hoteli ostati na obrobju znanosti, ki je od ekonomije prešla na preučevanje družbenih odnosov. DUBY je tedaj uspešno predsedal na študij družbene mikroklimi (družinsko življenje, sorodstvene vezi, spolnost, zgodovina mentalitet), posvetil pa se je tudi novim tolmačenjem nekaterih splošno znanih potez fevdalne družbe (odnos fevdalec – podložnik v zrcalu materialnih dajatev, dajatve kot plačilo za usluge – sodne in vojaške, odgovornost zemljiškega gospoda do podložnikov i.p.d.).

Njegovo raziskovanje socioloških fenomenov je v največji meri spodbujal Lucien Febvre, teoretik analistov, ki pa mu je francoska javnost zamerila predvsem njegovo pasivno držo med okupacijo. Febvre je na ta način jasno nasprotoval braudelovskemu precenjevanju ekonomskih dejavnikov zgodovinskega razvoja, francoska (in svetovna) historiografija pa je s tem dvobojem kolosov samo pridobila (intenzivno delo in iskanja zgodovinarjev obeh usmeritev so znanosti zapustila čarobni napoj modernih piscev zgodovine – življenje in zgodovino možnega).

Med DUBYjevimi »izvenzgodovinskimi« izkušnjami, ki jih ljubeznivo in odkrito ponuja bralcu, je prav gotovo zelo zanimiv ekskurz o pisanju spremne besede k zbirki knjig o srednjeveški umetnosti (zbirko je urejal Albert Skira). DUBY je v tem projektu združil ljubezen do srednjeveške umetnosti s svojim znanstvenim delom – šlo mu je tudi za realen prikaz umetnikove vloge v tedanji družbi. Kljub dobri namenom in primerno kramlajočemu slogu (zbirka je bila namenjena bolj ljubiteljem kot pa poznavalcem umetnosti) pa se šle knjige v prodajo bolj zaradi lepih slik kakor pa njegovega besedila. Tržni »polom« tega poskusa mu na srečo ni vzel poguma za nadaljnje spopade s publicistiko – za objave v različnih poljudnejših časopisih (pa tudi na TV) je razvil nov, klen in jednat stil pisanja, naročeni članki in reportaže pa so mu priskrbeli še dober »izgovor«, da se je bolj kot pri znanstvenemu delu oprl na pripovedne vire ter lastno domišljijo. Pri pisanju DUBY najbolj ceni mir, zato je razumljivo, da je svoja dela v največji meri napisal v klavzuri podeželja in odmaknjenih samostanov ter vsaj v začetku govoril o Parizu kot »smrti za pisanje in koncentracijo«. Njegov prihod v Pariz, kamor je prišel leta 1970, je torej še ena izmed zgodb o »zarečenem kruhu«. To precej pozno selitev v metropolo DUBY pojasni s svojim strahom pred neuspehom – na razpis prostega mesta na Collège de France se je prijavil šele po dolgem oklevanju, ko je bil izbran in je opravil tudi nastopno predavanje, pa se je v novem okolju kmalu znašel. Glavna dejavnost Collège je bila za razliko od navadnih visokošolskih inštitucij raziskovanje, predavanja pa so bila odprta slušateljem vseh poklicev in starosti (torej je odpadel še en pogoj z DUBYjeve liste). Collège, kjer je DUBY »držal« celih 21 let (1991) in si ustvaril celo ekskluziven krog poslušalcev (večinoma podiplomcev in docentov), je pridobil na pomenu po letu 1968, ko so se študentje odvrnili od Sorbonne kot državnega centra visokošolskega študija. Zgodovinopisje dolguje Collègeu in njegovim profesorjem prehod od raziskave dogodkov (prelomnic) k študiju načina življenja, ki je zgodovino spremenil tudi v dobro prodajano tržno blago. DUBY ugotavlja, da je med bralci zgodovinskih del enak delež tistih, ki se žele ob njih spustiti, in onih, ki jim preteklost pomeni zgolj zatočišče za nemoteno sanjarjenje. Pohvalna je vneza, s katero francoski uredniki in založniki strežejo trenutnim potrebam trga, še posebno pa njihova politika, da k pisanju z zgodovinsko tematiko pritegnejo PROFESIONALCE in ne AMATERJEV (poudarki so moji). DUBY (z njim pa gotovo tudi številni njegovi kolegi) vidi v sestopu zgodovine s slonokoščene stolpa prednost, saj zaradi prilagoditve sloga pisanja v tovrstnih delih raziskovalec ne izgubi strokovnosti, za svojo »profesionalno rast« pa lahko še vedno poskrbi v stikih s kolegi in študenti. S svojo »nenačelnostjo« glede poljudne literature je DUBY precejkrat izžval zgražanje strokovnih farizejev. Na povabilo založnika in (sprva zgolj) »za ljubi kruhek« je pripravil svoje videnje bitke pri Bouvinesu, ki je do tedaj doživela kar nekaj ubeseditiv. Pri opisu bitke in okoliščin, ki so do nje privedle, se ni ustavljal pri znanih dejstvih – bolj so ga namreč zanimali motivi, ki so privedli do popačenja zgodovinskega spomina na dogodek. Neodvisno od interesov trga je začel pisati razpravo o genezi tretjega stanu (iz nje je nastala knjiga Trije razredi), ki je za svoj vzpon izrabil razcepelnost vladajočih (cerkvenih in posvetnih) struktur, ukvarjal pa se je tudi z vlogo Cerkve pri transformacijah fevdalizma.

Na dozorevanje vsakega intelektualca prav gotovo vplivajo tudi potovanja in stiki z izobraženci na tujem – dobrine, ki se jih (francoski) zgodovinarji dolgo niso posluževali. DUBY je tako šele tridesetleten prvič potoval v tujino, kar je za današnje razmere prav gotovo fenomen, tedaj pa je njegova generacija francoskim zgodovinarjem šele utirala pot na svetovno sceno. Kljub preučevanju »domače« tematike predstavljajo zanj različni kongresi in študijska potovanja obliko notranjega bogatenja posameznika, poz-

nanstva, sklenjena na teh srečanjih pa skrbe za širjenje novih idej in napredek stroke. Svoja potovanja loči v tej knjigi na tista v popolnoma drug civilizacijski svet (v severno Afriko, Iran) ter na tista v »soseščino«, ki pa seveda niso nič manj koristna. Zlasti blizu so mu mediteranske države, ki so ga očarale s svojo sproščenostjo (to je čutiti tudi na tamkajšnjih univerzah), precej pa je potoval po vzhodni Evropi. Zanimiva je njegova »avtopsija« socialističnih režimov v teh državah – izraziti kontroli in režimskemu pritisku so bili izpostavljeni zgodovinarji, ki so se ukvarjali z novejšo zgodovino, od 19. st. dalje, medtem ko za medieviste država ni kazala tolikšne »skrbi«. Pohvalil je na primer jugoslovanski (!) in madžarski sistem, ki sta dovoljevala zgodovinarjem precejšnjo mero nepolitičnosti.

Presenetljivo ostro (s stališča njegovega pregovornega nekonformizma do etike in ustaljenih norm pa razumljivo) je Duby ošvrknil okostenelost in neživiljenjskost nemškega zgodovinarstva ter univerzitetnega študija, ki prizadeneta predvsem študente. Bodočnost v povezovanju vzhodnoevropskih zgodovinarjev z zahodnjaki vidi Duby zlasti v izmenjavi izkušenj pri raziskovanju materialne kulture (tu so za zasluge razvite arheologije vodilni Vzhodnoevropejci) in širjenju novih smeri zgodovine na Vzhod (mentalitete, družbeni odnosi, vsakdanje življenje).

Svojevrstno razvojno pot je v teh petdesetih letih prehodil tudi sam avtor – s strokovnim dozorevanjem in starostjo je sam postal eden izmed tistih, ki se jim je v svojih spominih na disertacijo prizanesljivo posmehnil. V poglavju s pomenljivim naslovom »Časti« nam razkrije pravo podobo teh počastitev – večurno zdolgočaseno poslušanje obramb disertacij, sodelovanje v žirijah ter izročanje nagrad. Edina prednost, ki jo prinašata starost in ugled, sta prehod od »delavca« k »ukazovalcu« ter možnost usmerjanja mladih in nadarjenih raziskovalcev, kot na koncu sam ugotovi. Kljub grozeči brezcilnosti, ki ji človek lahko zapade na vrhuncu svoje poklicne poti, si je Duby našel celo vrsto učinkovitih (četudi »pravih« znanstvenikom nerazumljivih) izzivov.

Mednje zagotovo spada delo za televizijo, kamor so ga sprva vabili kot svetovalca pri različnih dramtizacijah (Več o vlogi televizije in njenem vplivu na sodobno zgodovinarstvo v knjigi N. Z. Davis *Die wahrhaftige Geschichte . . .*), producenti pa so mu ponudili tudi ekranizacijo njegove knjige *Čas katedral*, po kateri so posneli serijo v devetih delih. Delo pri tej seriji je zanj pomenilo pravo razodetje, kamera mu je odprla nešteto novih dimenzij izražanja, tisočkrat videne stavbe so nenadoma dobile nov, vznemirljiv videz. Duby je tudi v odnosu do televizije enakega mnenja kot glede literature – možnost, ki se (dobremu) zgodovinarju ponudi s tem, ko preko televizije nagovori milijonsko občinstvo, je preprosto preveč dragocena, da bi jo lahko podarili AMATERJU (poudarek je spet moj). Da je Deby resno vzel svoje priporočilo, kaže že dejstvo, da ponavadi sam bere spremno besedilo svojih oddaj (s tem avditoriju posreduje tudi svoj osebni odnos do teme), v videokasetah pa vidi knjige prihodnosti.

Zadnji del svoje knjige je Duby posvetil projektom, ki jih izvaja ali šele načrtuje – mnoge med njimi je zastavil že med svojim službovanjem v Aix-en-Provence. Tam je začel s prakso seminarskega študija virov, študente pa je usmerjal v raziskavo kmetstva (zemljiški odnosi), viteštva (vzvodov moči) ter družbenih odnosov (obdelovali so oporoke, ženitne pogodbe in druge vire vsakdanjega življenja). Tako zastavljeni projekti in bistvu odslikavajo njegovo osnovno usmeritev – celostna raziskava srednjeveške družbe (od najbanalnejshe faktografske plati do subtilne analize življenja in sistema vrednot). Vrata seminarja je Duby vedno široko odpiral različnim profilom – literarnim zgodovinarjem, antropologom in skupaj z njimi osvetljeval različne plasti družbenega bitja (žal je študij pisanih virov bolj ali manj objektivno osvetlil le življenje višjih/pisanih slojev, medtem ko so podobne o nepriviligiranih ali celo marginalnih popačene).

»Zgodbo izza odra« Duby zaključuje s svojo vizijo univerzitetnega preporoda, ki ga lahko izvede zgolj družba. Univerza prihodnosti bo morala predvsem zagotoviti kakovostne podiplomske programe, med dodiplomskim študijem pa ubrati srednjo pot med demokratizacijo in poostreno selekcijo. Kljub neprimerno boljšim možnostim za zaposlovanje zgodovinarjev kot nekdaj, se Dubyju še vedno toži po manj hlastavi in mirnejši, zbranemu delu bolj naklonjeni univerzi njegove mladosti. Izgubljanju fluida analistov in mizernemu odnosu države do intelektualcev (plače univerzitetnih profesorjev so bojda tudi tam nizke) pa avtor pripiše stagnacijo francoskega zgodovinarstva (med razpravami je vedno manj sintez, razvijajo se pa arheologija in pomožne vede). Georges Duby sklene svoje delo, ki je zaradi specifičnega introspektivnega pristopa prav gotovo edinstveno, z resignirano ugotovitvijo: »Ne jaz temveč vi imate možnost, da najdete odgovor. Blíž sam se koncu, zgodovina pa gre naprej.« S to trditvijo nas avtor po svoje nagradi za branje. Na številnih straneh te resda skromne knjige (po obsegu, nikakor pa ne po vsebini) se lahko vprašamo o smislu našega početja (spominimo se Dubyjevega videnja okostenelosti univerze, anahronističnega prizadevanja eminenc, da čimdlje ohranijo svoj prostor pod drevesom spoznanja), v tem zaključnem stavku je po moje tista slamica, ki se je tu pa tam vsi oklenemo – ni važno, če Duby kot odgovor vidi razjasnitev te ali one sive lise v medievistiki, to je navsezadnje njegovo področje. Važnejše je dejstvo, da ta odgovor JE.

Mislím, da lahko avtorjeva avtobiografska zgodba obogati tako študenta kot univerzitetnega profesorja ali zgodovinarja »na terenu« (v šoli, arhivu, knjižnici), vsakdo bo v njej našel zamisel zase – Dubyjevo tarnanje nad položajem univerze v Franciji ter mizernimi plačami bo razveselilo delavce v kulturi in znanosti (poglej, poglej, saj gre njim tudi slabo!), ampak na račun neživiljenjskih metod in idealiziranja doktorskih nazivov pa bodo veseli študentje.

Namenoma sem prihranil Dubyjevo svarilo o medijih in profesionalizmu za konec. Govoril je o pisanju zgodovinskih del za široko bralstvo in o snemanju televizijskih oddaj na isto temo – v obeh primerih je Duby odločno zahteval, naj ta posel založbe (in TV postaje) zaupajo PROFESIONALCEM (zgodovinarjem) in ne AMATERJEM.

Kanil sen. o tem napisati kaj več, pa ne verjamem, da se bo kdo izmed odgovornih trudil z branjem – kaže, da so se na sončni strani Alp do tega vprašanja že opredelili. (Ob molčeči sokrivdi Herodotovih naslednikov.).

Aleksander Žižek

Fernand Braudel, **Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje**. Ljubljana: ŠKUC, FF. Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče, I. in II. del. 1988, 358 + 414 strani. Igre menjave, I. in II. del 1989, 504 + 328 strani. Čas sveta, I. in II. del. 1991, 540 + 384 strani. (Studia Humanitatis)

Po solidni, vendar zdaj že rahlo zastareli knjigi Josifa Kulišerja¹ imamo sedaj slovenski bralci na razpolago novo knjigo, ki obravnava gospodarsko zgodovino od XV. do XVIII. stoletja. Ocena o prvem delu te odlične trilogije je v tem časopisu resda že izšla,² ker pa je knjigo skoraj nemogoče obravnavati ločeno, sem se odločil za celosten pregled, ki bo zajemal tudi prvi del. Ali, če parafraziram Braudela: da bi razumeli, je potreben globalen, celoten pogled.

Fernand Braudel (1902–1985) je eden najvidnejših predstavnikov francoskega ter tudi svetovnega zgodovinopisja druge polovice XX. stoletja. Lucien Febvre (1878–1956) in Marc Bloch (1886–1944) sta leta 1929 skupaj ustanovila znani časopis *Annales*, osrednje glasilo francoskega »novega« zgodovinopisja. Krog, ki se je počasi izoblikoval okrog *Annalov*, je odklanjal vsakršno poimenovanje. Po besedah François Fureta jih je družila kvečemu »temeljna ideja časopisa, ki je bila preprosta in prepričljiva – prekorajiti meje discipline in se podati na pohod na druga področja«. To temeljno idejo so annalisti »dobili od Marca Blocha in Luciena Febvrea s posredovanjem Fernanda Braudela.«³ Torej ni čudno, da je Braudel terjal zgodovino, ki bi bila obogatena s spoznanji vseh ved, ki se ukvarjajo s človekom. Zgodovina naj bo integralna humanistična znanost. V zgodovini je vse povezano, enega dela ni mogoče razumeti ločeno od ostalih delov zgodovine, četudi so ti deli predmeti raziskovanja drugih humanističnih znanosti. Če bomo zgodovino zapirali v njene ozke okove, je ne bomo nikoli razumeli. In zato je Braudel tudi to knjigo napisal »na pol poti med zgodovino, prvo pobudnico, in drugimi humanističnimi vedami.«⁴

Vse je pa medsebojno povezano tudi v okviru prostora. Slehera zgodovina je nujno svetovna zgodovina; ni ne nacionalnih ne evropske zgodovine, je le zgodovina človeške civilizacije. Zgodovina nekega prostora je razumljivejša v okviru drugih prostorov, v okviru celotne svetovne zgodovine, kot če bi jo obravnavali samo zase. In prav zato je tudi ta knjiga napisana kot svetovna gospodarska zgodovina in ni omejena le v evropski okvir, kot je npr. Kulišerjeva. Res je, da je tudi ta knjiga omejena pretežno na evropsko zgodovino, vendar je do tega prišlo predvsem zaradi pomanjkanja izvenevropskih virov, zlasti kompleksnih zgodovinsko-gospodarskih raziskav. Poleg vsega je bil Braudel zgodovinar Zahoda in tudi zato na takšno nalogo, po lastnih besedah, če drugega ne – vsaj slabo pripravljen. Kljub temu je njegova knjiga resnično svetovna gospodarska zgodovina, saj je prostorsko svetovna dialektika nenehno prisotna in povsem opravičuje misel, da je slehera zgodovina nujno svetovna zgodovina.

Krog okoli *Annalov*, zlasti pa Braudel, so bili ostri nasprotniki tako imenovane »dogodkovne« zgodovine, zgodovine, ki raziskuje le »nekakšen dogodkovni vodostaj in [ji] še na misel ne pride, da bi pod njo brskala in iskala razlago, ki je tako potopljena v nedogodkovnem«.⁵ Nasproti tej zgodovini »pogodb in bojev« je postavil svojo »globalno zgodovino«, zgodovino, ki naj bi zajela celoto preteklega življenja ter posegla globoko pod dogodkovno nemirno površje politične zgodovine, vse do zgodovine »dolgega trajanja«. Ta, le na videz mirna zgodovina, v kateri se naj ne bi nič dogajalo, je v resnici počasi se spreminjajoča zgodovina. Tako se človek npr. že stoletja hrani na isti način, do sprememb prihaja šele po preteku par stoletij. Zgodovina dolgega trajanja je počasi se spreminjajoča zgodovina, ona je struktura, je posamično dejstvo, ki se ponavlja. Struktura je splošnost.

Če tako gledamo na čas zgodovine, nam Braudelova razdelitev zgodovinskega časa postane bolj razumljiva. Zgodovina mu ni le zgodovina dolgega trajanja, marveč mora zajeti celoto, upoštevati mora vse ravni zgodovinskega časa. Braudel tako razlikuje tri osnovne ritme trajanja. Najbolj na vrhu, v najvišjem »nadstropju« se nahaja raven dogodkovne zgodovine, ki je bila dolgo edina v središču zgodovinske pozornosti. Je najbolj spremenljiva, najbolj nihajoča zgodovina, zavezana naglim kratkim nihajem. In prav zaradi njene očitnosti, njene vsem pričujoče vidnosti je bila dolgo edina vredna spoznanja. Ona (politična in vojaška zgodovina) naj bi »delala« zgodovino in gnala čas naprej. Pod njo pa se nahaja »raven še vedno počasi spreminjajoče se socialne zgodovine, ki je v isti sapi zgodovina socialnih grupacij, kolektivov, držav in civilizacij, kakor njihovih gospodarstev, medsebojnih nasprotij in zvez«.⁶ To je zgodovina večdesetletnih cikličnih ritmov, kot so npr. večne in zelo vidne generacijske spremembe, če že ne nasprotja. Ta zgodovina je v primerjavi z dogodkovno veliko bolj umirjena, brez večjih pretresov, njeno

¹ Josif Kulišer. Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka I. in II. del, DZS, Ljubljana 1959.

² Andrej Studen, *Zgodovinski časopis*, 43, 1989, 3, str. 459–460.

³ François Furet: Družboslovne metode v proučevanju zgodovine in »histoire totale«, zbornik *Vsi Tukididovi možje*, Krt, Ljubljana 1990, str. 53.

⁴ Fernand Braudel: *Igre menjave I*, Ljubljana 1989, ŠKUC, FF, str. 10.

⁵ Paul Veyne: Kako pišemo zgodovino: pojem intrige, zbornik *Vsi Tukididovi možje*, str. 35.

⁶ Peter Vodopivec: Fernand Braudel: Možnosti in meje »totalne« zgodovine; spremna beseda v Fernand Braudel: *Čas sveta II*, Ljubljana 1991, ŠKUC, FF, str. 363–364.

gibanje pa je odvisno od časa dogajanja zdaj hitrejše, zdaj počasnejše. Ne obstajata pa samo ti dve ravni, čisto spodaj je še raven, ki jo obvladuje čas »dolgega trajanja«, pri katerem pride do velikih sprememb šele po stoletjih, ter prav zato daje obeležje civilizacije. In prav ta čas zapoveduje zgodovini, ki ji ne more nič ubežati, je čas, ki vsem zapoveduje. Vse je ujeto v tej počasi se spreminjajoči zgodovini, v tej strukturi. Naj je dogodkovna zgodovina na videz še tako neodvisna in dinamična, vedno je in bo ostala ujeta v svojo preteklost, z njo ne moremo nikoli pretrgati. Izročilo in pretekli rodovi nas bodo vedno utesnjevali v naših željah. Braudel pa s tem ne pridiga nobenega determinizma, človek ima še zmerom dovolj prostora, da se lahko odloči med različnimi alternativami, vendar pa vsakršna izbira ne bo v življenju preživel. Vedno je prisotna »igra« mogočega in nemogočega. In te časovne ravni so zapovedovale tudi strukturo pričujoče knjige. »Kot že tolikokrat sem stavil na *dolgo trajanje*,«⁷ pravi Braudel.

V knjigi pa je še bolj vidna neka druga trodelnost, ki je pravo bistvo te knjige. Že sam naslov – Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem – izdaja tridelni obrazec, »primerjalni okvir«⁸ pričujoče knjige. Braudel izhaja iz dejstva, da zanj ni obstajalo »samo eno marveč je obstajalo več gospodarstev«. Vendar pa so zgodovinarji do sedaj »najrajši popisovali tako imenovano tržno gospodarstvo«⁹. Tržno gospodarstvo kot gospodarsko življenje z menjavo, denarjem, trgi, sejmi, borzami, – gospodarstvo, katrega glavna značilnost je, da poteka v znamenju menjalne vrednosti. Vendar pa takšno tržno gospodarstvo, ekonomija ekonomistov, ne pomeni vso človekovo gospodarsko delovanje. »Pod« njim se še boči širok pas, ki ga je Braudel »ob pomanjkanju boljšega izraza poimenoval *materialno življenje ali materialna civilizacija*«. S tem izrazom je mišljena nam dobro znana »siva ekonomija«, torej menjava dobrin in storitev v naravi, različno tihotapstvo, »delo na črno« in »fuš«, ter vedno in povsod prisotno hišno gospodarstvo, ta Ksenofontov oikonomikus, ki je vse do konca renesanse predstavljal pravo ekonomijo. Če pa še materialna civilizacija nahaja pod tržnim gospodarstvom, potem lahko rečemo, da se tretji pas boči nad njim. Braudel ga imenuje kapitalizem. Kapitalizem pa zanj ni samo industrijski kapitalizem zadnjih dveh stoletij, ni samo prastari trgovski kapitalizem, ni samo mogočni denarni kapitalizem, on je vse to in manj kot skupek vsega. Njegova glavna značilnost in pravica je svoboda izbire, ki je mogoča zaradi ». . . hkrati prevladujočega družbenega položaja, teže kapitala, zmognosti izposoje, obveščevalne mreže in nič manj tudi vezi«¹⁰, ter je zato dostopen le redkim izbrancem. Kapitalizem izbira med dejavnostmi glede na njihovo donosnost, on posega le v najbolj donosne dejavnosti, manj donosne pa prepušča (saj ga ekonomsko ne zanimajo) tržnemu gospodarstvu. Kapitalizem namreč ne deluje po zakonih konkurenčnega trga, on trg obrača sebi v prid.

Prva knjiga – Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče – obravnava tako materialno civilizacijo. Vedno je bila in bo prisotna meja med mogočim in nemogočim, »med tem, kar lahko ne brez težav dosežemo, in tistim, kar ostaja [zaradi strukture dolgega trajanja] ljudem zaprto«¹¹. Treba je torej spoznati meje mogočnega, in ena teh meja je gromozansko območje materialne civilizacije, ki je za spoznanje strukture najpomembnejša. Civilizacija pa je »starodavna uveljavitev takega in takega človeškega na takem in takem prostoru«¹², ona je »podaljšek neke stare družbe in starega gospodarstva«¹³, ki je svet s svojimi zakonitostmi vse do revolucije 19. stoletja dolgo uklepala v skoraj nenehno negibnost in ki resda spremenjena živi tudi danes. Čeprav je miselnost 18. stoletja zelo podobna današnji, se materialna civilizacija radikalno razlikuje.

Prva knjiga – in tudi ostali dve – pa ne živi samo na območju materialnega življenja, ne samo na »svojem«. Tri nadstropja se ne morejo prikazati vsako zase, ona se med seboj prepletajo, niso absolutno različna, so si le nasprotna. Kajti, če bi jih lahko med seboj povsem ločili, »bi bila zgodovina objektivna znanost, kar pa očitno povsem ni«¹⁴.

Prvo poglavje govori o teži števila s poudarkom na neenakem svetu ljudi. V drugem poglavju je govora o rastlinskih hrana in kultur¹⁵, o vsakdanjem kruhu, ki najbolj očitno loči civilizacije med seboj. Ali ne velja, da človek je, kar jé? Nato se pred nami začne odvijati drama bogatih in revnih, razkošja in bede, odvečnega in vsakdanjega. Dva bregova življenja, ki se porajata pri hrani, pijači, stanovanju in obleki. Tu je zlasti zanimiva Braudelova dialektika mode, ko odvečno postane vsakdanje, s tem pa porodi novo potrebo bogatih po odvečnem. In potem je tu še tehnika, ki lahko najbolj odločno poseže v strukturo ter jo preoblikuje. Tehnika je dolgo le evolucija, obstoječa rešitev, ki utesnjuje razvoj. Vendar pa nekoč obstoječa rešitev postane zavora in zato se zgodi revolucija. Tehnika spremeni svet, a sama kmalu spet postane evolucija. Potrebno pa je opozorilo, da tehnika nikoli ni sama. Čeprav je velikokrat odločujoča, je vedno v družbi z vse obsegajočo družbo. In tudi denar, junak naslednjega poglavja, se lahko pokaže kot orodje, tehnika, »kot struktura, kot globja pravilnost slehernega pospešenega menjalnega življenja«¹⁶. Končno pa je tu še mesto, ki biva nad ali pod ali poleg podeželja. Za Braudela pa je mesto predvsem središče tako moči kot gospodarstva, politike. S tem Braudel tudi konča prvo knjigo

⁷ Fernand Braudel: Čas sveta I, Ljubljana 1991, ŠKUC, FF, str. 13.

⁸ Fernand Braudel: Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče I, Ljubljana 1988, ŠKUC, FF, str. 12.

⁹ Prav tam, str. 10.

¹⁰ Fernand Braudel: čas sveta II, str. 305.

¹¹ Fernand Braudel: Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče I, str. 15.

¹² Fernand Braudel: Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče II, str. 380.

¹³ Fernand Braudel: Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče I, str. 17.

¹⁴ Prav tam, str. 12.

¹⁵ Za Braudela je kultura še ne dovolj razvita civilizacija; »kultura je civilizacija, ki še ni dosegla zrelosti, optimizma, in si še ni zgotovila rasti«; Prav tam, str. 113.

¹⁶ Fernand Braudel: Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče II, str. 223.

trilogije, zapusti svet materialne civilizacije in se »povzpne« v svet tržnega gospodarstva in v svet kapitalizma. Njiju obravnava v Igrah menjave.

Začne seveda s tržnim gospodarstvom in pri tem prehaja od preprostega k zapletenemu, od »kolesja na spodnji meji menjave«, kot so sejmi in borze, ki pa so že v rokah kapitalizma. Od orodja menjave konkurence, do orodja menjave prevlade. In obe vrsti orodij menjave živita skupaj druga ob drugem in se povezujeta v trg, v povezane trgovske površine.

Vendar pa gospodarstvo trga ni vseobsegajoče. Za kapitalizem, kot smo že omenili, tržne zakonitosti več ne veljajo. Če je pa glavna značilnost kapitalizma svoboda izbire, potem je razumljivo, da kapitalizem ne posega na vsa gospodarska področja. Posega le tja, kjer pričakuje in ponavadi tudi doseže visoko stopnjo donosnosti kapitala. Vendar so obstajala in še obstajajo področja, kjer kapitalizem dominira, kjer je »doma«. Pred industrijsko revolucijo je bila to zlasti trgovina na dolge razdalje in z njo ozko povezano veliko denarništvo. Obstajajo pa tudi področja, kjer je kapitalizem samo na »obisku«. Pred industrijsko revolucijo je bila to proizvodnja, tako kmetijska, industrijska (ali bolje predindustrijska), rudarska in tudi prevoznništvo.

Kot sem omenil – tehnika ni nikoli sama. Bolje pa je še reči, da nič ni samo; »človeka ni nikoli mogoče zvesti na bitje, ki bi ga bilo moč uloviti v sprejemljivi poenostavljenosti«¹⁷, nič ni mogoče pojasniti izolirano od ostalega. Tako lahko gospodarstvo in kapitalizem pojasnimo šele v splošnem okviru družbene stvarnosti. In to Braudel stori v zadnjem poglavju druge knjige, zanj brez dvoma najpomembnejšem. Družba je zanj »celota celot«, popoln seštevek gospodarstva, politike, kulture in družbene hierarhije. »Vse [je] lahko družbeno«¹⁸ in družbeno je vse. In samo zaradi uporabnosti, zaradi lažjega opozarjanja in s tem spoznanja je potrebno celoto celot razcepiti na posamezne celote in te na posamezne dele in posamezne dele na . . . , pri tem pa nikoli ne smemo pozabiti, da so ti umetni deli le deli celote celot. Gospodarstvo je tako le del družbe, le del celote celot in ga zato kot takega ne moremo pravilno spoznati, če ga ne umestimo v širši okvir. Ko gledamo gospodarsko zgodovino sveta, nujno vidimo vso zgodovino sveta s stališča gospodarstva.

Gospodarska zgodovina sveta je obravnavana v tretji knjigi trilogije, imenovani: Čas sveta. Ta knjiga zapusti posamezno obravnavane dele triade, torej materialno civilizacijo, tržno gospodarstvo in kapitalizem ter postane poizkus potrditve raziskave iz predhodnih knjig ter s tem »kronološka študija oblik in zaporednih prevlad v mednarodnem gospodarstvu. Z eno besedo, zgodovina.«¹⁹ Vendar pa ta gospodarska zgodovina sveta ne obravnava celotnega sveta, obravnava le tiste dele sveta, ki jih oživlja svetovni čas; ostale predele, kjer svetovna zgodovina ne odmeva, pa pušča pri miru.

Res je, da se svetovno gospodarstvo razteza po vsej zemlji, vendar pa so zlasti v preteklosti obstajali gospodarski svetovi, gospodarsko samostojni kosi zemeljske oble, ki se v bistvu lahko zadovoljujejo sami in jim notranje povezave in menjave podeljujejo tako ali drugačno organsko enotnost. Knjiga bo tako govorila o gospodarskih svetovih. Vsak takšen svet pa ima svoje meje, ki se le počasi spreminjajo in v čigar središču kraljuje zdaj eno zdaj drugo mesto in čigar ozemlje je hierarhično razdeljeno. Ta hierarhičnost pa odreja odvisnost »nerazvitih« območij od »razvitih«, odvisnost periferije od centra. Ker pa, kot smo že povedali, gospodarstvo ni nikoli samo, ne obstaja samo gospodarski svet, tu so še drugi redovi, kot politika, kultura in družbena hierarhija. Gospodarski svet je razumljiv le v primerjavi z njimi.

Ni prostora zunaj časa, zato je potrebna tudi razdelitev časa. Čas pa so spremembe, nihanja, se pravi konjunkturalna valovanja z vzponi in padci. Ker Braudel razlikuje tri osnovne ritme trajanja, razdeli tudi cikle od dolgotrajajočih do kratkotrajnih.

Gospodarski svet je potrebno tako razumeti skozi čas, ali še bolje, potrebno je razumeti, kako je v gospodarskem svetu na vrhu sedaj eno, drugič drugo središče. Evropski gospodarski svet je bil tako v visokem srednjem veku razdeljen na industrijski severni »pol« in na italijanska trgovska mesta. Gospodarsko središče je bilo zato na pol poti med obema poloma na šampanjskih sejmih. V 14. stoletju pa zmaga južni pol in gospodarsko središče se do 16. stoletja preseli v Benetke. Po zatonu Benetk se središče ne preseli na Portugalsko ali v Španijo, nepričakovano se – podobno kot šampanjski sejm – povzpne Antwerpen, čigar uspeh ne traja dolgo. Povzdigne se finančna Genova, ki vlada sedemdeset let, nekako do leta 1627, ko jo zamenja Nizozemska, se pravi Amsterdam. Amsterdam pa je bilo zadnje mesto, ki je vladalo staremu evropskemu gospodarstvu.

Na prizorišče stopi narodni trg, gospodarsko povezan političen prostor. Vsaka država ni že narodni trg, politična zrelost je največkrat dosežena pred gospodarsko. In zato Braudel nadrobno prikaže vspostavljanje narodnega trga in to tudi na primeru Francije, ki je bila dolgo »žrtev svoje velikosti«, in Anglije, ki v gospodarski tekmi premaga Združene province.

Evropski gospodarski svet pa seveda ni živel sam. Potrebno si ga je pogledati v primerjavi z ostalimi gospodarskimi svetovi. Ali še bolje, ostale gospodarske svtove si je potrebno pogledati v povezavi z Evropo, tisto Evropo, ki nad ostalim svetom do industrijske revolucije hudo počasi, vendar zanesljivo zmaga. Evropa najtrdnje drži Ameriko, ki zato postaja vse bolj evropska. Nasprotno pa v črno Afriko vdira le obrobno ter se zlasti okorišča z afriško ponudbo sužnjev. Rusija je bila vse do Petra Velikega mogočen, samosvoj gospodarski svet. Če pa je Rusija kmalu postala del evropskega gospodarskega prostora, potem se ji je islamski gospodarski svet, ki je v okviru turškega cesarstva obsegal tudi del geografske Evrope, dolgo upiral. Najobsežnejše pa je bil daljni vzhod, sestavljen iz treh gospodarskih

¹⁷ Prav tam, str. 381.

¹⁸ Fernand Braudel: Igre menjave II, Ljubljana 1989, ŠKUC, FF, str. 116.

¹⁹ Fernand Braudel: Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče I, str. 12.

svetov: islama, Indije in Kitajske. Trije gospodarski svetovi, ki bi jim zaradi res nestalnega skupka vendarle lahko rekli tudi gospodarski svet. V to mešanico v tem času aktivno posega tudi evropski gospodarski svet. Na žalost pa se je Braudelu zaradi obilice snovi celosten pregled tega gospodarskega sveta zdel nemogoč, ter je zato »ob vseh tveganjih in nevarnostih poskušal pokazati širino in novost porajajočih se vprašanj ob enem samem zgledu«²⁰, zgledu Indije.

Evropa v primerjavi z Neevropo še ni povsem prevladujoča. Šele industrijska revolucija je Evropi omogočila vzpon na svetovni prestol. »Podoba svetovne zgodovine od let 1400 ali 1450 do let 1850–1950 je podoba nekdanje enakosti, ki se je zaradi delovanja večstoletne neuravnovešenosti, začete že ob koncu 15. stoletja, nazadnje sesula.«²¹ Industrijska revolucija je tako začetek nove dobe. Revolucija pa se ni pojavila kar na enkrat, ona je rezultat predhodnih dob, ki so jo omogočile in ki delno živijo še danes. Industrijska revolucija kot rezultat zgodovine in kot začetek nove dobe je zato logičen zaključek pričujoče knjige. In to zelo dobro napisan zaključek.

Knjiga je napisana z dialektiko sedanjost-preteklost, ki pa najbolj pride do izraza s sklepom, kjer avtor poizkuša dokazati, da velja tridelna razdelitev – materialna civilizacija, tržno gospodarstvo in kapitalizem – tako danes (leta 1979) kakor včeraj. Vendar ima sklep, po mojem mnenju, veliko pomanjkljivost. Govori o kapitalističnih in tržnih podjetjih, namesto da bi spregovoril o kapitalistih in nekapitalistih. Toda na takšen način je h knjigi zelo težko kritično pristopati. Če jo hočeš kritizirati, ne moreš kritizirati le določenih delov, kritizirati jo moraš kot celoto. Ali še bolje, ne smeš se strinjati z njegovo filozofijo zgodovine. Šele takšen pristop ti omogoči res ostro kritičen pristop do knjige. Če kritiziraš le droben del in pri tem celoto pustiš pri miru, potem ne kritiziraš.

Končno pa se velika vrednost te knjige kaže tudi v naukih, ki so iz zgodovine razvidni za sedanjost, saj »mar ni skriti cilj zgodovine in njena najgloblja spodbuda prav pojasnjevanje sodobnosti?«²² Knjiga venomer opozarja, da so možnosti udejanjanj sedanjih dejanj globoko pogojena s preteklostjo. Do revolucionarnih sprememb pride šele po dolgotrajni predhodni evoluciji, ki radikalno spremembo omogoči. Sedanjosti ne moreš spreminjati na ukaz, kajti zgodovini ne moreš ubežati. Kakšen lep nauk, ki venomer ruši lažne iluzije in pričakovanja, ki so se in se še pojavljajo tudi pri naši slovenski poti, vodeni nazaj v prihodnost.

²⁰ Fernand Braudel: Čas sveta II, str. 150.

²¹ Prav tam, str. 196.

²² Prav tam, str. 302.

Andrej Pančur

Ema Umek, **Erbergi in dolski arhiv**. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1991. (Publikacije arhiva Republike Slovenije, Inventarji. Serija Graščinski arhivi : zv. 5). 1. del 1991. 250 strani, 2. del 1992. 262 strani.

Arhiv Republike Slovenije je v okviru svojih publikacij izdal zelo pomembno, temeljito in zajetno delo arhivskega svetnika dr. Eme Umekove s katerim je avtorica poravnala dolg za Slovence zaslužne plemiške rodbine Erbergov, ki je bila v mnogih pogledih pozabljena in v povojnem obdobju celo zamolčana kot mnoge druge plemiške rodbine na Slovenskem.

Predhodnik današnje graščine Dol (Lusttal) pri Ljubljani je bil grad Osterberg, ki se omenja prvič v listini leta 1256. V 14. stoletju so bili imetniki gradu pl. Hertenbergi, pozneje pl. Gallenbergi, ki so leta 1540 prenesli svoj sedež v Dol. Jurij pl.: Gallenberg je kot zadnji moški potomec padel v bitki pri Bihaču leta 1526. Takrat so prišli v posest Dola in Osterberga pl. Raspi. Končno so Dol kupili Erbergi leta 1688 in ostali njega lastniki do leta 1882.

Erbergi so bili pomembna plemiška rodbina na Kranjskem, ki je dala v času od 17. do 19. stoletja, ko so izumrli, kar precej deželnih uradnikov, pravnikov, duhovnikov, univerzitetnih profesorje, diplomatov, ljubiteljev in zbirateljev umetnin in arhivskega gradiva. Znamenita sta predvsem dva člana te rodbine: Janez Daniel baron Erberg (1647–1716), pravnik, ki je med prvimi začel urejati arhivsko gradivo dolske graščine, in Jožef Kalasanc (1771–1843), ki je posvetil izredno skrb varstvu arhivskega gradiva, bil tudi avtor Poskusa osnutka za literaturno zgodovino Kranjske. Igral je pomembno vlogo tudi na dunajskem dvoru. Leta 1804 je dobil naziv komornika, v letih 1805 do 1806 je bil član provizorične deželne uprave, od 1795 do 1808 pa stanovski poverjenik. Njegova žena Jožefa je postala leta 1808 vzgojiteljica cesarskega otroka, naslednje leto je postal Jožef Kalasanc zgojitelj prestolonaslednika Ferdinanda, kar je ostal do leta 1814. Ko se je vrnil z Dunaja, se je celo govorilo, da bo Jožef Kalasanc postal guverner kraljestva Ilirija v Ljubljani.

Ema Umek v prvem zvezku na začetku podaja zgodovinski uvod, ki vsebuje naslednja poglavja: imetniki graščin Osterberg in Dol 1256–1882, genealogija in posest plemiške družine Erberg, arhiv graščine Dol, delo na fondu po prevzemu gradiva v Deželni muzej v Ljubljani v 19. stol., gradivo iz dolske graščine v drugih arhivih, objava gradiva. Priložena je tudi genealoška tabela družine Erberg. Temu sledi popis gradiva. Fond dolske graščine je danes eden najboljšejših graščinskih fondov v Arhivu R Slovenije. Obsega 22 knjig in 220 fasciklov ter zajema čas od 1477 do 1875, s prepisi listin pa od 13. stol. dalje. Fonda ne odlikuje le njegova razsežnost ampak tudi pomembnost, ki omogoča vpogled v delovanje graščine in njenega zemljiškega gospodstva in je tudi bogat vir za zgodovino Kranjske od 16. do 18. stoletja.

Delo Eme Umek je predvsem posvečeno arhivistični problematiki, pri čemer zajema vprašanje razvoja sistemov poslovanja s spisi v okviru zemljiškega gospostva. Na ta način pojasnjuje naše vedenje o predzgodovini arhivov na Slovenskem, prikazuje razvoj arhivistike v deželnem, kasneje državnem arhivu v Ljubljani ter predstavlja pomemben prispevek k problematiki izdelave inventarjev gosposkiških arhivov. Lastniki gosposčin niso gradiva hranili le v posebno varnih prostorih, marveč so zanj izdelovali, v skrbi, da se ne bi izgubilo, razne repertorije. Repertorij, ki je bil sestavljen na Dolu leta 1695, ni ohranjen, pač pa ga je Umekova rekonstruirala po zapuščinskem inventarju Janeza Danijela Erberga. Ta je kupil graščino Dol leta 1688. Jožef Klasanc Erberg je izdelal nov načrt razvrščanja gosposkiških spisov po osnovi.

Ko je leta 1789 Jožef Kalasanc prevzel upravljanje svojega premoženja, se je posvetil tudi varstvu gradiva. Pod vplivom barona Žige Zoisa, Frana Breckerfelda in drugih svetovalcev je začel zbirati arhivsko gradivo Kranjske in njenih pomembnih mož. Pri tem zbiranju so mu pomagali Anton Tomaž Linhart, Jernej Kopitar, Janez Anton Suppantšitsch, Tomaž Dolinar. Njegove sorodstvene vezi z mnogimi kranjskimi plemiški družinami so mu olajšale zbiranje gradiva. V njegovo posest je prišel arhiv Gallenbergov, s katerimi so bili Erbergi v sorodstvu in svaštvu. Jožef Kalasanc je zbral tudi veliko listin in rokopisov, ki so izvirali iz jezuitskega kolegija v Ljubljani, in gradivo pomembnih plemiških rodbin na Kranjskem: Neuhausov, Strasoldov, Breckerfeldov in Gallenbergov. Omeniti je treba zanimivost v zvezi z delom dolskega arhiva, povezanim z Jožefovim delovanjem na avstrijskem dvoru. Ko je cesar Ferdinand zvedel, da je Jožef Kalasanc bolan, je 4. julija 1843 ukazal, da njegovi pooblaščenici prevzamejo vse gradivo, ki se nanaša na njegovo mesto vzgojitelja, kakor tudi pisma cesarice Marije Ludovike Erbergu. Za ta pisma je Jožef Kalasanc v svoji poslednji volji odredil, da jih položijo v njegov grob. Po Jožefovi smrti 10. julija 1843 so bili 9. avgusta predani cesarju vsi spisi zadevajoči njegovo službo vzgojitelja. Glede pisem cesarice niso upoštevali Jožefove poslednje volje.

Avtorica zelo podrobno v posebnem poglavju opisuje tudi usodo dolskega graščinskega arhiva. Ko je s smrtjo Jožefovega sina Jožefa Ferdinanda družina Erberg izumrla, so dediči, zdaj le v ženski liniji z Antonijo poročeno Attems, konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja sklenili, da bodo umetniške in arhivske zbirke prodali. Že pred tem se je že marsikaj prodalo in porazgubilo. Kljub temu je del obsežne, arhivske zbirke ostal v Ljubljani v deželnem muzeju. Velik del umetniških predmetov, rokopisov, tiskov pa so dediči prodali drugam izven dežele, kar je pomenilo veliko škodo, saj je celotna zbirka dolskega graščaka predstavljala edinstveno kulturno zakladnico. Kam je šlo to dragoceno gradivo? Arnold Luschin pl. Ebengreuth je izjavil, da so prišli mnogi najbolj dragoceni rokopisi iz Ebergove zbirke po večini v Dvorno biblioteko, Vojni arhiv na Dunaju, štajerski deželni arhiv. Poizvedbe o tem gradivu pri Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju, Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju in v štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, kot omenja avtorica, niso dale rezultatov.

Dolski arhiv je pred več kot sto leti, ko ga je prevzel Deželni muzej v Ljubljani, začel urejati Karel Dežman. To delo je med obema vojnoma nadaljeval Josip Mal, Ema Umekova pa po letu 1958. Njen popis gradiva je narejen po shemi, ki je bila v rabi v tedanjem arhivu LRS, zato je razvrstila gradivo v skupine: normalia, dominicalia, rusticalia, ecclesiastica, iustitalia, korespondenca, familiaria, posebno udejstvovanje. Popis Umekove je narejen zelo podrobno in temeljito, kar olajša iskanje. Formulacije vsebine spisov so jasne, kar je zahtevalo poglobljeno zgodovinsko proučevanje. Orientaciji po gradivu bo odlično služil tudi osebni in krajevni register na koncu dela. Zgodovinarji-raziskovalci Kranjske in sosednjih dežel bodo lahko na dolskem graščinskem arhivskem gradivu proučevali različne zgodovinske teme za obdobje od 16. do 19. stoletja. Naj omenimo le nekatere, ki jih pregled gradiva ponuja: posestne in premoženjske razmere fevdalnih družin ter gospodarstvo in finančno poslovanje zemljiških sosespov, obveznosti kmetov-podložnikov, zapuščinske zadeve, sodni procesi, korespondenca, zasebno življenje članov rodbin. Veliko je tudi topografskega gradiva in podatkov o vzdrževanju in oskrbovanju Vojne krajine.

Ema Umekova, je z obdelavo in ureditvijo dolskega graščinskega arhiva prispevala k poznavanju njegove strukture in njegovi večji dostopnosti. Z izredno vestnostjo, natančnostjo in strokovnostjo sestavljen inventar pa bo dragoceno in neobhodno pomagalo vsem, ki se bodo kot zgodovinarji ali strokovjaki drugih strok ukvarjali s proučevanjem tega arhivskega gradiva in iskali podatke za svoje raziskave. Na ta način bo tudi vloga plemiških družin ali njenih posameznih članov postala v slovenski zgodovini bolj jasna.

Ignacij Voje

Karl Kaser, **Hirten, Kämpfer, Stammeshelden**. Ursprünge und Gegenwart des balkanischen Patriarchats. Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 1992. 462 strani.

Docent inštituta za zgodovino jugovzhodne Evrope na univerzi v Gradcu Karl Kaser je pri založbi Böhlau v kratkem času izdal že drugo knjigo. Prva je izšla leta 1990 z naslovom Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft in se teoretično in metodološko ukvarja z vprašanjem, kaj je sploh zgodovina jugovzhodne Evrope. Delo Hirten, Kämpfer, Stammeshelden pa je povsem drugačne vrste, čeprav prav tako obravnava del zgodovine jugovzhodne Evrope. V njej se je Kaser namenil proučiti vzroke in sedanost balkanskega patriarhata, kar je tudi podnaslov njegovega 462 strani obsežnega teksta, ki obsega z uvodom in zaključkom v petih poglavjih 398 strani osnovnega teksta, 7 strani slovarja specialnih izrazov (ne sicer vseh, ki se pojavljajo v tekstu), 51 strani obsega izbrana bibliografija s 652 naslovi, zadnjih pet strani je še register imen, krajev in pojmov. Knjiga je obogatena tudi z 20 zemljevidi in 34 črno-belimi fotografijami.

Kaj knjiga obsega po ozemlju, naj povem kar s Kaserjevimi besedami: »v pošteb pride ozemlje, ki se razteza na nad 100.000 km² in je s tem nekaj večje kot Avstrija. V celoti ali približno v celoti zajema pokrajine oz. države Črna gora, Albanijo, Kosovo in Metohijo, Epir in Tesalijo, nadalje južno in zahodno Makedonijo . . . Sredi prejšnjega stoletja je v okviru te pastirske družbe najverjetneje živelo okrog poldrug milijon ljudi, danes pa jih tu prebiva okrog šest milijonov. Domovina te nomadske družbe, katere izvor, zgodovino in današnji pomen nameravamo opisati, sega od Durmitorja na severozahodu historične Hercegovine, ki je danes del Črne gore, do ambrakijskega zaliva (ali zaliva Arte) na južnem robu Epira, med kotorskim zalivom na obali Črne gore in južnimi izrastki Kopaonika na severovzhodnem robu današnje srbsko-albanske province Kosova, oz. do zahodnomakedonskih gorskih grebenov.«

Vsekakor gre za področje, ki velja za najbolj zaostali del nekdanje Jugoslavije, deloma tudi Grčije in Albanije po eni strani, po drugi pa za ozemlje ljudi, ki jih je še pred nedavnim ovijala tančica skrivnostnosti, včasih celo pustolovskosti. Stare družbene strukture so na tem področju, ki ni tako zelo daleč od velikih evropskih prestolnic, ostale stoletja v bistvu nespremenjene in nedotaknjene, način življenja se je le malo spreminjal. Kot je bilo življenje teh ljudi na robu, včasih celo na skrajnem robu večjih dogodkov evropske zgodovine, tako je ostalo tudi na robu proučevanje žitja in bitja teh krajev in ljudi. Seznam literature sicer kaže, da ne moremo enostavno zanikati zanimanja za to področje, vendarle pa manjka še veliko raziskav; mnogo problemov, področij in etničnih skupin je relativno slabo znanstveno osvetljenih in razloženih. Glede na hiter proces razpadanja starih struktur v zadnjih štiridesetih letih pa bodo takšne študije tudi v bodoče vedno manj mogoče, če izvzamemo celo današnje na pol vojno stanje.

Kaser je svoje videnje balkanskega patriarhata napisal na podlagi skrbnega branja najrazličnejše znanstvene, potopisne, uradne in publicistične literature v različnih jezikih in nam podal dokaj jasno sliko o problemu. Pri tem si je bralec tudi zelo hitro na jasnem, kje tičijo še odprta vprašanja, kje so razlike. V marsičem Kaserju tudi ni mogoče pritrditi, saj so nekatera sklepanja ali razlage opravljene na podlagi dosedanjih skromnih raziskav in so konkluzije vprašljive. V celoti gledano pa je treba reči, da je Kaser napisal zanimivo knjigo, ki bo nemara tudi spodbudila nadaljnje raziskave. Raziskovanje tega področja je še posebej zahtevno tudi zaradi obilice in različnosti nacionalnih skupnosti, njihove jezike pa razen domačinov obvladajo le zelo redki učenjaki.

Po obsežnem uvodu, v katerem Kaser pove, zakaj se je lotil te raziskave, najprej prikaže prebivalce tega področja v času od antike do danes. V drugem poglavju razpravlja o zgodovini ilirskih dedičev, ki zanj predstavljajo lastno zgodovino. Najobsežnejše je tretje poglavje, v katerem se Kaser ukvarja z elementi patriarhalne mentalitete in nas podrobneje seznani z rodovno plemensko družbo, položajem moža in žene v družini, govori o poroki, krvni osveti, kultu prednikov, nenapisanem pravu. V četrtem poglavju se je posvetil načinu življenja, predvsem pašništvu, v katerem oven in koze predstavljajo za te ilirske in slovanske prebivalce črno in belo zlato (pač glede na barvo dlake), zadnje ali peto poglavje pa opisuje začetek konca patriarhalne družbe na Balkanu, ki ga je spodbudilo uvajanje centralističnega državnega aparata. Prvič se je takšen poskus posrečil Ali paši Janinskemu na prelomu 18. stoletja, izveden pa je bil z veliko krutostjo. Konec osmanskega cesarstva in nastanek nacionalnih držav na Balkanu je potem pomenil čedalje hitrejši razkroj nekdanje patriarhalne skupnosti, ki se je definitivno končal v desetletju ali dveh po drugi svetovni vojni.

K pisanju knjige, so Kaserja vodili trije motivi in vsi trije so zanimivi. Najprej gre za bogastvo socialnočloveških odnosov, ki jih v drugih predelih Evrope ni, ohranili pa so se v teh krajih zato, ker stoletja niso poznali drugega kot boj za svoje ovce in koze. Drugi motiv je regija, v kateri se za dolga stoletja skorajda niso ohranili nikakršna pisna pričevanja in je zato pri preučevanju treba poseči po metodi historične antropologije in etnologije. Tretji razlog pa je, da je bilo to področje periferija in to ne samo v primerjavi z zahodno Evropo, pač pa tudi v samem turškem cesarstvu. To področje pa je bilo po Kaserjevih besedah tudi ekstremno nenaklonjeno in sovražno prometnim povezavam. Družba na tem področju je za Kaserja patriarhalni dedič nekdanje ilirske civilizacije, ki je bila od prihoda pod Rimljane izpostavljena najprej rimskim, nato pa bizantinskim, slovanskim, grškim in turškim vplivom, pa vendar je ostala neka določena socialna ali civilizacijska matrica neokrnjena skozi vse čase, kljub različnim vplivom. Ta teza se mi osebno zdi sprejemljiva, je pa v literaturi doživela že mnogo odklonitev, saj niti ni nova. Kaser sam dodaja, da jo je v bistvu formuliral že Jovan Cvijić, Kaser pa jo je zdaj skušal le dopolniti, pri čemer se je metodološko dodobra seznanil s francosko analistično in etnohistorično metodo ter pri tem spoznal, da je ostalo odprtih še precej metodoloških vprašanj. Ob tem se je postavil na stališča, da ni važno oz. odločilno, če se problematike loti s historični ali etnološki plati. Kajti brez upoštevanja vseh dopolnjujočih se znanstvenih disciplin danes za nobeno stran ni mogoče, da bi rešila probleme, ki se postavljajo ob raziskovanju. V tem mnenju mu ne bomo pritrdili samo največji oboževalci bodisi etnologije, bodisi zgodovine, ki pa si ob tem tudi lastijo svojo enkratnost in neprimerljivost.

V zaključku podaja Kaser svojo razlago fenomena, zakaj je struktura družbe na tem delu Balkanskega polotoka lahko ostala stoletja dolgo nedotaknjena. Pri tem navaja tri poglavitne vzroke: 1. prebivalstvo se je zaradi konfiguracije tal vse do 20. stoletja izmaknilo kontroli državnih in oblastnih organov, 2. zaradi samega pastirsko-nomadskega gospodarstva, v katerem je bila ženska odrinjena le v reprodukcijo in delo, moški pa je moral biti zaradi stalne ogroženosti družine in črede stalno pripravljen in usposobljen za boj, s tem pa je stopal v ospredje javne sfere, tretji element pa je bilo skupno življenje več gospodinjstev, zadržal pa je rodov. Vzroke balkanskega patriarhata Kaser postavlja v arhaično ilirsko družbo, katere strukture so se raztezale okrog dva tisoč let čez vso zahodno Jugovzhodno Evropo, vse dokler niso prišli na to področje Rimljani. Tu in v tem času se je izoblikovala tista socialna paradigma, ki je omogočila pastoralnim družbam, da so se ohranile v ekstremnih ekoloških, ekonomskih in političnih okvirih. To socialno paradigmo pa Kaser imenuje ilirsko dediščino. Omenim naj še, da Kaser uvršča

srbsko zadrugo v organizacijo, ki se je razvila v hribih in ne v ravnini. Nadaljna njegova teza je, da je balkanska patriarhalna družba v času turške nadoblasti okostenela, ker se turška administracija za ta odročna in hribovita področja ni dosti brigala. Šele nastanek nacionalnih držav Grčije, Srbije, Črne gore in Albanije je pomenil konec patriarhalne organizacije, ne pa tudi patriarhalne mentalitete, ki je ostala vitalna do današnjih dni. Kaserjeva knjiga je prav gotovo zanimivo branje in rezultat marljivega poglobljanja v obsežno literaturo, je univerzitetni kompendij z jasno začrtano problematiko, ki jo po mojem mnenju večkrat delajo manj prepričljivo sklepanja na podlagi relativno že zelo stare znanstvene literature. Druge pač ni, vendar se vprašljivosti takšnih zaključkov ne da zanikati.

Franc Rozman

Gertraud Marinelli-König, Polen und Ruthenen in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848). Versuch einer kritischen Bestandsaufnahme der Beiträge über Galizien, die Bukowina und das polnische Geistesleben insgesamt. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1992. 638 strani.

Avtorica in njen obsežni projekt bralcem Zgodovinskega časopisa nista neznana. O podobnem delu, ki se nanaša na Rusijo, smo že poročali v 44. letniku leta 1990 na straneh 642–643. Tokrat predstavlja dunajski slavistka in zgodovinarica izsledke svojega obsežnega in mukotrpnega dela, ki se nanaša na Galicijo in Bukovino oziroma na Poljake in Ukrajince ali Rusine. Ker je v tem področju živel razmeroma veliko Židov in nekaj Nemcev, zajemajo podatki tudi njih oziroma vse tiste, ki so v obravnavanem času tam živeli in delali in se je zdelo dunajskim časopisom primerno, da o tem poročajo na podlagi dopisov ali s pomočjo drugih avtorjev.

Število časopisov kot tudi vsebina poročil o Galiciji in Bukovini sta zahtevali od avtorice večstranski izbor. Izhajala je iz želje, da dokumentira odmev političnega, kulturnega, družbenega in gospodarskega dogajanja razvoja. Izločila je dnevno časopisje, zabavno branje (Unterhaltungsbibliotheken), ozko specializirane verske, medicinske, vojaške, pravne, trgovske, poklicne, ženske in otroške časopise. Kljub taki omejitvi jih je morala pregledati kar 49. Pritegnila je tudi dve neperiodični publikaciji: Franz Sartori, *Naturwunder des Oesterreichischen Kaiserthums*, Wien 1810 in *Topographisch – statistisches Archiv des Königreichs Ungarn* (Csaplovics) iz leta 1821.

Delo Gertraud Marinelli-König je pomembno iz mnogih ozirov. Že samo branje v smislu informiranja o tamkajšnjih razmerah nas popeljuje na mnoge dogodke, ki jih poznamo tudi iz naše preteklosti. Tako vzemo, da so imeli nekateri tamkajšnji ljudje podobne težave kot nekateri naši predniki. Tako naj bi odkril Ameriko nek Poljak, mučilo jih je Kopernikovo poreklo, trpeli so zaradi občutka manjvrednosti pred Nemci. Celoten vtis, ki ga dobimo na podlagi objavljenih podatkov o Galiciji in Bukovini, pa je zelo ugoden. Vidi se, kaj sta pomenila Krakov in Lvov, zlasti njuno šolstvo, vidi pa se tudi, da je bil prepad med mestom in vasjo veliko hujši kot pri nas. Tudi tamkajšnje socialne razmere so izredno zapletene. Zelo jih obremenjujejo tudi nacionalni odnosi in versko stanje. Poleg katoličanov imamo namreč še uniate, pravoslavne, protestante in pripadnike židovske vere.

Dogajanje v revolucionarnem letu 1848/49 (knjiga Marinellijeve tega več ne obravnava) kaže mnoge podrobnosti z našim, zlasti na velikem delu Kranjske. Ker predzgodovine ne poznamo, smo si skušali ustvariti sliko na podlagi podatkov iz knjige. Marsikaj se lahko poučimo, zlasti glede socialnih in nacionalnih razmer, pravega odgovora pa vseeno ni. Povsem jasno se vidi, kako je tudi tu vplivala Metternichova osebnost. Mogoče režim ni bil tako trd, tudi politika do Poljakov je drugačna kot do Slovencev in Rusinov, vseeno pa vesti, ki bi kazala na politične priprave, ni. Odsotnost političnih analiz je najbolj čutiti pri poročilih o uporu 1846. leta. Povsem drugačno zadovoljstvo pa bralca prevzame, ko se želi prepričati o kulturnih razmerah. Poročila o knjigah, šolah, gledališču, umetnosti so bogata in omogočajo določene primerjave z našim ozemljem. Kar majhna zavist nas prevzame, ko vidimo, koliko je bilo izdanih raznih statističnih-topografskih priročnikov, celo za posamezna okrožja.

Ko jemljemo v roke tovrstne knjige, se nam takoj zastavi seveda tudi vprašanje, koliko so v njih prišotni Slovenci. Rezultat je presenetljiv. Pričakovali bi kakšno vest o Matiji Čopu, ki je živel v Lvovu v letih 1822–1827, pa nič. Srečamo »našega« Baltazarja Hacqueta, ki pa ima nekoliko spremenjeno ime. Poročila ga navajajo kot Beleazarja in Belsazarja. 1807. leta je v Galiciji Martin Kuralt izdal knjigo Antona Janše o čebelarstvu. Hkrati vzemo, da je Kuralt ustanovil tudi inštitut za čebelarstvo in predaval pomologijo. Jernej Kopitar nastopa le dvakrat. V prvem primeru je recenziral izdajo neke poljske knjige, v drugem pa se omenja kot jezikoslovec. Naše literate, ki so ustvarjali v tujih jezikih, slabo poznamo. V konkretnem primeru vzemo za Heinricha Levitschnigga (1810–1862), ki je napisal gledališko delo *Poljski Faust* (Polens Faust). Poročevalca je kar razburilo, saj je 1842. leta kar štirikrat o njem pisal v *Allgemeine Theaterzeitung*. Naš človek bi utegnil biti še umetnik Ignaz Schuppanzigh (1776–1830), »der bekannte Tonkünstler«. Čeprav dopuščamo možnost, da bi bilo mogoče odkriti še kakšnega našega človeka, to ne bi spremenilo vtisa, da so takratni dunajski časopisi zelo slab vir za študij odnosov slovenskih dežel z Galicijo in Bukovino. Ker so sedaj meje bolj odprte, po vesteh dr. Andreja Moritscha pa so tamkajšnji arhivi iz časov našega sobivanja v isti državi dobro ohranjeni, bi kazalo ta vprašanja podrobneje raziskati, tudi za kasnejše obdobje seveda. Če že ni bilo tam veliko naših ljudi, pa so bili tisti, ki so tam službovali, pomembni. Med njimi je bilo kar nekaj profesorjev.

Gertraud Marinelli-König obeta kot tretjo knjigo tisto, ki bo na enak način prinesla vesti o južnih Slovanih. Glede na dosedaj odlično opravljeno delo, ki ga je kazala v obeh doslej izšlih delih, ne moremo skriti veselja, pa tudi radovednosti, kako bo rešila probleme z nacionalnostjo v Trstu, na Koroškem in

v delu Štajerske, pa v Dalmaciji. . . . Ob koncu naj ponovno zapišemo željo, da bi ob takem številu Slovencev po svetu dobili tudi dela, ki bi prinesla poročila o tem, kaj so tuji časopisi pisali o nas. Upajmo, da aktualno problematiko dokumentira vsaj naše zunanje ministrstvo.

Stane Granda

Andrej Studen, Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910. Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 1993. 228 strani. (Gradivo in razprava ; 13)

V zadnjih letih se vse več mlajših slovenskih zgodovinarjev, ki jim uspe dobiti stalno zaposlitev v raziskovalnih in arhivskih ustanovah, odloča za proučevanje vsakdanjega življenja naših prednikov, torej za problematiko, kateri tradicionalno zgodovinopisje ni namenjalo večje pozornosti in jo je zato prepuščalo etnologom. Predmet njihove kritične znanstvene obravnave in presoje niso več izbranci in elite ter z njimi povezani politični, gospodarski in kulturni dogodki ter procesi, temveč se trudijo razpoznati in ovrednotiti malega, anonimnega človeka ter vse fenomene, ki so zarisavali njegov vsakdanjik v preteklosti. Zanima jih, kako so se v posameznih zgodovinskih obdobjih prebivalci določenih delov slovenskega prostora prehranjevali, oblačili, stanovali, ženili in zabavali.

Magister Andrej Studen je eden vodilnih predstavnikov tega novega, prodornega in ambicioznega zgodovinskega vala, ki se ob pomoči nekaterih profesorjev na ljubljanski Filozofski fakulteti povezuje z nosilci sorodnih tujih zgodovinskih šol ter oplaja z novimi spoznanji. Že kot študent je začel Studen raziskovati stanovanjsko ali bivanjsko kulturo Ljubljane v bližnji preteklosti, pri tem je bil zelo uspešen, saj je za svojo diplomsko nalogo prejel študentsko Prešernovo nagrado. Na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, kamor mu je kmalu po diplomi uspelo priti zaradi odličnih priporočil, pa tudi zahvaljujoč odločni in daljnoročni kadrovski politiki direktorice inštituta, je postal nosilec raziskovalnega projekta »Stanovanjska kultura in stanovalci izbranih ljubljanskih ulic v letih 1869–1910«. Prve zaokrožene rezultate svoje raziskave je predstavil maja 1991 v magistrski nalogi. Posrečilo se mu je, največ zaradi lastne prizadevnosti ter ob uvidevnosti in pomoči ravnatelja Zgodovinskega arhiva v Ljubljani, da je nekoliko predelano magistrsko nalogo konec leta 1993 objavil v knjižni obliki.

V pričujoči zgodovinski študiji se je Studen omejil na raziskavo dveh zelo pomembnih notranjih dejavnikov stanovanjske kulture oziroma bivanja in sicer izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic v letih 1869 do 1910, torej v času pospešene industrializacije in urbanizacije mesta po dograditvi južne železnice Dunaj–Trst (1857) in po uvedbi obrtne svobode (1860). Avtor je svoja raziskovalna prizadevanja upravičeno osredotočil samo na omenjena dejavnika, saj sta to kategoriji, ki ob natančnem opazovanju in analizi stanovalcev posameznih mestnih četrti razkrivata skrivnostne podobe stanovalcev ter omogočata spoznavanje vseh značilnosti in posebnosti njihovega življenjskega okolja. Tudi pri izboru posameznih vzorčnih mestnih predelov avtorju ni mogloče ugovarjati, saj je izbral pet reprezentativnih ulic, ki se med seboj razlikujejo tako po kakovosti različnih stanovanjskih prostorov kot tudi po socialni sestavi stanovalcev. To so bile Franca Jožefa cesta (današnja Cankarjeva) z velikimi in razkošnimi stanovanji najpremožnejših slojev, Gosposka ulica s palačami plemiških rodbin, Stari trg s prodajalnami in delavnicami trgovcev in obrtnikov ter svetega Petra cesta (današnja Trubarjeva) in Poljanska cesta, kjer so v majhnih in skromnih stanovanjih prebivali najnižji sloji takratnega ljubljanskega prebivalstva.

Opredeljevanje za določene dejavnike stanovanjske kulture ter izbiranje različnih mestnih četrti sta bila le dva – resda glavna – v vrsti metodoloških problemov, s katerimi se je moral Studen spopasti še predno se je lotil obdelave zbranega gradiva. Tako je na primer moral pri analizi izvora in poklicne strukture stanovalcev razvrstiti v več kategorij (imetniki stanovanjske pravice, podnajemniki, hišni posli) in celo podskupin, če je hotel podatke med seboj primerjati. Iz istega razloga je moral pri obdelavi statističnega pramateriala poenotiti poklicne sheme. Nadalje je moral zaradi preglednosti poenostaviti in združiti veliko število obrtnih dejavnosti in poklicev ter še postaviti merila, s pomočjo katerih je v nejasnih primerih ugotavljal, ali je določeni stanovalec zaposlen v industriji ali obrti, ter se odločal, iz katerega sodnega okraja je izviral (če so na primer kraji kot Moravče bili v več sodnih okrajih). Narava dela je od raziskovalca zahtevala, da je poleg metodoloških moral premagati še druge ovire. Na tem mestu je treba opozoriti tako na težave z ugotavljanjem lokacije hiš posameznih uličnih preimenovanj in preštevilčenj, izvedenih v drugi polovici 19. stoletja pa do konca avstroogrske monarhije, kot tudi na težave, ki so jih povzročale naznanilnice, ker so bile pisane v različnih jezikih ter pisavah (zlasti v gotici).

Navedenih metodoloških problemov in drugih zagat Studenu ni bilo težko premostiti, saj je izreden poznavalec domače in tuje literature o obravnavani tematiki, poleg tega pa si je v enoletnem historičnem seminarju pri prof. dr. Hansu Jürgenu Teutebergu v Münstru pridobil dragocene izkušnje. Zaradi velikega teoretičnega znanja je Studen znal do kraja izkoristiti bogato arhivsko gradivo, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana. V tej ugledni arhivski ustanovi se je namreč ohranilo originalno statistično gradivo o popisih prebivalstva Ljubljane (v letih 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910), kar predstavlja edinstven tovrstni vir v srednjeevropskem prostoru, saj so za druga mesta ohranjeni le statistični podatki, ki so zbrani, obdelani in objavljeni v uradnih publikacijah. Omenjeni vir pa ni dragocen pripomoček pri spoznavanju stanovanjske kulture ljubljancov v preteklosti samo zaradi različnih ohranjenih statističnih podatkov, temveč tudi zato, ker v naznanilnicah in ovojnih polah lahko odkrijemo biografske notice, kratke izseke iz življenjepisov posameznikov ter še kopico drugih osebnih podatkov o nekdanjih stanovalcih mesta Ljubljane, ki jih ni mogoče najti v ohranjenih biografijah, spominih in literaturi.

Rezultati, do katerih se je Studen dokopal po skrbni razčlembi arhivskega gradiva ter jih nato prepričljivo in objektivno strnil v pričujoči monografiji, so prvi stvarni dokaz stanja, ki je bilo doslej brez podrobnih predhodnih raziskav le domneva. Če moramo na tem mestu opozoriti na zanimive izsledke, s katerimi je Studen obogatil slovensko historiografijo, potem je treba iz prvega dela knjige izpostaviti tri ugotovitve. Prva govori o tem, da so se v deželno stolno mesto Ljubljana, ki vse do prve svetovne vojne ni bila pomembnejši poslovno – prometni in gospodarski center in malo zanimiva za habsburški poslovni svet, priseljevali predvsem priseljenci iz Kranjske, dotok iz preostalega slovenskega etničnega ozemlja, t.j. iz slovenske Štajerske, Primorske in Koroške je bil skromen. Po drugi ugotovitvi so se prebivalci, ki so izvirali iz različnih sodnih okrajev Kranjske, najbolj intenzivno naseljevali v ljubljanska predmestja, po tretji ugotovitvi pa so bile ženske v popisovalnih letih mnogo manj mobilne kot moški.

Tudi iz drugega dela obravnavane monografije velja izpostaviti tri zaključke, do katerih je avtor prišel po sistematični obdelavi ohranjenega statističnega materiala. Prvi zaključek je, da je bilo najmanj zaposlenih (pa tudi najmanj zaposlenih žensk in največ vzdrževanih članov) v ulici z najdražjimi stanovanji, to je na cesti Franca Jožefa, kjer so se odstotki zaposlenih v obravnavanem obdobju gibali med 30% in 40%. Največ zaposlenih je bilo v revnejših predelih, na spodnji Poljanski cesti, kjer je delež zaposlenih stanovalcev ves čas predstavljal okoli polovico vseh stanovalcev, ter na cesti svetega Petra, kjer je bilo v začetku 20. stoletja zaposlenih več kot polovica vseh stanovalcev (57,3%). Po drugem zaključku so v industriji in obrti glavni delež zaposlenih predstavljali podnajemniki, pri čemer je izstopala spodnja Poljanska cesta, kjer so predstavljali med 58% in 68% vseh zaposlenih v obeh panogah. Po tretjem pa je po katastrofalnem potresu 1895. leta v Ljubljani prišlo do živahnega porasta trgovske in prometne dejavnosti na eni ter do upadanja obrtne in industrijske dejavnosti na drugi strani. Ti in še drugi neomenjeni rezultati bodo stalen vir za zgodovinarje in etnološke, ki se ukvarjajo z zgodovino Ljubljane, zanimivi pa bodo tudi za jezikoslovce, saj so obravnavani tako nemški kot slovenski izrazi za posamezne poklice, med katerimi jih danes ni več mnogo.

Magistru Andreju Studenu je uspelo množico problematiziranih podatkov in ocen združiti v strokovno neoporečno in vsebinsko smiselno ter hkrati berljivo celoto, zato se njegov knjižni prvenec uvršča med resne historične publikacije. Ob primerni reklami bo ta knjiga, poleg ožjih poznavalcev problematike, zagotovo pritegnila k branju tudi povprečno razgledanega bralca.

Jože Prinčič

Radičev sabor 1927–1928. Zapisnici oblasne skupštine Zagrebačke oblasti. Priredila dr. Mira Kolar-Dimitrijević. Zagreb : Školska knjiga ; Arhiv Hrvatske, 1993. XVI +384 strani.

Objave virov za obdobje med vojnama so v zadnjem času prava redkost, znanstveno- kritična izdaja zapisnikov sej oblasne skupščine zagrebske oblasti 1927–1928 v prireditvi prof. dr. Mire Kolar-Dimitrijević pa zasluži še posebno pozornost zato, ker osvetljuje praktična prizadevanja za uveljavitev samouprave v pogojih vidovdanske ustave, ki ji doslej zgodovinopisje na Hrvaškem še ni posvetilo ustrezne pozornosti. Podobna ocena velja glede samouprave ljubljanske in mariborske oblasti tudi za slovensko zgodovinopisje. Delo o Radičevem saboru je pomembno kot osvetlitev družbenopolitičnih, socialnoekonomskih in kulturnoprosvetnih razmer ter oblik delovanja samouprave neposredno prek virov, zlasti za območje zagrebske oblasti, glede na njeno vlogo matice pa tudi za celotno Hrvaško. Širše je dragoceno zlasti zato, ker omogoča primerjavo stopnje razvoja samouprav tudi v drugih najvišjih upravnih in samoupravnih enotah dvasetih letih – oblasteh (skupaj jih je bilo 33). Pri tem je posebej zanimivo vzporejanje z značilnostmi delovanja in dosežki samouprav ljubljanske in mariborske oblasti v jugoslovanskem delu Slovenije. Delovanje samouprave zagrebske oblasti je bilo najtesneje povezano s tedanjo vodilno osebnostjo hrvaškega političnega življenja, Stjepanom Radičem, ki je kot predsednik oblastnega odbora programsko in akcijsko usmerjal in vodil njeno delo, oblastno skupščino pa je pogosto nazival kar sabor. Zagreška oblastna skupščina in odbor sta po Radičevi tragični smrti zvesto sledila poti, ki jo je on utrl na področju samouprave, zato je knjiga dobila naslov Radičev sabor. Dr. Franjo Tuđman, ki je napisal uvodno besedo kot zgodovinar, je poudaril: »Realna Radičeva politika je prišla do polnega izraza prav v delu Oblastne skupščine Zagrebske oblasti«, preko katere je povezoval tudi druge oblasti na Hrvaškem pri uresničevanju skupnih ciljev »za blagor hrvaškega naroda« (str. IX).

Doslej zapisniki sej oblasne skupščine zagrebske oblasti javnosti niso bili znani. Mira Kolar-Dimitrijević je večino zapisnikov sej oblastne skupščine in oblastnega odbora odkrila v posebni zbirki v Arhivu Inštituta za sodobno zgodovino. Gre za edine ohranjene kopije, ki so bile vzete iz fonda zagrebskega velikega župana, medtem ko je izvirno gradivo izginilo. Nekaj manjkajočih kopij je dopolnila z objavami zapisnikov v uradnem listu Narodnih novinah in Radičevem listu Narodnem valu. Tako je uspela zbrati zapisnike vseh 38 sej v okviru treh rednih zasedanj od 23. februarja 1927 do 10. decembra 1928. Že ta količinski podatek in dejstvo, da se je oblastni odbor sestajal enkrat do dvakrat tedensko, kažeta veliko intenzivnost delovanja samoupravnih teles. Ob tem naj omenimo, da je bilo delovanje zagrebske oblastne skupščine prekinjeno že pred uvedbo kraljeve diktature 6. januarja 1929. Potem ko so na začetku seje 10. decembra poslanci obsodili kot protizakonito postavitev novega v.d. zagrebskega velikega župana artilerijskega polkovnika Vojina Maksimovića, ki ni izpolnjeval strokovnih pogojev za to visoko upravno mesto, je takoj odgovoril z dekretom o predčasnem zaključku III. zasedanja oblastne skupščine.

Mira Kolar-Dimitrijević je objavila zapisnike brez kakršnihkoli jezikovnih ali drugih posegov, le s popravki očitnih tipkarskih napak. V predgovoru je pojasnila zlasti značilnosti in pomen samouprave zagrebske oblasti, posebej vlogo S. Radića ter splošne družbenopolitične razmere, v katerih je delovala.

Predstavila je ozemeljski obseg največje oblasti na Hrvaškem, ki je za nekaj tisoč prebivalcev celo presegala ustavni maksimum 800.000. Opozorila je tudi na zavestno uničevanje arhivskega gradiva o delovanju zagrebske oblastne skupščine, ki so ga povzročile centralistične oblasti, ter na bojkot meščanskega časopisa, ki zaradi nekega konflikta z Radićem ni poročalo o njenih sejah. Morda bi bilo v predgovoru koristno dodati še nekaj podatkov o pristojnosti oblastnih samouprav na eni ter državne uprave oziroma velikih županov na drugi strani, ki kažejo vse oblike ustavne in zakonske omejitve samouprave in nadzora centralizma nad njo. K celovitejši podobi delovanja oblastne samouprave bi prav gotovo prispevala tudi objava zapisnikov sej oblastnega odbora, uredb in pravilnikov, ki jih je sprejela oblastna skupščina, in morda tudi poročil velikih županov na skupščinskih sejah, vendar iz finančnih razlogov takšna razširitev edicije ni bila mogoča. Kolarjeva je zato pomembnejše podatke iz zapisnikov sej oblastnega odbora uporabila za pojasnila v opombah. S 392 opombami je olajšala uporabo sejnih zapisnikov, v njih pa so tudi usmeritve za podrobnejše raziskave posameznih zadev in dejavnosti. Dragocena pomoč uporabnikom so tudi kazalo osebnih imen z osnovnimi podatki o poslancih in drugih osebah, omenjenih v sejnih zapisnikih, geografski register ter kazalo vsebine sej oblastne skupščine. Iz vsega navedenega se vidi, da je delo prirejeno v skladu z vsemi temeljnimi načeli za znanstveno-kritične izdaje virov.

Hrvaška kmečka-seljaška stranka (HSS), ki je absolutno zmagala na volitvah v oblastne skupščine zagrebske, osiješke, primorsko-krajiške, splitske in dubrovniške oblasti, le v sremski oblasti so jo premagali radikali, večino poslancev pa je dobila tudi v mostarski oblasti, je v oblastni samoupravi videla pomembno mesto za svoje delovanje za napredek hrvaškega naroda in oporišče svojega odločnega boja proti centralizmu. Osrednjo usklajevalno vlogo vseh hrvaških oblasti je zaupala zagrebski oblastni samoupravi in zato sta vodilni mesti v njej prevzela dva najvišja funkcionarja HSS: ob Radićevem predsednikovanju oblastnemu odboru je bil Vladko Maček prvi predsednik oblastne skupščine. Iz skupščinskih sejnih zapisnikov, zlasti iz razprav o proračunih in delovanju oblastnega odbora ter o posameznih uredbah, se vidijo velika prizadevanja za uspešno reševanje hudo zaostrenih razmer in problemov na področju gospodarstva, zlasti kmetijstva in turizma, zdravstva, javnih gradenj, socialne politike, šolstva, kulture itd., kar je bila posledica zanemarjanja in neučinkovitosti dotedanjih centralističnih oblasti. Vsa ta prizadevanja je oviralo zlasti dejstvo, da je bila tedaj HSS po izstopu iz vlade v ostri opoziciji, ki se je jeseni 1927 še okrepila s povezavo s Samostojno demokratsko stranko oziroma oblikovanjem Kmečko-demokratske koalicije. Zato so centralni organi v Beogradu in njihovi najvišji funkcionarji v posameznih oblasteh – veliki župani, vsi odločni centralisti, uporabili vsa sredstva, da bi funkcioniranje že itak skromne samouprave na Hrvaškem čimbolj ovirali in okrnili. Tako so veliki župani zagrebske oblasti preprečevali izvajanje sklepov samoupravnih organov, od 12 sprejetih uredb na I. zasedanju skupščine so objavili le tri, ovirali so prenos posameznih ustanov in zadev samoupravi, posebej uvedbo disciplinskega nadzora oblastnega odbora nad občinami, finančno ministrstvo pa je preprečevalo krepitev gnotne osnove za oblastno samoupravo, ki so ji posamezna ministrstva za prenešene zadeve iz državnega proračuna dale nezadostna sredstva. Šele po dolgotrajnih pritožbah na posamezna ministrstva in na Državni svet je oblastna samouprava postopoma uspela uveljaviti pristojnosti, ki jih je določal zakon iz leta 1922. V takšnih proticentralističnih akcijah so vse hrvaške oblasti po predhodnih posvetovanjih, ki jih je organiziral zagrebski oblastni odbor, nastopale enotno. Iz sejnih zapisnikov se tudi vidijo velike razlike v delovanju posameznih oblastnih samouprav. V vzhodnih delih države si mnoge oblasti niso v večji meri prizadevale pridobiti lastne finančne vire in so velik del skromnih proračunov porabile za plačevanje samoupravnega uradniškega aparata. Tako jim je za financiranje konkretnih akcij ostalo le malo denarja in svojih nalog niso mogle učinkovito izpolnjevati. V zahodnih delih države so si večinske avtonomistično-federalistične stranke prizadevale oblastne samouprave čimhitreje razviti ter razširiti njihove pristojnosti in gnotne temelje. Predstavniki hrvaških samoupravnih organov so v Beogradu protestirali tudi proti privilegiranemu odnosu centralnih organov do nekaterih oblasti.

V tem pogledu sta bili v posebnem položaju obe slovenski oblasti, ljubljanska (v njej je bil nekaj časa hrvaški okraj Kastav) in mariborska (z Medimurjem), v katerih je imela prav tako kot HSS v hrvaških oblastnih skupščinah, absolutno večino Slovenska ljudska stranka (SLS). Toda ta je bila tedaj v vladni garnituri in tudi veliki župani so bili iz njenih vrst. Zato sta obe samoupravi v jugoslovanskem delu Slovenije hitreje od velikih županov in resornih ministrstev prevzemali zadeve in zavode iz svoje pristojnosti ter uspešneje reševali problematiko proračunov, čeprav zlasti s pridobivanjem lastnih virov, ker tudi Slovenija ni dobila iz državnega proračuna zadostnih sredstev. Posebej pa je vladna SLS uspela razširiti njuno delovno področje, s posredovanji pa je za obe oblasti pridobila tudi pomembne zakonodajne pristojnosti. Zato so Hrvatske novosti 13. maja 1927 celo pisale, da sta obe slovenski oblasti samoupravi nekakšna »država v državi«. S. Radić je v skupščinski razpravi tudi opozoril na privilegij, da je Beograd dal ljubljanski in mariborski oblasti bivše deželno premoženje, hrvaškim oblastnim samoupravam pa ne županijskega, ter pri tem okarakteriziral samoupravo v Sloveniji kot »klerikalno popovsko samoupravo« (str. 32).

Skupna značilnost delovanja SLS in HSS na področju oblastne samouprave so bila njuna velika prizadevanja za čimvečjo učinkovitost ter za vsklajeno in enotno aktivnost na celotnem narodnostnem ozemlju, pri čemer je imela zaradi razparceliranja Hrvaške na šest oblasti HSS težje delo kot SLS pri povezovanju ljubljanske in mariborske oblasti. Obe stranki sta imeli v oblastnih samoupravah v svojih rokah vse vodilne funkcije in opozicija je obema tudi očitala, da sta jih izrabljali tudi za strankarske namene. V Sloveniji in na Hrvaškem so oblastne samoupravne polno zaživele zlasti od začetka 1928, toda že junijski tragični dogodki v parlamentu in nato smrt Stjepana Radića so negativno vplivali tudi na delovanje samoupravnih organov hrvaških oblasti.

Primerjamo naj še stanje virov glede oblastnih samouprav. V Arhivu Republike Slovenije je ohranjeno v fondih oblastnih odborov in velikih županov ljubljanske in mariborske oblasti izredno bogato gradivo, ki je v fazi urejanja. Za številne seje oblastnih skupščin sta na voljo celo dve vrsti zapisnikov, obsežni stenografski in skrajšani zapisniki. O vseh sejah je izredno podrobno pisal zlasti Slovenec, osrednje glasilo SLS, kajti stranka je prav z dosežki samouprave posebej utemeljevala upravičenost svojega sodelovanja v vladi. O poteku sej pa je precej obširno pisalo tudi liberalno in socialistično časopisje, poleg tega pa je izhajal še skupni uradni list obeh oblasti Samouprava. Ob tej obilici gradiva v Sloveniji se zdi v opombi 241 izraženo mnenje Kolarjeve, da je bojkotiranje pisanja meščanskega časopisja o delovanju oblastnih samouprav imelo tudi posledico, da so zgodovinarji zanemarjali pomembnost delovanja zagrebške oblasti, lahko le eden od vzrokov za praznine o tej problematiki v medvojnem zgodovinoписju. V Sloveniji je na to do neke mere vplivala le neurejenost arhivskega gradiva, toda na voljo je bilo veliko drugih virov, da bi lahko zgodovinarji posvetili vlogi oblastnih samouprav večjo pozornost. Izjema v tem pogledu je le Momčilo Žečevič v monografiji Na zgodovinski prelomnici (1986), v kateri je v opisu prizadevanj za slovensko avtonomijo prikazal tudi značilnosti delovanja oblastne samouprave v Sloveniji, v funkciji populariziranja uspešnega delovanja SLS pa je o dosežkih oblastne samouprave na Slovenskem prvi pisal v zborniku Slovenci v desetletju 1918–1928 (1928) dr. Marko Natlačen, vodilni funkcionar samouprave ljubljanske oblasti. Poglavitni razlog za neustrezno pozornost tej problematiki je dejstvo, da so raziskovalci proučevali predvsem zaostrovanje nacionalnih in strankarskih naspotij, ki so se posebej kazala v Narodni skupščini in jih je kralj Aleksander izrabil kot vzrok za razglasitev diktature, v ozadju pa je ostala problematika oblastnih samouprav, v katerih so se pri reševanju perečih življenjskih problemov prav tako vodili pomembni boji med centralizmom in avtonomijo. Prav delo Mire Kolar-Dimitrijevič potrjuje dejstvo, da je imela problematika oblastnih samouprav v zadnjih dveh letih pred uvedbo diktature pomembnejšo vlogo v političnem življenju kot ji ga je doslej odmerilo zgodovinoписje in zato zasluži večjo raziskovalno pozornost. Njihovo delovanje pa je pomembno tudi z vidika državno-pravnega razvoja. Kolarjeva je zapisala, da zapisniki zagrebške oblastne skupščine »govorijo o izredno pomembnem poskusu delne osamosvojitve Hrvaške« (str. XII), podoben proces pa kaže ohranjeno gradivo, še bolj v praktičnem kot formalnem pogledu, tudi za Slovenijo.

Miroslav Stiplovšek

Dizionario biografico Friulano. Udine : Union Scritôrs Furlans : Ribis Editore, 1992. 557 strani.

Od 17. stoletja sem je izšlo kar veliko število furlanskih biografskih leksikonov in biografskih pomagal. Najstarejši tiskani vzorec je Gian Giuseppe Capodaglija seznam uglednih videmskih književnikov in vojakov iz leta 1655, sledi Asquinijev pregled iz leta 1735 in obširen Lirutijev leksikon o furlanskih književnikih (1760–1830). Iz leta 1783 je prva izdaja Codellijevega seznama avstrijsko-furlanskih piscev, nato Della Bonov seznam v četrti knjigi Morellijeve zgodovine goriske grofije (1855) in Formentinijeva objava iz leta 1879. Med kasneje izdanimi leksikoni je omembe vreden Francesca di Manzana o furlanskih književnikih in umetnikih (1884), predvsem Giuseppeja Marchettija knjiga *Il Friuli. Uomini e tempi* (1959, 1974). *Dizionario biografico Friulano* (DBF) je zadnji v seriji, vsebuje največ biografskih enot in predstavljenih oseb ne razvršča po interesnih sklopih. Kot urednik DBF je podpisan Gianni Nazzi, ob njem je navedenih še pet ožjih sodelavcev (med njimi tudi Slovenec Marijan Breclj) in 32 drugih sodelujočih (med njimi tudi Slovenka Lojzka Bratuž). Kakih 4000 oseb je razvrščeno po abecednem redu. Biografski podatki so skopo prikazani. Datum rojstva in smrti pri predstavljenih sta označena le z letnico. Gesla posebej navajajo bibliografije objav osebnosti, ki v DBF nastopajo, prav tako pa tudi njih biobibliografije. V teh pogledih se DBF ne more primerjati niti s Slovenskim biografskim leksikonom in Primorskim slovenskim biografskim leksikonom; nekoliko bližji mu je, če vzamemo nam bližje primere, sedaj še vedno izhajajoči avstrijski biografski leksikon.

Slovenski imeni med uredniki in sodelavci DBF kažeta, da so v DBF vključene tudi nekatere slovenske osebnosti. Takih Slovencev, ki so zadostili kriterijem uredniškega odbora, je nad petdeset. Nekateri izmed njih so predstavljeni tudi s fotografsko podobo (Lojz Bratuž, Marijan Breclj, Simon Gregorčič, Alojz Gradnik, Ivan Trinko). Slovenski uporabnik DBF z izbiro prikazanih Slovencev ne more biti zadovoljen. Preveč je enostranska in nepopolna. Zastavlja se nekaj vprašanj, na primer, zakaj ni med glasbeniki poleg Janeza Laharnarja tudi Marija Kogoj, Jožka Jakončiča in Rada Simonitija. Podobno velja tudi za javne delavce, saj najdemo v DBF politika Gregorčiča, ni pa njegovih sodobnikov kot sta bila Andrej Gabršček in Henrik Tuma. Našli bomo pesnika Lada Piščanca, zato pa zamen iskali Srečka Kosovela. Zastopan je slikar Veno Pilon, ki prihaja iz mešanega furlansko-slovenskega zakona. Podoben izvor imata slikar Anton Gojmir in njegov brat zgodovinar Milko Kos; v DBF ju ni. Izbor osebnosti, ki zastopajo Slovence, je problematičen in tudi enostranski. Ob vsem tem velja pripomniti, da je imel slovenski član uredništva očitno nalogo, da usklajuje slovenski delež.

Izdajatelj se je nedostatkov zavedal, zato je knjigi priložil anketni list za vpis morebitnih dodatkov in popravkov. Teh je precej, kar zadeva Slovence, prav tako pa tudi za furlanski oziroma italijanski del (na primer zgodovinar Emilio Turus, delavska voditelj Aldredo Callini in Leopoldo Gasparini, publicist Umberto Bonnes, zgodovinar Enno Pascoli itd.). Posebej je potreba še naglasiti, da pri navajanju krajev iz slovenskega etničnega ozemlja uporablja DBF italijansko in slovensko obliko.

Branko Marušič

Giovanni Ferro. **Protagonisti del Movimento Socialista in Italia**. Roma : E. Opere Nuove, 1992. 263 strani.

Knjiga Giovannija Ferra o voditeljih italijanskega socialističnega gibanja je poljuden biografski leksikon, dodani so mu že pregledi volilnih uspehov italijanske levice na volitvah v letih 1913, 1919, 1921, 1924, 1946 in 1948. Poleg tega obsega knjiga kratko spominsko prirčevanje italijanske socialistke ruskega rodu Anne Kuliscioff (1854–1925), zapisek o socialističnem pamfletu in kratko fotografsko dokumentacijo o italijanskih socialističnih kongresih (1902–1946). Uvoda v knjigo sta napisala avtor Ferro in Matteo Matteotti.

Knjiga vsebuje življenjepise 157 vidnejših italijanskih socialistov od začetkov do današnjih dni. Predstavljenih je bistveno manj kot jih prinaša temeljno italijansko delo *Il movimento operaio italiano. Dizionario biografico* (1853–1943), ki je v petih knjigah in pod uredništvom Franca Andreuccija in Tommasa Deltija izšla v letih 1975–1979. V Ferrovi knjigi ni nobenega Slovenca, ki je deloval v italijanskem socialističnem gibanju, pač pa so furlanski in tržaški socialisti kot Giovanni Cosattini, Aldo Oberdorfer (znan po svoji knjigi o tržaškem socialističnem gibanju *Il socialismo del dopoguerra a Trieste*, Firenze 1922) in Valentino Pittoni.

Knjiga ni znanstveno delo, pač pa priročnik za poljubno rabo, zlasti strankarsko. Kot izdajatelj je podpisan inštitut za družbene raziskave »Giuseppe Saragat« iz Rima. Izdaja je počastila stoto obletnico italijanske socialistične stranke, istočasno pa je posvečena spominu Alessandra Schiavija (1872–1965), zgodovinarja socializma na italijanskih tleh.

Branko Marušič

Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della Regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale. Provincia di Trieste (Vol. IV – Tomo I-II). Udine : Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione, 1991/1992. 814 strani.

Furlanski inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja iz Vidma je že daljnjega leta 1968 koncipiral projekt evidentiranja vseh padlih, pogrešanih in civilnih žrtev v občinah dežele Furlanije-Juljske krajine v drugi svetovni vojni. V prvem zvezku, ki je izšel v dveh tomih, so avtorji obdelali ta vprašanja za Videmsko pokrajino. V drugi knjigi je bila obdelana problematika za pokrajino Pordenone. Tretji zvezek jemlje v evidenco Goriško pokrajino, četrti (v dveh tomih) pa Tržaško pokrajino. Tem štirim zvezkom bo sledila še sklepna publikacija z natančnejšo analizo zbranih podatkov, morebitnimi popravki in seveda ocenami ter pripombami.

Uredniški odbor (A. Buvoli, I. Domenicali, M. Lizzero, A. Moretti, C. Nigris) je temu bogatemu seznamu padlih, umrlih in pogrešanih v Tržaški pokrajini v drugi svetovni vojni dodal bogat in artikuliran uvod, v katerem so naštetii vzroki za tak način raziskave, ter motivi, ki so inštitut spodbudili, da razjasni ta del travmatične italijanske zgodovine od leta 1940–1945. Delo ima seveda ob povsem obeležitvenih valencah počastitve padlih še izrazito protivojno noto ter solidarnostno sporočilnost sveta mrtvih s svetom živih. Ta svet živih je večkrat preinterpretiral – tokrat z eminentno politično govorico – njihovo smrt ter jo pripisoval drugi strani, strani političnih nasprotnikov. V konkretnem primeru je ta suhoparni seznam mrtvih, pogrešanih in deportiranih iz tržaške pokrajine znanstveni odgovor vsem tistim tezam, ki so desetletja po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju iskale krivca za pobjo več tisoč Italijanov, ki naj bi bili pobiti v Trstu in okolici od 1. 5. 1945 do 12. 6. 1954. Na ta vprašanja vpletenosti in krivde ter odgovornosti je treba gledati celovito v daljšem časovnem razponu. In če so fojbe in deportacije bile, ni treba zabrisati krivde. Treba je bilo v izogib posploševanjem statistično ugotoviti a) realno stanje in število izginulih in b) koliko je bilo padlih, pogrešanih in deportiranih v časovnem loku od leta 1940–45. V Trstu in pokrajini je v teh letih umrlo ali izginilo 7733 oseb, kar je najvišji tovrstni odstotek v Italiji. Zaenkrat je glede vzrokov, ki so povzročili tako visoko morijo, mogoče zatrditi le, da je po mnenju avtorjev glavni krivec fašistična Italija, ki je sprožila raznarodovanje in vojno. Vse ostalo je bila le posledica že prej začelih procesov.

Delo spada v kategorijo historične demografije in po abecednem seznamu navaja ime in priimek padlega (večkrat so priimki poitalijančeni), datum rojstva, poklic, poročni ali neporočni, občino rojstva in občino stalne naselitve, ime očeta ter dekliniški priimek matere, rod vojske ter datum in vzrok smrti. Raziskovalci so uporabljali zelo različne vire od objav smrti in vsem lokalnem časopisju do anagrafskih podatkov občin, pa do sodnih arhivov in vojaških rubrik. Raziskava velja za občino Trst ter še za pet zamejskih slovenskih občin, torej je to le omejena raziskava, kajti tržaška pokrajina je bila od leta 1923 do leta 1945 dosti večja in je segala v bistvo od Postojne do Tržiča (Monfalcone). Za vse občine, ki so po letu 1945 ostale onstran raznorodnih meja in so danes del Republike Slovenije, raziskava ni bila možna, kar zmanjšuje njene rezultate. Ob tej prostorski omejitvi lahko navedemo še omejitve raziskave le na stalno bivačje v tem času v tržaški pokrajini. Raziskava kaže tudi na veliko ločnico med žrtvami pred letom 1943 in po njem. V času od leta 1940–43 je umrlo 1882 ljudi, medtem ko je za čas po 8. septembru 1943 evidentiranih 5787 žrtev, od teh kar 2800 civilnih.

Vsi seznamni in evidence težijo po eni strani k pripravljanju čim popolnejšega številčnega izračuna padlih med in po vojni, po drugi pa so pomemben dokument za nadaljnje preučevanje posledic druge svetovne vojne na življenje tamkajšnjega prebivalstva. Delo nima namena izpostavljati enega izseka ali ene epizode ter tragičnih dogodkov, ampak teži k splošni obravnavi vseh žrtev od leta 1940 do leta 1954. Interpretacije virov v tem obširnem objavljenem seznamu ni, kljub temu pa avtorji niso preslišali polemike o

izginulih in deportiranih po 1. maju 1945. Objavljeni podatki kažejo na to, da je bilo v času od 1. 5. 45 do 12. 6. 45 deportiranih 600 oseb, med njimi 185 civilnih. Nedvomno pomenijo te številke hudo obremenitev za obdobje 40-ih dni Jugoslovanske uprave v Trstu, kljub temu pa so bile tudi te žrtve del skupnega seštevka vseh žrtev druge svetovne vojne. Če vemo, da se je vsa povojna polemika sukala prav okrog fojb, kar je bil izsiljevalni moment za najrazličnejše aspekte aktualne politike med državama, potem je delo, ki ga danes predstavljamo, tisti razjasnjevalni element, ki žrtve kvantificira, a jih vendarle postavlja v okvir vseh žrtev tržaške pokrajine v času druge svetovne vojne. S tem seznamom odpadajo vse špekulacije o tisočih izginulih, pa čeprav je tudi ugotovljeno število deportiranih v Jugoslavijo (601) zaprepaščujoče. Ugotovitve furlanskih zgodovinarjev prihajajo ob pravem času in objava imen padlih in izginulih prenaša polemiko iz publicistike na trdnejša tla zgodovine, kjer so argumenti bolj dokazljivi in predvsem bolj strokovni. V tem smislu gre avtorjem vsa hvala in pohvala za izvedbo tako kompleksnega projekta, ki je razsvetlil izredno komplicirano obdobje v tako kompleksnem prostoru, kot je bil to Trst v času nekaj desetletij. Nadaljnje raziskave in interpretacija bodo imele od tega dela dalje trdno osnovo, a ne le za eno kategorijo padlih ali pogrešanih (npr. fojbe, ki so bile tudi najbolj instrumentalizirane), ampak za vse, ki so zaradi ambicij redkih umrli nasilne smrti. Raziskave pri italijanskih kolegih (npr. Trst v II. svetovni vojni) posegajo namreč že na področja analize vojne ter njenih vplivov na civilno prebivalstvo, na preseljevanja velikih skupin ljudi, ter na iskanje vzrokov vključitve Italije v dogodke druge svetovne vojne. Agresivna politika Kraljevine Sabaudov po letu 1940 je bila vzrok za stotisoče padlih in pogrešanih od abesinskih puščav do ruskih step in v ta seštevke lahko vključimo tudi žrtve druge svetovne vojne na področju tržaške pokrajine.

Boris M. Gombač

Janez Cvirn, **Biser na Savinji**. (Izbor razglednic: Andreja Rihter). Nazarje : EPSI, 1993. 143 strani.*

Sveti Avguštin pravi v 20. poglavju 11. knjige svojih *Izpovedi*: »Kolikor je doslej jasno in očitno, je to, da niti prihodnost ne biva niti preteklost (poprej namreč v 15. poglavju iste knjige beremo: Zakaj preteklega več ni, prihodnjega pa še ni). Potemtakem pravzaprav ne moremo reči: trije časi so – pretekli, sedanjí in prihodnji. Natančneje bi se reklo takole: trije časi so – sedanjost glede na preteklost, sedanjost glede na sedanost in sedanost glede na prihodnost. Zakaj le v duši bivajo časi kot te vrste trojstvo, druge jih ne vidim: sedanost glede na preteklost je spomin, sedanost glede na sedanost je vpogled, sedanost glede na prihodnost je pričakovanje.«

Te načelne misli so izjemno pomembne za razumevanje bistva zgodovinarjevih opravkov. Povedo, da ima vsak človek »svojo« zgodovino (ne le »zgodovino sebe«), ki sicer ni zgolj »njegova«, je pa zato njeno razumevanje samo njegovo. Zato ni prav nič presenetljivo, da imajo raziskovalci »pretekle sedanosti« vselej kaj početi in potemtakem tudi pod obnebj fukuyamovskega filozofskega »konca zgodovine«, ki izhaja iz hegeljanskega doživljanja narave sveta, ni nikakršne bojazni, da bi zgodovinarji ostali brezposelni. Marksovski, v opredeljevalni prihodnosti komunistične utopije vgrajeni filozofski konec zgodovine pa je celo poskrbel za obilico dogodkov in dogajanj, ki bodisi s svojim molkom bodisi s svojimi kriki kar vpijejo po historiografskem pretresu. Zgodovinar more provokativni pozdrav Vitomila Zupana *Na svidenje v naslednji vojni* brez skrbi preobrniti v *Na svidenje v naslednjem koncu zgodovine*!

Morebiti se le še na Slovenskem najdejo ljudje, ki mislijo, da je zgodovinske reči v historiografiji mogoče »od sedaj na vekomaj« postaviti »na njihovo mesto«. Svoje tovrstne nazore – pravcati Weltanschauung – tudi resolutno oznanjajo o vsaki priliki. Razlagajo celo, da je zgodovino pisje zgolj ažuriranje že obstoječih dognanj. Spomin (ne pozabimo, da je Mnemozina oz. Spomin mati muz – in Klío je ena izmed njih) naj bi torej bil le ažuriranje – morda bi se točneje reklo: recikliranje – vpogleda, le-ta pa spet samo času ustrezajoča predelava ali reparacija pričakovanja . . .

Kajti ažurirati pomeni zgolj adaptirati, akceptirati, aplicirati, deklarirati, eksplicirati, ekscerpirati, rafinirati, referirati, rekurirati, revidirati, renovirati, retuširati, reklamirati, rezonirati, kalkulirati – od časa do časa tudi: kaj likvidirati ali anulirati in morda celo protestirati – in nazadnje triumfirati (pri tem pa se kajpak predvsem blamirati). Kadar kdo pomisli, da je v zgodovino pisju mogoče v vsakem času tudi ustvarjalno delati – kar v prvi vrsti pomeni konkurirati poprejšnjim razlagam – se iz ust pristašev ažuriranja zasliši vpitje o kriminalu (pomenljivo je Anton Novačan, ki je slovenski »liliput razpela in pluga« zelo točno označil kot deželo, v kateri je med »prepirniki dokaj domišljije«, svojo pripoved *Jokeljland* prenaslovil v *Kriminal!*), neomikanosti itd. Samo da se ustvari razlog za špetir – da se potem ni treba ukvarjati s kakim resnim poslom, temveč samo z blagoslovi jeze in zamer! Ampak zgodovino pisje vendar ni boj na življenje in smrt ne za vire in ne za njih interpretacije! Čas je, da »ljudske množice«, ki so v obdobju pod marksovskim žezlom zgodovino jemale v svoje roke, opustijo svoje polaščanje spomina in se začno ukvarjati z lastninjenjem česa bolj oprijemljivega. Zgodovina je pač zadeva glave in ima svoje mesto predvsem v njej. In tudi v zgodovinski vedi so nepovratno minili tisti nepozabni, naravnost nostalgčno lepi časi, ko je pravi historiograf – kakor je to formuliral Milko Kos – delal le z roko in na roke . . .

Knjiga Janeza Cvirna je bleščeč dokaz za to, da je v zgodovino pisju še kako mogoče ustvarjalno delati tudi ob že tolikokrat obdelani temi (A. Gubo, J. Orožen itd.), kot je zgodovina Celja. K sreči si

* Pričujoča ocena zadeva zgolj slovenski tekst knjige *Biser na Savinji*, ne spuša pa se v izbor razglednic ter v nemški in angleški prevod, saj se za razbor omenjenega njen pisec ne šteje sposobnega (morda bi angleški prevod lahko ocenil g. S. Klinar, ki sicer z velikim entuziazmom jemlje v pretres – in to sila temeljit – edicije založbe EPSI: upam, da je dobil recenzijski izvod!).

človek le v okvirih docela spekulativnega filozofiranja o mogočem, a ne dogodenem, lahko predstavlja, kakšne tekste o Celju bi bili prisiljeni prebirati dandanes, če bi bila oba dela zgodovinske vede, tj. zgodovinska znanost (sistem temeljnih zgodovinskih disciplin, ki se jim po zelo veliki pomoti pravi pomožne!) na eni ter zgodovinopisje na drugi strani, le ažuriranje že obstoječih dognanj. Namesto vsakemu in vsakršnemu bralcu vsestransko prijaznih del Janeza Cvirna, ki se ne ustavljajo pred nikomer in ničemer (razen pred dolgočasnostjo), bi se ubadali z bogve katerim »pomnoženim in poboljšanim« ponatisom brošure pastora Maya, iz katere bi duhu najnovejšega slovenskega časa ustrezno morali odstraniti zgolj velikonomško tendenco (zlasti prikaz dogodkov leta 1941)!!! Mislim, da je s tem drastičnim eksemplom vsakomur očitno pokazano, kako je na ideje o zgodovinopisju kot zgolj ažuriranju že obstoječih razlag in dognanj najbolje ter najproduktivneje takoj pozabiti, pa čeprav se urbi et orbi oznanjajo tudi v najuglednejših ustanovah. Bolje je s takšnimi krilaticami, ki gredo rade v uho, a dejansko zastrupljajo ozračje v stroki, ker vzpodbujajo neaktiven odnos do pretekle sedanjosti, ne begati ljudi. Zgodovinar zgodovino vselej piše na novo. Zavedati se je treba sledečega: če je zgodovina faktor brez filozofije mogoča ter ima tako svoj smisel kot svoj pomen, filozofiranje o zgodovini brez faktov nima nobenega pomena, saj o svojem predmetu ničesar ne pove (ima morebiti kak smisel, ampak ta je izven zgodovinske vede).

Knjiga *Biser na Savinji* demonstira, kako moreta pripovedna večšina in faktografska natančnost v zgodovinopisju hoditi z roko pod roko: med njima skratka ni treba izbirati kot med izključujočima se vrednotama in vrlinama. Še več: za dobro knjigo je naravnost neogibno upoštevati obe. To je kratko malo vprašanje strokovnosti oz. profesionalnega odnosa zgodovinopisca do lastne dejavnosti. Preprosto povedano: znati se mora! Knjiga, ki se ne bere le zaradi »prisilne recepcijske mobilizacije« (npr. samo kot predpisana literatura za ta ali oni študijski program), dejansko ni knjiga. Kakor ne more veljati za zgodovinarskega strokovnjaka tisti, ki ne obvlada metodologije zgodovinske znanosti, tako tudi ni zgodovinopisni strokovnjak tisti, ki ne obvlada večšine jasnega in tekočega pripovedovanja. Saj se ne terja kakšne virtuoznosti, le odgovornega odnosa do javne besede je treba: do nje je človek upravičen le tedaj, kadar ima kaj povedati, ne pa vsakokrat, ko mu pade na pamet, da bi se moral z inflatorno emisijo lastnega govorjenja ali pisanja reprezentirati.

Biser na Savinji je delo, ki ga more v svoje »obzorje pričakovanja« ter v »recepcijsko kooperativno iniciativo in kompetentnost« (to so pojmi H. R. Jaussa in U. Eca, brez katerih si dandanes ni mogoče predstavljati resnega razmišljanja o recepciji teksta) zajeti vsakdo. Njegov avtor simpatično pusti do besede in celovite človeške podobe same akterje zgodovinskega dogajanja, kar je po mojem mnenju posebej dragoceno. Je pa tudi povsem v skladu s smerjo paradigmatških premikov v sodobnem zgodovinopisju. Hkrati knjiga nosi pečat osebnosti svojega ustvarjalca. Stilna avtoreferencialnost je tako ali tako nujnost vsakega teksta; zato nima nobenega smisla bežati pred njo. To je kakor težnost. In že načeloma: zakaj bi si človek prizadeval pisati na tak način, da bi lahko njegov tekst lahko ustvaril še kdo drug?! Zgodovinsko dogajanje o sebi pač ne more pripovedovati (more le »govoriti«) in bolje je, da zgodovinopisec niti ne poskuša ustvarjati iluzije o tem, kako je njegovo besedovanje nekaj neosebnega/nadosebnega: bralcu se zato lahko brez škode za svojo znanstvenost dá slogovno prepoznati. Navsezadnje so vsa zgodovinarjeva dognanja le njegova konstrukcija preteklosti in nič več. Morda so v kakšnem srečnem trenutku tudi rekonstrukcija, ampak tega ni mogoče vedeti. Kdor dvomi o tem, naj lepo počasi in s premislekom prebere knjigo Paula Veyna o rimski erotični elegiji, ki jo imamo zdaj tudi v slovenščini (priporočil bi še druga dela tega uglednega antikologa ter drugih, ki so z njim na isti »valovni dolžini«, ampak za začetek bo to kar dovolj!). So seveda ljudje, ki menijo, da mora poleg osebnih konstrukcij pretekle sedanjosti (te s svojo različnostjo konkurirajo v strokovnem in laičnem duhovnem prostoru; v okvirih slednjega pa seveda deluje tudi zgodovinopisni trg) obstajati tudi kolektivna konstrukcija oz. podoba preteklosti (kot del družbene konstrukcije resničnosti), ampak recepcijski fiasco knjig, nastalih pod obnebjem takšnega načina razmišljanja (denimo Sperans, ki je triumfirale v obdobju vsesplošnega planiranja), postavlja to pod vprašaj. Zaradi najnaravnejšega dejstva, da različni ljudje v svoji edinstveni sedanjosti živijo različne preteklosti in različno razmišljajo o zgodovini, dandanes prav nikomur ni treba izgubljati živcev ter histerično (ne historično!) vpiti na drugače misleče kot na neomikance, ljudi z majhno ustvarjalno močjo itd. To je le arhaični folklor. Vsem, ki mislijo, da morajo v zgodovinopisju stvari postavljati na njihovo mesto od sedaj na vekomaj in ki menijo, da je historiografija zgolj ažuriranje že obstoječih razlag, je treba zaklicati s Schillerjem »Sire geben Sie Gedanken Freiheit!«

Cvirnov *Biser na Savinji* ni in noče biti popolna ali celovita zgodovina Celja: stare razglednice, katerih izbor v omenjeni knjigi sega pretežno le do prve svetovne vojne, so narekovale omejitve na strukture vsakdanjega življenja; ideologija, ki jo transparentno izražajo nekatere podobe (z značilno ikonografijo v nacionalnih barvah in z motiviko – npr. Narodni dom in Nemška hiša), pa je terjala delno navezavo pripovedi še na politično sfero in na njene predstave o »dolgem trajanju« (Celje kot od nekdaj nemško mesto, kar ni nič drugega kot kolektivna konstrukcija preteklosti v okvirih družbene konstrukcije realnosti). Zato je knjigo posebej produktivno brati na ozadju avtorjevega dosedanjega opusa: medtem ko je strokovnemu bralcu namenjeni *Boj za Celje* predstavil politično zgodovino celjskega nemštva na poti od ustavovernega liberalizma do šovinističnega nacionalizma in je poljudnejši tekst *Kri v luft! Creve na plot!* podal oris družabnega življenja v mestu ob Savinji (pripovedni tempo tega spisa je mogoče označiti z »allegro con brio«), je najnovejšo Cvirnovo delo pravcati vodnik po »pretekli sedanjosti« celjskih ulic in najbližje okolice. Besedilo kar kliče po nadaljevanju, zakaj tudi po letu 1918 se je v Celju dogajalo marsikaj zanimivega: Adolf Westen, ki je v mestu ob Savinji prišel tako rekoč s kovčkom v roki, je razvil svojo »kširfabriko« do za tisti čas izjemnega obsega in naravnost neslutene pomena, na ulicah pa je ob znameniti, a za marsikoga nemalo čudaški svetovni popotnici Almi Maksimilijani Karlin slej ko prej bil glavna atrakcija orjaški in postavljajski dr. Anton Novačan, čigar rogovilasti podvigi so bili razpiti

od Varšave na severu do Kaira na jugu (štel se je za potomca knezov Celjskih – če ne zakonskega, pa izvenzakonskega!). Okoli legendarno vitalne Novačanove osebnosti so se spletale skozinskož resnične zgodbe, v katerih so le posamezna dejstva včasih bila izmišljena (npr. o tem, kako je Maribor za Jugoslavijo oziroma Slovenijo dejansko rešil prav on – kar pod mizo! –; o tem, kako je bil pri vprašanju republike največji monarhist, pri problemu monarhije pa najhujši republikanec; ampak da se je v Pragi spoprijel in »dogovarjal na roko« celo z »najmočnejšim človekom na svetu«, z gromozanskim češkim silakom Friztenským iz cirkusa Kludsky – in to samo zato, ker se mu ta ni hotel umakniti s pločnika – ter da je iz velikega spopada izšel z neodločenim izidom in z gentlemanskim stiskom rok, je kajpada čista resnica!). Celje ima posebno srečo, da je njegov utrip po prvi svetovni vojni v svoj objektiv ujel imenitni fotograf Pelikan in tako izjemno kakovostnega slikovnega gradiva za ta čas ne manjka. Kdor ima v svojem grbu zvezde pač mora k zvezdam!

Ko bo avtor pripravljali drugo izdajo svojega *Bisera na Savinji* – kajti do nje bo prej ali slej moralo priti –, naj odpravi par pravopisnih spodrseljavev, okrajno sodišče na strani 12 pa naj popravi v ograjno. Morebiti bi bilo pametno dodati še karto mesta z nekdanjim in sedanjim poimenovanjem ulic, da bi se mogli tudi ljudje, ki niso iz Celja, lažje orientirati na podobah (iz) sedanosti prednikov. Sicer pa naj avtor tekst za božjo voljo pusti pri miru. Hkrati mu gre svetovati še tole: naj se nikar ne obremenjuje z mislimi tistih ne tako maloštevilnih in ne ravno nezgovornih ljudi, katerim njegova učinkovita in skozi številne objave razvidna delavnost ne da miru (zakaj zdi se, da Cvirnova podoba nekaterne noč in dan vznemirja kot kak Dapertutto). V nekem smislu je imel Kandid povsem prav, ko je zatrdil, da je treba obdelovati svoj vrt. Bolj ali manj dovtipno ukvarjanje z vsakodnevno življenjsko pragmatiko sodobnikov je vsekakor zunaj zgodovinarjevih strokovnih opravkov. S tem poslom se izven slovenske dežele ukvarjajo venticelli. Bralcev navsezadnje tudi prav nič ne zanima, kako dolgo se kdo s čim ukvarja, temveč zgolj, kako učinkovito mu to gre od rok. Sicer pa je že André Gide nekoč antološko lepo pojasnil: »Napadi, katerih tarča smo, dokazujejo, da smo napisali življenja polna dela. Napadajo me, torej sem. Veliko več dolgujem tistim, ki se vame obregujejo, kot tistim, ki me hvalijo. Veliko več dolgujem sovražnikom – kot prijateljem. (. . .) Ne bojte se biti ljudem zoprni ali si jih nakopati na glavo.«

Igor Grdina

Ondile čez Stari vrh; Bani. Zgodovina kraškega naselja skozi stare katastrske mape, listine in pričevanja, Trst : Slovensko kulturno društvo Grad – Bani, 1993. 188 strani.

Manjša vas Bani blizu Trsta je predmet raziskave knjige s kar malce nenavadnim naslovom *Ondile čez Stari vrh*. Tudi tokrat, kot že pri vrsti drugih tovrstnih publikacijah, je bilo slovensko kulturno društvo pobudnik predstavitve in objave gradiva, ki priča o domačih ljudeh, njihovi tradiciji in kulturi. V zadnjih letih je izšla vrsta publikacij, ki se med seboj razlikujejo po pristopu in vsebini, sestavljajo pa mozaik krajevne zgodovine o Slovencih, ki živijo v Italiji. Knjiga nam je dokaz, da tudi tako majhna vas kot so Bani, nudi dovolj gradiva za raziskavo o daljni in bližnji preteklosti Slovencev na Tržaškem.

V prostor in čas sta to lepo in strokovno zastavljeno publikacijo postavila dva uvodna članka. In sicer Ace Mermolja razmišlja o pomenu takih publikacij, Milan Pahor pa govori o visoki stopnji zamejskega zgodovinopisja.

O prvem naselju, ki ga najdemo že v srednjem veku, je našel sledi Samo Pahor. Domneva, da je imenski ustanovitelj Banov Matija Ban. Sledi tudi demografskemu razvoju te družine (v prilogi so podatki o družini Ban in njihovih rodbinskih zvezah 1619–1794). Škoda da obetajoči začetek sicer kratke razprave preide v drugem delu le v navajanje splošnih ugotovitev glede dejavnosti prebivalstva in arhitekture vasi.

Najstarejše zgodovine kraja se je lotil tudi Enrico Halupca, ki objavlja in komentira pravno listino škofa Dietamarisa iz leta 1139. Listina se je ohranila zaradi poznejših prepisov do danes. V njej se omenja kraj Licusel, dialektalna oblika imena Ligusello in avtor sklepa, da odgovarja kraju v neposredni bližini Banov.

O katastrskih mapah kot dragoceni dediščini preteklosti razmišlja Pavel Stranj. Zelo nazorno je opisal pojav katastrskih map, predstavil terezijanski, jožefinski in francisejski kataster ter poudaril njihov pomen pri proučevanju preteklosti posameznih krajev.

Marta Verginella podaja predvsem gospodarsko in demografsko podobo Banov v 19. stoletju. Zbrala je katastrske podatke iz leta 1829 in to dokaj statistično sliko Banov in tamkajšnje vaške skupnosti popestrila z listinami dveh družinskih arhivov ter tako razkrila dinamično in kompleksno sliko družinskega in vaškega življenja iz 19. in začetkov 20. stoletja.

Vpogled v banovsko vinogradništvo dejavnost v desetletjih na prehodu iz 18. v 19. stoletje je podal Aleksej Kalc. Vinogradništvo je tudi v tej vasi kot drugje dopolnjevalo kmečko ekonomijo, ki je slonela predvsem na poljedelstvu in živinoreji. S pomočjo serije popisov vinskega pridelka, nastalih od srede 18. stoletja dalje, je avtor rekonstruiral banovsko vinsko proizvodnjo v letih 1780–1795 in potegnil nekaj zaključkov o pomenu in dejavnosti vinogradništva v okviru takratnega vaškega gospodarstva.

Pavle Merku je obdelal ob pomoči zvočnih zapisov, ki jih je zbrala Kristina Kovačič, banovske mikrotoponime, Pavle Vidau pa je obdelal hišna in družinska imena.

O kraški arhitekturi sta pisala Peter Furlan in Enrico Halupca. Peter Furlan je opozoril na različne elemente kraške urbanistične strukture naselja Bani in podal kronološki pregled nastanka kraške hiše, Enrico Halupca pa je opisal obnovo občinskega vodnjaka pri Badalučki, ki je potekala sredi 19. stoletja in je bila, če pogledamo dokumente iz Zgodovinskega arhiva tržaške občine, dolga in zapletena (1843–1850).

Članek Dušana Kalca (Kjer so regljale žabe) govori o kalih, njihovem pomenu in vlogi, ki ju potrjujejo že stara ledinska imena. Avtor, ki je sam odrasel v sosednji vasi, je zelo slikovito opisal, čemu vse je nekdaj služil kal, ki so ga vzdrževali in skrbeli zanj, katerega namen pa je v današnjih časih popolnoma nepomemben, zato so jih v mnogih vaseh osušili in opustili.

Urednica zbornika Kristina Kovačič je v sestavku Spomini in podobe iz vaše preteklosti kronološko obdelala življenje na vasi s pomočjo starih slik, ki so skrbno komentirane, spoprijela pa se je tudi z lokalnim izrazoslovjem na osnovi osebnih pričevanj.

Knjiga je opremljena s fotografijami najstarejših listin, zemljevidov, hiš in drugih značilnih objektov, objavlja seznam parcel z ledinskimi imeni, slovar narečnih izrazov in drugih manj znanih besed, drži pa se tudi prakse tovrstnih publikacij zadnjih let, da je celotna prevedena v italijanščino. Takšna je odličen prispevek k poznavanju preteklosti nas samih, procesov rasti in upadanja neke ožje skupnosti kot delčka širše skupnosti nekega naroda.

Metka Gombač

Alojzij Novak, **Črniška kronika**. Gorica : Mohorjeva družba, 1992. 309 strani.

Sredi Vipavske doline leži po Kuclem vas Črniče. Robert Musil je ime tega kraja vmetil v svetovno književnost. Med prvo svetovno vojno je bil v Črničah avstro-ogrski vojak, takrat je v svoj dnevnik zapisal nekaj utrinkov o vasi in vaščanih. Objava *Črniške kronike*, ki jo je v letih 1940–1965 pisal črniški dekan in kasneje (od leta 1944) stolni kanonik v Gorici Alojzij Novak, pa je seveda namenjena slovenski javnosti.

Alojzij Novak je bil rojen v Trnovem pri Ilirski Bistrici, konec leta 1914 je postal župnik in dekan v Črničah. Tu je služboval le kak mesec manj kot trideset let, od leta 1944 pa je do smrti živel v Gorici.

Dekan Novak je svojo službo v Črničah zasedel v vojnem času in začetek vojne v Posočju ga je spodbudil k odločitvi, da nadaljuje s pisanjem župnijske kronike, ki jo je pričel pisati njegov predhodnik dekan Ivan Murovec. To kroniko je pisal do leta 1933, potem pa se je po sedmih letih odločil, da s pisanjem župnijske kronike nadaljuje. Bil je čas druge svetovne vojne. Dekan Novak je umrl poleti leta 1967 v Gorici. Dve leti pred smrtjo je svoj zapis podaril dr. Kazimirju Humarju, ki je skupaj z dr. Rudolfom Klincom večkrat opozarjal na pomembnost Novakovih zapisov. Goriška Mohorjeva družba se je petindvajset let po Novakovi smrti odločila, da v okviru svojih koledarskih knjig za leto 1993 kot tretjo knjigo knjižne zbirke *Naše korenine* objavi Novakovo črniško kroniko za čas med drugo in po drugi svetovni vojni (1940–1965). Delo je pripravil za objavo Boris Mlakar, ki je poleg redakcijskega dela na Novakovem besedilu prispeval še opombe in Novakovo biografijo.

Prvi zapis v objavljeni črniški kroniki je z dne 31. maja 1940, ko je na svetu že divjala vojna. Novak je ves pod vtisom vojne, pod vtisom prerokovanja o grozotah, ki jih bo doživel svet (vaeh clamabit). Seveda pa je Novakovo zapisovanje, ki ni dnevniško, v prvi vrsti namenjeno krajevnim dogodkom, slikanju razmer v primorski vasi v mesecih pred napadom Italije na Jugoslavije. Novak je odločilen narodnjak, svojo zavednost je dokazoval od konca prve svetovne vojne pa tudi takrat, ko se je upiral italijanizaciji cerkve na Goriškem. Partizanski boj, o katerem prvič govori 2. maja 1942, je sprejemal z mnogimi pomisleki, prav zaradi komunistične partije. Podobno razmerje je imel do domobranstva zaradi povezav z Nemci. Novakovi zapisi so pravzaprav odličen primer in vir za razpravljanje o odnosih primorske duhovščine do partizanskega gibanja. V dosedanjih objavah je preveč poenostavljanj, saj so bile medvojne razmere preveč zapletene in je morala duhovščina uravnati svojo vlogo dušnega pastirja v odnosu do višje cerkvene oblasti, do fašizma, na katerega ideologijo ni pristajala, in do osvobodilnega boja, katerega temeljni izhodišče je morala že zaradi narodne zavesti podpirati.

Črniška kronika upodablja vso pestrost vojnih dni; še pred koncem vojne – 21. avgusta 1944 je zadnji vpis iz Črnič – se je njen pisec preselil v Gorico. Tu se seveda kronika konča, vendar s svojim pisanjem Novak nadaljuje. Prav marljivo opisuje dogodke po maju 1945, poleti 1945 postane urednik Slovenskega Primorca, časnika, ki je v opoziciji do narodnoosvobodilnega gibanja in njegovih poveljnih naslednikov. Zadnji vpis v črniško kroniko, ki pa to v resnici ni več, nosi datum 25. aprila 1965.

Boris Mlakar je uredniško delo opravil zgledno, tudi biografski zapis o Alojziju Novaku je zgleden primer, kako naj se pišejo podobni prikazi, ki sicer običajno vsebujejo preveliko mero stanovske solidarnosti. Urednik Mlakar povsem na mestu opozarja na še starejšo črniško kroniko (pisca Ivan Murovec in Alojzij Novak) in na potrebo, da se objavi.

Branko Marušič

Kulturni spomeniki in njihov pomen. Zbornik povzetkov raziskovalnih nalog osnovnošolcev. XXIV. srečanje mladih raziskovalcev zgodovine in I. srečanje mladih geologov. Ljubljana : Zveza prijateljev mladine Slovenije 1993. 130 strani. (Informacije ZPMS št. 3/1993).

Skupini zanesenjakov pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije (ZPMS) gre zasluga, da raziskovalna dejavnost zgodovinskih krožkov na osnovnih šolah ni zamrla tudi po osamosvojitvi. S to dejavnostjo je začela ZPMS v šolskem letu 1968/69, ko je bila razpisana prva raziskovalna tema »Moj kraj v preteklosti«. Rezultati so bili predstavljeni prvič na srečanju mladih raziskovalcev na Ptuj leta 1969. Od takrat so ta srečanja vsako leto v drugem kraju. Vse do leta 1987 so izključno prevladovala teme iz NOB in poveljnega

razvoja tim. socialistične graditve – izjema je bila le v letu 1973, ko so učenci obravnavali temo iz kmečkih uporov. Šele od leta 1988 so imele teme širši značaj in bile vezane na krajevno zgodovino. Vseh srečanj je bilo doslej 24, zadnje je bilo 11. in 12. junija 1993 v Novem mestu, kjer so učenci predstavili bero štiriindvajsetega raziskovanja na temo »Kulturni spomeniki in njihovo sporočilo«. Rezultatov raziskovalnih nalog mladih zgodovinarjev doslej niso objavljali. Po zgledu gibanja Znanost mladini in drugih tovrstnih akcij, so se tudi pri ZMPS odločili, da v obliki zbornika predstavljajo izvirne sicer obsežni nalog z ustreznimi podatki.

Pri letošnji raziskovalni akciji je sodelovalo 78 osnovnih šol (večina šol z eno temo, tri šole z dvema in ena kar s tremi temami). V raziskovalno delo je bilo vključenih skoraj tisoč učencev iz različnih razredov, toda prevladujejo učenci 7. in 8. razredov. Raziskovalno delo je usmerjalo in učence vzpodbujalo okrog 90 mentorjev (običajno eden pa tudi dva in več). Med mentorji prevladujejo predmetni učitelji zgodovine, vključeni pa so še knjižničarji, geografi, likovniki. Med mentorji je le 8 profesorjev zgodovine. Vse delo je potekalo v krožkih, med katerimi so na prvem mestu zgodovinski krožki, le v nekaterih šolah so bili vključeni novinarski, zamelepisni ali knjižničarski krožki. Zanimiva je ugotovitev, da je bil izbor teme bolj naklonjen malim krajem in tistim območjem, ki niso doživljala večjih urbanih sprememb, kjer so ljudje bolj čustveno vezani na kulturno dediščino. Večja kreativnost in izvirnost je prišla do izraza v malih osnovnih šolah, ki so hkrati tudi kulturna središča kraja. Mestne osnovne šole so pokazale manj interesa za vključitev v raziskovanje kulturne dediščine. Odziv po regijah je bil različen, vendar izstopata štajersko in primorsko območje.

Vsebina zbornika je zelo pestra. Poleg uvodnih misli (urednik Branko Šuštar) so objavljeni štirje strokovni prispevki. Prvenka Turk razmišlja o rezultatih dosedanjih štiriindvajsetih srečanj mladih zgodovinarjev in analizira pomen takšnega izvenšolskega dela. Dodana je preglednica vseh dosedanjih srečanj. Branko Šuštar se dotakne zadnjega srečanja v Novem mestu in navede nekaj statističnih podatkov v zvezi z vsebino objavljenih povzetkov nalog ter napove novo temo za šolsko leto 1993/94 »Razvoj turizma v mojem kraju«.

V strokovnem smislu je bilo delo na zadnji razpisani raziskovalni nalogi dobro organizirano. Pomemben je bil predvsem uvajalni seminar za mentorje, na katerem sta predavala dva strokovnjaka. Jože Suhadolnik je govoril o fotografiji kot zgodovinskem viru, načinu urejanja in strokovni obdelavi fotografskega gradiva. Naško Križnar pa o uporabi videa pri raziskovanju. Obe predavanji sta objavljene v zborniku in bosta kot napotilo lahko služili bodočim mladim raziskovalcem in njihovim mentorjem. Glavni del zbornika obsega povzetke 82 raziskovalnih nalog; pri zaporedju je upoštevan abecedni red krajev sodelujočih šol.

Raziskovalne naloge imajo različen obseg. Pet nalog obsega prek sto strani (največ 200), povprečje pa je okrog 50 strani. Zelo poučne in koristne so predložene skice in risbe, diapozitivi, fotografije, stare razglednice, zemljevidi, tlorisi zgradb, originalni linorezi, grafične priloge ipd. Osem šol je pri raziskavah uporabljalo posnetke na video kasetah, ki trajajo 15 do 30 minut. Njihovi posnetki utegnejo biti zadnja upodobitev nekega ambienta, nekega dogajanja ali pa zadnji posnetki nekega človeka.

Čeprav so objavljeni le izvlečki nalog, lahko ugotovimo, da so bile izbrane teme zelo domiselno obravnavane, iz vsebine pa izhajajo, da učenci zelo zrelo razmišljajo o pomenu kulturne dediščine pri nas. Iz vsebine približno ene tretjine nalog je razvidno, da so učenci registrirali in opisali vse kulturne spomenike v svojem kraju. Gre za opis gradov, cerkva, starih vaških hiš z etnološkimi značilnostmi, starih mestnih jeder in specifičnih mestnih stavb, znamenj, spominskih obeležij ipd. Nekako tretjina nalog je posvečena proučevanju nekaj izbranih spomenikov ali njihove zaključene skupine, pri čemer so jih posebej pritegnili gradovi in graščine, kmečke in meščanske hiše, vodnjaki ter cerkveni objekti. Ostala tretjina nalog pa se je omejila na raziskovanje enega samega kulturnega spomenika, običajno spomenika sakralne arhitekture.

Učenci so pri raziskavah uporabili različne vire. Osnovnošolski učenci so se posluževali predvsem njihovi izobrazbi dostopnega gradiva. Izbrane teme so bile običajno povezane s krajevno zgodovino, zato je najintenzivnejše delo potekalo na terenu v manjših skupinah in to s pomočjo anketiranja in zbiranja ustnih virov. Učenci OŠ Mladika Ptuj so zapisali: »gradivo za nalogo smo črpali iz šolske in cerkvene kronike in ga dopolnjevali z zgodbami iz življenja. Starejši ljudje, ki vedo o kraju veliko, odhajajo drug za drugim. Z njimi odhaja del bogatega ljudskega izročila, ki je za vselej izgubljeno«. Preseneča tako zrelo razmišljanje otrok o pomenu ustnega izročila. Nekateri mentorji so učence celo usmerili v arhive in muzeje. To delo pa je zahtevalo dodatne napore, ki so jih učenci delno premostili le ob požrtvovalni in nesebični pomoči arhivarjev in kustosev-pedagogov. Izredno uspešne s stališča virov so tiste naloge, pri katerih so učenci odkrivali originalne dokumente. Tako so učenci OŠ Šmartno ob Paki raziskali kmečko hišo, staro vsaj 150 let, in pri tem zbrali pisne dokumente, ki segajo v leto 1913. Pri obdelavi stare kmečke hiše so odkrili učenci OŠ Sentjur delilno pogodbo posestva, ki jo še hranijo lastniki Pelkovi v Češnjicah. Takšne listine so jim prav gotovo veliko pomenile, saj so jih v času druge svetovne vojne, ko so bili izseljeni, nesli s seboj v Nemčijo. Učence so pritegnile tudi nekatere legende, vezane na posamezne kulturne spomenike (cerkvice, gradove). Največ jih je vezanih na turške vpade. Mislim, da je skrajni čas, da bi bilo treba, tudi s pomočjo učencev, sistematično zbrati bogato ljudsko izročilo o turških vpadih in obrambi pred njimi, ki še živi med slovenskim ljudstvom.

Iz množice obravnavanih spomenikov, ki spadajo med našo kulturno dediščino in so jih v nalogah zelo podrobno obdelali in opisali učenci osnovnih šol, bi opozoril le na nekatere originalne obdelave skupine posameznikov oz. tipične ali specifične primerke, kajti mnoge naloge predstavljajo tehten prispevek k ohranjanju slovenske kulturne dediščine, ki žal na mnogih področjih izginja pred našimi očmi.

Zelo so učence pritegnili propadajoči gradovi na slovenskih tleh, predvsem njihova zgodovina. Graščina v Dolu pri Ljubljani in njeni lastniki so bili tema raziskovalne naloge kar dveh osnovnih šol. Učenci OŠ Dol so o graščini zapisali: »Za njenimi zidovi so se pisale družinske zgodbe, ki so posegle tudi v življenje tukajšnjega prebivalstva«. Učenka OŠ Vodmat, ki je dala nalogi naslo »So Erbergi pozabljeni ali zamolčani?« je med drugim zapisala tudi naslednje originalne misli, ki bi lahko veljale za mnoge fevdalne rodbe na slovenskih tleh: »Kljub temu, da so bili Erbergi tako zelo pomembni v naši preteklosti, povprečen državljani zanje še ni slišal. To me ne preseneča, saj je obstoječa literatura o njih zelo skopa. Ob tem se kar samo odpira vprašanje, ki sem ga zastavila v naslovu naloge. Kakšen naj bi bil odgovor? Pozabljeni? Zamolčani? Oboje? Ogovor je težak in vsak bi se izrazil drugače, toda dejstvo ostane isto. Erbergi so nam s svojim življenjskim udejstvovanjem dali mnogo stvari. Kaj jim vračamo?«

Učenci iz Kopra so se lotili obdelave slovenske Istre v zaledju Kopra in ugotovili, da so bili kraji v tem predelu v preteklosti zelo mikavni, danes pa so demografsko ogroženo območje. Vasi so se spraznile zaradi spreminjanja vrednot kot »kar je staro je slabo«. Povojni razvoj je pripomogel k današnjemu stanju, zato se učenci sprašujejo, kako v te kraje vrniti življenje? Ni čudno, da so učenci iz manjših krajev posvetili veliko raziskav ljudskemu stavbarstvu in propadajoči etnološki dediščini.

Učenci mestnih šol so teme raziskovalnih nalog posvetili zanimivim mestnim hišam (npr. Ali so na Vegovi 7 vedno vrteli piruete?) ali urbanističnim zasnovam posameznih mestnih predelov. Mariborski učenci so opisali zgodovinske spomenike mariborskega mestnega parka, Slomškov trg, sončne ure; ptujski učenci portale in izdelke ptujske kamnoseške obrti; postojnski učenci Majland, staro mestno jedro; ljubljanski učenci pa dediščino arhitekta Jožeta Plečnika.

Zelo pogosto so kot teme učence pritegnili krajevni cerkveni objekti. Njihovi opisi so zelo podrobni in zanimivi. Med njimi najdemo obdelane zelo stare cerkve (Hrastovlje, sv. Simon in Juda na Viču, sv. Jurij v Hočah, grobeljska cerkev itd.), nekatere sodobne cerkve (sv. Mihael na Barju) ali večje skpine cerkva (evangelizacijske cerkve v Prekmurju, cerkvene v Brestanici). Medtem ko gre pri cerkvah za več ali manj znane ugotovitve umetnostnih zgodovinarjev, pa so bili učenci zelo originalni pri opisih in raziskovanju raznih znamenj v posameznih okoljih. Učenci so jih razdelili na kamnita in zidna znamenja, kapelice in križe. Zanimalo jih je, kdo jih je zgradil oziroma dal postaviti, kdaj so bila zgrajena in zakaj ravno na tem mestu (mnoga so označena kot kužna znamenja), iz kakšnega materiala so zgrajena, kakšnemu namenu so služila, kdo jih vzdržuje ipd. Veliko odgovorov so dobili na podlagi ustnega izročila. Ugotovili so, da so znamenja v okolje tako vraščena, da jih domačini sploh ne opazijo. V nekaterih nalogah so učenci odkrili toliko različnih znamenj, da so bili domačini prav presenečeni. Verjetno bi bili rezultati popisov in raziskave znamenj uporabni tudi za strokovnjake. Poleg znamenj z versko vsebino so učenci šol, ki so se lotili obravnave kulturnih spomenikov v kraju šole ali na širšem območju, popisali še spominska obeležja iz časa NOB. Nekateri so ob tem omenili spomenike, posvečene borcem za severno mejo ali spomenike padlim v I. svetovni vojni.

Le redke šole so si zadale nalogo, spoznati in opisati tehniške spomenike, ki glede na starost že sodijo v slovensko kulturno dediščino. Učenci OŠ Idrija so med drugim zelo temeljito obdelali tehnično dediščino idrijskega živorebrnega rudnika. Z nalogo so pridali svoj delček k častitljivi obletnici mesta, 500 let od prve datirane listine, kjer je omenjena Idrija oz. njen rudnik. Izvirna pa je tema, ki so jo izbrali učenci OŠ Milan Šušteršič iz Ljubljane. Nameravali so spoznati tehnično in arhitekturno dediščino zaščiteneh objektov tovarne Kolinska. Pozornost vzbudi njihov nasvet delavcem tovarne: »Žal danes zaposleni premalo poznajo tako preteklost svoje tovarne kot svojo arhitekturo (secesija) in tehnično dediščino. Menimo, da bi svoje znanje in vrednote lahko bolje gradili na tradiciji«.

Učenci več šol so se lotili obravnave pokopališč, tudi zapuščenih ali opuščenih. Pobuda, ki bi lahko naletela na širši odmev v strokovni javnosti. Mnoga pokopališča so prava zakladnica umetnosti spomenikov in ljudske nagrobne arhitekture, ki bi jo bilo vredno ohraniti.

Posebno vrst kulturne dediščine predstavljajo grafiti, ki so jih predstavili učenci iz Nove Gorice. Pravijo, da so grafiti svojevrsten spomenik, ki je tudi za zgodovinarja zelo dragocen, grafiti po njihovem mnenju kažejo na vsakodnevno življenje človeka s »ceste« določene dobe in intimne detajle navad in institucij.

Razmišljanja mladih zgodovinarjev iz osnovnih šol o slovenski kulturni dediščini in sklepne misli, zapisane v raziskovalnih nalogah, so vredne pozornosti. Dokazujejo namreč, da je med našo šolajočo mladino veliko zdravega duha, da jim je veliko do tega, da to dediščino spoštujemo in jo ohranimo zanamcem. Naj navedem le najbolj značilne zapise: »Naš cilj je bil, da se uaučimo opazovati okolje v katerem živimo, da oblikujemo odnos do zgodovine kraja ter kulturne podobe« (OŠ Prevalje), ali »upamo, da bomo s to nalogo pripeljali ljudi do tega, da bodo začeli razmišljati o posledicah umiranja spomenikov in vse kulturne dediščine, ki smo jo od prednikov dobili na posodo in ne v last« (OŠ Rače) ali pa »Rekli smo si: Morda lahko mi kaj storimo in zaustavimo brezbržnost do podedovanih kulturnih vrednot (OŠ Vransko). Veseli smo lahko, da že pri najmlajši generaciji prevladuje dragoceno spoznanje, da s tem, ko cenimo lastno preteklost, ohranjamo naše korenine«.

Iz vsebine zbornika je razvidno, da je lanskoletna akcija ZPMS zelo uspela, pri čemer imajo največjo zaslugo predvsem mentorji. Ne le, da so s strokovne strani dajali učencem ustrezna navodila, temveč je tudi z vzgojne strani raziskovalno delo mladih zgodovinarjev doseglo najvišje cilje. Žal pa, kot pravi eden od organizatorjev srečanja mladih zgodovinarjev, se zgodovinarji ne morejo pohvaliti z večjim interesom strokovnih društev (Zveze zgodovinskih društev Slovenije in pokrajinskih društev), kot je to praksa in skrb za delo z osnovnošolci na področju fizike, kemije in matematike. Vse strokovno delo, svetovanje in pregledovanje ter ocenjevanje nalog je predvsem sad osebnih zavzetosti tistih arhivarjev, kustosev in profesorjev, ki zmorejo toliko pripravljenosti, da se ukvarjajo z doraščajočo mladino. Ob tem, da zgodovini

zmanjšujejo ure v učnih načrtih, bi morala zgodovinska stroka in strokovne institucije (zgodovinska oddelka na obeh univerzah, inštituti, strokovna društva) posvetiti več pozornosti tem oblikam populariziranja zgodovine na naših šolah in zgodovino približati na bolj prijeten in sprejemljiv način ter tako prispevati k zgodovinskemu osveščanju mladih rodov.

Ignacij Voje

Janez J. Švajncer, **Obranili domovino**. Teritorialna obramba Slovenije v vojni za svobodno in samostojno Slovenijo. Ljubljana: Viharnik, 1993. 302 strani.

»... bolje, da orožje odpelje vojska, kot da ga dobi Janša...« Gornja misel, ki je bila glasno izrečena iz dokaj številnih ust ob znanem razoroževanju Slovenije maja 1990, prav gotovo simbolizira začetek devetdesetih let slovenske zgodovine 20. stoletja. Seveda v resnici nikoli ni bil mišljen Janez Janša kot oseba ampak kot najodgovornejši uslužbenec Slovenije za njena vojaška vprašanja. Nerealno bi bilo pričakovati, da bo »demosovska« Slovenija vsem všeč. V tistih dneh dejansko ni bilo vprašanje Janša ali »Nejanša«, spor se je vrtil okoli načrta nove, demokratične, svobodne in neodvisne Slovenije. Vojska je simbolizirala staro, Janša novo. Izid te velike dileme je znan. Slovenci so pokazali neverjetno enotnost. Prevelika, utopistična upanja so prinesla številna razočaranja, nadaljnje dogajanje nedvoumno kaže, da je bila junija 1991 dobljena bitka, »vojna« pa še traja.

Nastanek neodvisne Slovenije postavlja pred zgodovinarje številna nova vprašanja, ki jih v prejšnjih desetletjih in celo stoletjih ni bilo mogoče zastaviti. Nekateri so čutili potrebo, da so pohiteli z izjavami, da si Slovenci nikoli niso želeli svoje države. »Slovenske sanje« naj bi bil eden zgodovinskih mitov. Ali res? Kdaj in koliko pa se je bilo mogoče na Slovenskem odkrito pogovarjati o možnostih obstoja neodvisne Slovenije? Kako to, da kljub živim pričam ni nikjer zabeleženo dejstvo, da so nekateri ob avnojskih izjavah v NOB zapustili njene vrste? Kako razložiti neverjetno skrb Slovencev za svoj jezik in kulturo, če ne prav skozi željo o svobodni Sloveniji? Mnogi so nam vsiljevali Jugoslavijo kot najvišjo možnosti slovenske samostojnosti, mnogi so okoli nje fabricirali mite, pa ni bilo občutka dolžnosti, da bi se o tem razglabljalo. Še sedaj nam staro domovino nekateri, med njimi so tudi zgodovinarji, vsiljujejo kot zgodovinsko nujnost, predpogoj za nastanek svobodne in neodvisne Slovenije. Ali res? Zgodovinar ne more zanikati obstoja Jugoslavije, toda je bila resnična nujnost? Je takšno razpravljanje sploh še v območju zgodovinske stroke ali gre že za politiko? Če je bila Jugoslavija nujnost in se jo je treba s ponosom spominjati, lahko isto trdimo za vso preteklost! Počasi postaja že skrajni čas, da bi si slovenski zgodovinarji zastavili vprašanje, kakšen je bil njihov odnos do vsakokratne države, v kateri so živeli. Osebo sem prepričan, da čez kup oportunitizma ne bi videli.

Z gornjim razmišljanjem ne želimo nasprotovati naslovu Švajncerjeve knjige in postavljati dileme, kdo je branil domovino. Dejansko so večji heroji tisti, ki so jo ohranili. Avtor se je s podnaslovom povsem jasno opredelil do problematike. Kot eden naših redkih vojaških zgodovinarjev (pisci vojaških pregledov NOB so bližji politiki kot vojaški tehniki) se je v knjigi omejil na vprašanja, katerih raziskovanje obvlada. V ospredju njegovega zanimanja so boji in drugi vojaški dogodki v času osamosvajanja junija 1991. Opisuje nam ljudi in dogodke, strah in pogum, veselje in žalost. Švajncerjeva knjiga ni apoloģija, pa tudi skrajno kritična ne. Avtor je do udeležencev zgodovinskega dogajanja kot tudi do nasprotnikov prizanesljiv. Med drugim zvemo za številne pomanjkljivosti in napake, kolaboracijo in popolno predanost slovenstvu, pripravljenost na žrtve za doseg zastavljenih ciljev kot tudi ostro nasprotovanje. Opisi bitk od Krvavega potoka do Radgone in od Pogancev do predora Karavanke pa vendar zastavljajo vprašanje, ali je bila junijska vojna kljub kratkosti res tako malenkostna, kot mnogi trdijo. JLA je v njej uporabila najmodernejšo tehniko, njen poraz ni samo znak nepripravljenosti in nesposobnosti oficirjev, ampak predvsem podcenjevanja »Janezov« in nepričakovane slovenske enotnosti. Avtorju lahko očitamo, da je bil premalo pozoren do teh dejstev. Kakšne težave je imela slovenska vojska z oborožitvijo; nekateri so imeli celo trofejno orožje iz zadnje svetovne vojne, ki ni bilo več sposobno poriniti krogle skozi cev. Ni bilo težjega pehotnega orožja, najhuje pa je bilo glede zračne obrambe. Prav v zvezi z njo je bilo veliko gnilobe v prejšnjem sistemu in celo nekaj sabotaž. Bralcu Švajncerjeve knjige se postavljajo številne paralele v zvezi z NOB. Tovrstna diskusija verjetno še ni stekla samo zaradi pietete do veteranov.

Mnogim so pred očmi še vedno prizori iz Rožne doline in Radgone, ko so v boje neposredno posegli tudi civilisti. Tudi ta segment kratkega dogajanja pušča avtor nekoliko preveč ob strani. Mnogi Slovenci so v tej vojni pokazali toliko patriotizma, da je to naravnost neverjetno. Spominjam se stare revne ženice, ki ni mogla fantom kupiti pijače, bilo je namreč strahotno vroče, pa je nabrala borovnice in prinesla zavitek. Dala je, kar je mogla. Podobnih primerov, ko so ljudje kazali svoja čustva do slovenske vojske, je bilo zelo veliko. JLA je dejansko naletela na odpor celega naroda.

Pri opisih bitk pogrešamo tudi več informacij o nasprotniku, njegovem globalnem pristopu k vojni v Sloveniji. Iz časopisov vemo, da so imeli načrte za uničevanje nekaterih vitalnih objektov. Raketiranje televizijskih in radijskega oddajnika, uničevanje v Radgoni nas o tem še dodatno prepriča. Kljub razumljivi obzirnosti bi nekaj več besed zaslužili tudi kolaboranti. Dogajanje v Logatcu, Kopru in še marsikje nam ne govori le o realni nevarnosti državljanske vojne ampak tudi o organizaciji JLA, ki je imela svoje ljudi tudi v civilnih strukturah. Našteta vprašanja ali pripombe niso toliko kritika knjige kot diskusija o njenem konceptu. Zato lahko razmišljanje zaključimo z ugotovitvijo, da je knjiga zelo soliden začetek kompleksnejšega raziskovanja vojne za obrambo Slovenije in slovenstva. Že samo lastne izkušnje iz številnih »orožnih vaj« in drugih neposrednih stikov z nekdanjo JLA me potrjujejo v prepričanju, da je bila samobitnost Slovencev in njihova nepripravljenost, utoniti v jugoslovanstvu, glavna preokupacija političnih organov JLA.

Med čisto konkretnimi pripombami k Švajncerjevi knjigi bi omenili naslednje. Avtor piše razmeroma veliko o poveljniškem kadru, premalo pa o vojaki. Vprašanje odzivanja na mobilizacijo je le eno izmed njih. Ne tako enostavno je vprašanje mednacionalnih odnosov. Med nami so bili Muslimani, Hrvati, Črnogorci. Nekateri so se spraševali, zakaj so oni vpoklicani, številni Slovenci pa so na varnem, nekateri so celo bežali v inozemstvo. Ta vprašanja bi se z eventuelno eskalacijo vojne gotovo še zaostrovala. Zanima me, ali je piscu znan podatek, da so nekateri v času, ko so bili v vrstah slovenske teritorialne obrambe, bili v službah postavljeni »na čakanje«. Slučaj ali del nevidne vojne? Za občutje in ravnanje vojakov je zelo pomembno, kako funkcionira tudi zaledje. Če so bile na eni strani velike težave z orožjem, pa je bila, vsaj kar sem sam doživel in tudi slišal, zelo dobro organizirana intendantska služba. Ljudje, ki so skrbeli za te dejavnosti, zaslužijo najvišjo pohvalo. Treba bi jih bilo vsaj omeniti. Enako velja tudi za zdravstveno službo. Ranjencev ni bilo veliko, nesreč z orožjem čudežno malo, ogromno pa je bilo stresov in drugih psihičnih motenj. Zdravniki so ljudem pomagali brez velikih besed, ponoči in podnevi so bili na razpolago. Koliko jih je bilo nagrajenih ali javno pohvaljenih?

Knjiga Janeza J. Švajncerja je zelo solidno delo. Bogata oprema in številni osebni podatki ji sicer dajejo navdih nekakšnega spominskega albuma udeležencev. Za zgodovinarje je na eni strani pomembna zaradi bogate faktografije, na drugi strani pa zaradi številnih vprašanj, ki jih sproža. Vsekakor pa kar kliče po nadaljevanju in nadgrajevanju.

Stane Granda

Ruth Wodak et al., *Wir sind alle unschuldige Täter*. Frankfurt : Suhrkamp, 1990. 401 strani.

Knjigo »Vsi smo nedolžni storilci« je napisalo več avtorjev (Ruth Wodak, Peter Novak, Johanna Pelikan, Helmut Gruber, Rudolf de Cillia, Richard Mitten), kar je bilo glede na način dela nujno. Tako predstavlja delo analizo, ki je zgleden primer sociološko-zgodovinsko-filozofske interdisciplinarne analize. Knjiga je poleg tega zanimiva tudi zaradi občutljive tematike, ki jo obravnava, saj gre za snov, ki jo je treba zaradi njenega specifičnega pomena v avstrijski družbi obravnavati argumentirano in subtilno hkrati.

Izhodišča vprašanja, ki knjigo definirajo, so: Kako je mogoče, da je v avstrijski družbi danes, po Auschwitzu, ko predstavlja židovska manjšina ca. 0,1% (oz. 7000 pripadnikov židovske skupnosti), antisemitizem sploh še mogoče? Na kakšen način prodira v avstrijske medije in je tako direktno ali indirektno, praktično pa brez posledica, ves čas po drugi svetovni vojni prisoten v avstrijskih medijih (čeprav je »uradno« strogo prepovedan)? Ali je njegove korenine res mogoče iskati izključno v nemško-avstrijski z antisemitizmom prežeti zgodovini ali se za tem skriva še kaj?

Na ta vprašanja avtorji odgovarjajo z analizo, ki nam pokaže, na kakšen način pronica antisemitizem v avstrijsko »zavest« preko medijev, političnih nastopov in vsakdanjih pogovorov. Vprašanje se zastavi seveda že čisto na začetku – kakšna je pravzaprav ta avstrijska »zavest«? Analiza, ki jo knjiga podaja, je v izhodišču mogoča, če velja teza mlajše generacije avstrijskih zgodovinarjev (Karl Stuhlpfarrer idr.), da so bili mnogi Avstrijci (vsaj dosti več, kakor priznava »uradna« verzija) nad »Anschlußom« navdušeni. Za njene nasprotnike velja (glej npr. Dr. Norbert Schausberger, »Der Griff nach Österreich«, Wien 1978; dovolj pa je tudi poslušati izjave kanclerja Vranitzkega ali dunajskega župana Dr. Helmuta Zilka), da je bila Avstrija prva žrtev ekspanzije nacistične Nemčije.

To avstrijsko »življenjsko laž« (tako avtorji) je institucionalizirala »moskovska deklaracija«, ki so jo sprejeli zavezniki 1943. Tako je bilo mogoče avstrijsko »življenjsko laž« uradno uporabljati pri formiranju »nove« avstrijske identitete (zvesti). Sicer knjiga navaja, da je bilo takoj po vojni v Avstriji registriranih 660.000 »bivših« – »die Ehemaligen« – t.j. nacistov.) Židje so v njenem zgodovinskem kontekstu žrtve – žrtev (Opfer der Opfer) poleg drugih mitoloških konstruktov in zgodovinskih polnesnic.

Analiza kaže, da igrajo Židje v povojni Avstriji podobno vlogo, kot jo je v deželah socializma igral »zunanji ali notranji sovražnik«, »meščanska desnica« itd.: omogočajo jasno identifikacijo »nas Avstrijcev« v odnosu do okolice – »drugih«, »tujine«, »sodržavljanov židovskega rodu« . . . , kar so vse poznani družbenopsihološki fenomeni, to pa še zdaleč ni vse. Kakor pravijo avtorji: Židje že s svojo prisotnostjo ogrožajo to »novo« avstrijsko zavest (posebno v odnosu do Nemčije), ki si je »pravi Avstrijci« zlepa ne pustijo ogrožati ali odvzeti zdaj, ko je bilo zanje potrebno toliko naporov in dokazovanj.

Antisemitska tradicija je v Avstriji stara in meje med posameznimi antisemitizmi so nejasne, nastavkov za predsodke, ki vodijo v diskriminacijo torej ne manjka. (Pri analizi pa seveda ne smemo zaiti v predstavo, da je »Endlösung« le ena izmed stopnic v dolgi zgodovini antisemitizma, na drugi strani pa nikakor zmanjševati »zaslug« npr. katoliškega antisemitizma za ustvarjanje primerne vzdušja zanj.) Leta 1945 naj bi se torej začela »nova« avstrijska zgodovina, ki naj bi vse spremenila, v resnici pa je antisemitizem, kot nam predstavljajo avtorji knjige, ves čas prisoten v vseh stereotipnih oblikah – latentni ali manifestativni, eksplicitni ali zelo indirektni – zaradi strahu pred odkrivanjem vojnih zločinov, strahu, da bi Židje zahtevali svojo »arizirano« lastnino nazaj, strahu, da bi se Židje vrnili v svojo domovino (kakor v prvi in drugi točki) in prevzeli pomembne položaje, spet postali »dominantni« ali zasedali delovna mesta.

S svojo prisotnostjo pa Židje tudi onemogočajo »preseganje« avstrijske preteklosti in permanentno ogrožajo novo avstrijsko »identiteto«. Za legitimacijo te »nove avstrijske identitete«, ki se gradi na že omenjenih različnostih (kontrastih), so Židje zelo dobrodošli, saj je stereotip o bogatem, pohlepem, inteligentnem židovskem intelektualcu, ki ima internacionalno zaledje in obvladuje bančništvo in tisk, mnogo bolj primeren kakor druge diskriminirane skupine. (»Gastarbajterji« ali narodne manjšine delujejo zaskrbljujoče bolj zaradi svoje kvantitete.)

Sociološka, filološka in zgodovinska analiza avtorjev nam prikaže mehanizme aplikacije tovrstnih stereotipov v sredstvih javnega obveščanja. Predmet analize sta bila avstrijska dnevnik »Die Presse« in

»Kronenzeitung« in avstrijska državna radijska postaja. Časovno se analiza osredotoči na »afero Waldheim« v času Waldheimove kandidature za avstrijskega predsednika, marca 1986, in afero Kreisky–Peter–Wiesenthal, oktobra–decembra 1975. Tukaj se srečamo z množico »dobrih« in »slabih« Židov, takimi, ki »pustijo preteklost pri miru«, in takimi, ki živijo v tujini in preko svojih »agentur« »ščuvajo«, pozivajo k maščenju itd.

Kakor pravi eden avtorjev v uvodu, bi bila naravna reakcija na »židovsko obrekovanje« argumentirana zavrnitev obtožb, v resnici pa se stvari razvijajo drugače. . . Pri analizi »afere« v povojni Avstriji nam avtorji tako prikažejo več možnih strategij, ki so v analiziranih »primerih« bile uporabljene za obrambo ali napad, kar je bilo odvisno od vsakokratne situacije:

I. Na očitke ali obtožbo (za medvojne zločine) se obtoženi sploh ne odzove (»pusti preteklost pri miru«). Če se taka makrostrategija ne obnese, se krivdo prikriva (bilo jih je malo, ne ve se, kdo je bil), verbalno evfemizira (npr. »emigracija« namesto »izgnanci« itd.), racionalizira (obstajali so vendar objektivni razlogi za to), relativizira (tudi drugi so krivi), odriva (nekdo drug naj bi bil kriv), personalizira (en sam je kriv, npr. Hitler osebno), anonimizira (nekdo je ukazal), minimalizira (očitki so pretirani, stvar sploh ni (tako) resna).

II. Druga možnost je krivdo popolnoma zanikati in na napad odgovoriti z napadom. Tak postopek je označen kot »obrat storilec–žrtev«. Nasprotnika se potem napade z oznakami »zunanjí sovražnik«, »internacionalni židovski hujskači« itd., pred takimi podtikanji se človek »mora« braniti itd. Krivda se tako spremeni v agresijo nad žrtvijo.

III. Kot tretja alternativa je možno »podtikanje«. Nasprotniku se podtakne izjave, ki jih nikoli ni dal in na ta način se generalizira celoten smisel obtožbe, istočasno pa omogoči radikalen protinapad.

V nadaljevanju nam avtorji prikažejo praktično uporabo omenjenih strategij v omenjenih aferah, ki pa nam pušča dve odprti vprašanji: 1. Zakaj je »Avstrija« v svoji identiteti tako ranljiva? 2. Kako je mogoča tako široka, malone »vsakdanja« uporaba antisemitskih stereotipov?

Metodološko so avtorji pri primerjavi »afere Waldheim« in afere »Kreisky–Peter–Wiesenthal« uporabljali lingvistično analizo posameznih delov teksta, ki se je zelo dobro obnesla, saj za razliko od klasične analize tekstov, ki ne ločuje med tekstovnimi in komunikacijskimi oblikami, omogoča analizo glede na vsakokratno strukturo in funkcijo informacije. Gre torej tudi za to, kako je neka tema (verbalno) interpretirana in ne samo za smisel interpretacije.

Tako ponuja knjiga poleg natančne kronologije dogodkov tudi terminološke strategije, ki prek stereotipov vodijo do generalizacije. Analiza enega od tekstov nam pokaže pri aferi »Waldheim« naslednje stereotipe: 1. Svetovna židovska zarota, 2. Židovsko pridobitništvo, 3. Nečastnost, 4. Predsodki iz (tradicije) krščanskega antisemitizma, 5. Židovska lenoba v odnosu do Sionizma (kot da bi za graditev države potrebovali samo zidarje).

Tem stereotipom sledi generalizacija: Židovski narod–židovstvo–Židje–židovska vera–JWC (Jewish World Congress – Generalni sekretar JWC–Goldmann–Židje. (Primer je vzet iz analize članka v »Neue Kronen Zeitung« 30. 3. 1986.) Na drugi strani se v istem tekstu pojavi generalizacija »pozitivnih« stereotipov: 1. »Avstrijec«, 2. »preprost državljan«, 3. »povprečen Avstrijec«, 4. »normalen državljan«. – Žid.

Navedel sem enega od primerov sociološko-lingvistične analize teksta, ki jih avtorji uporabljajo. Zanimivo je, da sta metodologija in tehnika analize, ki je bila najprej uporabljena za afero Waldheim, bili potem preneseni še na afero »Kreisky–Peter–Wiesenthal«, kar potrjuje njeno univerzalno aplikativnost in omogoča sintezo in primerjavo. Analiza podaja sliko stanja, ki »Avstrijo« v njenih prizadevanjih po »srednjeevropski širini« prikazuje bolj z njene senčne strani. Tako najdemo tudi danes, pol stoletja po »Holokavstu«, v avstrijskih medijih in družbi široko paleto tradicionalnih oblik antisemitskih predsodkov. – Knjiga je tudi za zgodovinarje še bolj zanimiva po svoji metodološki plati.

Sicer pa smo Slovenci lahko brez skrbi, saj smo po nepriljubljenosti (po anketi »Die Presse« 25. 10. 1991) za Židi. Teh bi za svoje sosede »rajši« ne imelo »31% Avstrijcev, Slovence pa samo 30%.

Egon Pelikan

Richard J. Wolff in Jörg J. Hoensch, *Catholics, the State and the European Radical Right 1919–1945*. New York, 1987.*

Čeprav gre za knjigo, ki jo predstavljam s šestletno zamudo, se zdi glede na aktualnost, še bolj pa glede na praznino, ki je kljub pomembnosti teme na področju naše historiografije očitna, pomembno predstaviti vsaj nekakšno izhodišče, s katerega bi bilo potrebno (glede na rezultate analize te problematike drugod) tudi v Sloveniji kritično oceniti razmerje med Cerkvijo, političnim katolicizmom in fašizmom, oziroma razmerje med (če uporabim izraza, ki ju v uvodu vpeljeta avtorja) t.i. političnim katolicizmom in radikalno desnico.

V omenjenem delu so obravnavane tiste države, v katerih so stranke radikalne desnice prevzele oblast, četudi za kratek čas, in je bil politični katolicizem (do političnih sprememb) prisiljen zavzeti (bolj ali manj) jasno politično stališče.

Avstrijo je v tem kontekstu obravnavala Erika Weinzierl, NDH Stella Alexander, vichyjsko Francijo Robert O. Paxton, Nemčijo John Zeender, Madžarsko Leslie Laszlo, Italijo Richard J. Wolff, Slovaško Jörg K. Hoensch, Španijo Stanley G. Payne, Vatikan pa Frank J. Coppa.

Če se usmerim na pregled, ki ga ponuja knjiga, je potrebno ugotoviti, da se v času, ko oblast prevzame radikalna desnica ali koalicija med radikalno desnico in političnim katolicizmom (kot na primer

* Recenzijo navedenega dela bom uporabil predvsem kot izhodišče, da opozorim na potrebo po analizi obravnavane teme v našem zgodovinopisju.

v Avstriji 1934–1938), v omenjenih državah slednji povsod obnaša na podoben način – tj. v skladu s svojo akomodacijsko prakso.

Ob tem je treba dodati, da je »akomodacijska praksa« termin, ki že kot tak negira tezo, ki jo predpostavlja termin »klerofašizem«. Gre za poznano mnenje Stanleya G. Payneja (avtor ga je predstavil skoraj že pred dvajsetimi leti), ki ostaja aktualno do danes. Payne opozarja, da do politične povezave ne prihaja med »klerom« in »fašisti«, saj je stališče katoliške desnice do omenjenih diktatur ideološko drugače opredeljeno od stališč radikalne desnice, pa tudi stališča posameznih eksponentov političnega katolicizma so (lahko) močno ambivalentna. Potrebno je omeniti tudi prispevek istega avtorja, ki je izšel v zborniku »Who Were the Fascists« (Bergen 1980), v katerem ločuje med desnimi avtoritarnimi in fašističnimi režimi.

Na tem razločku temelji pozneje tudi analiza Emmericha Talosa, Ernsta Hanischja idr., ko analizirajo razmerje političnega katolicizma v Avstriji do fašističnih skupin – Heimwehr. (Glej npr. zbornik »Austrofascismus«, Dunaj 1984, ali Ernst Hanisch, *Die Ideologie des politischen Katholizismus in Österreich 1918–1938*, Wien–Salzburg 1977). Avtorji dokazujejo, da je prav t.i. desni konservativno – avtoritarni karakter političnega katolicizma v Avstriji v letih 1934–1938 preprečeval razvoj v smeri popolnoma fašističnega karakterja (vollfaschistischer Charakter) Dollfuß-Schuschniggovega režima. Političnemu katolicizmu v Avstriji je, kakor povsod v medvojni Evropi, manjkalo t.i. »élan vital«, ki je značilen za sekularizirane radikalno-desne (fašistične) režime (npr. nacionalsocializem) – tisto, kar je J. P. Sartre nekoč imenoval tudi »rušilni dinamizem« fašizma.

Desno avtoritarni režimi so se s fašističnimi največkrat površno enačili, zaradi prepletenosti radikalne desnice in političnega katolicizma na oblasti (kot npr. v Avstriji) ali zaradi nekaterih skupnih zunanjih znakov, npr. antiliberalizma, antisocializma, antikomunizma. Osnovno razliko izpeljuje S. G. Payne iz naslednjih izhodišč: 1. Avtoritarna desnica je bila antikonservativna le v zelo omejenem smislu – glede na sodobnejšo parlamentarno obliko konservativizma. (Sicer ne vedno – odvisno, ali je politična (ne)moč to zahtevala.) – 2. Avtoritarna desnica je zagovarjala avtoritarno vladavino, a se je obotavljala oprijeti radikalne oblike diktature in se je rajši držala npr. monarhizma ali katoliškega neokorporativizma, oziroma možnih kombinacij. – 3. V filozofiji in ideologiji je avtoritarna desnica temeljila na kombinaciji racionalizma in religije, zavračala pa je sekulariziran iracionalizem, vitalizem in neoidelizem, ki je značilen za fašizem. – 4. Avtoritarna desnica je mnogo bolj temeljila na tradicionalni družbeni eliti, kot je to veljalo za »deklasirano« radikalno desnico, in je svojo avtoritarno politično prakso utemeljevala bolj na manipuliranju z obstoječim političnim sistemom kot na političnem aktivizmu »z ulice«. – 5. Avtoritarna desnica ni načrtovala masovne politične mobilizacije na način, kot je bilo to značilno za radikalno desnico. – 6. Medtem ko so fašisti težili k spreminjanju socialnih statusov in družbenih razmerij, se je avtoritarna desnica izrecno zavzemala za ohranjanje in afirmacijo obstoječe socialne hierarhije ali celo za povečano dominacijo v družbi že prevladujočih družbenih skupin. – 7. Avtoritarna desnica se je zanašala na dogovor z armado in je bila pripravljena sprejeti pretorijanski sistem, zavračala pa je princip milice in masovne strankarske mobilizacije.

To, da je politični katolicizem glede na svojo obrambno držo bil vse manj kos družbenim spremembam, ki so nastajale z naraščajočo industrializacijo in drugimi emancipacijskimi družbenimi trendi (vse od zlama, ki ga politično označuje francoska revolucija), je omogočalo, da je že Maurras v Franciji (glej npr. Heinrich Lutz, *Katholizismus und Faschismus, Beiträge zur historischen Sozialkunde*, Wien 1972, št. 2. ali Ernst Nolte, *Three Faces of Fascism*, New York, 1966) uspel s Francosko akcijo (Action Française) že pred »zlomom« t.i. liberalne ere, v prvi svetovni vojni, izkoristiti katoliške monarhiste in tradicionaliste za ideološki projekt, ki je imel malo skupnega s katoliško tradicijo.

Že tukaj se, kot kaže, začenja odgovor na vprašanje, ki si ga zastavljata izdajatelj v začetku omenjenega dela – kako so lahko narodi s tako močno krščansko tradicijo, v središču Evrope, brez večjega odpora sprejeli fašizem, holokavst itd. V svojem bistvu je katoliška ideologija zanimala temeljne postavke fašističnih ideologij: vlogo države, vlogo Cerkve v državi in družbi, vlogo posameznika v družbi (npr. vzgojo mladine), rasistične teorije.

Iz primerjave odnosa med političnim katolicizmom in radikalno desnico je iz pričujočega zbornika vidno, da so režimi radikalne desnice, ko so izpostavili totalitarizem oziroma rasizem, praviloma izgubili podporo »klerikalcev« (npr. na Slovaškem, v Italiji). Uradna cerkev in kler sta veliko raje sodelovala z avtoritarnimi desnimi režimi, ki niso bili »revolucionarni« (npr. v Španiji, v vichysjski Franciji).

Če radikalna desnica ni bila »preradikalna« ali če jo je tradicionalna desnica (vsaj delno) uspešno obvladovala, sta uradna Cerkev in politični katolicizem režim odobraval (npr. v Avstriji v prvem obdobju pred Anshlußom).

Ujemanje je bilo očitno le v nekaterih točkah: odprava razrednega boja, kritika kapitalizma in socializma, odobravanje korporativizma, priznavanje katoliške Cerkve kot temeljne komponente nacionalne kulture in identitete (ne vedno, npr. pri nacionalsocializmu), antikomunizem.

Očitno uradna Cerkev in politični katolicizem družbam v omenjenih državah nista zmogla ponuditi ekvivalentnega koncepta, ki bi katoličane mobiliziral v smeri antifašizma. Katoliška socialna doktrina (enciklike) česa takega ni prinašala, idealiziranje »pravične« poklicno-stanovske ureditve pa je vsaj izgledalo politično nevtravno. Kot tako je lahko bilo (in tudi je bilo), umeščeno v antidemokratske, avtoritarne, ideološke projekte v omenjenih državah.

Politični katolicizem v Sloveniji je kljub svoji dokaj varni (politični) poziciji v svoji praksi bil prisiljen zavzemati stališča do splošnih modernističnih evropskih trendov, izvajati diferenciacijo znotraj lastnega ideološkega modela v odnosu do eventualnih »odklonov« v lastnih vrstah, bil pa je enako prisiljen na akomodacijo diktaturi v Kraljevini Jugoslaviji, akomodacijo desničarskemu režimu po smrti kralja Aleksan-

dra in končno fašističnima režimoma italijanskega in nemškega okupatorja. Če se navezujem na omenjeno študijo, bi bilo za slovenske razmere najprej nujno opraviti analizo ideološke akomodacije političnega katolicizma na Slovenskem do (ideoloških) konstruktov radikalne desnice v posameznih evropskih državah, potem pa tudi vprašanje »konkretne« tj. politične akomodacije v domačih razmerah.

Prepričan sem, da bi se s teh izhodišč bistveno približali odgovoru na vprašanja, ki se tičejo dogodkov v Sloveniji v letih 1941–1945. Ali je bila »kolaboracija« v Sloveniji bolj posledica splošne (nesrečne) paradigme v razvoju evropskega političnega katolicizma ali bolj posledica specifičnih (nesrečnih) slovenskih razmer, ostaja odprto vprašanje.

Egon Pelikan

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. Navodila avtorjem: Da bi pospešili in olajšali delo uredništva, naj avtorji rokopise prispevkov za ZČ oddajo pretipkane na straneh s 30 vrsticami po približno 65 znakov. Podobne oblike naj bodo tudi iztisi računalniških zapisov besedila, kadar jih avtorji priložijo disketam. V obeh primerih naj bodo opombe na koncu besedila razprave ali članka (ne glede na to, da bodo natisnjene na dnu vsake strani). **Vsak tekst** naj bo opremljen z avtorjevim imenom, z njegovim naslovom (vključno s telefonom in občino stalnega prebivališča), z EMŠO – enotno matično številko občana ter s številko žiro računa ali z izjavo, da avtorju ni potrebno odpreti žiro računa, ker njegovi honorarji v tekočem letu ne presegajo z zakonom predpisane vsote. Avtorji **razprav ter obsežnejših člankov** morajo posebej priložiti še povzetek, ki naj ne presega desetine obsega osnovnega besedila, ter vsebinski – ne samo formalni! – izvleček na desetih tipkanih vrsticah; po vzgledu iz vsake številke ZČ naj bodo izvlečku dodani podatki o avtorju, naslov prispevka in bibliografski podatki. Povzetke naj avtorji po možnosti pošljejo že v izbranem tujem jeziku, izvlečke pa v slovenščini in po možnosti že tudi v angleškem prevodu. Za prevod povzetkov in izvlečkov sicer poskrbi uredništvo, prav tako za klasificiranje člankov po UDK.

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Uredništvo seveda lahko zahteva strokovne popravke in dopolnitve ali krajšanja rokopisov ter si pridržuje pravico do jezikovnega lektoriranja besedil. Pri opravljanju prvih tiskarskih korektur naj avtorji popravljajo le tiskarske napake, samo izjemoma so dopuščeni najbolj nujni avtorski popravki teksta. Druge korekture v lomljenih straneh opravlja uredništvo samo. V primerih oddaje rokopisov na disketah uredniške popravke vnesejo avtorji, za vse tiskarske korekture pa nato poskrbi uredništvo.

Avtorji razprav prejmejo po 30 brezplačnih separatov. S prejemom teksta in odobritvijo rokopisa za tisk ter z izplačilom honorarja po veljavni tarifi ZČ uredništvo pridobi vse pravice za natis teksta v skupni nakladi do 3000 izvodov, ob dodatnem honorarju pa tudi do nadaljnjih objav. Za izvrševanje gornjih določil uredništvo praviloma ne sklepa avtorskih pogodb. Lestvica avtorskih honorarjev ZČ se je več let gibala v okviru slovenskega sporazuma o honorarjih; zaradi odločitev poglavitnega sofinancerja revije – Ministrstva za znanost in tehnologijo RS, da v letu 1994 »kaznuje« izplačevanje avtorskih honorarjev v znanstvenih revijah, uredništvo ZČ do dokončne/drugečne odločitve ministrstva **avtorjem sploh ne more več zagotoviti izplačila honorarjev.**

2. Naročnina za leto 1994 (skupaj z društveno članarino) znaša **2200 SIT**, za upokoјence **1650 SIT**, za študente **1100 SIT**, za ustanove pa **3200 SIT**. Glede na obseg letnika ostajamo tako ena izmed najcenejših strokovnih revij. To je mogoče tudi zaradi razmeroma rednega plačevanja naročnine s strani večine naših bralcev, ki se jim za zvestobo zahvaljujemo. Zamudnike pa prosimo, da s poslanimi položnicami ali osebno poravnajo članske oz. naročniške dolgove.

3. V uredništvu se trudimo, da bi kljub zamudi (zaradi bolezni v letu 1993) do konca leta 1994 izdali vse načrtovane štiri zvezke 48. letnika. Za prvi zvezek sta že postavljeni razpravi Rajka Bratoža o bitki pri Frigidu leta 394 in Franceta M. Dolinarja o metropolitanski ureditvi slovenskega prostora do ustanovitve slovenske metropolije 1968.

4. V Zbirki ZČ je konec februarja 1994 kot 10. zvezek izšla razprava Boga Grafenauerja *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje* iz prejšnjega zvezka ZČ. Drobnoprodajna cena brošure je 320 SIT, veljajo pa vsi običajni članski popusti.

5. Sredi marca 1994 sta v ponatisu izšla spet dva starejša zvezka ZČ in sicer številka 3–4 letnika 22/1968 ter številka 1–2 letnika 29/1975.

Janez Stergar

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Vlado Valenčič, Iz kreditnega gospodarstva ob koncu srednjega veka	5–24
Credit Economy at the End of Middle Ages	
Dušan Kos, Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam (s posebnim ozirom na 14. stoletje) . . .	25–52
Donations of Aristocracy to Ecclesiastic Institutions (with Special Emphasis on the 14th Century)	
Andrej Hozjan, Slovenjgraški meščani v 16. stoletju v knjigah izdatkov Štajerske	53–56
Burghars of Slovenj Gradec in Registers of Expenses of Styria in the 16th Century	
Igor Grdina, Doživljanje Nemcev in nemške kulture pri slovenskih razumniki od prosvetljenstva do moderne	57–67
Viewpoints of Slovene Intellectuals Referring to Germans and German Culture from the Age of Enlightenment to the Modern Age	
Peter Vodopivec, Leto 1789 v časnikih iz Gradca in Ljubljane	69–83
The Year 1789 in the Newspapers of Graz and Ljubljana	
Catherine D. Carmichael, Pismo Edmonda Halleya Valvasorju	85–87
Edmond Halley's Correspondence with Valvasor	
Harald Heppner, Študenti iz slovenskih dežel na graški univerzi 1884–1914 (3. del)	89–93
Students from Slovene Provinces at Graz University 1884–1914 (Part 3)	
Franc Rozman, Nemški in slovenski delavci v delavskem gibanju na Slovenskem	95–98
German and Slovene Workers in the Labour Movement in Slovenia	
Vlasta Stavbar, Izjave v podporo Majniške deklaracije (3. del)	99–106
Statements to Support the May-Declaration (Part 3)	
Milica Kacin-Wohinz, Primorski krščanski socialci med vojnama	107–115
Coastland Christian Social Party between the Wars	
Ferdo Gestrin, Milko Kos in njegovo delo	181–183
Milko Kos and his Scientific Pursuits	
Rajko Bratož, Poročila srednjeveških piscev o antični zgodovini prostora med Sirmijem in Oglejem	185–214
Accounts of Medieval Authors on the Antique History of the Area between Syrmium and Aquileia	
Peter Štih, K diplomatični analizi 12. poglavja Konverzije	215–223
To the Diplomatic Analysis of the 12th Chapter of Conversio	
Vida Stare, Stanovanjska jama z Otoka pri Dobravi	225–249
Dwelling Cave on Otok by Dobrava	
Olga Janša-Zorn, Historično društvo za Kranjsko (6. del)	251–261
Historical Association for Carniola (6th part)	
Petra Svoljšak, Prva svetovna vojna in Slovenci (1. del)	263–287
The First World War and the Slovenes (Part 1)	
Avugst Lešnik, Diferenciacija v KPJ pod vplivom »21 pogojev Kominterne«	289–293
Differentiation in the KPJ under the Influence of the "21 Comintern Conditions"	
Stane Berzelak, Pomembni ljudje iz Mislinjske, Mežiške in zgornjega dela Dravske doline . .	295–298
Important People from the Mislinja, Meža and Upper Part of Drava Valley	
Branko Reisp, Neznani epitafor Janezu Vajkardu Valvasorju	345–348
Unknown Epitaph to Janez Vajkard Valvasor	
Bogo Grafenauer, Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje in njena današnja vprašanja	349–383
Formation and Today's Questions of the Northern Slovene National Border	
Peter Štih, Conversio Bagoariorum et Carantanorum po Kosovi izdaji iz leta 1936 (poročilo o stanju raziskav)	385–396
Conversio Bagoariorum et Carantanorum According to Kos' Edition of 1936 (Researches State Report)	
Reinhard Härtel, Diplomatar oglejskega patriarhata	397–412
Aquileian Patriarchate "Diplomatar"	
Olga Janša-Zorn, Vincenc Fereri Klun	413–419
Vincenc Fereri Klun	

Andrej Studen, Zapis o bivanjskih razmerah nemških in slovenskih višjih meščanskih slojev v Ljubljani na začetku stoletja (primer naselja vil v kapucinskem predmestju v Ljubljani)	421–424
Record on Residence Conditions of German and Slovene Higher Middle Classes in Ljubljana at the Beginning of the Century (Example of Villadom in Capuchin Suburb of Ljubljana)	
Miroslav Stiplovšek, Propad slarnikarske industrije in razvoj novih industrijskih panog na domžalskem območju 1918–1941	425–437
Straw Hat Industry Decline and New Industrial Branches Development in Domžale Area 1918–1941	
Dušan Nečak, Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji po letu 1945	439–451
Some Basic Data on Destiny of German National Community in Slovenia after 1945	
Jože Mlinarič, Duhovna podoba in pomen srednjeveških samostanov na Slovenskem	489–495
Spiritual Image and Significance of Medieval Monasteries in the Slovene Ethnic Territory	
Darja Mihelič, Prispevek k poznavanju obrti v srednjeveških mestih Piran, Ljubljana in Maribor	497–503
Contribution to the Knowledge about Crafts in the Medieval Towns Piran, Ljubljana and Maribor	
Božo Otorepec, Evidentiranje in objavlanje virov za zgodovino Slovencev v poznem srednjem veku	505–508
Registration and Publication of Sources for History of Slovenes in Late Middle Ages	
Branko Reisp, Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc	509–514
The First (Protestant) Printer in Slovene Ethnic Territory Janez Mandelc	
Mira Miladinović-Zalaznik, Gledališka kritika v časopisu »Carniolia«	515–522
Theatre Critique in the Newspaper "Carniolia"	
Janez Cvirn, Slovenska politika na Štajerskem ob koncu šestdesetih let 19. stoletja	523–529
Slovene Policy in Styria at the End of Sixties of the 19th Century	
Marta Verginella, Vloga žene in moža v slovenski publicistiki 19. stoletja in v dokumentih s tržaškega podeželja	531–545
Century and Documents from the Countryside of Trieste	
Petra Svoljšak, Prva svetovna vojna in Slovenci. Oris slovenskega zgodovinopisja, publicistike in spominske literature o prvi svetovni vojni (2. del)	547–562
First World War and Slovenes. Outline of Slovene Historiography, Journalism and Memorial Literature on First World War (Part 2)	
Andrej Vovko, Odmev mita o Ameriki v Družbi sv. Rafaela	563–568
Resounding of the Myth of America in the Society of Saint Raphael	

PROBLEMI ZGODOVINE V ŠOLAH – PROBLEMS OF HISTORY IN SCHOOLS

Marta Ivašič, O pouku zgodovine v Italiji	299–309
On History Lessons in Italy	

ZAPISI – NOTES

Janez Gradišnik, O Nemcih pri nas po letu 1918	311–312
On Germans in Our Country after 1918	

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION

Ob pisanju o slovenskem zgodovinopisju (Bogo Grafenauer)	117–129
On the Writing about Slovene Historiography	
Pojasnilo Matiji Žargiju (Stane Granda)	130
Explanation to Matija Žargi	
Zapis ob razpravi o izjavah za majniško deklaracijo (Janko Pleterski)	569–572
A Note on the Treatise about Statements for the May Declaration	
Nekoliko odgovora Prunkovim apologetom (Janez Cvirn)	573–574
Some Answer to Prunk's Apologists	
Zoper Perovškovo grajo kritikov Slovenskega narodnega vzpona (Igor Grdina)	574–575
Against Perovšek's Blame of the Critics of the Slovene National Ascent	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Janko Pleterski – sedemdesetletnik (Bogo Grafenauer)	131–133
Janko Pleterski – Septuagenarian	
Jože Koropec – sedemdesetletnik (Ferdo Gestrin)	134–135
Jože Koropec – Septuagenarian	
Ob visokem življenjskem jubileju dr. Vlada Valenčiča (Marjan Drnovšek)	453–454
On the Occasion of High Life Anniversary of Dr. Vlado Valenčič	
Janko Jarc – devetdesetletnik (Stane Granda)	455–456
Janko Jarc – Nonagenarian	

IN MEMORIAM

Tone Knez (1930–1993) (Stane Granda)	457–458
Tone Knez (1930–1993)	
Boris Rozman (1955–1994) (Janez Kopač)	577–579
Boris Rozman (1955–1994)	

RAZSTAVE – EXHIBITIONS

Prostozidarji – odkar obstoji svet (Matevž Košir)	137–139
Freemasons – ever since the World exists	
Muzej torture v Amsterdamu (Blaženka First)	459–463
Museum of Torture in Amsterdam	
Razstava ob 95-letnici Leona Štuklja (Zdenko Picelj)	587–588
Exhibition on the Occasion of the 95th Anniversary of Leon Štukelj	

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Katoliška cerkev in katoličani v slovenski politiki in kulturi 1890–1941 (Stane Granda) . . .	141–143
Catholic Church and the Catholics in Slovene Politics and Culture 1890–1941	
Mednarodni simpozij »Rim in Beograd. Leta hladne vojne 1948–1956« (Boris Gombač) . . .	143–144
International Symposium "Rome and Belgrade. Years of Cold War 1948–1956"	
Breški novci v prostoru Alpe-Jadran (Jože Podpečnik)	313–318
Friesach Coins in the Alpine – Adriatic Area	
6. vsedržavni seminar »Documenti, testi, studi, archivi, per un bilancio del lavoro sulla scrittura popolare in Italia« (Marta Verginella)	319
6th State Seminar "Sources, Text, Studies and Archives. Survey of Folk Records in Italy"	
Mednarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinci 1993 (Alja Brglez)	465–466
International Cultural-Historical Symposium Mogersdorf 1993	
Petsto let kolegialnega kapitlja v Novem mestu (Stane Granda)	466–469
Five hundred Years of Collegiate Chapter in Novo mesto	
Wolfov simpozij v Rimu (Stane Granda)	469–470
Symposium on A. A. Wolf in Rome	
Ciklus predavanj o 8. septembru 1943 (Boris M. Gombač)	471–472
Series of Lectures on September 8th, 1943	
26. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Slovenjem Gradcu 28.–30. septembra 1992 z občnim zborom Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Vasilij Melik, Darja Mihelič, Maja Žvanut)	581–585
26th Convention of Slovene Historians in Slovenj Gradec with General Meeting of the Historical Association of Slovenia on 28–30th September 1992	
25. zborovanje ameriškega združenja za pospeševanje slavističnih studij (Darko Friš)	585–586
25th National Convention of American Association for the Advancement of Slavic Studies	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Harald Krahwinkler, Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts (Rajko Bratož)	145–149
Jean-Louis Flandrin, Chronique de Platine, Pour une gastronomie historique (Peter Vodopivec)	149–150

Georges Castellan, Histoire des Balkans, XIVe–XXe siècle (Peter Vodopivec)	150–152
Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu (Ignacij Voje)	152–154
Natalie Zemon Davis, Die wahrhaftige Geschichte von der Wiederkehr des Martin Guerre (Aleksander Žižek)	154–160
Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff. Band 3, 4, 5, 6 (Vasilij Melik)	160–163
Še enkrat o knjigi J. Hobsbawma: Nacije in nacionalizem (Peter Vodopivec)	163–166
Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete, 21, 22, 23, 24 (Andrej Vovko)	166–168
France Gornik, Zgodovina blejske župnije (France M. Dolinar)	168–169
Sandi Sitar, Jožef Stefan: pesnik in fizik (Stane Granda)	169–170
Tomaž Simčič, Andrej Gosar, krščanstvo in socialno gibanje (Stane Granda)	170–171
Božo Repe, »Liberalizem« v Sloveniji (Aleš Gabrič)	171–173
Storia e Dossier, 7/1992, št. 58 in št. 65 (Marta Verginella)	173
Predstavitve knjige : Jaroslav Šafel, Opera selecta (Stane Gabrovec, Rajko Bratož)	321–323
James Axtell, The European and the Indian. Essays in the Ethnohistory of Colonial North America (Katarina Kobilica)	324–326
Schlögel Rudolf, Bayern, Krieg und Staat. Oberbayerische Bauernwirtschaft und frühmoderner Staat im 17. Jahrhundert (Jože Maček)	326–327
Umberto Corsini, Pro et contra le idee di Francia (Branko Marušič)	327–328
Vita religiosa e cultura in Lombardia e nel Veneto nell'età Napoleonica (Branko Marušič)	328
Ester Capuzzo, Dal nesso asburgico alla sovranità italiana (Branko Marušič)	328
T. H. Aston and C. H. E. Philipin, The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe (Jože Maček)	329–330
Janko Prunk, Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768–1992 (Jurij Perovšek)	330–334
Bojan Balkovec, Prva slovenska vlada 1918–1921 (Žarko Lazarevič)	334–335
Holm Sundhaussen, Experiment Jugoslawien. Von der Staatsgründung bis zum Staatszerfall (Franc Rozman)	335–336
Narodu in državi sovražni – Pregon koroških Slovencev 1942. Volks- und staatsfeindlich, Die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942 (Damjana Zelnik)	336–340
Loški razgledi 38/1991 (Nataša Štergar)	339–340
Raoul Pupo, Immagini e Problemi 1945. (Julijska krajina. Podobe in vprašanja 1945) (Marta Verginella)	340
Jože Prinčič, Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu 1945–1956. Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji (Žarko Lazarevič)	341–342
Annales 2/92: Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin (Avgust Lešnik)	473–475
Paul Meinhard Strässle, Der internationale Schwarzmeerhandel und Konstantinopel 1261–1484 im Spiegel der sowjetischen Forschung (Ignacij Voje)	475
Bitka pri Sisku: 1593–1993 (Ignacij Voje)	476–478
John Mark Cornwall, The undermining of Austria-Hungary (Damjana Fortunat Černilogar)	478–482
Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića (Branko Marušič)	482–483
Le fonti per la storia militare italiana in età contemporanea (Branko Marušič)	483
Eugenio Bucciol, Il Veneto nell'obiettivo Austro-Ungarico (Branko Marušič)	483–484
L'Italia in esilio, L'emigrazione italiana in Francia tra le due guerre (Branko Marušič)	484
Boris M. Gombač, Trst-Trieste – dve imeni, ena identiteta (Stane Granda)	484–485
Jera Vodušek, Prezem oblasti 1944–46 (Boris Gombač)	485–486
Georges Duby, Eine andere Geschichte (Aleksander Žižek)	589–594
Fernand Braudel, Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje (Andrej Pančur)	594–597
Ema Umek, Erbergi in dolski arhiv (Ignacij Voje)	597–598
Karl Kaser, Hirten, Kämpfer, Stammeshelden (Franc Rozman)	598–600
Gertraud Marinelli-König, Polen und Ruthenen in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848) (Stane Granda)	600–601
Andrej Studen, Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910 (Jože Prinčič)	601–602
Radičev sabor 1927–1928 (Miroslav Stiplovšek)	602–604

Dizionario biografico Friulano (Branko Marušič)	604
Giovanni Ferro, Protagonisti del Movimento Socialista in Italia (Branko Marušič)	605
Caduti, dispersi, e vittime del comuni della Regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale. Provincia di Trieste (Boris Gombač)	605–606
Janez Cvirn, Biser na Savinji (Igor Grdina)	606–608
Ondile čez Stari vrh; Bani. Zgodovina kraškega naselja skozi stare katastrske mape, listine in pričevanja (Metka Gombač)	608–609
Alojzij Novak, Črniška kronika (Branko Marušič)	609
Kulturni spomeniki in njihov pomen (Ignacij Voje)	609–612
Janez J. Švajncar, Obranili domovino (Stane Granda)	612–613
Ruth Wodak et al., Wir sind alle unschuldige Täter (Egon Pelikan)	613–614
Richard J. Wolff – Jörg J. Hoensch, Catholics, the State and the European Radical Right 1919–1945 (Egon Pelikan)	614–616

OBVESTILA – INFORMATION

Novice o delu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Aleš Gabrič)	136
News about work of the Historical Association of Slovenia	
Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	174
Informations on the issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	
Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	616
Informations on the Issuing of Zgodovinski časopis – Historical Review	

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 47, 1993, 1	I–VI
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 47, 1993, 1	
Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 47, 1993, 2	VII–X
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 47, 1993, 2	
Izvillečki razprav v Zgodovinskem časopisu 47, 1993, 3	XI–XIV
Abstracts from Papers in Historical Review 47, 1993, 3	
Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 47, 1993, 2, 3 in 4	XV–XXII
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 47, 1993, 2, 3 and 4	

BOREC

Revija BOREC je kot svoje posebne številke izdala več monografskih obravnav. Na zalogi imamo še po nekaj izvodov naslednjih:

Božo Repe: Liberalizem v Sloveniji, 279 strani, **1500 SIT**
(Študija o obdobju Staneta Kavčiča).

Božo Jezernik: Spol in spolnost in ekstremis, 213 strani, barvna priloga Borisa Kobeta: Taboriščni tarok, **2400 SIT**
(Antropološka študija o nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Ravensbruck in Auschwitz).

Marija Stanonik; »Pozdravljeno trpljenje . . .« (Poezija konteksta I), 372 strani in »Na tleh leže slovenstva stebri stari« (Poezija konteksta II), 312 strani. Knjigi, ki v prosti prodaji staneta vsaka po 2500 SIT, vam ponujamo za **3000 SIT**.
(V prvem delu nam več kot 130 poetov pove, zakaj so pesnili med vojno in razloži svojo poetiko, v drugem delu, pa avtorica analizira pesništvo odpora in njegov motivni in izpovedni svet).

Izšla je prva številka letnika 1994 (letnik XLVI, številka 526–528), ki na 272 straneh prinaša prispevek s simpozija estotov Estetika in Nasilje (Erjavec, Kreft, Bergamo, Flaker, Huffman, Gržinič-Mauhler), fotoprilogo o Slovencih v prvi svetovni vojni (Budkovič, Novak), iz obdobja druge svetovne vojne avtorji obravnavajo slovensko-italijanske odnose (Troha), domobrance (Mlakar, Kokalj), partizansko sodstvo (Tominšek, Dežman), iz povojnega obdobja sta predstavljeni vlogi jugoslovanskih in slovenskih oboroženih sil (Vrtar, Gazdič). Številka v prosti prodaji stane 1800 SIT, če pa se boste naročili na revijo, pa stane **1200 SIT**.

Vaša naročila pošljite na naslov: Revija Borec, Vrtača 11, 61000 Ljubljana. Po telefonu lahko naročite revijo tudi pri g. Mileni Štrajnar, 061/263-544.

ARHEOLOŠKI VESTNIK

Osrednjo slovensko arheološko revijo izdajata Inštitut za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU in Slovenska akademija znanosti in umetnosti. V Arheološkem vestniku (AV) so objavljeni rezultati arheoloških raziskovanj na vzhodnoalpskem in zahodnobalkanskem prostoru. Predstavljena so najdišča in premične najdbe iz vseh arheoloških dob.

Preko 900 izvodov Arheološkega vestnika zamenjuje Biblioteka SAZU z ustanovami iz vsega sveta (akademijami, univerzami, arheološkimi inštituti, muzeji, spomeniškovarstvenimi zavodi), s čimer pridobi letno najmanj toliko izvodov dragocenih tujih znanstvenih publikacij, in sicer ne le arheoloških, ampak tudi zgodovinskih in umetnostnozgodovinskih.

Starejši letniki AV so večinoma že pošli, novejše pa lahko kupite v knjigarni Cankarjeve založbe v zgradbi Slovenske matice, Kongresni trg 8, Ljubljana.

UDK 929 Valentič V. DRNOVŠEK Marjan, dr., strokovni svetnik, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4 Ob visokem življenjskem jubileju dr. Vlada Valentiča Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 3, s. 453–454 Sn. (Sn., En.) Dr. Vlado Valentič je bil rojen 26. 11. 1903 v Trnovem pri Ilirski Bistrici. Študiral je na frankfurtski, dunajski in žirski univerzi, kjer je 1926 doktoriral iz politične ekonomije. Do 1950 je delal v gospodarstvu, nato do upokojitve leta 1973 v Mesnem arhivu Ljubljana. Glavno področje njegovega raziskovanja je bila mestna zgodovina. Njegova zadnja knjiga se ukvarja z Židi v Ljubljani. N. Stergar	UDK 929 Jarc J. GRANDA Stane, mag., raziskovalni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4 Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 3, s. 455–456 Sn. (Sn., En.) Janko Jarc je bil rojen 25. 12. 1903 v Črnomlju. Zgodovino in slavistiko je študiral v Pragi in Ljubljani, kjer je diplomiral 1931. Je zadnji živeči sodelavec Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS. Bil je ravnatelj Dolenjskega muzeja v Novem mestu od ustanovitve 1950 do svoje upokojitve 1975. Objavil je več knjig in razprav o zgodovini Novega mesta, Dolenjske, Bele krajine in NOB. N. Stergar
UDK 929 Knez T. GRANDA Stane, mag., raziskovalni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4 In memoriam. Tone Knez (1930–1993) Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 3, s. 457–458 Sn. (Sn., En.) Arheolog Tone Knez, kustos Dolenjskega muzeja v Novem mestu, se je uveljavil predvsem s svojimi prazgodovinskimi izkopavanji v Novem mestu in njegovi širši okolici. Nekaj jih je bilo sistematičnih, v mnogih primerih pa so to bili zaščitni posegi. Zaslouel je z izvrstno tehniko izkopavanja, veliko skrbjo za kvaliteto restavriranje ter muzejsko in knjižno prezentacijo. Je eden izmed redkih slovenskih arheologov, ki je svoje rezultate praktično v celoti objavil. Njegovo obsežno bibliografijo, ki obsega 15 knjig in številne članke, objavlja <i>Arheološki vestnik</i> 44/1993. Z zgodovinarji je pogosto sodeloval. Privlače so ga nekatere njihove interpretacijske metode in vprašanje kulturne kontinuitete ne glede na nacionalne in politične spremembe. Avtorski izveček	UDK 271 : 940.1 (497.12) MLINARIČ Jože, dr., redni profesor, Pedagoška fakulteta v Mariboru, SI-62000 Maribor, Koroška 160 Duhovna podoba in pomen srednjeveških samostanov na Slovenskem Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 4, str. 489–495, 5. cit. Sn. (De., Sn., En.) Avtor na kratko predstavi redovne skupnosti na Slovenskem v srednjem veku. Njihove dejavnosti so bile: dušnopastirska, karitativna, literarno-kulturna, gradbena ter gospodarska. Avtorski izveček

UDC 929 Jarc J. GRANDA Stane, M. A., Research Counclilor, Historical Institute Milko Kos, Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4 Janko Jarc – Nongermanian Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 3, pp 455–456 Sn. (Sn., En.) Janko Jarc was born on the 25th of Dec. 1903 in Cironjevi. He studied History and Slavonic studies in Prague and Ljubljana where he graduated 1931. He is the last living member of Scientific Institute of the Slovenian Resistance Movement during WW II. Since the establishment of Dolenjski muzej (Museum of Lower Carniola) in Novo mesto in 1950 until his retirement in 1975 he was its director. He published several books and treatises about history of Novo mesto, Lower Carniola, Bela Krajina (White Carniola) and the Slovenian Resistance Movement. N. Stergar	UDC 929 Valenčič V. DRNOVŠEK Marjan, Ph. D., Consultant, Institute for Slovene Emigration Research, Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4 On the Occasion of High Life Anniversary of Dr. Vlado Valenčič Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 3, pp. 453–454 Sn. (Sn., En.) Vlado Valenčič Ph. D. was born on the 26th of Nov. 1903 in Trnovo by Ilirska Bistrica. He studied on the Universities in Frankfurt, Vienna and Zürich, where he got his doctor's degree in economics in 1926. Until 1950 he was employed in various enterprises, afterwards he worked in Municipal archives of Ljubljana till his retirement in 1973. Main field of his research was urban history. His last book deals with Jews in Ljubljana. N. Stergar
UDC 271 : 940.1 (497.12) MLINARIČ Jože, Dr., Full Professor, Pedagogical Faculty in Maribor, SI-62000 Maribor, Koroška 160 Spiritual Image and Significance of Medieval Monasteries in the Slovene Ethnic Territory Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 4, pp. 489–495, 5 notes Sn. (De., Sn., En.) The author presents shortly order communities in the Slovene ethnic territory in the Middle Ages. Their activities were: pastoral, caritative, educational, literary-cultural, building and artistic, as well as economic. Author's Abstract	UDC 929 Knez T. GRANDA Stane, M. A., Research Counclilor, Historical Institute Milko Kos, Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4 In Memoriam, Tone Knez (1930–1993) Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 3, pp. 457–458 Sn. (Sn., En.) Archeologist Tone Knez, custodian of the <i>Dolenjski muzej</i> (Museum of Lower Carniola) in Novo mesto, won recognition mostly with his prehistoric excavations in Novo mesto and its wider surrounding. Some of them were systematic, in most cases, however, they were protective interventions. He became famous with his excellent excavation technique, strong care for qualitative restoration, as well as for museum and book presentation. He's one of few Slovene archaeologists, who published the results of his work practically entirely. His extensive bibliography, comprising 15 books and numerous articles, has been published by <i>Arheološki vestnik</i> 44/1993. He often cooperated with historians. He was attracted by some of their interpretational methods and the question of cultural continuation, irrespective of national and political changes. Author's Abstract

UDK 67/69:711.424 (497.12 Piran, Ljubljana, Maribor) "13/14" MIHELJČ Darja, dr., višji znanstveni sodelavec, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SI-61000 Ljubljana, Gosposka 13 Prispevek k poznavanju obrti v srednjeveških mestih Piran, Ljubljana in Maribor Zgodovinski časopis, Ljubljana 47/1993, št. 4, s. 497–503, 7 cit. Sn. (De., Sn., En.) Prispevek statistično – kvantitativno vrednoti obrt v nekaterih srednjeveških mestnih naselbinah na Slovenskem. V predstavitev sta pritegnjeni celinski srednjeveški mesti Ljubljana in Maribor ter obmorski Piran. Opravljena je primerjava stanja v mestih med seboj. Izsledki so razvidni iz tabel. Avtorski izvleček	UDK 930.25 (=863) "12/14" OTOREPEČ Božo, dr., redni univ. profesor v pok., znanstveni svetnik SAZU, SI-61113 Ljubljana, Linhartova 60 Evidentiranje in objavljanje virov za zgodovino Slovencev v poznem srednjem veku Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 4, str. 505–508 Sn. (De., Sn., En.) V delni objavi magnetograma predavanja na kolokviju ob stoletnici rojstva prof. dr. Milka Kosa je avtor uvodoma podal nekaj podatkov o dejavnosti prof. Kosa v zvezi s slovenskimi arhivi in arhivalijami, zlasti v zvezi z vračanjem zgodovinskega gradiva slovenske provenienice in Avstrije in Italije. V nadaljevanju je podal pregled evidentiranja gradiva, ki ga je prof. Kos opravil v arhivih in bibliotekah sosednje Furlanije, pa tudi Avstrije in Nemčije. Sestavek zaključuje nekaj razmišljanj o novih tehničnih možnostih objavljanja gradiva. Avtorski izvleček
UDK 929 Mandelc J. REISP Branko, dr., redni univ. profesor, Narodni muzej, SI-61000 Ljubljana, Prešernova 20 Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 4, str. 509–514, 78 cit. Sn. (De., Sn., En.) Objava vsebuje povzetek dosedanjega vedenja o J. Mandelcu (Mannel, Manlius), seznam njegovih ohranjenih ali le po naslovu znanih ljubljanskih tiskov v domnevem časovnem zaporedju ratisa, kronološki pregled dosedanjih razprav s kratko označbo rezultatov in odprtih vprašanj. V celoti evidentira 78 specialnih bibliografskih enot, ki jih je napisalo 34 avtorjev. Avtorski izvleček	UDK 792.072:07 Carniola "18" MILADINOVIČ ZALAZNIK Mira, mag., asistent, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI-61000 Ljubljana, Askerčeva 2 Gledališka kritika v časopisu Carniola Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 4, str. 515–522, 30 cit. Sn. (De., Sn., En.) V priložitem tekstu obravnava avtorica gledališko kritiko v ljubljanskem časopisu <i>Carniola</i> in pri tem ugotavlja, da so bili njeni začetki pri nas ravno tako težki kot npr. v nemškem govornem področju. Gledališki kritiki so se pri svojem delu opirali na izkušnje in ugotovitve nemškega razsvetljenca in gledališkega strokovnjaka Lessinga ter na zahteve njim časovno mnogo bližje evropske romantike. Pogoštnost gledaliških kritik in njihova vsebina je bila seveda odvisna tudi od gledališke produkcije same. Veliko vlogo je pri tem igrala cenzura, ki je vse prispevke, ki so bili za njen okus prestrogi, enostavno prepovedala. Avtorski izvleček

UDC 930.25 (=863) "12/14" OTOREPEC Božo, Ph. D., Retired Full Professor, Scientific Councilor of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-61113 Ljubljana, Limbarova 60 Registration and Publication of Sources for History of Slovenes in Late Middle Ages Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 47/93, No. 4, pp. 505–508 Sn. (De., Sn., En.) In the partly published tape-recorded lecture at the colloquy on the occasion of the centenary of prof. dr. Milko Kos, the author, in his introduction, gave some data on the activity of prof. Kos referring to Slovene archives and records, especially in connection with returning of historical records of Slovene provenience from Italy and Austria. The author continued with a survey of records registration, which has been done by professor Kos in the archives and libraries of the neighbouring Friuli, as well as of Austria and Germany. The contribution is completed with some considerations on new technical possibilities of records publication. Author's Abstract	UDC 67/69:711.424 (497.12 Piran, Ljubljana, Maribor) "13/14" MIHELIČ Darja, Ph. D., Senior Scientific Collaborator, Centre of Scientific Research the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-61000 Ljubljana, Gosposka 13 Contribution to the Knowledge about Crafts in the Medieval Towns Piran, Ljubljana and Maribor Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 4, pp. 497–503, 7 notes Sn. (De., Sn., En.) The contribution statistically-quantitatively estimates the craft in some medieval town settlements in the Slovene ethnic territory. Continental medieval towns Ljubljana and Maribor, as well as littoral Piran are presented. A comparison of the state among the towns is made. The results can be seen from the tables. Author's Abstract
UDC 792.072:07 Carniola "18" MILADINOVIĆ ZALAZNIK Mira, M. A. Assistant, Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-61000 Ljubljana, Aškerceva 2 Theatre Critique in the Newspaper <i>Carniola</i> Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 4, pp. 515–522, 30 notes Sn. (De., Sn., En.) The authoress deals with a theatre critique in the Ljubljana newspaper <i>Carniola</i> and finds out that its beginnings with us were as hard as those e.g. in the German speaking territory. Theatre critics based their critiques both on experiences and statements of the German enlightener and theatre expert Lessing and on demands of the European Romanticism which was closer to their time. The frequency of theatre critiques depended of course on the theatre production as well. The censorship played here a very important role, because all contributions, which were supposed to be too severe, were simply forbidden. Author's Abstract	UDC 929 Mandelc J. REISP Branko, Ph. D., Full Professor, National Museum, SI-61000 Ljubljana, Prešernova 20 The First (Protestant) Printer in Slovene Ethnic Territory Janez Mandelc Zgodovinski časopis, (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 4, pp. 509–514, 78 notes Sn. (De., Sn., En.) The contribution comprises a summary of the so far existing knowledge about J. Mandelc (Manncl, Manthus), the list of his preserved prints or prints in Ljubljana known just for their a short characterization of results and open questions. As a whole 78 special bibliographic units, written by 34 authors, have been registered. Author's Abstract

UDK 32:394 (497.12 Štajerska) "186"

CVIRN Janez, dr., docent, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Slovenska politika na Štajerskem ob koncu šestdesetih let 19. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 4, str. 523–529, 49 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Medtem ko je vodstvo slovenske narodne politike na Kranjskem v času po obnovi ustavnega življenja dokaj okorelo, nepodjetno, oprezno in konservativno, prevladujejo v narodni politiki na Štajerskem ljudje »politične akcije« in svobodomiselnih názorov. Narodna stranka na Štajerskem tudi pri deželnozborskih volitvah 1869 nastopa z bolj ali manj odprtim liberalnim vizir-jem. Vodstvo narodne stranke se ukloni zahtevam katoliškega labora šele pred deželno-zborskimi volitvami 1870. O liberalni ofenzivi proti konkordatu namreč katoliški labor zahteva, da vodstvo slovenske politike brani tudi njegove interese. Razlog, da sicer liberalno vodstvo narodne politike na deželnozborskih volitvah 1870 v svetovnonazorskih vprašanih kapitulira pred zahtevami katoliškega tabora, je tudi politika nemških ustavovorcev, ki v svojih ponudbah mladostencem za formiranje skupne fronte proti »črni zalegi« nikakor niso iskreni.

Avtorski izvleček

UDK 940.3/.4 (=863)

SVOLJŠAK Petra, raziskovalni asistent, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstveno-razisko-valni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4

Prva svetovna vojna in Slovenci. Oris slovenskega zgodovinopisja, publicistike in spomin-ske literature o prvi svetovni vojni (2. del)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 4, str. 547–562, 114 cit.

Sn. (It., Sn., En.)

V obdobju 1945–1992 je bilo obravnavanje problematike 1. svetovne vojne ptišnjeno v ozadje, čeprav je potrebno dodati, da se tematike iz obdobja 1918–1941 ponavljajo tudi v času po 2. svetovni vojni. Slovenski pisci so več pozornosti posvetili problematiki soške fronte, v skladu z razvojem slovenske zgodovinske znanosti pa so raziskovanja usmerili na polje vsakdanjega življenja, to je na mnogovrstne vplive vojne na življenje na fronti in v zaledju.

Avtorski izvleček

UDK 392.6:886.3 (450.361=863) "18"

VERGINELLA Marta, asistentka, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Vloga žene in moža v slovenski publicistiki 19. stoletja in v dokumentih s tržiškega podeželja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 4, str. 531–545, 44 cit.

Sn. (It., Sn., En.)

Arhivski viri iz 19. stoletja pričajo, da so se družinske vloge v tradicionalnem kmečkem okolju odmakale od tistih, ki jih je na tržiškem podežlju sočasno širil ljudstvu namenjeni tisk. Strogo hierarhičen družinski model, ki so ga slovenski moralisti ponujali za vzor svojim bralcem in bralkam, je bil za okolje, kjer so tako ženske kot moški določali družinske strategije, povsem neobičajen. Postal je sprejemljiv šele, ko sta proces urbanizacije in razkroj tradicionalne kmečke skupnosti potisnila ženske v zasebno sfero in jim odvzela gospodarsko vlogo, ki so jo v družbi starega režima imele.

Avtorski izvleček

UDK 82–34 (7) + 325.252 (=863) "1907/1927"

VOVKO Andrej, dr., ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja, SI-61000 Ljubljana, Plečnikov trg 1

Odmev mila o Ameriki v Družbi sv. Rafaela

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 4, str. 563–568, 17 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek govori o predstavah, ki so se spletle med slovenskim prebivalstvom o Ameriki, tudi na podlagi številnih ustin in pisnih pričevanj naših izseljencev. Skrajni predstavi slikata Ame-riko kot »Obljubljeno deželo« in kot »Sodomo in Gomoro«, ostale predstave so pač med obema skrajnostima. Predstavljeni so nekateri tovrstni pogledi, predvsem tisti, ki so jih izražali v Družbi sv. Rafaela za pomoč izseljencem, med njimi posebej tisti v brošuri vidnega izseljen-skega duhovnika p. Kazimirja Zakrajška *Izseljencem na pot*.

Avtorski izvleček

UDC 392.6:886.3 (450.361=863) "18"

VERGINELLA Marta, historian, Assistant, Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-61000 Ljubljana, Askercева 2

Role of a Woman or a Man in the Slovene Journalism of the 19th Century and Documents from the Countryside of Trieste

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 4, str. 531–545, 44 notes

Sn. (It., Sn., En.)

Archive sources from the 19th century prove that family roles in a traditional rural environment were not identical with those spread out at the same time by the journalism, meant for people in the countryside of Trieste. A severe hierarchic family model, Slovene moralists offered as an ideal to their readers, was very unusual for an environment, where both women and men determined the family strategy. It became acceptable only when the urbanization process and disintegration of a traditional rural community pushed women into a private sphere and took away from them the economic role, they had had in the society of the old regime.

Author's Abstract

UDC 82–34 (7) +325.252 (=863) "1907/1927"

VOVKO Andrej, Ph. D. Director of Slovene School Museum, SI-61000 Ljubljana, Plečnikov trg 1

Resounding of the Myth of America in the Society of Saint Raphael

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 4, pp 563–568, 17 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The article deals with the presentations of America, which flourished between Slovene people, based on numerous oral and written testimonies of our emigrants to America. The two extreme views depict America as »Promised Land« and as »Sodom and Gomorrah«, the rest being normally between them. Presented are some such views, mostly those, expressed by the Society of Saint Raphael for the protection of Slovene emigrants, especially those written in the book *Izseljencem na pot (To the emigrants on their way)* by the prominent Slovene emigration priest Father Kazimir Zakrajšek.

Author's Abstract

UDC 32.394 (497.12 Štajerska) "186"

CVIRN Janez, Ph. D., Senior Lecturer, Faculty of Arts, University in Ljubljana, SI-61000 Ljubljana, Askercева 2

Slovene Policy in Syria at the End of Sixties of the 19th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 4, pp 523–529, 49 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Whereas the leadership of the Slovene national policy in Carniola was pretty stiff, unenterprising, cautious and conservative in the time after constitution life restoration, people of political actions and freethinking views prevailed in the national policy in Syria. The national party in Syria comes with more or less open liberal visitor to the provincial parliament elections 1869. The leadership of the national party submits to the demands of the Catholic wing only before the provincial parliament elections 1870. Because of the liberal offensive against a concordat, the catholic wings namely demands from the leadership of the Slovene policy to defend their interests as well. The reason that otherwise liberal leadership of national policy at the elections to the provincial parliament 1870 in the world view questions surrenders to the demands of the catholic wing, is also the policy of German constitution supporters, whose offers to young Slovenes to found a common front against »black rabble« are not sincere at all.

Author's Abstract

UDC 940.3/4: (=863)

SVOLJŠAK Petra, Research Assistant, Historical Institute Milko Kos, Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4

First World War and Slovenes. Outline of Slovene Historiography, Journalism and Memorial Literature on First World War (Part 2)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 4, pp 547–562, 114 notes

Sn. (It., Sn., En.)

In the period 1945–1992 the dealing with problems referring to the First World War was pushed into the background. However, it has to be told that the themes from the period 1918–1941 were repeated also in the time after the Second World War. Slovene authors dedicated more attention to the problems of the *Soča/Isonzo* front line, however, in accordance with the development of the Slovene historical science researches were directed to the field of every day life, i.e. to various influences of the War on life on the front line and in the hinterland.

Author's Abstract

UDK 929 Rozman B. KOPAČ Janez, prof. zgodovine, direktor. Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI-61000 Ljubljana, Mestni trg 25 Boris Rozman (1955–1994) Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 4, str. 577–579 Sn. (It., En.) Boris Rozman se je rodil 20. 7. 1955 v Novem mestu. 1974 se je vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani, kjer je študiral zgodovino in umetnostno zgodovino. Diplomiral je 1979 in leta 1982 se je zaposlil v Zgodovinskem arhivu Ljubljana. Njegova strokovna dejavnost je bila usmerjena k pridobivanju arhivov društev in posameznikov. Prizadeval si je tudi evidentirati tako gradivo v tujini. Ob poklicnem delovanju je bil dejaven tudi v Arhivskem društvu Slovenije (kot urednik revije Arhivi) in v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije (kot blaginjak). Umrl je 9. 1. 1994 v Ljubljani. Dodana je izbrana bibliografija njegovih zgodovinskih člankov. Avtorski izveček	UDK 371.214:930 (450) IVASIĆ Marta, prof., Ul. del botro 36, 34149 Trst/Trieste, Italija O pouku zgodovine v Italiji Zgodovinski časopis, Ljubljana, 47/1993, št. 2, str. 299–309 Sn. (It., Sn., En.) V prikazu sprememb pri pouku zgodovine v Italiji avtorica posebno pozornost posveča vprašanjem zgodovinske zavesti in predvsem temu, kako se v šoli pojavlja in uveljavlja pluralizem idej in kultur, obravnava vsakdanjega življenja, ne le nacionalna in evropska zgodovina, ampak tudi svetovna in krajevna. Avtorica obravnava tudi didaktična vprašanja pouka zgodovine v Italiji. N. Stergar

UDK 371-214:930 (450)

IVAŠIČ Marta, prof., Via del boro 36, 34149 Trst/Trieste, Italy
On History Lessons in Italy

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 2, str. 299–309

Sn. (It., Sn., En.)

In this article on history lessons in Italy authoress focused on the question of historical consciousness and above all how pluralism of ideas and cultures, not only European and national history but also world and local history appear and establish themselves in schools. She examines also some didactical problems in history lessons in Italy.

N. Stergar

UDC 929 Rozman B.

KOPAC Janez, historian, director, Historical archives of Ljubljana, SI-61000 Ljubljana.
Mesini trg 25

Boris Rozman (1955–1994)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 47/1993, No. 4, str. 577–579

Sn. (Sn., En.)

Boris Rozman was born on 20 July 1955 in Novo mesto. In 1974 he entered the Faculty of Arts in Ljubljana where he studied history and art history. He graduated in 1979 and in 1982 he was employed in Historical archives of Ljubljana. His professional activity was focused on acquisition of archives of societies and individuals. He also tried to find such material abroad. Beside professional activity he was also active in Archive Society of Slovenia (as the editor of the journal *Arhiv*) and in Historical Association of Slovenia (as treasurer). He died on 9 January 1994 in Ljubljana.

A selected bibliography of his articles on history is added.

Author's Abstract

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, telefon 061/12-50-001, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) — 400 SIT	36/1982, št. 1-2 — 340 SIT
2-3/1948-49 (1988) — 520 SIT	36/1982, št. 3 — 220 SIT
4/1950 (1987) — 480 SIT	36/1982, št. 4 — 200 SIT
5/1951 (1987) — 620 SIT	37/1983, št. 1-2 — 300 SIT
6-7/1952-53 (1986) — 800 SIT	37/1983, št. 3 — 200 SIT
8/1954 (1990) — 560 SIT	37/1983, št. 4 — 220 SIT
9/1955 (1989) — 520 SIT	38/1984, št. 1-2 — 300 SIT
10-11/1956-57 (1990) — 560 SIT	38/1984, št. 3 — 200 SIT
12-13/1958-59 (1991) — 560 SIT	38/1984, št. 4 — 220 SIT
14/1960 — (1993) — 840 SIT	39/1985, št. 1-2 — 320 SIT
15/1961 (1989) — 420 SIT	39/1985, št. 3 — 280 SIT
16/1962 (1991) — 460 SIT	39/1985, št. 4 — 220 SIT
17/1963 (1978) — 520 SIT	40/1986, št. 1-2 — 380 SIT
18/1964 (1980) — 500 SIT	40/1986, št. 3 — 300 SIT
19-20/1965-66 (1985) — 560 SIT	40/1986, št. 4 — 340 SIT
21/1967 (1992) — 600 SIT	41/1987, št. 1 — 380 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) — 320 SIT	41/1987, št. 2 — 360 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) — 840 SIT	41/1987, št. 3 — 340 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) — 360 SIT	41/1987, št. 4 — 340 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) — 300 SIT	42/1988, št. 1 — 300 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) — 300 SIT	42/1988, št. 2 — 300 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) — 340 SIT	42/1988, št. 3 — 320 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) — 360 SIT	42/1988, št. 4 — 300 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) — 340 SIT	43/1989, št. 1 — 300 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) — 420 SIT	43/1989, št. 2 — 300 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) — 380 SIT	43/1989, št. 3 — 320 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) — 360 SIT	43/1989, št. 4 — 320 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) — 380 SIT	44/1990, št. 1 — 300 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) — 380 SIT	44/1990, št. 2 — 320 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) — 720 SIT	44/1990, št. 3 — 320 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) — 960 SIT	44/1990, št. 4 — 340 SIT
29/1975, št. 3-4 — razprodan	45/1991, št. 1 — 340 SIT
30/1976, št. 1-2 — 360 SIT	45/1991, št. 2 — 340 SIT
30/1976, št. 3-4 — 340 SIT	45/1991, št. 3 — 320 SIT
31/1977, št. 1-2 — 600 SIT (kmalu razprodan)	45/1991, št. 4 — 340 SIT
31/1977, št. 3 — 560 SIT (kmalu razprodan)	46/1992, št. 1 — 300 SIT
31/1977, št. 4 — 280 SIT	46/1992, št. 2 — 320 SIT
32/1978, št. 1-2 — 380 SIT	46/1992, št. 3 — 320 SIT
32/1978, št. 3 — 300 SIT	46/1992, št. 4 — 400 SIT
32/1978, št. 4 — 300 SIT	47/1993, št. 1 — 560 SIT
33/1979, št. 1 — 360 SIT	47/1993, št. 2 — 560 SIT
33/1979, št. 2 — 320 SIT	47/1993, št. 3 — 600 SIT
33/1979, št. 3 — 300 SIT	47/1993, št. 4 — 600 SIT
33/1979, št. 4 — 260 SIT	
34/1980, št. 1-2 — 440 SIT	
34/1980, št. 3 — 220 SIT	
34/1980, št. 4 — 220 SIT	
35/1981, št. 1-2 — 360 SIT	
35/1981, št. 3 — 240 SIT	
35/1981, št. 4 — 200 SIT	

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 3000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 3000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 50 SIT zaračunamo dejanske poštnne stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1993

941/949

120030124,4

COBISS •